

ULUSLARARASI DENEYİMLER IŞIĞINDA
TÜRKİYE'DE BARIŞ ARAYIŞLARI

Cuma ÇİÇEK

DİSA YAYINLARI

DİYARBAKIR SİYASAL VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
(DİSA)

ULUSLARARASI DENEYİMLER İŞİĞİNDA TÜRKİYE'DE BARIŞ ARAYIŞLARI

DİSA YAYINLARI

Yazar: Cuma Çiçek

Program Yönetimi: Murad Akıncılar

Kapak Tasarımı: Şendoğan Yazıcı

Mizanpaj ve Sayfa Düzeni: Şendoğan Yazıcı

Kapak Fotoğrafı: Veysel Mamuk

Basım Tarihi: Kasım 2017

Basım yeri: MATSİS MATBAA SİSTEMLERİ - Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad.

No: 51 Sefaköy / İSTANBUL Tel: 0212 624 21 11

ISBN: 978-605-5458-30-0

Copyright © Kasım 2017

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün (DISA) izni olmadan çoğaltılamaz.

DİYARBAKIR SİYASAL VE SOSYAL
ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜYA DIYARBEKİRÊ BO
LÊKOLİNÊN SİYASÎ Û CIVAKÎ

DİYARBAKIR INSTITUTE FOR POLITICAL
AND SOCIAL RESEARCH

Mimar Sinan Cad. Aslan Apt. B Blok No: 12
21100 YENİŞEHİR/ DİYARBAKIR

Tel: 0412 228 1442

Faks: 0412 224 1442

www.disa.org.tr

disa@disa.org.tr

facebook.com/disadiybakir

twitter.com/disadiybakir

Cuma ÇİÇEK 1980 yılında Diyarbakır'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Diyarbakır'da gördükten sonra 2004 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Endüstri Mühendisliği bölümünü tamamladı. Aynı üniversitede 2005-2008 yılları arasında Şehir ve Bölge Planlama Yüksek Lisans Programı'nı bitirdi. Tezinde Diyarbakır'da yönetim sürecini eleştirel bir perspektifle ele aldı. 2009-2014 yılları arasında Paris Politik Etütler Enstitüsü'nde (Institut d'Etudes politiques de Paris – Sciences Po.) Siyaset Bilimi Anabilim Dalında, Siyaset Sosyolojisi ve Kamu Politikaları/Eylemleri alanında doktorasını tamamladı. Birikim, Praksis, İktisat Dergisi, Turkish Studies, Dialectical Anthropology dergilerinde Kürt meselesi, Kürt İslamcılığı, yerel yönetimler, bölgesel eşitsizlik, sınıf ve kimlik ilişkileri, çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konularında makaleleri yayınladı. Şu an Paris Politik Etütler Enstitüsü Uluslararası Araştırmalar Merkezi (Centre de Recherches Internationales - CERI) bünyesinde akademik çalışmalarını sürdürüyor.

Yayınlanan kitapları:

The Kurds of Turkey: National, Religios and Economic Identities [Türkiye Kürtleri: Ulusal, Dini ve Ekonomik Kimlikler] (London: I.B. Tauris, 2017),

Ulus, Din, Sınıf: Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası (İstanbul: İletişim, 2015),

Zımanek Çıma Tê Qedexkirin: Polîtikayên Zımanî û Rewşa Kurdî li Tirkîyeyê [Bir Dil Neden Yasaklanır: Dil Politikaları ve Türkiye'de Kürtçenin Durumu] (İstanbul: Peywend Yayınları, 2013),

Küreselleşme ve Yerel Demokrasi: Liberal Katılımın Söyleminin Sınırları & Diyarbakır Örneği (İstanbul: Vate Yayınları, 2011),

Demokratikleşme Süreçlerinde Sivil Toplum Örgütleri: Bir Alan Araştırması Örneği Olarak Güneydoğu (İstanbul: Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2004).

“Uluslararası Deneyimler Işığında Türkiye’de Barış Arayışları” başlıklı bu araştırma Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün (DİSA) Adalet ve Barış İnşası Araştırma Programı çerçevesinde ve Chrest Vakfı ile Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliğinin desteğiyle yapılmıştır.

Çalışmada yer alan görüşler, DİSA, Chrest Vakfı ve Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliğinin görüşleri ile örtüşmeyebilir.

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
DERNEĞİ TÜRKİYE TEMSİLCİLİĞİ

İşbirliğiyle.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
Kısaltmalar	8
Haritalar Listesi.....	11
Tablolar Listesi	12
Grafikler Listesi.....	13
Giriş	15
1 Devlet-içi Çatışmalar ve Çatışma Çözümü: Temel Parametreler.....	19
1. Devlet-içi Çatışmalar.....	20
2. Devlet-içi Çatışmaları Sonlandırmak.....	23
3. Sınır-Ötesi ve Uluslararası Düzeydeki Yapısal Dinamikler	25
4. Ülke Düzeyinde Yapısal Dinamikler	27
5. Aktörlere Bağlı Dinamikler	31
Sonuç.....	37
2 Çatışma Çözümü ve Uzlaşma Arayışları: Filipinler/Bangsamoro Deneyimi.....	39
1. Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Politik Yapı	40
2. Hükümet Üzerine Çatışmalar: Filipinler Komünist Partisi	44
2.1. Çatışmalar	45
2.2. Müzakereler.....	47
3. Teritoryal Çatışmalar ve Müzakereler: Mindanao/Bangsamoro.....	48
4. Filipinler Devleti – MILF Uzlaşma Süreci	56
4.1. Bangsamoro Barış Süreci kapsamında atılan adımlar	56
4.2. Bangsamoro Barış Süreci'nde öne çıkan hususlar	57
Sonuç.....	62
3 Çatışma Çözümü ve Uzlaşma Arayışları: Endonezya/Açe Deneyimi.....	65
1. Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Politik Yapı	65
2. Endonezya'da Çatışmalar ve Müzakereler	69
2.1. Papua Barat	70
2.2. Timor-Leste.....	72
3. Açe'de Teritoryal Çatışmalar ve Barış Süreci	76
3.1. Açe	76
3.2. Açe'de teritoryal çatışmalar, 1976-2005	79
3.3. Açe barış ve uzlaşma süreci.....	83
3.4. Açe barış sürecinde öne çıkan hususlar.....	89

Sonuç.....	90
4 Çözüm Süreci (2013-2015) ve Sonrası	93
1. Çözüm Süreci Öncesi Kırılmalar ve Sürecin Özgünlükleri	94
2. Dört Temel Anlaşmazlık Konusu	96
3. Başarısızlığa Neden Olan Faktörler.....	98
3.1. Sınır-ötesi ve uluslararası dinamikler ve yeni jeopolitik denklem.....	98
3.2. Güvenlik ikilemi ve var olma krizi	101
3.3. Çözüm Süreci'nin sorunlu kurumsal mimarisi.....	103
3.4. Üçüncü tarafların rolü.....	104
3.5. Politik gündemler arasındaki derin uçurum	105
3.6. Türk milliyetçisi muhalefetin etkisi.....	106
3.7. AK Parti'nin sınırları: Alla turca çözüm süreci	108
3.8. Ana-akım Kürt Hareketi'nin sınırları	108
3.9. Kürt siyasetinin dönüşüm sorunları.....	109
4. Çözüm Sürecinden Bugüne: Yeni Çatışma Süreci.....	111
Sonuç.....	113
5 Türkiye'nin Kürt Meselesi ve Kürt Çatışması: Temel Parametreler	115
1. Kürt Meselesi: Sınır-Ötesi/Bölgesel ve Uluslararası Parametreler.....	116
2. Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Politik Parametreleri.....	120
2.1. Sosyo-ekonomik eşitsizlik ve gelişmişlik seviyesi	120
2.2. Demokrasi düzeyi	127
2.3. Türkiye'de etnik ve dini gruplar ve hakimiyet ilişkileri	131
2.4. Türkiye'de devlet-içi çatışmaların tipi.....	139
2.5. Çatışmaların coğrafyası	141
2.6. Nüfus ve diaspora	144
3. Aktör-Bazlı Parametreler.....	146
3.1. Çatışma süresi.....	146
3.2. Çatışmaların maliyeti	148
3.3. Devlet kapasitesi.....	150
3.4. Politik öznellik.....	151
3.5. Üçüncü taraflar.....	157
3.6. Güç/iktidar paylaşımı.....	157
Sonuç	158

6 Kürt Çatışmasında Müzakereye Dönüşün İmkanları ve Sınırları.....	159
1. Sınır-ötesi/bölgesel ve Uluslararası Dinamikler ve Müzakereye Dönüş İmkanları	161
1.1. Suriye.....	161
1.2. Irak.....	167
2. Ülke Ölçeğindeki Yapısal Dinamikler ve Askeri Zaferin İmkansızlığı.....	169
3. Aktör-Bazlı Dinamikler ve Müzakereye Dönüşün Sınırları	173
3.1. Müzakereye dönüşü kolaylaştıran dinamikler	173
3.2. Müzakereye dönüş önündeki engeller.....	174
3.3. Engelleri aşmak için var olan olanaklar.....	180
4. Devlet Krizi ve Kürt Çatışması.....	184
Sonuç.....	187
Sonuç ve Değerlendirme.....	189
Referanslar.....	193

ÖNSÖZ

Kürt meselesine yaklaşık 20 yıldır ilgi duyuyorum ve doktora araştırmama başladığım 2009 yılından bu yana meseleyi akademik bir formasyonla kavramaya çalışıyorum. Bununla beraber, çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusuna 2015 yılıyla birlikte Türkiye Barış Meclisi ve bu deneyim üzerine kurulan Barış Vakfı çalışmalarıyla birlikte ilgi duymaya başladım. Özellikle, 2016 yılında Dicle Üniversitesi'nden Vahap Coşkun hocayla birlikte Barış Vakfı için kaleme aldığımız “Dolmabahçe'den Günümüze Çözüm Süreci: Başarısızlığı Anlamak ve Yeni Bir Yol Bulmak” adlı rapor bu konuyu derinlemesine ele almama vesile oldu.

Elinizdeki bu kitap yaklaşık bir yıllık bir çalışmanın ürünü. 2016 Eylül ayında başlayan dünya deneyimlerini irdeleme, farklı zaman ve mekanlarda meydana gelen benzer vakaların bilgisini inceleme süreci daha sonra üyesi olduğum Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü DİSA'nın katkılarıyla derinleşerek bir araştırma projesine dönüştü. Yaklaşık dokuz aylık bir çalışma sonucunda proje tamamlanarak bir araştırma raporuna-kitabına dönüştü.

Çoğu araştırma projesi gibi bu çalışma da birçok insanın katkısıyla gerçekleşti. Burada özellikle sevgili dostum, DİSA'nın emektar çalışanı Murad Akıncılar'a şükranlarımı sunmak istiyorum. Sevgili Murad'ın teşviki ve desteği olmasaydı bu çalışma gerçekleşmezdi. Sevgili Murad ayrıca hem rapor taslağının oluşmasına önemli katkılar sundu hem de tüm raporu baştan sona okuyarak önemli notlar düştü.

DİSA üyeleri Sevgili Necdet İpekyüz ve Şemsa Özar raporu okuma zahmetinde bulunarak kıymetli görüşlerini paylaştılar. Kendilerine teşekkürü bir borç bilirim.

Sevgili Ruşen Perinçek tüm raporu kelime kelime, cümle cümle gözden geçirdi. Ayrıca, kritik notlarıyla gözden kaçırdığım hususları dikkatime sundu. Şükranlarımı sunuyorum.

DİSA, Chrest Vakfı ve Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliğine kurumsal katkılarından dolayı minnettarım.

25 Ağustos 2017, Diyarbakır

Cuma Çiçek

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
ARMM	Müslüman Mindanao Otonom Bölgesi (<i>Autonomous Region of Muslim Mindanao</i>)
ASEAN	Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (<i>Association of Southeastern Asia Nations</i>)
ASG	Abu Sayyaf Grubu (<i>Abu Sayyaf Group</i>)
Azadî	Hak, Adalet ve Hürriyet için Kürdistan İslami Hareketi
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
BIFM/BIFF	Bangsamoro İslami Özgürlük Hareketi/Savaşçıları (<i>Bangsamoro Islamic Freedom Fighters/Movement</i>)
BM	Birleşmiş Milletler
CAB	Bangsamoro Kapsamlı Antlaşması (<i>Comprehensive Agreement on Bangsamoro</i>)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CNRM	Maubere Direnişİ Ulusal Konseyi (<i>National Council of the Maubere Resistance</i>)
COHA	Düşmanlıkları Sonlandırma Antlaşması (<i>Cessation of Hostilities Agreement</i>)
COW	Savaş İlişkileri Projesi (<i>The Correlates of War Project</i>)
CPP	Filipinler Komünist Partisi (<i>Communist Party of Philippines</i>)
DB	Dünya Bankası
DBP	Demokratik Bölgeler Partisi
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi

DYP	Doğru Yol Partisi
FAB	Bangsamoro ereve Antlaşması (<i>Framework Agreement on Bangsamoro</i>)
FALINTIL	Doğu Timor Ulusal Kurtuluş için Silahlı Gler (<i>Foras Armadas da Libertação Nacional de Timor-Leste</i>)
FRETILIN	Bağımsız Doğu Timor Devrimci Cephesi (<i>Frente revolucionária de Timor Leste independente</i>)
GAM	Özgür Ae Hareketi (<i>Gerakan Aceh Merdeka</i>)
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
HAK-PAR	Haklar ve Özgürlükler Partisi
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HPG	Halk Savunma Kuvvetleri (<i>Hêzên Parastina Gel</i>)
HÜDA-PAR	Hür Dava Partisi
İHD	İnsan Hakları Derneği
İHH	İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı
IKB	Irak Kürdistan Bölgesi
İŞİD	Irak-şam İslam Devleti
KCK	Kürdistan Topluluklar Birliği (<i>Koma Civakên Kurdistanê</i>)
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MILF	Moro İslami Kurtuluş Cephesi (<i>Moro Islamic Liberation Front</i>)
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
MNLF	Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi (<i>Moro National Liberation Front</i>)
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (<i>Organization for Economic Cooperation and Development</i>)
OHAL	Olağanüstü Hal Yönetimi
OPM	Özgr Papua Hareketi (<i>Free Papua Movement</i>)
ÖSO	Özgr Suriye Ordusu

ÖSP	Özgürlük ve Sosyalizm Partisi
PAK	Kürdistan Özgürlük Partisi (<i>Partiya Azadiya Kurdistanê</i>)
PAKURD	Kürdistanî Parti (<i>Partiya Kurdistanî</i>)
PDK	Kürdistan Demokrat Partisi (<i>Partî Demokratî Kurdistan</i>)
PDK-Bakur	Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (<i>Partiya Demokrat a Kurdistanê – Bakur</i>)
PKI	Endonezya Komünist Partisi (<i>Partai Komunis Indonesia</i>)
PKK	Kürdistan İşçi Partisi (<i>Partiya Karkerên Kurdistanê</i>)
PKP	Filipin Komünist Partisi (<i>Partido Komunista Pilipinas</i>)
PSK	Kürdistan Sosyalist Partisi (<i>Partiya Sosyalist a Kurdistanê</i>)
PYD	Demokratik Birlik Partisi (<i>Partiya Yekîtiya Demokratîk</i>)
SDG	Suriye Demokratik Güçleri
TİHV	Türkiye İnsan Hakları Vakfı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
UCDP	Uppsala Çatışma Verileri Programı (<i>The Uppsala Conflict Data Programme</i>)
UDT	Timor Demokratik Birliği (<i>Timorese Democratic Union</i>)
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (<i>United Nations Development Programme</i>)
UNMIT	Birleşmiş Milletler Doğu Timor Entegre Misyonu (<i>United Nations Integrated Mission in Timor-Leste</i>)
YNK	Kürdistan Yurtseverler Birliği (<i>Yekîtiya Niştimanî Kurdistan</i>)
YPG	Halk Savunma Birlikleri (<i>Yekîneyên Parastina Gel</i>)
YPJ	Kadın Savunma Birlikleri (<i>Yekîneyên Parastina Jin</i>)

HARİTALAR LİSTESİ

- Harita 2.1: Filipinler
- Harita 2.2: Mindanao Bölgesi ve içindeki Bangsamoro Bölgesi
- Harita 3.1: Endonezya ve idari bölgeleri
- Harita 3.2: Endonezya ve teritoryal çatışma bölgeleri: Açe, Doğu Timor ve Batı Papua
- Harita 3.3: Açe, Endonezya
- Harita 3.4: Açe
- Harita 5.1: Ülkelerde Gini endeksi, 2015
- Harita 5.2: Ülkelerde Palma oranı, 2015
- Harita 5.3: Ülkelerde quintile oranı, 2015
- Harita 5.4: Yeni Teşvik Sistemi ve altı teşvik bölgesi, 2012
- Harita 5.5: Eşdeğer ortalama hanehalkı kullanılabilir fert geliri, İBBS 2. Düzey, 2014
- Harita 5.6: 01 Kasım 2015 Genel Seçimleri HDP oyları
- Harita 5.7: Küresel demokrasi sıralaması, 2015
- Harita 5.8: Demokrasi endeksi: Türkiye, 2016
- Harita 5.9: Kürt nüfusunun 12 bölge bazlı dağılımı, 2011
- Harita 5.10: 12 Bölgede Kürlerin nüfus oranları, 2011
- Harita 5.11: Türkiye fiziki haritası
- Harita 5.12: Türkiye orman varlığı haritası
- Harita 6.1: Suriye’de iç savaş ve mevcut sosyo-politik ve askeri bölgeler

TABLORAR LİSTESİ

Tablo 1.1: COW savaş sınıflandırması

Tablo 6.1: Devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen temel parametreler

GRAFİKLER LİSTESİ

- Grafik 2.1: Devlet güçleri ile CPP arasındaki çatışmalarda yaşanan can kayıpları (1989-2016)
- Grafik 2.2: Devlet güçleri ile CPP arasındaki çatışmalarda yaşanan can kayıplarının mekânsal dağılımı (1989-2016)
- Grafik 2.3: Mindanao üzerine yapılan teritoryal çatışmalarda yaşanan toplam can kaybı (1989-2016)
- Grafik 2.4: Mindanao üzerine yapılan teritoryal çatışmalarda yaşanan can kayıplarının mekânsal dağılımı (1989-2016)
- Grafik 2.5: Filipinler Devleti ile MNLF arasında çıkan çatışmalarda yaşanan can kayıpları (1989-2016)
- Grafik 2.6: Filipinler Devleti ile MILF arasında çıkan çatışmalarda yaşanan can kayıpları (1989-2016)
- Grafik 2.7: Filipinler Devleti ile MNLF – NM (Nur Mansuri) arasında çıkan çatışmalarda yaşanan can kayıpları (1989-2016)
- Grafik 2.8: Filipinler Devleti ile ASG arasında çıkan çatışmalarda yaşanan can kayıpları (1989-2016)
- Grafik 2.9: Filipinler Devleti ile BIFM arasında çıkan çatışmalarda yaşanan can kayıpları (1989-2016)
- Grafik 5.1: Türkiye'nin dünya ekonomisi içerisindeki yeri
- Grafik 5.2: Türkiye'de insani gelişme endeksi (1990-2015)
- Grafik 5.3: Türkiye'de gelir adaletsizliği (Gini endeksi) 1987-2013
- Grafik 5.4: OECD ülkelerinde gelir adaletsizliği (Gini endeksi), 2014
- Grafik 5.5: Türkiye Devleti – PKK çatışmasında yaşanan can kayıplarının coğrafik dağılımı, 1989-2016
- Grafik 5.6: Türkiye nüfusu, 1860-2015
- Grafik 5.7: Türkiye'nin Kürt çatışmasında yaşanan can kayıpları, 1989-2016

GİRİŞ

Suriye iç savaşı altı yılı geride bıraktı; 400 binden fazla can kaybı ve yaklaşık yarısı yabancı ülkelere göç etmek zorunda kalan 10 milyondan fazla yerinden edilmiş insanla birlikte. Altı yıllık kanlı ve yıkıcı çatışmalardan sonra gelinen noktada herkes siyasi çözüm dışında bir seçeneğini olmadığını kabul ediyor.

Irak'ta benzer bir durum var. 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) müdahalesiyle büyük bir sosyo-politik türbülans içerisine giren Irak'ta, Suriye iç savaşıyla birlikte yeni bir çatışma dönemi başladı. Irak-Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) Suriye ile birlikte Irak topraklarında etkinliğini artırması, Musul gibi büyük kentlerde hakimiyet sağlaması on binlerce can kaybıyla birlikte yaklaşık üç milyon insanın yerinden olmasına neden oldu.

Türkiye'nin komşuları olan Suriye ve Irak'ta yaşanan iç savaş sonucu Şam, Halep, Musul, Kerkük, Bağdat gibi tarihi şehirler yıkılıp yıkıldı. Savaşın mağdurları, Diyarbakır'dan İstanbul'a, Paris'ten Londra'ya her yerdeler. İç savaşlar, can kayıpları, yerinden edilen insanlar sadece ekranlardan evlerimize taşmaktalar, aynı zamanda Türkiye'nin ve dünyanın birçok şehrinde gündelik hayatın bir parçasına çoktan dönüşmüş durumdadır.

Türkiye'nin Kürt çatışması¹ 33 yılı geride bıraktı. Bu neredeyse iki kuşağın çatışma içerisinde büyümesi demek. Buna rağmen, ufukta çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası yönünde bir ışık görünmüyor. Ötesi, son diyalog ve uzlaşma arayışının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine çatışmalar yeni bir renk aldı; geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde şiddetlendi ve daha önce kırsal alanlarda yoğunlaşan çatışmalardan farklı olarak kentlere taşıdı. 2015-2017 yılları arasında yaşanan çatışmalarda tarihi Diyarbakır-Sur ve Şırnak-Cizre de içinde olmak üzere birçok kentte büyük ölçekli yıkımlar yaşandı. Yüzbinlerce insan yerinden oldu ve binlerle ifade edilen insan yaşamını yitirdi. Ayrıca, Kürt çatışması Suriye ve Irak'ta derinleşen iç savaşla birlikte sınır-ötesi bir nitelik kazandı. O nedenle, bugün Kürt çatışması denince sadece Diyarbakır, Şırnak,

1 Çalışma boyunca kullanılan "Kürt çatışması" esasında Türkiye'de devlet ile PKK arasında meydana gelen ve yaklaşık 40.000 insanın yaşamını yitirmesine, devasa mekânsal yıkımlara, ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, idari ve psikolojik gibi birçok alanda karmaşık sorunların ortaya çıkmasına neden olan çatışmalar için kullanılıyor. İngilizce literatürde "Kurdish conflict", Fransızca literatürde ise "le conflit kurde" olarak kullanılan kavram Türkçeye "Kürt çatışması" olarak tercüme edilmiştir. Türkçe literatürde artık yerleşen "Kürt sorunu" gibi "Kürt çatışması" kavramı da belli ölçülerde sorunlu bir tanımlama/adlandırma olarak görülebilir. Zira, Kürtler arası ya da Kürtlerden kaynaklı çatışma gibi çağrışımlar yapabilir. Bununla birlikte, uluslararası literatürde yaygın olarak kullanıldığı ve Türkçe daha iyi bir kavramsallaştırma bulunmadığı için tercih edilmiştir.

Hakkari değil aynı zamanda Kobanî, Rakka, Musul ve Efrîn akıllara gelmektedir.

Türkiye insan eliyle yaratılan bu sosyo-politik felaketin etkisini atlatamamışken, 15 Temmuz 2016 tarihinde askeri bir darbe girişimi yaşadı. On yedi yıllık Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinden, askeri vesayetın sonlandığına dair onca tartışmadan sonra, Türkiye yeni bir askeri darbe girişimiyle karşı karşıya kaldı. 1960-1980 yıllarında meydana gelen üç askeri darbeden onlarca yıl sonra tekrar gerçekleşen darbe girişimi ve sonrasında ilan edilen Olağanüstü Hal Yönetimi (OHAL) kapsamında gerçekleşen uygulamalar Türkiye’de zaten sınırlı olan demokratik birikime büyük bir darbe vurdu. Kuşkusuz askeri bir darbe kalkışmasının sivil insanların ve siyaset kurumunun bir bütün olarak karşı çıkması sonucu engellenmiş olması Türkiye’deki demokrasi tarihi açısından önem arz ediyor. Bununla beraber, bu durum Türkiye’nin hala askeri kalkışmaların olabildiği bir ülke olduğu gerçeğini değiştirmiyor.

Darbe girişiminin toplumsal destekle birlikte sivil bir yönetim tarafından engellenmiş olması demokratikleşme ve toplumsal barış inşası için önemli bir başlangıç olabilirdi. Bu konuda önemli fırsatlar da söz konusuydu. Ancak, darbe girişiminden hemen sonra ilan edilen ve bir yılı geride bırakan OHAL’in olağan hale gelmesi, “darbecilerle mücadele” adı altında hukukun askıya alınması, muhalif tüm kesimlerin hedeflenmesi ve susturulmak istenmesi, yüzlerce muhalif sivil toplum örgütü ve medya kuruluşunun kapatılması, akademisyenlerin üniversitelerden ihraç edilmesi, Türkiye demokrasisi açısından büyük bir gerilemeyi ifade etmektedir.

Bir yandan komşu ülkelerde süren iç çatışmalar, öte yandan ülkede son yıllarda yaşanan sosyo-politik alt-üst oluşlar bazı kesintilerle birlikte 1984 yılından bu yana devam eden Kürt çatışmasının çözümünü daha da önemli kılıyor. Yaşanan alt-üst oluşlar bir yandan Kürt çatışması tarafından beslenirken, öte yandan bu çatışmanın formasyonunu da belirliyor. Kürt çatışmasının sonlanması ve toplumsal barış inşası bugün artık Kürt meselesinin siyasi çözümünden öte bir anlam ifade ediyor. Zira, Kürt çatışmasının sonlanması sadece Kürt sosyo-politik ve sosyo-ekonomik alanının yeniden kurulumu anlamına gelmeyecektir. Bundan öteye, Türkiye’deki siyasi sistemin, toplumsal hayatın yeniden inşası kadar Irak ve Suriye başta olmak üzere bölgede sosyo-politik sistemin yeniden kurulumu da bugün sınır-ötesi bir nitelik kazanan Kürt meselesinin ve ondan kaynaklanan çatışmaların çözümüne bağlı olarak şekillenecektir.

Bu araştırmada, Türkiye'nin Kürt atışması tarihsel ve karşılaştırmalı bir perspektifle kapsamlı olarak ele alınıyor. Dünya deneyimleri ışığında, Kürt atışmasının dn, bugünü ve yarını sınır-ötesi bir bağlamda irdeleniyor. Çatışma zm ve toplumsal barış inşasına odaklanan bu araştırma, esasında Kürt çatışmasında müzakereye dönüş imkanlarını tartışıyor. Araştırma bu nitelikleriyle alanda önemli bir boşluğu doldurma iddiasını taşıyor.

Araştırma altı bölümden oluşuyor. İlk üç bölüm dünya deneyimlerine ayrılmış durumda. Yaşadığımız sorunun özgünlükleri olmakla birlikte "bize has" olmadığını ortaya koymak amacıyla, birinci bölümde, devlet-içi (*intra-state*) atışmaların formasyonunu, başka bir ifadeyle ortaya çıkış, şekillenif ve sonlanma biçimlerini belirleyen temel parametreler tartışılıyor. Bu bölümde, devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen temel dinamikler konusunda kavramsal bir ereve geliştiriliyor. Devlet-içi çatışmaları belirleyen temel parametreler tartışıldıktan sonra, ikinci ve üçüncü bölümde, sırasıyla Filipinler/Bangsamoro ve Endonezya/Ae deneyimleri derinlemesine ele alınıyor.

Sonraki üç bölümde Kürt atışması ve çözüm arayışlarına bakılıyor. Dördüncü bölümde, son diyalog süreci olan 2013-2015 zm Süreci derinlemesine irdeleniyor. Beşinci bölümde, birinci bölümde geliştirilen kavramsal ereve baz alınarak Türkiye'nin Kürt meselesi ve Kürt atışmasının temel parametreleri tarihsel bir perspektifle analiz ediliyor. Bu bölümde Kürt meselesinin içinde bulunduğu somut koşullar analitik bir çerçevede sunuluyor. Araştırmanın son bölümünde ise hem birinci bölümde geliştirilen kavramsal ereve hem de beşinci bölümde irdelenen Kürt meselesinin somut parametreleri dikkate alınarak başarısız diyalog girişimlerinden sonra müzakereye dönüşün imkanları ve sınırları tartışılıyor.

DEVLET-İÇİ ÇATIŞMALAR VE ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ: TEMEL PARAMETRELER

Kürt meselesinden kaynaklı çatışmalar diyalog ve uzlaşma arayışlarına rağmen bazı kesintilerle birlikte 1984 yılından bu yana devam ediyor. Üzerinden otuz yıldan fazla bir zaman geçmesine, çok sayıda can kaybına, çok ağır sosyoekonomik ve mekânsal yıkımlara neden olmasına rağmen, sorunun çözümü konusunda uluslararası alanda ortaya çıkan bilgi ve deneyimlerden bugüne kadar yeterince faydalanılmadı. Siyasi alanda bu tür çabalar son yıllarda dikkate değer ölçüde arttı ve siyasi aktörler ile sivil toplum örgütlerinin deneyim paylaşımına dönük kimi girişimleri ortaya çıktı.

Akademik anlamda çok daha kısır bir tablo söz konusudur. Türkiye, Kürt meselesi ve Kürt çatışması gibi çok ağır bir sorunla uzun yıllardır karşı karşıya olmasına rağmen, farklı zaman ve mekanlarda meydana gelen çatışma süreçleri ve çözüm arayışları konusunda yapılan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Siyasi alana paralel olarak son yıllarda birkaç üniversite bünyesinde çatışma çözümüne dönük merkezler kuruldu ve sınırlı da olsa Kürt çatışmasına dönük çalışmalar yapıldı, yapılıyor. Bununla birlikte çatışma süreçleri, çatışma çözümü ve barış inşası konusunda Türkçe çok sınırlı sayıda yayının bulunması Kürt çatışmasında siyasi çözüm ve barış inşası konusunun dünya deneyimleri ışığında yeterince ele alınmadığını gösteriyor.

Kürt çatışmasında diyalog ve uzlaşma olanaklarını uluslararası deneyimler ışığında irdeleyebilmek için, bu bölümde çatışma çözümü konusundaki literatür kısaca ele alınıyor. Çatışmaların ortaya çıkışı, çatışma süreçlerinin şekillenmesi, müzakere süreçleri ve çatışmaların çözümü konularında belirleyici olan temel parametreler irdeleniyor. Bu kapsamda, ilk olarak Kürt çatışması gibi vakalar için literatürde öne çıkan konseptler ele alınarak, devlet-içi çatışmaların tanımı ve temel özellikleri analiz ediliyor. İkinci bölümde devlet-içi çatışmaları sonlandırma konusu tartışılıyor. Üçüncü bölümde, çatışma çözümünü belirleyen sınır/ötesi ve uluslararası ölçekteki yapısal dinamikler analiz ediliyor. Dördüncü bölümde, aktörlerin müdahil olmadığı veya kısa vadede değiştiremediği, onların etki alanlarını aşan ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler konu ediliyor. Sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası ölçekteki yapısal dinamiklerden sonra, son bölümde, aktörlere bağlı dinamikler gözden geçiriliyor.

1. Devlet-içi Çatışmalar

Devlet-içi ya da ülke içi silahlı çatışmalar bir yirminci yüzyıl fenomenidir. Bu tür çatışmaların çıkışı, şekillenışı, süresi ve bitme biçimlerini belirleyen dinamikler üzerine oldukça geniş bir literatür birikmiş durumda. Bu dinamikleri tartışmadan önce devlet içinde meydana gelen çatışmaları tanımlamak gerekir. Bu tür süreçleri tanımlamak için literatürde üç kavram öne çıkıyor: devlet-içi çatışmalar/savaşlar¹ (*intra-state conflict/war*),² asimetrik çatışmalar/savaşlar (*asymetric conflicts/wars*)³ ve iç savaş/çatışma (*civil war/conflict*).⁴

Savaş İlişkileri Projesi (*The Correlates of War Project - COW*)⁵ 1982 tarihinde yaptığı ilk sınıflandırmada⁶ dünyadaki savaşları iki temel gruba ayırdı: uluslararası savaşlar ve iç savaşlar. COW'un savaş tipolojisine göre,

*iç savaş sınıflandırması üç boyut üzerine inşa edildi: içsellik, katılımcıların tipi ve etkin direnişin düzeyi. Genel olarak, iç savaşlar şu dört özelliği barındıran herhangi bir silahlı çatışma olarak tanımlanıyor: (1) devletler sistemi üyesi bir ana ülkenin içinde askeri eylemler, (2) ulusal hükümetin aktif katılımı, (3) her iki tarafın etkin direnişi ve (4) savaşın her bir yıl içerisinde çatışmalardan kaynaklı en az 1.000 can kaybı.*⁷

COW akademisyenleri M. Small ve J. D. Singer çalışmalarını genişleterek etkin direnişi tanımlamak için iki kriter belirlediler: "(a) her iki tarafın da başlangıçta silahlı çatışmalar için organize olması ve düşmanın saldırıları karşısında

1 Bu çalışmada üç nedenden ötürü devlet-içi çatışma kavramı kullanılıyor. İlk olarak, devlet-içi çatışma diğer iki kavramı içeren daha geniş bir konsept. İkinci olarak, Kürt çatışması devlet-içi çatışmaların temel özelliklerini taşıyor. Son olarak, devlet-içi çatışmalar konusunda uluslararası alandaki en kapsamlı nicel veri tabanı olan *The Correlates of War (COW) Project* (Savaş İlişkileri Projesi) Kürt çatışmasını bu kapsamda değerlendiriyor.

2 Hartzell, Caroline A., "Explaining the Stability of Negotiated Settlements to Intrastate Wars," *Journal of Conflict Resolution*, 43:1 (1999), 3-22.

3 Mack, Andrew, "Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict," *World Politics*, 27:2 (1975), 175-200; Arreguin-Toft, Ivan, "How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict," *International Security*, 26:1(2001), 93-128.

4 Pearson, Frederic S. vd., "Rethinking Models of Civil War Settlement," *International Interactions*, 32 (2006), 109-128.

5 The Correlates of War Project internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: <http://cow.dss.ucdavis.edu>, erişim tarihi: 01.06.2017.

6 Small, Melvin & Singer, J. David, *Resort to Arms: International and Civil War, 1816-1980*, Beverly Hills, CA, Sage, 1982, ss. 205-206.

7 Sarkees, Meredith R., *The COW Typology of War: Defining and Categorizing Wars (Version 4 of the Data)*, The Correlates of War Project, s. 5, <http://cow.dss.ucdavis.edu/data-sets/COW-war/the-cow-typology-of-war-defining-and-categorizing-wars/view>, erişim tarihi: 27.01.2017. Bu konuda daha detaylı bir tartışma için bkz.: Sarkees, Meredith & Whelon, Frank, *Resort to War: A Data Guide to Inter-State, Extra-State, Intra-state, and Non-State Wars, 1816-2007*, Washington, DC, CQ_Press 2010.

direnış göstermek üzere hazırlık yapmış olması ya da (b) zayıf taraf, başlanğıçta hazırlıksız olsa bile, kendi can kayıplarının en az yüzde beşı kadar güçlü tarafa kayıp verdirebilmiş olması gerekir.”⁸

COW savaş tipolojisini 1994 ile 2000 yılları arasında detaylandırarak genişletti. Savaşanların statüsüne dayalı olarak, COW savaşları, toplam dokuz tip savaşı içinde barındıran dört grup içerisinde sınıflandırdı: (1) devletler-arası savaşlar (*inter-state wars*), (2) devlet-ötesi savaşlar (*extra-state wars*), (3) devlet-dışı savaşlar (*non-state wars*) ve (4) devlet-içi savaşlar (*intra-state wars*). Devletler-arası savaşlar, adından da anlaşılacağı gibi uluslararası alanda tanınmış devletlerin arasında meydana gelen savaşları kapsıyor. Devlet-ötesi savaşlar iki savaş tipini barındırıyor. Koloni ile yapılan kolonyal çatışmalar ve devlet-dışı aktörlere karşı emperyal devletlerin savaşı. Devlet-dışı savaşlar devletler sisteminin üyesi olmayan aktörler arasında meydana gelen ve bir devletin sınırlarından öteye giden savaşlara işaret ediyor ve iki farklı tipi bulunuyor. Birincisi devlet olmayan topraklarda ya da otonom bir bölgenin toprakları içerisinde meydana gelen savaşları kapsıyor. İkincisi ise devlet olmayan yapılar arasında cereyan eden ve iki ya da daha fazla devletin sınırları içinde meydana gelen sınır-ötesi savaşlara işaret ediyor.

Devlet-içi savaşlar devletler sistemi tarafından tanınmış bir üye devletin içinde cereyan eden savaşları kapsıyor ve dört farklı savaş tipini içeriyor. Birincisi, bölgesel iç savaşlar. Bunlar bir devlet bünyesinde bulunan bir bölgede yerel ya da bölgesel hükümet (merkezi hükümet değil) ile devlet-dışı aktörler arasında meydana gelen savaşları kapsıyor. İkincisi, topluluklar arası savaşlar. Bu savaşlar, hükümetler dışında en az iki topluluk arasında meydana gelen savaşları kapsıyor. Üçüncü ve dördüncü tip devlet-içi savaşlar iç savaşlar olarak sınıflandırılıyor. Merkezi hükümetin kontrolünü ele geçirmek ya da elde tutmak için hükümet ile devlet-dışı aktörler arasındaki savaşlar birinci tip iç savaşı oluşturuyor. Yerel ya da bölgesel bir mesele üzerinde hükümet ile devlet-dışı aktörler arasında meydana gelen savaşlar ise ikinci tip iç savaşı oluşturuyor.⁹ Tablo 1.1’de COW tarafından yapılan iki tip sınıflandırma birlikte görülüyor.

8 Small & Singer, Age., s. 215.

9 Sarkees, Meredith R., *Codebook for the Intra-State Wars v.4.0. Definition and Variables*, The Correlates of War Project, s. 2, <http://cow.dss.ucdavis.edu/data-sets/COW-war/intra-state-war-data-codebook>, erişim tarihi: 27.01.2017.

Tablo 1.1: COW savaş sınıflandırması

Geleneksel savaş sınıflandırması	Genişletilmiş savaş sınıflandırması
1. Uluslararası savaşlar	1. Devletler-arası savaşlar (1. tip)
Devletler-arası savaşlar	2. Devlet-ötesi savaşlar
Sistem-ötesi savaşlar	Koloniyle kolonyal çatışmalar (2. tip)
Kolonyal	Devlet-dışı aktöre karşı emperyal devlet savaşı (3. tip)
Emperyal	3. Devlet-dışı savaşlar
	Devlet-dışı teritoride meydana gelen savaşlar (4. tip)
	Sınır-ötesi savaşlar (5. tip)
2. İç savaşlar	4. Devlet-içi savaşlar
	Bölgesel domestik savaşlar (6. tip)
	Topluluklar-arası savaşlar (7. tip)
	İç savaşlar
	Merkezi kontrol için (8. tip)
	Yerel/bölgesel meseleler için (9. tip)

Kaynak: Sarkees, Meredith R., *Codebook for the Intra-State Wars v.4.0. Definition and Variables*, The Correlates of War Project, s. 2.

Bazı akademisyenler COW'un devlet altı çatışmalar için belirlemiş olduğu kriterleri gözden geçirerek yeni öneriler sundular. M. D. Toft devlet-içi çatışmaları tanımlamak için altı kriterin altını çiziyor. Buna göre, (1) çatışmanın esasını hangi grubun politik birimi yöneteceği oluşturur; (2) en az iki organize çatışan taraf bulunur; (3) çatışan taraflardan biri uluslararası düzeyde tanınmış bir devlettir; (4) ortalama olarak yılda en az 1.000 can kaybı vardır; (5) toplam can kayıplarının oranı en az %95'e %5 olmak zorunda ve (6) çatışma uluslararası düzeyde tanınmış bir devletin sınırları içerisinde başlaması zorunda.¹⁰

Devlet-içi çatışmalar konusunda sıklıkla çalışmalarına başvuru R. Licklider, bir çatışmanın devlet-içi çatışma olarak tanımlanabilmesi için COW kriterlerinin yanı sıra en az iki kriteri daha taşıması gerektiğini ileri sürüyor. Birincisi, çatışma sonrasında aynı politik yapı içerisinde beraber yaşamak konusuna yeterince ilgi duyan etkili liderlerin bulunması gerekir. İkincisi, C. Tilly'nin kavramsallaştırmasıyla "çoklu egemenliğin" bulunması gerekir.¹¹ Başka

10 Toft, Monica D., "Ending Civil Wars: A Case for Rebel Victory?," *International Security*, 34:4 (2010), 7-36.

11 Licklider, Roy, "The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945-1993," *The American Political Sciences Review*, 95:3 (1995), 681-690.

bir ifadeyle, bir teritoride bulunan nüfus “resmi olarak itaat ettikleri mevcut hükümetin yasalarına rağmen, (isyancılara) vergi öder, onun ordusuna insan sağlar, çalışanlarını besler, sembollerine saygı duyar, hizmetlerine zaman ayırır ya da başka tür kaynaklar sağlar.”¹²

2. Devlet-içi Çatışmaları Sonlandırmak

Devlet-içi çatışmalar üzerine çalışan birçok akademisyen bu tür çatışmaların sonlanmasının devletler arası savaşlardakinden daha zor olduğunu belirtiyorlar.¹³ Devletler arası savaşlardan farklı olarak, devlet-içi çatışmalarda taraflar çatışma sonrasında aynı siyasi sınırlar içerisinde birlikte yaşamak ve ortak hükümet içerisinde birlikte çalışmak zorundadır. Devlet-içi çatışmalarda, “uzlaşma özellikle zordur, çünkü mesele yeni hükümetin kontrolü ve dolayısıyla, kelimenin tam anlamıyla, savaşanların yaşamı ve ölümü üzerindeki kontrolüdür.”¹⁴ Gerçekten, devletler arası savaşlardan farklı olarak müzakere ile sonlanmış devlet-içi çatışmaların oranı oldukça düşüktür. S. J. Stedman 1991 yılında yaptığı çalışmada müzakere ile biten devlet-içi çatışmaların oranının yaklaşık %15 olduğunu gösteriyor. R. Licklider’in araştırması 1945 ile 1993 yılları arasında cereyan eden 57 devlet-içi çatışmanın sadece 14’ü (%25) müzakere ile sonlanırken, 43’ü askeri zafer ile sonuçlanmıştır.¹⁵ M. D. Toft’un 1940 ile 2002 yılları arasındaki dönem için yaptığı araştırmanın verileri benzer bir tabloyu ortaya koyuyor. Buna göre, bu dönem içerisinde 113 devlet-içi savaşın 22’si (%19) müzakere ile sonlanırken, askeri zafer ile bitenlerin sayısı 79 (%70), ateşkes/çözumsuzlük-pata ile sonuçlananların sayısı ise 12 (%11) olmuştur.¹⁶

Devlet-içi çatışmaların müzakere ile bitişinin zorluğu ve azlığının yanı sıra, öte yandan, müzakereye dayalı uzlaşının/çözümün etkinliği konusunda da dikkate değer bir tartışma bulunuyor. Bazı akademisyenler bir tarafın askeri zaferi ile sonuçlanan devlet-içi çatışmaların müzakereye dayalı çözümlere kıyasla daha

12 Tilly, Charles, *From Mobilization to Revolution*, Reading, MA: Addison Wesley, s. 192

13 Bell, J. Bowyer, “Societal Patterns and Lessons: The Irish Case,” içinde Robin Higham (Ed.) *Civil Wars in the Twentieth Century*, Lexington, University Press of Kentucky, 1972, s. 218; Ikle, Fred C. *Every War Must End*, New York, Columbia University Press, 1971, s. 95; Modelski George, “International Settlement of Internal Wars,” içinde, James N. Rosenau (Ed.) *International Aspects of Civil Strife*, Princeton, Princeton University Press, 1964, ss. 125-6; Pillar, Paul R. *Negotiation Peace: War Termination as a Bargaining Process*, Princeton, Princeton University Press, 1983, s. 24-5; Zartman, I. William, “The Unfinished Agenda: Negotiating Internal Conflicts,” içinde, Roy Licklider (Ed.) *Stopping the Killing*, New York, New York University Press, 1993; Zartman, I. William, *Elusive Peace: Negotiation an End to Civil Wars 1995-1996*, Washington, Brookings Institute, 1995.

14 Licklider, Age., s. 681.

15 Licklider, Age.

16 Toft, Age.

etkin olduğunu ileri sürüyor.¹⁷ Bu argümana göre, müzakere ile sonuçlanan bu tür çatışmaların tekerrür etme ihtimali askeri zafer ile sonuçlanan vakalara göre daha yüksektir.¹⁸ Zira, müzakereye dayalı çözümler yeni bir devlet-içi çatışma için taraflara organizasyonel yapılarını, insani ve maddi kaynaklarını koruyarak yeniden mobilize etme olanağı sağlıyor.¹⁹ Başka bir ifadeyle, Tilly'nin “devrimci durum” olarak kavramsallaştırdığı “ikili egemenlik” ya da “çoklu egemenlik” devam ediyor. Ayrıca, müzakereye dayalı çözümler sadece kısa vade için hayatları kurtarıyor ve demokratikleşmeyi ilerletiyor. Bununla beraber, uzun vadede hem barış hem de demokratikleşme çatışma sonrasındaki birinci ya da ikinci seçimlerden sonra sonlanıyor.²⁰ Buna karşın, devlet-içi çatışmalar bir tarafın zaferi ile sonuçlandığında, kaybeden tarafın çatışmalara yeniden başlama kapasitesi ya çok düşük olacak ya da tamamen ortadan kaldırılacaktır. Kalıcı barış ve çatışma sonrası başarılı bir yeniden inşanın ihtimalini yükseltmek için “savaşa bir şans vermek” gerekir.²¹ Çatışmaları sonlandırmak için, nihai zaferi ve tükenişi engelleyici dışarıdan müdahalelere bu anlamda izin vermemek gerekir.²²

Bu yaklaşıma karşı, müzakereye dayalı çözüme odaklanan akademisyenler, eski savaşçıların çatışma sonrası politik, ekonomik ve sosyal yeniden inşa süreçlerinde yer edinmesinin önem arz ettiğini ileri sürüyorlar. Buna göre, böylesi bir durumun sağlanması halinde, bir yandan, devlet-içi çatışmaların tekrar etme ihtimali azalacak ve barış korunacak, öte yandan demokratik bir rejimi ve politik alanı yaratma ve güçlendirme ihtimali artacaktır.²³ Bu konuda J. M. Quinn, T. D. Mason ve M. Gurses tarafından yapılan niceliksel araştırma, uluslararası barış-koruyucu operasyonlarla desteklenmiş müzakereye dayalı çözümlerin, hükümetlerin askeri zaferine dayalı çözümlere kıyasla daha kalıcı bir barış sağlandığını gösteriyor.²⁴

Devlet-içi çatışmaların sonlanması konusundaki literatürde önemli bir yer

17 Luttwak, Edward N. “Give War a Chance,” *Foreign Affairs*, 78:4 (1999), 36-44; Licklider, Age.;

18 Toft, Age.

19 Wagner, R. Harrison. “The Causes of Peace,” içinde, Roy Licklider (Ed.) *Stopping the Killing: How Civil Wars End*, New York, New York University Press, 1993, 235-268.

20 Toft, Age.

21 Luttwak, Age.

22 Wagner, Age.; Luttwak, Age.; Licklider, Age.

23 Hartzell, Caroline A. & Hoddie, Matthew, “Civil War Settlements and the Implementation of Military Power-Sharing Arrangements,” *Journal of Peace Research*, 40:3 (2003), 303-320; Hartzell, Caroline A. & Hoddie, Matthew, *Crafting Peace: Power-Sharing Institutions and the Negotiated Settlement of Civil Wars*, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 2007; Toft, Age.

24 Quinn, Mason, & Gurses, Age., s. 189.

tutan niceliksel yöntemlere dayalı araştırmalarda çatışmaların sonlanması ve çatışma sonrası barışın sürdürülebilirliği konularındaki analizlerde birçok faktör birlikte dikkate alınıyor. Quinn, Mason ve Gurses tarafından geliştirilen model bu yaklaşımı oldukça iyi temsil ediyor. Bu modele göre,

(a) zafer ihtimalini azaltacak [...], (b) zafer getirisini azaltacak [...], (c) karşı karşıya kalınan çatışma maliyetini artıracak [...], savaşın sürecini uzatacak [...] ya da statükoyu korumanın getirisini artıracak herhangi bir faktör aktörlerin çatışmayı yeniden başlatmaktan ziyade barışı koruma teşviklerini artıracaktır. İç savaşın ilk başlaması ile yeniden başlaması arasındaki bir fark sudur: önceki savaşın deneyimi savaş sonrası ortamdaki aktörlerin yeniden başlayacak çatışmaların muhtemel maliyetlerini ve kazançlarını daha reel tahmin etmelerini sağlayacaktır.²⁵

Bu modelin dayandığı “rasyonel seçim kuramının” dikkate değer sınırlarına rağmen, yukarıdaki faktörler hem sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamikleri hem ülke ölçeğindeki yapısal dinamikleri hem de aktör-bazlı dinamikleri aynı anda ve ilişkisel bir perspektifle düşünme olanağı sağlıyor.

3. Sınır-Ötesi ve Uluslararası Düzeydeki Yapısal Dinamikler

Devlet-içi savaşların ortaya çıkışı, şekillenişi ve sonlanması konusundaki literatür, yaygın olarak hem yapısal hem de aktör-bazlı dinamiklere dikkat çekiyor. Sınır-ötesi ve uluslararası düzeydeki temel yapısal dinamikler olarak Soğuk Savaş’ın etkisinin ve söz konusu çatışmaların yaşandığı ülkenin komşularının durumu ile içinde bulunduğu bölgenin nitelikleri öne çıkıyor.

Bazı ampirik çalışmalar etnik çatışmaların Soğuk Savaş sonrasında dikkate değer oranda arttığını gösteriyor. Bu çalışmalarda Soğuk Savaş’ın sonlanmasının etnik çatışmaları provoke ettiği ileri sürülüyor. Buna karşın, T. R. Gurr’un verileri etnik çatışmaların 1960’lı yıllardan bu yana arttığını, bununla birlikte 1990’lı yılların ortalarından itibaren dikkat çekici şekilde azaldığını gösteriyor.²⁶ Toff’un 1940 ile 2002 arasındaki devlet-içi çatışmaların niceliksel analizine dayanan çalışmasında elde ettiği bulgular Gurr’un argümanını destekliyor. Toff’un çalışması bu tür çatışmaların sonlanma biçimlerinin formasyonunda Soğuk Savaş’ın sonlanmasının kritik bir rol oynadığını ortaya koyuyor. 1990’lı yıllara kadar müzakere ile sonlanan devlet-içi çatışmaların oranı %41 iken, bunların sadece birkaçı 1940 ile 1989 yılları arasında gerçekleşti. 1990’lı yıllardaki devlet-içi çatışmaların üçte ikisi müzakere yoluyla sonuçlandı. Benzer

25 Quinn, Mason, & Gurses, *Age*, s. 175-176.

26 Gurr, T. Robert, *People versus states*, Washington, DC, USIP, 2000.

şekilde ateşkes/denge ile sonuçlanan devlet-içi çatışmaların 1990'lı yıllarda oranı %20 iken, önceki on yıllarda sadece birkaç vaka söz konusu.²⁷ Soğuk Savaşın müzakereye dayalı çözümlere artan etkisini Toft iki şekilde açıklıyor. Birincisi, ABD ve Sovyetler Birliğinin iki güç merkezini oluşturduğu uluslararası bağlam değişti ve süper güçler vekalet savaşlarında savaşçılara silah sağlama motivasyonunu kaybettiler. İkincisi, Sovyetler Birliğinin çöküşü sonrasında ABD tek süper güç olarak kaldı ve dünyada süregelen savaşlarda ahlaki sorumluluk alma konusunda üzerindeki baskı artı.²⁸

Devlet-içi çatışmalar ve barışın süresi ile uluslararası aktörlerin sürece dahil olması arasındaki ilişki üzerine yaptığı çalışmasında V. P. Fortna barışı koruma süreçlerinde üçüncü tarafların katılımı konusunda Soğuk Savaşın bir kırılma noktası oluşturduğunu ortaya koyuyor. Yazar Soğuk Savaş ile birlikte devlet-içi çatışmalarda üçüncü tarafların rollerinin dikkate değer düzeyde değiştiğini gösteriyor. Buna göre, daha önce devlet-içi çatışmalara karşı barışı koruma konusunda ilgisiz kalan uluslararası toplum, Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra çoğu vakaya müdahil oldu ve barışı korumaya çalıştı.²⁹ Gerçekten, 1990'lardan sonra müzakere ve barış antlaşmasıyla sonlanan devlet-içi çatışmaların sayısında dikkate değer bir artış var.³⁰

Soğuk Savaş'ın bitiminin yanı sıra, bazı araştırmacılar devlet-içi çatışmaların olduğu ülkenin içinde bulunduğu bölgesel özelliklerin çatışmaların formasyonunu belirleyen bir dinamik olarak dikkate alınması gerektiğini öneriyorlar. Bu yaklaşıma göre komşu ülkeler çatışmaların formasyonunda kritik bir rol oynayabilirler. P. Wallensteen ve M. Sollenberg'in araştırmalarında ele aldıkları 99 savaşın Avrupa, Amerika, Afrika, Orta Doğu ve Asya bölgelerine göre dikkate değer farklılıklar arz ettiklerini ortaya koyuyorlar.³¹ Yine, M. W. Doyle ve N. Sambanis çalışmalarında komşu ülkelerin çatışmaları destekledikleri vakalarda barış inşası planlarının başarılı olamayacağını belirtiyorlar.³² Ayrıca,

27 Toft, Age.

28 Toft, Age.

29 Fortna, Virginia A., "Does Peacekeeping Keep Peace? International Intervention and the Duration of Peace After Civil War," *International Studies Quarterly*, 48 (2004a), 269-292.

30 Brandt vd., Age.; Hartzell, Caroline A., "Structuring the Peace: Negotiated Settlements and the Construction of Conflict Management Institutions," içinde T. David Mason & James D. Meernik (Eds.). *Conflict Prevention and Peace-building in Post-War Societies: Sustaining the Peace*, London, Routledge, 2006, ss. 31-52; Harbom, Lotta, Högladh, Stina, & Wallensteen, Peter, "Armed Conflict and Peace Agreements," *Journal of Peace Research*, 43(5): 617-631.

31 Wallensteen, Peter & Sollenberg, Margareta, "Armed conflicts, conflict termination and peace agreements, 1989-1996," *Journal of Peace Research*, 34:3 (1997), 339-358.

32 Doyle, Michael W. & Sambanis, Nicholas, "International Peacebuilding: A Theoretical and Quantitative Analysis," *The American Political Science Review*, 94:4 (2000), 779-801.

komşu ülkelerde bulunan etnik gruplar söz konusu ülkedeki çatışmanın bir parçası olabilirler.

Öte yandan, komşu ülkelerde süren çatışmalar “bulaşma” ya da “yayıma” etkileri kanallarıyla söz konusu ülkeleri çatışmalara daha fazla açık hale getirebilir.³³ N. Sambanis’in araştırması da devlet-içi çatışmalar üzerindeki komşu ülke etkisini destekliyor. Buna göre “savaşın sürdüğü ülkelere sınırları olan ülkelerin kendi içlerinde etnik savaş yaşama ihtimalleri dikkate değer ölçüde ihtimal dahilindedir.”³⁴ Bu noktada Sambanis’in araştırmasının bulaşma etkisi ile yayılma etkisi arasında bir ayırım yapmaya olanak tanımadığını not etmek önem arz ediyor. Başka bir ifadeyle “etnik savaş sınır ötesindeki diğer etnik gruplara fiziki olarak mı yayılıyor yoksa mobilizasyon şekilleri ve şiddetli çatışmalar bilgi etkisi ile mi diğer komşu ülkelere sirayet ediyor”, bunu ayırt etmek mümkün değildir.³⁵ Araştırma böylesi bir ayırım yapmaya olanak tanımasa da bir ülkedeki devlet-içi çatışmaların formasyonunda komşu ülkelerde devam eden çatışmaların dikkate değer ölçüde etkide bulunduğunu açıkça ortaya koyuyor.

4. Ülke Düzeyinde Yapısal Dinamikler

Devlet-içi çatışmalar konusundaki literatür sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamiklerin yanı sıra ülke ölçeğindeki yapısal dinamiklerin de çatışmaların başlaması, şekillenmesini ve sonlanmasında belirleyici ölçüde etkili olduğunu ortaya koyuyor. Ülke düzeyinde yapısal dinamik olarak altı çizilen belli başlı faktörler şunlar: Ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, demokrasi seviyesi, çatışmaların tipi, ülkedeki etnik/ulusal konfigürasyon ve etnik/ulusal gruplar arasındaki güç ilişkileri, çatışmaların coğrafyası ve nüfus.

İlk olarak, birçok araştırmacı etnik çatışmaların başlama ihtimali ile **ekonomik gelişmişlik düzeyi** arasındaki negatif ilişkiye dikkat çekiyor. P. Collier ve A. Hoeffler çalışmalarında düşük ekonomik gelişmişlik düzeyi ile yerel kapasitedeki eksikliklerin fırsat maliyetini (*opportunity cost*) düşürerek ve şiddetten elde edilen özel kazanç fırsatlarını artırarak aktörleri şiddete yönelme konusunda cesaretlendirdiğini ileri sürüyor.³⁶ Ekonomik az gelişmişlik ile devlet-içi çatışmaların başlaması arasındaki ilişkiye odaklanan bazı akademisyenler³⁷

33 Lake, David & Rothchild, Donald, “Containing fear: The origins and management of ethnic conflict,” *International Security*, 21:2 (1996), 41-75.

34 Sambanis, Nicholas, “Do Ethnic and Nonethnic Civil Wars Have the Same Causes? A Theoretical and Empirical Inquiry,” *Journal of Conflict Resolution*, 45:3 (2011), 259-282, s. 275.

35 Sambanis, Age., s. 275.

36 Collier & Hoeffler, Age.

37 Quinn, Mason, & Gurses, Age.; Fearon, James, & Laitin, David, *Weak states, rough terrain, and large-scale ethnic violence since 1945*, Tebliğ, *Annual Meetings of the American Political Science Association*,

etnik çatışmalarla baş etmek, barış inşası ve barışın korunması konusunda ekonomik gelişmeyi/kalkınmayı etkin bir yol olarak öneriyorlar.³⁸ Ayrıca, birçok çalışma gösteriyor ki petrol, elmas gibi kolayca erişilebilir doğal kaynaklara yüksek düzeydeki ekonomik bağımlılık kalıcı çatışmalara sebebiyet veriyor.³⁹

İkinci olarak, bir ülkenin **demokrasi düzeyi** ile devlet-içi çatışmalar arasındaki ilişki üzerine dikkate değer bir tartışma bulunuyor. V. P. Fortna niceliksel yöntemle dayalı çalışmasında demokrasi düzeyi ile barışın sürdürülebilirliği arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığını ileri sürüyor.⁴⁰ Benzer şekilde, J. Fearon ve D. Laitin devlet-içi çatışmaların esasında politik nedenlerden değil, ekonomik nedenlerden kaynaklandığını belirtiyor. Buna göre demokrasi yokluğu ile çatışmalar arasında anlamlı bir ilişki bulunmuyor.⁴¹

Devlet-içi çatışmalara ilişkin bu ekonomik modele karşı, H. Hegre ve arkadaşlarının geliştirdiği modele göre politik mağduriyetler ve şiddete dönük fırsatlar çatışmalara neden olan kilit faktörlerdir. Bu modele göre, otokrasi-demokrasi skalasında ortada bulunan ülkelerde çatışmaların ortaya çıkma riski daha yüksektir. Zira, bu ülkeler ne otokratik ülkelerin sahip olduğu ayaklanmaları bastırarak olanaklara ne de demokratik ülkelerde var olan ağır mağduriyetleri önleyen politik alanlara ve mekanizmalara sahipler.⁴² Öte yandan, Toft'un verileri devlet-içi çatışmaların cereyan ettiği ülkelerin ortalama rejim değerinin oldukça düşük olduğunu ve bu tür çatışmaların daha çok otoriter devletlerde ortaya çıktığını gösteriyor.⁴³ Benzer şekilde, M. Krain ve M. E. Meyers ile E. A. Henderson ve J. D. Singer tarafından yapılan çalışmalar demokratik ülkelerde devlet-içi çatışmaların ortaya çıkma ihtimalinin diğerlerine göre daha düşük olduğunu ortaya koyuyor.⁴⁴ N. Sambanis'in etnik ve etnik ol-

Atlanta, 2-5 Eylül 1999.

38 Sambanis, Age.; Doyle & Sambanis, Age.; Collier & Hoeffler, Age; Fortna, 2004a.

39 Hensel, Paul R. "One Thing Leads to Another: Recurrent Militarized Disputes in Latin America, 1816-1986," *Journal of Peace Research*, 31:3 (1994), 281-297; Werner, Suzanne, "The Precarious Nature of Peace: Resolving the Issues, Enforcing the Settlement and Renegotiating the Terms," *American Journal of Political Science*, 43:3 (1999), 912-934; Fortna, Virginia P., *Peace Time: Cease-Fire Agreements and the Durability of Peace*, Princeton, Princeton University Press, 2004b; Collier, Paul, Hoeffler, Anke, & Soderbom, Mans, "On the Duration of Civil War," *Policy Research Working Paper 2681*, Washington, DC, World Bank, 2001.

40 Fortna, 2004a.

41 Fearon & Laitin, Age.

42 Hegre, Havard, Ellingsen, Tanja, Gleditsch, Nils Petter, & Gates, Scott, "Towards a democratic civil peace? Opportunity, grievance, and civil war, 1816-1992", Teblig, *Dünya Bankası Çalıştay: Civil Conflicts, Crime, and Violence in Developing Countries*, Şubat 1999, Washington, DC.

43 Toft, Age., s. 22.

44 Krain, Matthew & Meyers, MARRISA Edson, "Democracy and Civil War: A Note on the Democratic Peace Proposition," *International Interactions*, 23:1 (1997), 109-118; Henderson, Errol A. & Singer,

mayan savaşlar üzerine yaptığı teorik ve ampirik inceleme bu argümanı destekliyor. 40 yıllık bir zaman dilimi için 161 vakayı irdeleyen Sambanis, “kimlik temelli iç savaşlarla kimlik temelli olmayan iç savaşları belirleyen dinamikler arasında anlamlı farklılıkların olduğunu belirliyor. Kimlik temelli savaşlar çoğunlukla politik mağduriyetlerden kaynaklanır ve politik olarak özgür (yani demokratik) toplumlarda ortaya çıkmaları daha az muhtemeldir.”⁴⁵

Kimlik temelli çatışmalar ile kimlik temelli olmayan sosyo-ekonomik ya da politik çatışmalar arasındaki fark devlet-içi çatışmaların formasyonunda tartışılan üçüncü yapısal dinamik. J. Fearon ve D. Laitin ampirik araştırmalarında; devlet-içi çatışmaların ortaya çıkışında milliyetçilik, kültürel ilköçülük/özçülük, kültür ya da medeniyet farkına dayalı kimlik temelli sosyo-politik mobilizasyonların açıklayıcı bir güce sahip olmadığını belirtiyorlar. Yazarlar, iç savaşların esasında ekonomik nedenlerden kaynaklandığını ve savaş ile etnik parçalanma arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ileri sürüyorlar.⁴⁶ Benzer şekilde, R. Licklider’in devlet-içi çatışmaların yoğunluğunun beş göstergesi (süreklilik, süre, kayıp biçimleri, yeniden başlama ve jenosit) üzerine yaptığı niceliksel analiz gösteriyor ki “kimlik temelli iç savaşların kimlik temelli olmayan iç savaşlardan daha yoğun oldukları açık değildir. [...] kimlik temelli ve politik-ekonomik iç savaşların müzakere ile bitme ihtimalleri birbirine yakındır.”⁴⁷

Öte yandan, birçok çalışma (etnik-dini) kimlik temelli çatışmalarla kimlik temelli olmayanlar arasında göze çarpan farklar olduğunu altını çiziyor. N. Sambanis etnik çatışmalarda siyasetin ekonomiden daha belirleyici olduğunu ileri sürüyor.⁴⁸ M. W. Doyle ve N. Sambanis’in teorik ve niceliksel analizi barış inşasının başarı ihtimalinin etnik ve dini çatışmalarda daha düşük olduğunu gösteriyor.⁴⁹ Bundan dolayı etnik ya da dini temelli kimlik çatışmaları kimlik temelli olmayan çatışmalara kıyasla daha uzun sürme eğilimi gösteriyor. Ötesi, kimlik temelli çatışmalarda barışın istikrarı diğerlerine kıyasla daha az ihtimal dahilindedir.⁵⁰

Dördüncü olarak, **bir ülkenin etnik/ulusal konfigürasyonu ve etnik/ulusal gruplar arasındaki ilişkiler** ile devlet-içi çatışmalar arasındaki ilişkiye dair tartışmaları not etmek gerekir. Sambanis etnik ve etnik olmayan çatışmaları

J. David, “Civil War in the Post-Colonial World, 1946–92,” *Journal of Peace Research*, 37:3 (2000), 275–299.

45 Sambanis, *Age*, s. 280.

46 Fearon & Laitin, *Age*.

47 Licklider, *Age*, s. 686.

48 Sambanis, *Age*.

49 Doyle & Sambanis, *Age*.

50 Fortna, 2004a.

karşılaştırdığı niceliksel yöntemlere dayalı araştırmasında etnik heterojenlik ve etnik çatışmaların başlaması arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ileri sürüyor. Buna göre, etnik heterojenlik arttıkça etnik savaşların meydana gelme ihtimali artıyor.⁵¹ Buna karşın, bazı akademisyenler etnik heterojenlik ile barış inşasının başarısı arasında bir ilişki olmadığını savunuyorlar.⁵² Bazıları ise devlet-içi çatışma riskini artıran kritik faktörün etnik heterojenlik ya da homejenlik değil, etnik kutuplaşmanın seviyesi olduğunu ifade ediyorlar. Zira, bu yaklaşıma göre, etnik olarak kutuplaşmış toplumların birlikte barış içerisinde yaşama kapasitesi düşüktür. Bu toplumlar etnik olarak homojen ya da çok heterojen toplumlara göre devlet-içi çatışma riskine karşı daha fazla korunaksızdır.⁵³ Öte yandan, Collier ve Hoeffler etnik ve dini olarak heterojen toplumların hakimiyet arayışından uzak durdukları sürece homojen toplumlardan daha güvenli olduklarını ileri sürüyorlar. Bu yazarların bulgularına göre etnik hakimiyetin olduğu toplumlarda devlet-içi çatışma riski iki katına çıkıyor.⁵⁴

Beşinci olarak, bazı araştırmacılar **çatışma coğrafyasını** devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen kilit bir dinamik olarak görüyor. P. T. Brandt ve arkadaşları "ayrılıkçı hareketlerin tipik olarak coğrafik olarak yoğunlaşmış etnik gruplar arasından yükseldiğini, isyancıların mobilize olma ve askeri operasyonları sürdürme konusunda devrimci isyan hareketlerine kıyasla daha yüksek kabiliyete sahip olduklarının altını çiziyor. Çünkü ayrılıkçılar hareket ettikleri güvenli bir teritoryal vatana sahipler."⁵⁵ B. Walter niceliksel analizinde elde ettiği bulgulara göre; isyancıların teritoryal amaçlara sahip oldukları vakalarda barış müzakerelerinin gerçekleşme ihtimali diğer vakalara oranla %70 daha azdır.⁵⁶ Teritoryal amaçların olduğu isyanlarda arabuluculuk ile arabuluculuğun başarılı olma ihtimali de diğer vakalardan daha düşüktür.⁵⁷

Çatışma coğrafyasını önemli kılan bir diğer neden daha bulunmaktadır. Birçok çalışma ülkelerin ayaklanma için imkanlar yaratan coğrafik özelliklerinin hem devlet-içi çatışmaların başlama ihtimalini hem de çatışmaların süresini artırdığının altını çiziyor. Bazı çalışmalar dağlık alanların isyancılara güvenli

51 Sambanis, Age.

52 Doyle & Sambanis, Age.

53 Collier & Hoeffler, Age.; Collier, Hoeffler, & Soderbom, Age.; Elbadawi, Ibrahim, & Sambanis, Nicholas, "How Much War Will We See? Estimating the Incidence and Amount of Civil War in 191 Countries," *Working Paper*, Washington, DC, World Bank DECRG, 2000; Bates, Robert, H., "Ethnicity, Capital Formation, and Conflict," *CID Working Paper no 27*, Cambridge, Harvard University, 1999.

54 Collier & Hoeffler, Age.

55 Brandt vd., Age., s. 421.

56 Walter, Age.

57 Bercovitch & DeRouen, Age.

alanlar sağlayarak askeri operasyonlarını daha uzun bir süre için sürdürmelerine olanak tanıdığını ve bunun da çatışmaların süresini artırdığını ortaya koyuyor.⁵⁸ Başka çalışmalar ortak ormanlık alanların ve ortak sınır bölgelerinin sayısının devlet-içi çatışmalar konusunda ayaklanmayı kolaylaştıran kritik coğrafik özellikler olduğunu belirtiyorlar.⁵⁹ Özetle, bir ülkenin ayaklanmayı kolaylaştıran coğrafik özelliklere sahip olmasıyla devlet-içi çatışmaların başlaması ve çatışmaların süresi arasında pozitif bir ilişki bulunuyor.

Son olarak, **nüfus** ve devlet-içi çatışmaların formasyonu ve dönüşümü arasındaki ilişkiye dair not edilmeye değer bir tartışma bulunuyor. Birçok çalışmada nüfus büyüklüğü ile devlet-içi çatışmaların ortaya çıkması arasında bir ilişki olduğu ileri sürülüyor. Buna göre nüfus büyüklüğü arttıkça isyancıların militan devşirebilecekleri insan havuzu büyüyor.⁶⁰ Bu argümana karşı olarak, Quinn, Mason ve Gurses yaptıkları çalışmada çatışmaların ortaya çıkışı ile nüfus büyüklüğü arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koyuyor.⁶¹ Öte yandan, önceki çalışmalardan farklı olarak J. Herbst nüfus büyüklüğünden ziyade nüfus yoğunluğuna odaklanıyor. Buna göre, yüksek düzeyde yaygın bir nüfusa sahip olan ülkelerde nüfusun yüksek düzeyde yoğunlaştığı ülkelere kıyasla çatışma riski daha yüksektir.⁶² Nüfus ve devlet-içi çatışmalar arasındaki ilişki konusunda Collier ve Hoeffler ayrıca diasporanın rolüne dikkat çekiyor. Yazarların bulgularına göre diasporadaki nüfus büyüklüğü ile bu tür çatışmaların tekrarı arasında pozitif bir korelasyon bulunuyor.⁶³

5. Aktörlere Bağlı Dinamikler

Önceki iki alt-bölümde devlet-içi çatışmaları belirleyen sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası düzeydeki dinamikler ile ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler ele alındı. Bu gruptaki dinamikler büyük oranda çatışmalarda aktörlerinin müdahil olamadığı ya da kısa vadede değiştiremediği süreçlere, yapılar ve kurumlara gönderme yapmaktadır. Bununla beraber, devlet-içi çatışmaların formasyonu ve dönüşümü önemli oranda doğrudan müdahil olan aktörlerin düşüncelerine, çıkarlarına ve kurumlarına bağlı. Bu anlamda, yapısal dinamiklerin yanı sıra aktörlerin algıları, kaynakları, tercihleri ve stratejileri önem arz ediyor. Literatürde devlet-içi çatışmaların ortaya çıkışı, formasyonu, dönüşümü ve son-

58 Fearon, Age.

59 Fearon & Laitin, Age.; Collier & Hoeffler, Age.; Quinn & Gurses, Age.

60 Fearon & Laitin, Age.; Sambanis, Age.

61 Quinn, Mason, & Gurses, Age.

62 Herbst, Jeffrey, *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*, Princeton, Princeton University Press, 2000.

63 Collier & Hoeffler, Age.

lanması konusunda aktör bazlı dinamikler olarak sıklıkla altı çizilenler şunlar: Çatışmaların maliyeti, çatışmaların süresi, devletin kapasitesi (özellikle de ordunun kapasitesi), politik öznellik, politik ve algısal dinamikler, çatışmalara dahil olan aktörlerin sayısı, söz konusu ülkenin politik konfigürasyonu, politik liderlik, üçüncü tarafların müdahil olması ve güç/iktidar paylaşımı. Aktör-eksenli dinamiklere odaklanan araştırmalar genellikle devlet-içi çatışmalar konusundaki “rasyonel seçim kuramına”⁶⁴ dayanıyor. Bu teoriye göre “eğer savaştan beklenen yarar, barıştan beklenen yarardan büyükse, savaş tekrar edecektir.”⁶⁵

Aktör-eksenli ilk dinamiği çatışma **maliyeti** oluşturuyor. Birçok akademisyen çatışma maliyeti ile çatışmaların sonlanması arasındaki korelasyona dikkat çekiyor. Doyle ve Sambanis ile Fortna'nın niceliksel analizleri savaşın insani maliyetinin (ölümler ve yerinden etmeler) artmasıyla barış inşasının başarı şansının azaldığını ortaya koyuyor.⁶⁶ Buna göre, yüksek düzeyde insani kayba neden olan vakalarda insanların sevdiklerinin ölümünden sorumlu olan kişilerle uzlaşabilmeleri çok daha zor olacaktır. Buna karşın birçok akademisyen karşı bir argümanı ileri sürüyor: İnsani kayıpların yüksek olması barış şansını artırır.⁶⁷ Zira, çatışma maliyeti ölümleri durdurmak ve çözüm için birlikte çalışmak için en kuvvetli teşvik edici güçtür.

Çatışmaların süresi aktör-eksenli ikinci dinamiği oluşturuyor. Doyle ve Sambanis araştırmalarında aynı zamanda çatışmaların süresi ile barış inşasının başarısı arasında da bir ilişki olduğunu belirtiyorlar. Yazarlar bu iki değişken arasında pozitif bir korelasyon olduğunu ortaya koyuyor. Bununla birlikte, çatışma süresini çatışma maliyeti ile birlikte düşünmeyi öneriyorlar. Zira, çatışma süresinin barış inşası üzerinde doğrudan bir etkisi yok. Bundan ziyade, çatışma süresi çatışma maliyetini artıran bir dinamik. Öte yandan, T. D. Mason ve P. J. Fett isyancıların askeri zaferi, hükümetin askeri zaferi ve müzakereci çözüm olmak üzere çatışmaların üç ana sonlanma biçiminin altını çiziyorlar ve çatışma süresinin devlet-içi çatışmaların sonlanma biçimini belirleyen güçlü bir gösterge olduğunu ileri sürüyorlar.⁶⁸ T. D. Mason, J. P. Wiengarten ve P. Fett'in verileri⁶⁹ hükümet ya da isyancıların askeri zaferinin çoğunlukla ilk beş yılda görüldüğünü ortaya koyuyor. Buna karşın yedi yıldan uzun süren

64 Azam, J. Paul, “How to Pay for Peace,” *Public Choice*, 83:1/2 (1995), 173-184; Collier & Hoeffler, Age.; Hirschleifer, Jack, “Conflict and Settlement,” içinde, John Eatwell, Murry Milgate, & Peter Newman (Eds.) *New Palgrave, A Dictionary of Economics*, London, Macmillian, 1987, 567-570; Mason & Fett, Age.

65 Doyle & Sambanis, Age.

66 Doyle & Sambanis, Age.; Fortna, 2004a.

67 Hensel, Age.; Werner, Age.; Fortna, 2004a, Age.

68 Mason & Fett, Age.

69 Mason, Weingarten, & Fett, Age.

çatışmalar çoğunlukla “karşılıklı zarar veren denge (*mutually hurting stalemate*)”⁷⁰ ile sonuçlanıyor. Ampirik çalışmalara göre uzun süren devlet-içi çatışmalar müzakereci çözüm doğrultusunda bir eğilim gösteriyor.⁷¹

Devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen üçüncü dinamik **devlet kapasitesidir**. Bazı akademisyenler zayıf devletlerin iç çatışmalar karşısında daha korunaksız olduğunu ileri sürüyor. Zira, onların düşük kapasitesi ayaklanma için fırsatları artırıyor.⁷² Fearon ve Laitin’e göre “finansal, organizasyonel ve politik olarak zayıf merkezi hükümetler zayıf güvenlik hizmetlerinden ya da etkin olmayan ya da yolsuzluklara bulaşmış karşı-ayaklanma pratiklerinden dolayı ayaklanmayı daha fazla gerçekleştirebilir ve çekici kılıyorlar.”⁷³ Bu konuda birçok çalışma özellikle ordunun büyüklüğü ile devlet-içi çatışmaların sonlanması arasındaki ilişkiye odaklanıyor. K. DeRouen ve D. Sobek ordunun büyüklüğü arttıkça devlet-içi çatışmaların süresinin azaldığını ileri sürüyorlar.⁷⁴ Bununla beraber, bu durumdan büyük orduların kaçınılmaz olarak hükümetlerin askeri zaferini getirdiği manasını çıkarmamak gerekiyor. Büyük ordular hükümetlerin hızlı askeri zaferini getirebilir. Öte yandan, büyük orduların karşı-ayaklanma pratikleriyle ayırım yapmaksızın insanlar üzerinde baskı kurması ve hak ihlallerine neden olması militan bulmayı kolaylaştırarak isyancıların askeri zaferine de yol açabilir.⁷⁵

Aktör-bazlı dördüncü dinamik olarak tarafların düşüncelerini, algılarını, çıkarlarını, kaynaklarını ve stratejilerini içeren **politik özneliği** not etmek gerekiyor. Bu konuda bazı çalışmalar tarafların politik ve algısal değişimine ve aralarındaki etkileşime odaklanıyor. A. W. Harris⁷⁶ ve I. Arreguin-Toft⁷⁷ asimetrik çatışma süreçleri ve müzakere dönemlerinde tarafların stratejilerinin ve stratejik etkileşiminin önemine vurgu yapıyor. B. L. Slantchev çatışma dönemi

70 Zartman, I. William, *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Africa*, Oxford, Oxford University Press, 1985.

71 Brandt vd., Age.; Mason & Fett, Age.; Mason, Weingarten, & Fett, Age.; Fearon, Age.

72 Skocpol, Theda, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*, New York, Cambridge University Press, 1979; Goodvin, Jeff, *Not Other Way Out: States and Revolutionary Movements*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001; Goldstone, Jack A. *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*, Berkeley, University of California Press, 1991.

73 Fearon & Laitin, Age., s. 75-76.

74 DeRouen, Karl & Sobek, David, “The Dynamics of Civil War Duration and Outcome,” *Journal of Peace Research*, 41:3 (2004), 303-320.

75 DeRouen & Sobek, Age.; Mason, T. David, & Krane, Dale A., “The Political Economy of Death Squads: Towards a Theory of the Impact of State-Sanctioned Terror,” *International Studies Quarterly*, 33:2 (1989), 175-198.

76 Harris, Albert W., “Coming to Terms with Separatist Insurgencies,” *Negotiation Journal*, 26:3 (2010), 327-356.

77 Arreguin-Toft, Age.

müzakerelerinde yakınsama prensiplerini analiz ettiği çalışmasında tarafların hem çatışma döneminde hem de müzakere süreçlerinde birbirlerinden nasıl öğrendiklerini ortaya koyuyor.⁷⁸

Devlet-içi çatışmaların sonlanması konusunda araştırmalarına sıklıkla başvuru- lan I. W. Zartman, “olgunluğu” (*ripeness*) bu tür çatışmaların çözüme kavuşma- sının gerekli şartı olarak tanımlıyor. Zartman’a göre, çatışmalar “karşılıklı zarar veren dengeye (*mutually hurting stalemate*)” ulaştığında taraflar müzakere ede- cektir. Karşılıklı zarar veren dengeyi Zartman şöyle tanımlıyor: Taraflar kazana- mayacaklarını anlarlar ve çatışmaların maliyetini yüksek olarak algılarlar.⁷⁹ Yazar, tüm tarafların sözcülerinin varlığını müzakereci çözüm için ek bir ön şart ola- rak ileri sürüyor.⁸⁰ “Olgunluk” konseptini geliştiren R. N. Haass, “uzlaşının arzu edilebilirliği konusunda ortak bir algıyı” çatışma olgunluğunun ilk şartı olarak tanımlıyor.⁸¹ Yenilenmiş bir çalışmasında Zartman’a göre “olgunluk müzakereye başlamak için gerekli ama yeterli olmayan bir şarttır. Kendiliğinden karşılanmaz ya da kendiliğinden uygulanmaz. Ya taraflar tarafından ya da bunun mümkün olmadığı durumlarda arabulucuların ikna etmesiyle elde edilmesi gerekir.”⁸²

Çatışma çözümü araştırmalarında önemli bir yer tutan “olgunluk” konsep- ti konusunda dikkate değer eleştiriler de bulunuyor. D. Lieberfeld, olgunluk yaklaşımlarını “aktörleri bir/bütün olarak gören politik realizmin eğilimini paylaşmakla” eleştiriyor.⁸³ Bu konuda, A. Mack ana-ülkede (*metropolitan*) bu- lanan iktidar içindeki “politik iradeyi” ve “politik bölünmeyi” asimetrik çatış- maların sonucunu belirleyen kilit faktörler olarak tanımlıyor.⁸⁴ S. J. Stedman bir adım daha ileriye giderek olgunluk yaklaşımının aktörlerin iç siyasetlerini göz ardı ettiğini ileri sürüyor. Oysaki aktörlerin iç siyasetleri çatışmaların ve çözümlerin formasyonunu belirleyen en önemli dinamiklerden birini oluşturu- yor. Stedman’a göre olgunluk konsepti “daha fazla bağlama bağlı genelle- melerin geliştirilmesi” yoluyla yeniden tanımlanmalıdır.⁸⁵

78 Slantchev, Branislav L., “The principle of convergence in wartime negotiations,” *American Political Science Review*, 97:4 (2003), 621-632.

79 Zartman, Age.

80 Zartman, I. William, “The negotiation process in the Middle East,” in S. Spiegel (Ed.) *The Arab-Israeli search for peace*, Boulder, Colo, Lynne Rienner, 1992.

81 Haass, Richard N., *Conflict unending: The United States and regional disputes*, New Have, Yale University Press, 1990.

82 Zartman, I. William. “The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments,” *The Global Review of Ethnopolitics*, 1:1 (2001), 8-18, s. 9.

83 Lieberfeld, Daniel, “Conflict ‘Ripeness’ Revisited: The South African and Israeli/Palestinian Cases,” *Negotiation Journal*, 15:1 (1999), 63-82, s. 63.

84 Mack, Age.

85 Stedman, Stephen J., *Peacemaking in civil war: International mediation in Zimbabwe, 1974-1980*,

Güney Afrika ve İsrail/Filistin çatışmaları üzerine yaptığı çalışmalarda Lieberfeld müzakere imkanlarını anlama konusunda kullanışlı olabilecek yedi göstergiyi tanımlıyor:

1. Dengenin/patanın kabulü: Her bir tarafın inandırıcı bir şekilde güçlü bir pozisyondan müzakere edebileceğini ileri sürebilmesi,
2. Müzakereci çözüm üzerine yapılan tartışmaların ulusal düzeydeki politik rekabette merkezi bir yer tutması,
3. Statükoyu savunan taraflarda liderliğin değişmesi,
4. Alternatif müzakere partnerlerinin birikimine olanak tanıyacak başarısız girişimlerin varlığı,
5. Her iki taraftan politik olarak güçlü bileşenler ya da aktörler arasında resmi olmayan temaslar,
6. Müzakere için her bir tarafın liderliği tarafından maksimalist olmayan ön şartları içeren deklarasyonlar,
7. Söz konusu çatışmalarla ilgili müzakere edilmiş istikrarlı çözümler.⁸⁶

Politik öznellik konusunda bazı araştırmacılar çatışma tarafları içerisinde güç/iktidar yoğunlaşması ile barış inşasının başarısı arasındaki ilişkiye dikkat çekiyor. Doyle ve Sambanis demokrasi seviyesinin düşük olduğu ülkelerde çatışan tarafların sayısının artmasının barış inşasını zorlaştırdığını ileri sürüyor.⁸⁷ Buna karşın Fortna yaptığı niceliksel araştırmada barışın sürdürülmesi ile çatışan tarafların sayısı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koyuyor.⁸⁸ Devlet-içi çatışmalarda öne çıkan yaklaşımlardan olan pazarlık modellerini baz alan M. G. Findley iç çatışmaların çözüm süreçlerinin birbirine bağlı üç aşamasını birbirinden ayırt ediyor: “(1) tarafların resmi müzakerelere dahil olmaya karar vermesi, (2) müzakerelere dayalı olarak iç çatışmaları sonlandırmak üzere tarafların bir barış antlaşmasına varması ve (3) müzakerelere ve antlaşmaya bağlı olarak antlaşma çerçevesinin başarılı uygulanması.”⁸⁹ Findley pazarlama konusunda yeni imtihanlar yaratan çatışma taraflarının sayısının çatışma çözümü ve barış süreçlerinin her bir aşamasında farklı etkiler yarattığını ileri sürüyor.

Aktör-bazlı beşinci dinamiği **güç/iktidar paylaşımı** oluşturuyor. Birçok çalış-

Boulder, Colo, Lynne Reinner, 1990, s. 235.

86 Lieberfeld, Age., s. 78.

87 Doyle & Sambanis, Age.

88 Fortna, 2004a.

89 Findley, Michael, G., “Bargaining and the Interdependent Stages of Civil War Resolution,” *Journal of Conflict Resolution*, 57:5 (2012), 905-932, s. 906-907.

ma etnik çatışmaların önüne geçmek için güç/iktidar paylaşımının ve topluluk haklarının tanınmasının önemine vurgu yapıyor. C. W. Maynes'e göre iki ya da daha fazla topluluk ortak bir devlet çatışı altında birlikte yaşama konusunda sorun yaşıyorsa, bu durumda seçenekler şunlardır: etnik temizlik, baskı, bölünme ve güç/iktidar paylaşımı. Politik zorluklarına rağmen, etnik çatışmalar konusundaki en insani yaklaşım güç/iktidar paylaşımıdır. Bireysel haklara dayalı Anglo-Amerikan demokrasisinden farklı olarak, topluluk haklarına dayalı "ortaklaşmacı demokrasi" (*consociational democracy*) dünyayı sarsan kimlik çatışmaları için uygun bir çözüm modeli olabilir.⁹⁰ C. Hartzell askeri, siyasi, ekonomik ve teritoryal güç/iktidar paylaşımına dayalı barış antlaşmalarının daha uzun sürdüğünü ileri sürüyor.⁹¹ Hartzell bir grup meslektaşıyla yaptığı diğer araştırmalarda güç/iktidar paylaşımının sadece barış olasılığını artırmadığını, barışın istikrarını da daha fazla sağladığını ortaya koyuyor.⁹² Buna göre kurumlar çatışma yönetiminde kritik bir rol oynuyorlar ve "sadece kurumsallaşmış çözümlerin inşasıyla" tarafların karşı karşıya kaldığı güvenlik ikilemi ortadan kaldırılabilir ve toplumda barış ve işbirliğine dayalı ilişkiler inşa edilerek korunabilir.⁹³

Çatışma çözümü ve barış inşasında aktör-temelli dinamikler bağlamında tartışmaların yoğunlaştığı altıncı başlık **üçüncü tarafların katılımı** meselesidir. C. Hartzell, M. Hoddie ve D. Rothchild üçüncü tarafların katılımının önemli ölçüde ve güçlü şekilde barışın daha kalıcı olmasını sağladığını belirtiyor.⁹⁴ Doyle ve Sambanis yaptıkları niceliksel analizde üçüncü tarafların katılımı konusunda bazı ayrımlara giderek sadece bazı katılım biçimlerinin başarıyı sağladığını ileri sürüyor. Buna göre, "ekonomik yeniden inşayı, kurumsal reformları ve seçim gözlemini içeren kapsamlı sivil fonksiyonlara dayalı misyonu olan" çok taraflı ve çok boyutlu üçüncü taraf katılımları barış inşasının başarı şansını dikkate değer ölçüde artırıyor.⁹⁵ Buna karşın, A. Dubey'in yaptığı niceliksel araştırmanın bulguları BM gibi üçüncü tarafların katılımı ile ba-

90 Maynes, Charles, W. "Containing Ethnic Conflict," *Foreign Policy*, 90 (1993), 3-21.

91 Hartzell, Caroline, "Explaining the Stability of Negotiated Settlements to Intrastate War," *Journal of Conflict Resolution*, 43 (1999), 3-22.

92 Hartzell & Hoddie, 2003; Hartzell, Caroline, Hoddie, Matthew, & Rothchild, Donald, "Stabilizing the Peace After Civil War: An Investigation of Some Key Variable," *International Organization*, 55:1 (2001), 183-208.

93 Hartzell, 1999, Age.

94 Hartzell, Hoddie, & Rothchild, Age.

95 Doyle & Sambanis, Age.

rışın kalıcılığı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını gösteriyor.⁹⁶ Bu tartışmalı bulguları yeniden analiz eden Fortna barışı korumaya dönük farklı katılım biçimlerinin farklı etkileri arasında bir ayrıma gidiyor: gözlemci misyonu (*observer missions*), geleneksel barışı koruma misyonu (*traditional peacekeeping*), çok boyutlu barışı koruma misyonu (*multidimensional peacekeeping*) ve barış icrası misyonu (*peace enforcement*).⁹⁷ Yazara göre, “gözlemci misyonu ve çok boyutlu barışı koruma misyonu yeni bir savaşın ihtimalini azaltabilir, ancak geleneksel barışı koruma misyonu ve barış icrası misyonu bunu yapamaz.”⁹⁸

Son olarak, bazı araştırmacılar çatışma çözümünde **resmi antlaşmaların** kilit bir rol oynadığına dikkat çekiyorlar.⁹⁹ Zira, “resmi antlaşmalar izleyici maliyetleri (*audience costs*) ortaya çıkararak barışa dair siyasi bağlılık sağlar.”¹⁰⁰ Bu yazarlar, barış inşasının başarısını artırmak ve kalıcı bir barışı sağlamak için resmi antlaşmaların gerekliliğinin altını çiziyor.

Sonuç

Sonuç olarak, farklı zaman ve mekanlarda meydana gelen devlet-içi çatışmalara ilişkin ortaya çıkan deneyimler ve bilgi birikimi çatışma sürecinin şekillenmesi ile çatışma çözümünü belirleyen birçok dinamiğin altını çiziyor. Bu çalışmada bu dinamikler üç düzeyde sınıflandırıldı: (1) Sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamikler, (2) ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler ve (3) aktörlere bağlı olan dinamikler.

Sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası düzeydeki yapısal dinamikler çerçevesinde ilk olarak Soğuk Savaşın devlet-içi çatışmalara etkisi üzerinde duruldu. Bu noktada, uluslararası düzeydeki güçlerin söz konusu çatışmaya dair bir pozisyonlarının olması ya da bir vekalet savaşı olması çatışma sürecini ve çatışma çözümünü doğrudan etkiliyor. İkinci olarak sınır-ötesi/bölgesel niteliklerin ve özellikle de komşu ülkelerin etkisinin altı çizildi. Buna göre komşu ülkelerde devlet-içi çatışmaların olması, aynı etnik grubun komşu ülkelerde çatışma içerisinde bulunması ya da komşu ülkelerin söz konusu çatışmayı destekle-

96 Dubey, Amitabh, “Domestic Institutions and the Duration of Civil War Settlement,” Tebliğ, *Annual Meeting of the International Studies Association*, March 24-27, New Orleans.

97 Farklı barışı koruma misyonları için bkz.: Doyle & Sambanis, Age.

98 Fortna, 2004a, s. 271.

99 Fortna, 2004a; Hoddie, Matthew, & Caroline Hartzell, “Managing Domestic Anarchy: Liberal Institutionalism and the Resolution of Civil Wars,” Tebliğ, *Annual Meeting of the International Studies Association*, February 26 – March 1, Portland, Oregon.

100 Fortna, 2004a, s. 273.

yici pozisyonları hem çatışmaların formasyonunu belirliyor hem de çatışma çözümünü doğrudan etkiliyor.

Ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler bağlamında aktörlerin müdahil olamadığı veya kısa vadede değiştiremediği faktörlere işaret edildi. Bu bağlamda devlet-içi çatışmaların ortaya çıkışı, şekillenışı ve sonlanması süreçlerinde etkili olan yapısal dinamikler olarak şunların altı çizildi: Söz konusu ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi, demokrasi seviyesi, çatışmaların etnik ya da dini temelli mi yoksa sosyo-ekonomik ve politik temelli mi olduğu, ülkenin etnik/ulusal yapısı ve etnik/ulusal gruplar arasındaki hakimiyet ilişkileri, çatışmaların yayıldığı coğrafyanın sınırları, çatışma coğrafyanın fiziki özellikleri, nüfus ve diaspora.

Aktör bazlı dinamikler olarak çatışan tarafların müdahil olduğu süreçler, yapılar ve ajanslar tartışıldı. Bu çerçevede, ölümler ve yerinden etmeler gibi çatışma maliyetleri, çatışma süresi, başta ordunun büyüklüğü olmak üzere söz konusu devletin kapasitesi, aktörlerin politik öznelliğini şekillendiren düşünceleri, algıları, çıkarları, kaynakları ve stratejileri, güç/iktidar paylaşımı, üçüncü tarafların çatışmalara müdahil olmaları ve son olarak resmi barış antlaşmalarının olup olmaması temel aktör-bazlı dinamikler olarak ele alındı.

Yukarıda özetlenen dinamiklerin çatışmaların ortaya çıkışı, dönüşümü ve sonlanması üzerindeki etkileri konusunda farklı yaklaşımlar var. Her bir dinamiğin çatışmalar üzerindeki etkisi konusunda bazen örtüşen, bazen çatışan bazen de birbirini tamamlayan çalışmalar söz konusu. Bu anlamda yukarıda özetlenen yaklaşımlar çatışmaların formasyonunu, dönüşümünü ve sonlanmasını anlamak konusunda hazır ve kesin sonuç doğuracak reçeteler sunmuyorlar. Bununla birlikte çatışma süreçlerini anlamak, çatışmaların olası komplikasyonlarından korunmak, olası müzakere ve uzlaşma yollarını inşa etmek konusunda dikkate değer ufuklar açıyorlar.

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ VE UZLAŞI ARAYIŞLARI: FİLİPİNLER/BANGSAMORO DENEYİMİ

Önceki bölümde devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen parametreler ayrıntılı olarak tartışıldı. Bu ve bundan sonraki bölümde, çatışma çözümü ve uzlaşma süreçlerinin tablosunu daha iyi ortaya koymak amacıyla iki vaka derinlemesine ele alınıyor: Endonezya ve Filipinler. Bu iki ülkenin tercih edilmesinin birkaç nedeni var. Türkiye’de Kürt meselesi konusunda Avrupa ve Güney Amerika bölgelerinden birçok çatışma vakası gündeme gelmesine rağmen, Asya bölgesinde yaşanan vakaların yeterince ele alınmadığı görülüyor. Özellikle İspanya (Bask) ve Birleşik Krallık (Kuzey İrlanda) örnekleri başta olmak üzere Avrupa bölgesindeki çatışmalar sıklıkla dile getirilen örnekler. Yine Kolombiya örneği kısmi de olsa Güney Amerika bölgesinden örnekler olarak ele alındı. Bununla beraber, çatışmaların yoğunlaştığı Asya bölgesindeki deneyimlerden bugüne kadar yeterince faydalanılmadı.

Asya bölgesinde Filipinler’in tercih edilmesinin dört önemli nedeni var. Birincisi, Filipinler/Bangsamoro, Kuzey İrlanda ve Güney Afrika gibi teritoryal çatışmalara çözüm bulmak amacıyla başlayan barış süreçleri konusunda en önemli vakalardan birini oluşturuyor.¹ İkincisi, bu ülkede uzun süren çatışma çözümü ve uzlaşma arayışlarına rağmen kalıcı barış sağlanabilmiş değil ve uzlaşma süreci devam ediyor. Üçüncüsü ve belki daha da önemlisi hem Türkiye devleti hem de Türkiye’den bir sivil toplum örgütü Filipinler’deki çatışma çözümü ve uzlaşma sürecine üçüncü taraf olarak katılıyorlar. Türkiye’de hem hükümet hem de sivil toplum düzeyinde aktörlerin doğrudan katıldığı bu deneyimi yakından incelemek Kürt meselesi ve ondan kaynaklanan çatışmaların çözümüne önemli katkılar sağlayabilir. Son olarak, Türkiye’de olduğu gibi Filipinler’de de çatışmalar tek başına bir kimlik meselesi ile sınırlı değil. Teritoryal çatışmaların gerçekleştiği Mindanao bölgesi ile ülkenin geri kalanı arasında kimlik farklılıkları kadar, bölgesel sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı ya da bölgesel sosyo-ekonomik eşitsizlik sorunu var.²

1 Democratic Progress Institute (DPI), ‘Çatışma Çözümünde Filipinler Deneyimi’ Konulu Karşılaştırmalı Çalışma Ziyareti Raporu, London, Democratic Progress Institute, 2016, s. 12.

2 DPI, Age.; Söylemez, Hatice, *Moro: Uzakdoğuda Bir Bağımsızlık Mücadelesi*, İstanbul, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2016, ss. 58 ,20-13 ,4-3; United Nations Development Programme (UNDP), *2012/2013 Philippine Human Development Report*, New York, UNDP, 2013, ss. 66-71, <http://www.hdn.org.ph/20122013-philippine-human-development-report/>, erişim tarihi: 12.07.2017.

Bölüm kapsamında, ilk olarak, Filipinler'in sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısı özetleniyor. İkinci olarak, ülkedeki sosyo-politik bağlamı daha iyi anlamak amacıyla Filipin devleti ile Filipinler Komünist Partisi (*Communist Party of Philippines* – CPP) arasında neredeyse 50 yılı geride bırakan hükümet üzerine süren devlet-içi çatışma vakası irdeleniyor. Üçüncü olarak, bu bölümün ana konusunu oluşturan Mindanao/Bangsamoro bölgesindeki teritoryal çatışmalar özetleniyor. Son olarak, teritoryal çatışmaların çözümü için özellikle 1970'li yıllardan bu yana süren ve 2014 yılında nihai antlaşması imzalanan çatışma çözümü ve uzlaşma süreci tartışılıyor.

1. Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Politik Yapı

Pasifik Okyanusu'nun batısındaki coğrafyada, Güneydoğu Asya'da konumlanan Filipinler Cumhuriyeti yaklaşık dört asırlık sömürgecilik deneyiminin ardından II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra 4 Temmuz 1946 yılında bağımsızlığını elde etti. 1898 yılına kadar İspanya'nın sömürgesi olan Filipinler bu tarihten itibaren ABD'nin idaresinde kaldı. II. Dünya Savaşı sırasında kısa süreli Japonya işgalinden sonra bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktı.³

İrili ufaklı 7.645 adet ada ve adacıktan oluşan Filipinler üç ana coğrafi bölgeden oluşuyor: Kuzeyde Luzan, orta bölgede Visayas ve güneyde Mindanao (Bkz. Harita 2.1).⁴ Üç ada grubu içerisinde biri otonom (Müslüman Mindanao Otonom Bölgesi – *Autonomous Region of Muslim Mindanao* - ARMM) olmak üzere 18 idari birim bulunuyor.⁵ Her bir bölge ise iller, belediyeler ve en küçük idari birim olan *barangay*lardan (köy, mahalle, semt) oluşuyor.⁶ Bu 18 bölgenin sekizi Luzan'da, dördü Visayas'ta ve altısı da Mindanao'da bulunuyor. Filipinler'in başkenti Manila aynı zamanda Luzan ada grubu içerisinde yer alan ve toplam 11,5 milyon nüfusa sahip olan Ulusal Başkent Bölgesi'nin (*National Capital Region*) merkezidir. Ulusal Başkent Bölgesinde ayrıca 2,7 milyon nüfusuyla ülkenin en kalabalık şehri olan *Quezon City (QC)* de bulunuyor.⁷

Filipinler ABD tipi iki meclise dayalı (Senato ve Parlamento), yasama, yürütme

3 MacDonald, Graeme, *Güney Filipinler'de Barış İhtimali ve Karşılaşılan Engeller*, Democratic Progress Institute, 2013, s. 9.

4 Söylemez, Age., s. 10.

5 Philippine Statistics Authority, *Philippine Standard Geographic Code (PSGC)*, Philippine Statistics Authority, <http://nap.psa.gov.ph/activestats/psgc/island.asp>, erişim tarihi: 06.06.2017.

6 Philippine Statistics Authority, *Provincial Summary: Number of Provinces, Cities, Municipalities and Barangays, by Region*, Philippine Statistics Authority, 31.03.2017, <http://nap.psa.gov.ph/activestats/psgc/SUMWEBPROV-MAR2017-CODED-HUC-FINAL.pdf>, erişim tarihi: 06.06.2017.

7 Philippine Statistics Authority, *PSGC*...

ve yargı arasında güçler ayrılığının olduğu bir başkanlık sistemi ile yönetiliyor. Öte yandan, birçok çalışma Filipinler'deki sosyo-politik yapıyı "oligarşik demokrasi" olarak tanımlıyor.⁸ Altmış gösterge baz alınarak oluşturulan Uluslararası Demokrasi Endeksi'ne göre ise 0-10 skalasına göre Filipinler'in demokrasi düzeyi 2006-2016 yılları arasında 6,12 ile 6,94 arasında değişiyor. Endeksin dört kademeli (otoriter rejimler, melez rejimler, kusurlu demokrasiler ve tam demokrasiler) sınıflandırmasına göre, Filipinler melez rejimden kusurlu demokrasiye geçen bir ülke tablosu çiziyor.⁹

Harita 2.1: Filipinler

Kaynak: Söylemez, Hatice, *Moro: Uzakdoğu'da Bir Bağımsızlık Mücadelesi*, İstanbul, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2016, s. 10.

8 MacDonald, Age., ss. 9-10.

9 The Economist Intelligence Unit, *The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2016*, The Economist Intelligence Unit, <https://infographics.economist.com/2017/DemocracyIndex/>, erişim tarihi: 09.06.2017.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme - UNDP*) 2016 İnsani Gelişmişlik Raporu'na göre 100,7 milyon toplam nüfusa ve 63,9 milyon 15-64 yaş arası çalışabilir nüfusa sahip olan Filipinler'de kentleşme oranı %44,4. İnsani Gelişmişlik değeri 0,682 olan Filipinler 188 ülke içerisinde 116. sırada bulunuyor ve dört kademeli (düşük, orta, yüksek, çok yüksek) gelişmişlik gruplamasında orta kademe gelişmiş ülkeler içerisinde yer alıyor. Kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) 1990'da 3.962 dolar iken, bu rakam 2000 yılında 4.976'ya, 2010 yılında 7.511'e ve 2015 yılında 8.395'e yükseliyor.¹⁰ Gelir adaletsizliği açısından Filipinler, Gini-katsayısı baz alındığında dört kademeli sınıflandırmada üçüncü derecede gelir adaletsizliğinin olduğu ülkeler içerisinde yer alıyor. GSMH'den en fazla pay alan %10'luk nüfusun, en az pay alan %40'lık nüfusa oranı olan "palma oranı" 2,2 iken, nüfusun en zengin %20'lik grubunun gelir ortalamasının en yoksul %20'lik gruba oranı olan "quintile oranı" ise 8,4'tür.¹¹ Özetle, her üç gösterge de Filipinler'de gelir adaletsizliğinin oldukça yüksek olduğunu gösteriyor.

Filipinler çok dilli ve çok-etnisiteli bir ülke. Ülke genelinde 200'e yakın dil ve lehçe bulunuyor. Örneğin ülkenin güneyinde bulunan Mindanao Adası'nda bulunan 13 Müslüman halkın her biri farklı bir dil konuşuyor.¹² Filipinler'in 1987 Anayasası'na¹³ göre (14. madde, 6., 7., 8. ve 9. bölümler) ülkenin "ulusal dili" Filipince'dir (*Filipino*). Bununla beraber, Filipino (*Tagalog*) ve İngilizce resmi iletişim dili ve eğitim dilidir. Bölgesel diller, bölgelerde yardımcı resmi dillerdir ve eğitimde yardımcı araçlar olarak kullanılır. İspanyolca ve Arapça gönüllülüğe ve seçmeye dayalı olarak desteklenir.

Uygulamaya bakıldığında, Filipinler'de çok-dilli eğitim geleneğinin ilk uygulamaları 1948 yılında başlasa da esasında 1974 yılında Filipino ve İngilizce'nin eğitim dili olarak kabul edildiği iki-dilli eğitim politikasına dayanıyor.¹⁴ 2009

10 United Nations Development Programme, *Human Development Reports 2016 - Human Development for Everyone: Briefing note for countries on the 2016 Human Development Report - Philippines*, United Nation Development Program, New York, 2016, http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/PHL.pdf, erişim tarihi: 05.06.2017.

11 United Nations Development Programme, *Human Development Reports 2016: Philippines*, United Nation Development Program, New York, 2016, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/PHL>, erişim tarihi: 05.06.2017.

12 Söylemez, Age., s. 21.

13 Official Gazette, *The Constitution of the Republic of the Philippines*, Official Gazette, <http://www.officialgazette.gov.ph/constitutions/1987-constitution/>, erişim tarihi: 06.06.2017.

14 Burton, Lisa Ann, *Mother Tongue-Based Multilingual Education in the Philippines: Studying Top-Down Policy Implementation from the Bottom Up*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Minnesota, 2013, ss. 15-16.

yılından bu yana Filipinler’de “anadili temelli çokdilli eğitim” (*Mother Tongue-Based Multi-Lingual Education - MTB-MLE*) politikası esas alınıyor. Bu politika kapsamında Filipinler Hükümeti Eğitim Departmanı 12 yerel/bölgesel dilin eğitim dili olarak kullanılmasına karar vermiştir. Okul öncesinden üçüncü sınıfa kadar çocuklara anadillerinde eğitim verilirken Filipino ve İngilizce dilleri de öğretiliyor. Bu yıllardan itibaren Filipino ve İngilizce kademeli olarak eğitim dili haline geliyorlar.¹⁵ Okullarda esas alınan diller şunlardır: Tagalog, Kapampangan, Pangasinense, Iloko, Bikol, Cebuano, Hiligaynon, Waray, Tausung, Maguindanaoan, Maranao ve Chabacano. Filipin Hükümeti’nin Eğitim Departmanı 2013 yılında bu 12 dile yedi dili daha ekleyerek eğitim dili olarak kullanılan yerel dil sayısını 19’a çıkarmıştır. Programa dahil edilen diller şunlar: Ivatan, Sambal, Aklanon, Kinaray-a, Yakan ve Surigaonon.¹⁶

Filipinler’de nüfusun çoğunluğu Roman-Katolik Hristiyanlar iken ana azınlık grubunu ülkenin güneyinde bulunan (çoğunlukla Mindanao bölgesinde) ve geçmişleri 14. yüzyılın başlarına kadar uzanan Müslümanlar oluşturuyor. Ulusal İstatistik Ofisi tarafından 2010 yılından gerçekleştirilen sayıma göre nüfusun yaklaşık olarak %90’ı Hristiyan (%81’i Roman Katolik ve %9 diğer Hristiyanlar), %6’sı Müslüman, %4’ü ise herhangi bir dini bağlı ya ifade etmiyor ya da yerel animistik veya senkretik dinleri benimsiyorlar.¹⁷ Buna karşın Başkanlık Ofisine bağlı olan Müslüman Filipinlilerin Ulusal Komisyonu tarafından 2012 yılında yapılan tahminlere göre Müslüman nüfusun oranı %11 civarında.¹⁸

Filipinler seküler bir devlet yapısına sahip. 1987 Anayasası bir dini kuruma saygı gösterilmesine ya da bir dini pratiğin yasaklanmasına dair kanun düzenlenemeyeceğine ilişkin ifadeler barındırmaktadır. Dini mesleklerin ya da dini ibadetlerin ayrıma maruz kalmaksızın ya da desteklenmeksizin serbest olduğu belirtilmiştir. Siyasi ya da medeni haklar konusunda herhangi bir dini ayırım gözetilemeyeceği (3. madde, 5. bölüm), ebeveynlerin tercih etmesi durumunda çocukların kendi dinlerini devlet okullarında bağlı oldukları dini otoritelerin atadığı öğretmenlerden öğrenebileceği (14. madde, 3. bölüm), din

15 Burton, Age., ss. 17-19.

16 GMA News Online, “DepEd adds 7 languages to mother tongue-based education for Kinder to Grade 3,” *GMA News Online*, 13.07.2013, <http://www.gmanetwork.com/news/news/nation/317280/dep-ed-adds-7-languages-to-mother-tongue-based-education-for-kinder-to-grade-3/story/>, erişim tarihi: 06.06.2017.

17 U.S. Department of State, *International Religious Freedom Report for 2015: Philippines*, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, <https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?year=2015&dldid=256135>, erişim tarihi: 06.06.2017.

18 U.S. Department of State, Age.

ve devlet ilişkisi konusunda yer alan diğer önemli bölümler.¹⁹ Öte yandan, toplumsal yapıya bakıldığında Müslümanlara ve diğer dinlere mensup azınlıklara karşı hem ekonomik hem sosyal hem de siyasi anlamda ayrımcı uygulamalar söz konusudur.²⁰ Nitekim bu uygulamalar, sonraki alt bölümlerde detaylı ele alınacağı üzere, ülkedeki teritoryal çatışmaların en önemli kaynaklarından birini oluşturuyor.

2. Hükümet Üzerine Çatışmalar: Filipinler Komünist Partisi

Dört yüz yıllık sömürge mirasından sonra bağımsız bir devlet olarak kurulan Filipinler’de 1946 yılından bu yana üç tip devlet-içi çatışma yaşanıyor: Hükümet karşıtı komünist ayaklanmalar, 1980’li yılların sonlarına doğru gelişen bir dizi askeri darbe girişimi ve son olarak Mindanao bölgesinde bulunan Müslüman örgütlerin ayrılıkçı teritoryal hareketleri.²¹

Komünist ayaklanmalar bağımsızlığın hemen ardından başladı. Muhalefet üzerindeki baskılar ve toprak dağıtımının kötü yapılması üzerine bağımsızlıktan sonraki ilk on yılda Filipin Komünist Partisi (*Partido Komunista Pilipinas* - PKP) liderliğinde *Hukbalahap* (Huk) Ayaklanması gerçekleşti.²² PKP’den ayrılan genç komünistler Çin, Küba ve Vietnam’daki başarılı ayaklanmalardan feyz alarak Jose Maria Sison liderliğinde 1968 Aralık ayında CPP’yi kurdular ve 1969 yılında silahlı mücadeleye başladılar.²³ Filipinler’i yarı-sömürge ve yarı-feodal bir toplum olarak tanımlayan CPP,²⁴ Maoist bir perspektifle köylüler içerisinde kök salarak kır gerillasına dayalı “uzun süreli halk savaşı” yoluyla “halkın demokratik devrimini” hedefliyordu.²⁵

19 Official Gazette, Age.

20 MacDonald, Age.; U.S. Department of State, Age.; DPI, Age., ss. 97-99.

21 Uppsala Conflict Data Programme (UCDP), “Philippines,” <http://ucdp.uu.se/#country/840>, erişim tarihi: 07.06.2017.

22 The Mapping Militants Project, *Mapping Militant Organizations: Communist Party of the Philippines-New People’s Army*, Stanford University The Mapping Militants Project, 24.08.2015a, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/149>, erişim tarihi: 13.06.2017.

23 International Crisis Group, *The Communist Insurgency in the Philippines: Tactics and Talks*, Asia Report N14.02.2011 ,202°, s. 3.

24 CPP’nin kısa bir tarihçesi için bkz.: The Mapping Militants Project, 2015a, Age.

25 Geurrero, Amado, *Philippine Society and Revolution*, Revolutionary School of Mao Tsetung Thought, 1970. CPP’nin Lideri Sison’un bizzat kaleme aldığı bu metni Amado Gurrero adıyla yayınlamıştır. Kitap internet ortamında erişime açıktır: <http://www.geocities.ws/kabataangmakabayan64/psr.pdf>, erişim tarihi: 06.06.2017.

2.1. Çatışmalar

1972 yılında Başkan Ferdinand Marcos ülke genelinde ayaklanmaları bastır-
mak ve ülkenin güneyinde Mindanao'da Müslümanlar (Moros) ve Hristiyanlar
arasındaki toplumsal çatışmaları kontrol altına almak gerekçesiyle sıkıyöne-
tim ilan etti. Sıkıyönetim uygulamalarının sonucunda, 1970'li yıllarda 1.000
ile 2.000 arası değişen sayıda silahlı militanı olan CPP, 1970'li yılların sonu ve
1980'li yılların ilk yarısında hızla büyüdü.²⁶ Marcos rejiminin ülke genelinde
yaygınlaşan kitlesel gösteriler sonucu devrildiği 1986 yılında CPP'nin silahlı
kanadı olan Yeni Halk Ordusu'nun (*New People's Army – NPA*) 25.000 civa-
rında militanı vardı. 1980 yılında 26 olan gerilla cephesi, 1986 yılında 58'e
çıkmişti ve NPA ülkenin 80 ilinin 69'unda faal haldeydi.²⁷ CPP 1980'li yılların
ortasında ülkedeki *Barangay*ların %20'sini kontrol etmeye ve şehirlerdeki et-
kisini artırmaya başladı.²⁸ Sadece 1984-1986 yılları arasında 10.000'in üstünde
insan çatışmalarda hayatını kaybetti.²⁹ 1987-1994 yılları arasında askeri olarak
dikkate değer güç kaybeden CPP'nin militan sayısı 6.000'e kadar geriledi. An-
cak 1994-2000 döneminde CPP tekrar güçlenerek silahlı militanlarının sayı-
sını ikiye katladı.³⁰

Halkın Gücü Devrimi (*People Power Revolution*) olarak da bilinen kitle ha-
reketleri sonucu 1986 seçimlerinde rejimin en ciddi muhalifi olan ve 1983
yılında suikastla öldürülen Benigno 'Ninoy' Aquino Jr.'nin eşi Corazon Aquino
başkan olarak seçildi ve Marcos ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.³¹ Aquino
yeni bir reform dalgası başlatarak CPP lideri Sison da dahil olmak üzere tüm
politik tutsakları serbest bıraktı ve CPP ile barış görüşmelerine başladı.³² Bu
görüşmeler üzerine Marcos döneminde ordu içinde örgütlenen çeşitli grup-
lar 1986-1990 yılları arasında altı darbe girişiminde bulundular. Bu darbe
girişimleri başarısız olsa da Filipinler 1990'lı yılların ortalarına kadar aske-
ri darbe girişimlerinin yarattığı krizlerle boğuştu. 1990'lı ve 2000'li yıllarda
Filipinler Devleti ile CPP arasında çeşitli barış görüşmeleri olsa da çatışma-

26 Hernandez, Carolina, *Institutional Responses to Armed Conflict: The Armed Forces of the Philippines*,
The Human Development Network Foundation, 2005, s. 24, [http://www.hdn.org.ph/wp-content/
uploads/2005_PHDR/2005%20AFP_Assessment.pdf](http://www.hdn.org.ph/wp-content/uploads/2005_PHDR/2005%20AFP_Assessment.pdf), erişim tarihi: 06.06.2017.

27 International Crisis Group, Age., s. 4.

28 MacDonald, Age., s. 12.

29 Hernandez, Age., s. 25.

30 Abinales, Patricio N. & Amoroso, Donna J., *State and Society in the Philippines*, New York & Oxford,
Rowman and Littlefield Publishers, 2005, s. 267; Hernandez, Age., s. 24.

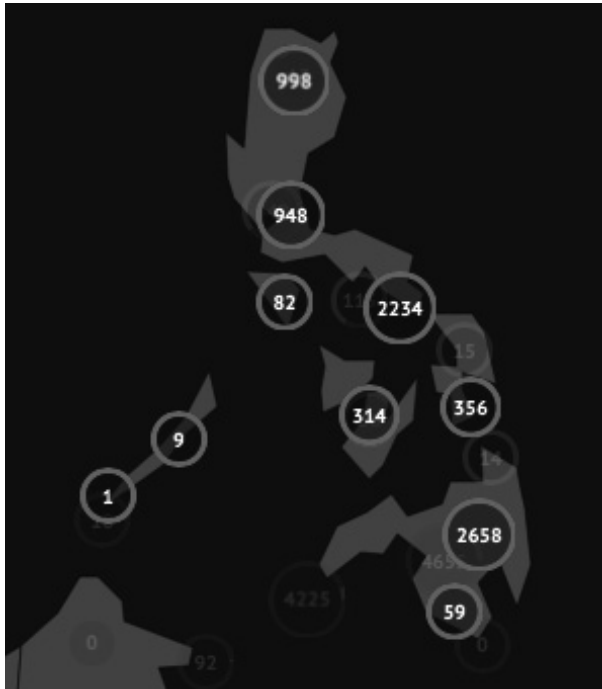
31 MacDonald, Age., s. 13; The Mapping Militants Project, 2015a, Age.

32 International Crisis Group, Age., s. 5; The Mapping Militants Project, 2015a, Age.

lar 2010 yılına kadar sürdü.³³ Grafik 2.1. ve Grafik 2.2'de 1989-2016 dönemi içerisinde hükümet güçleri ile CPP arasında süren çatışmalarda yaşanan can kayıpları ve bunların mekânsal dağılımı görülüyor.

Grafik 2.1: Hükümet Güçleri ile CPP arasındaki çatışmalarda yaşanan can kayıpları (1989-2016)³⁴

Grafik 2.2: Devlet güçleri ile CPP arasındaki çatışmalarda yaşanan can kayıplarının mekânsal dağılımı (1989-2016)

33 Uppsala Conflict Data Programme (UCDP), "Government of Philippines – CPP," <http://ucdp.uu.se/#/statebased/411>, erişim tarihi: 07.06.2017.

34 Bu ve sonraki sayfalarda yer alan grafiklerde yer alan "Number of Deaths", can kaybı sayısı anlamına gelmektedir.

2.2. Müzakereler

CPP ile devlet arasındaki görüşmeler aralıklı ve sonuçsuzdu. Uluslararası Kriz Grubu'na göre 1986'dan 2011'e kadar geçen 25 yıl içerisinde 12 antlaşma yapılmasına rağmen, temel konulara hemen hemen hiç değinilmedi.³⁵ İlk müzakerelere Marcos rejiminin devrilmesinden sonra Başkan Aquino döneminde 1986 yılının Aralık ayında başladı. Ancak bu görüşmeler bir antlaşma ile sonuçlanmadan 1987 yılının Şubat ayında sona erdi.³⁶ Bu tarihten itibaren, özellikle de Başkan Fidel Ramos (1992-1998) döneminde ülkedeki tüm çatışmalara çözüm bulmak amacıyla bazı girişimler olsa da çatışmalar sürdü. 1992 yılında tarafların imzaladığı "Hague Deklarasyonu" dört aşamalı bir müzakere gündemi içeriyordu. Buna göre, bu süreç içerisinde insan hakları ve uluslararası insani yasalar, sosyo-ekonomik reformlar, siyasi ve anayasal reformlar ile son olarak düşmanlıkların sonlandırılması ve silahlı güçlerin dağıtımı konuları müzakerede edilecekti. 1992-1998 arasında süren görüşmeler sonucunda elde edilen tek somut başarı 1998 yılında karşılıklı imzalanan ve yaşanan çatışmalarda sivilleri korumayı amaçlayan "İnsan Haklarına ve Uluslararası İnsani Yasalara Saygı Üzerine Kapsamlı Antlaşma"ydı (*Comprehensive Agreement on Respect for Human Rights and International Humanitarian Law* - CARHRIHL).³⁷

2000'li yılların başında Norveç hükümetinin arabuluculuğuyla çeşitli görüşmeler oldu ve 2004 yılında Oslo'da resmi müzakereler başladı.³⁸ Ancak üç turdan oluşan görüşmeler sonucunda CPP, yenilenen terörist listesine alınması gerekçesiyle görüşmelerden çekildi.³⁹ 2004-2010 yılları arasında bir yandan çatışmalar devam ederken, bir yandan da enformel görüşmeler sürdü. Yedi yıllık çatışma ve çıkmazdan sonra taraflar 15-21 Şubat 2011 tarihinde ikinci kez Norveç'te bir araya geldi⁴⁰ ve 18 aylık bir zaman dilimi içerisinde sosyo-ekonomik, siyasi ve anayasal reformlar konusunda antlaşma yapmak üzere mutabakata vardılar.⁴¹ Bu antlaşmaya rağmen tarafların tekrar bir araya gelmesi Aralık 2012'yi buldu. Bu görüşmeyi, tarafların "Ulusal Birlik ve Adil Barış Ortak Deklarasyonu" (*Common Declaration of National Unity and Just Peace*) konusundaki taslaklarını sunduğu Şubat 2013 görüşmesi izledi. Ancak bu görüşme-

35 International Crisis Group, Age., s. 26.

36 International Crisis Group, Age., s. 5.

37 International Crisis Group, Age., s. 26; The Mapping Militants Project, 2015a, Age.

38 International Crisis Group, Age., s. 26.

39 Office of the Presidential Adviser on the Peace Process (OPAPP), *Timeline of the Philippine Peace Process: Peace Process with the Communist Party of the Philippines / New People's Army / National Democratic Front (CPP/NPA/NDF)*, Office of the President of the Philippines, <https://peace.gov.ph/timeline/peace-process-cpp-npa-ndf/>, erişim tarihi: 07.06.2017.

40 OPAPP, Age.

41 UCDDP, Age.

ler de sonuçsuz kaldı. Yaklaşık üç yıllık bir aradan sonra taraflar 2016 Ağustos ayında Oslo'da tekrar bir araya geldiler ve ay sonunda ateşkesin ilan edilmesiyle çatışmalar dikkate değer oranda azaldı. Son olarak, Ekim 2016 tarihinde Oslo'da yapılan görüşmede taraflar barış antlaşmasına temel oluşturacak bir çerçeve üzerinde anlaştılar.⁴²

3. Teritoryal Çatışmalar ve Müzakereler: Mindanao/Bangsamoro

Filipinler'de bir yandan CPP ile hükümet üzerine çatışmalar tüm ülkede sürerken, öte yandan ülkenin güneyinde bulunan Mindanao bölgesinde devlet ile ayrılıkçı hareketler arasında teritoryal çatışmalar da yaşandı. Harita 2.2'de Mindanao bölgesi ile onun güneybatısından bulunan ve ayrılıkçı hareketlerin aktif olduğu Bangsamoro⁴³ bölgesi görülüyor.⁴⁴

Harita 2.2: Mindanao ve Bangsamoro Bölgesi

42 UCDP, Age.

43 Bangsamoro moro halkı/ulusu anlamına geliyor. Malay kökenli olan "Bangsa" kelimesi "halk/ulus/millet" anlamına geliyor. Moro halkı kendi grup kimliğini Filipinler'den ayırmak için kullanıyor ve kendilerini "Bangsamoro" olarak tanımlıyor. Bkz.: Lingga, Abhoud Syed M., *Rethinking State Policies and Minority Rights: Getting the Mindanao Peace Process Moving*, Institute of Bangsamoror Studies, No. 2, 2008, s.2.

44 Democratic Progress Institute (DPI), *Filipinler Barış Sürecinin 2012-2015 Arası Dönemine İlişkin Güncelleme*, Democratic Progress Institute, London, 2015.

Sömürge dönemine kadar geçmişi olan Moro⁴⁵ kimliği ve Moro ulusunun/ halkının (*Bangsa Moro*) bağımsız devletini kurma düşüncesi, İslam-referanslı ideolojilerle 1970’li ve 1980’li yıllarda ayrılıkçı hareketlere yol açtı. Mindanao Bağımsızlık Hareketi (*Mindanao Independence Movement -MIM*), Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi (*Moro National Liberation Front - MNLF*),⁴⁶ Moro İslami Kurtuluş Cephesi (*Moro Islamic Liberation Front - MILF*),⁴⁷ Abu Sayyaf Grubu (*Abu Sayyaf Group - ASG*)⁴⁸ ve Bangsamoro İslami Özgürlük Hareketi/Savaşçıları (*Bangsamoro Islamic Freedom Fighters/Movement – BIFF/BIFF*)⁴⁹ Moro meselesinde öne çıkan en önemli gruplardır. 2017 itibarıyla Moro’daki en güçlü grup olan MILF ile müzakereler sürürken, askeri olarak sınırlı kapasiteye sahip olan ancak müzakere süreçlerini etkileyebilen ASG ve BIFF ile çatışmalar devam ediyordu.

Mindanao bölgesi üzerine teritoryal çatışmaların tarihi MNLF’nin Nur Misuari liderliğinde kurulduğu 1969 tarihine uzanır. 1968 yılında Mindanao bölgesinde bağımsız bir devlet kurma amacıyla kurulan MIM’den ayrılan bir grup genç militanın kurduğu MNLF ve silahlı kanadı Moro Halk Ordusu (*Bangsa Moro Army - BMA*) 1975 yılına doğru hem Filipinler ve hem de yurtdışında bulunan birçok Müslüman’ın desteklediği silahlı bir sosyo-politik harekete dönüştü.⁵⁰ Bazı kaynaklara göre sadece 1990’ların ortasına kadar olan dönem içerisinde yaşanan şiddetli çatışmalarda 120.000’e yakın insan hayatını kay-

45 Filipinler’in İspanya sömürgesi olduğu dönemde, İspanyollar Mindanao bölgesinde bulunan Müslümanları Güney Afrika’daki Müslüman halk gibi “Morolar” olarak adlandırmıştır. O dönemden kalan bu tabir bugün Mindanao bölgesinde bulunan çok dilli Müslümanları tanımlamak için kullanılıyor.

46 MNFL’nin kısa bir tarihçesi için bkz.: The Mapping Militants Project, *The Mapping Militant Organizations: Moro National Liberation Front*, Stanford University the Mapping Militants Project, 14.08.2015b, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/379>, erişim tarihi: 13.06.2017.

47 MILF’nin kısa bir tarihçesi için bkz.: The Mapping Militants Project, *The Mapping Militant Organizations: Moro Islamic Liberation Front*, Stanford University the Mapping Militants Project, 24.08.2015c, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/309>, erişim tarihi: 13.06.2017.

48 ASG’nin kısa bir tarihçesi için bkz.: The Mapping Militants Project, *The Mapping Militant Organizations: Abu Sayyaf Group*, Stanford University the Mapping Militants Project, 20.07.2015d, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/152>, erişim tarihi: 13.06.2017.

49 BIFF’nin kısa bir tarihçesi için bkz.: The Mapping Militants Project, *The Mapping Militant Organizations: Bangsamoro Islamic Freedom Fighters*, Stanford University the Mapping Militants Project, 27.08.2015d, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/601>, erişim tarihi: 13.06.2017e.

50 Uppsala Conflict Data Programme (UCDP), “Philippines: Mindanao,” <http://ucdp.uu.se/#/conflict/308>, erişim tarihi: 07.06.2017.

betti⁵¹ ve bir milyondan fazla insan yerinden oldu.⁵² Hükümet kaynaklarına göre toplamda yaşanan can kaybı 240.000'den fazla.⁵³

Filipinler Hükümeti ile MNLF arasındaki ilk müzakereler İslam Konferansı Örgütü'nün arabuluculuğuyla 13-27 Ocak 1975 tarihlerinde başladı.⁵⁴ 1976 yılında imzalanan Trablus Antlaşması ile Mindanao, Sulu ve Palewan adalarında bulunan 23 ilin/eyaletin 13'ünü kapsayan geniş yetkilere sahip otonom bir bölgenin kurulması kararlaştırıldı.⁵⁵ Ancak Başkan Marcos bu antlaşmayı dikkate almayarak tek taraflı olarak otonom olmayan iki bölgesel idari yapı kurdu.⁵⁶

Bağımsızlıktan vazgeçtiği gerekçesiyle MNLF'den ayrılan bir grup, Hashim Salamet liderliğinde 1977 yılında MILF'i kurdu. Bağımsızlık meselesinin yanı sıra, ikinci ayrılık gerekçesi MILF'in İslam konusundaki vurgularıyla. MNLF'den farklı olarak MILF İslam'ı bağımsızlık mücadelesinin en temel referansı olarak görüyor.⁵⁷

Antlaşmanın bozulmasıyla başlayan çatışmalar, ayrılıkçı harekette yaşanan bölünmenin etkisiyle 1980'li yılların ilk yarısına kadar düşük düzeyde sürdü.⁵⁸ Marcos rejiminin yıkılmasından sonra 1986 yılında başkan seçilen Aquino yeni bir anayasa taslağı oluşturarak CPP ile olduğu gibi MNLF ile de barış görüşmelerini başlattı. Ancak 1987 yılında MNLF ile sürdürülen görüşmeler de sonuçsuz kaldı ve çatışmalar yeniden başladı. 1987 yılında ARMM'nin kurulmasını öngören düzenleme Kongre'de kabul edildi. Ancak yapılan halk oylamasında sadece dört il/eyalet (Lanao del Sur, Maguindanao, Sulu ve Tawi-Tawi) yeni kurulan otonom bölgeye dahil olmayı kabul etti. 1990 yılında ARMM resmen kuruldu ve Cotabato şehri özerk bölgenin başkenti oldu.⁵⁹ MNLF ise hem sürece dahil edilmediği hem de özerkliğin kapsamının sınırlı olduğu gerekçeleriyle teklife karşı çıktı.⁶⁰

51 UCDP, Age., DPI, 2016, Age., s. 115.

52 Söylemez, Age., s. 3.

53 DPI, 2016, Age., s. 69.

54 Office of the Presidential Adviser on the Peace Process (OPAPP), *Timeline of the Philippine Peace Process: Peace Process with the Moro National Liberation Front (MNLF)*, Office of the President of the Philippines, <https://peace.gov.ph/timeline/peace-process-mnlf/>, erişim tarihi: 07.06.2017.

55 Söylemez, Age., ss. 90-96.

56 UCDP, Age.; The Mapping Militants Project, 2015b, Age.

57 MacDonald, Age., s. 20; Söylemez, Age., s. 64; The Mapping Militants Project, 2015b, Age, The Mapping Militans Project, 2015c, Age.

58 MacDonald, Age., s. 20.

59 MacDonald, Age., s. 21; Söylemez, Age., ss. 77, 96.

60 UCDP, Age.; Söylemez, Age., s. 77.

Başkan Ramos 1992 yılında yönetime geldiğinde Filipinler’de çatışmaları sonlandırmak üzere “Ulusal Birleşme Komisyonu” (*National Unification Commission*) kurdu ve bir yandan CPP ile barış görüşmelerini sürdürürken bir yandan da MNLF ile görüşmeler yaptı. Endonezya, Libya ve İslam Konferansı Örgütü’nün himayesinde sürdürülen görüşmeler sonucunda 02 Eylül 1996 tarihinde başkent Manila’da “Nihai Barış Antlaşması” (*Final Peace Agreement*) imzalandı. Bu antlaşma ile Filipinler devleti ile MNLF arasındaki 30 yıllık çatışmalar son buldu. Antlaşma kapsamında ARMM’de Güney Filipinler Barış ve Kalkınma Konseyi adı altında bir geçiş yönetimi kuruldu ve MNLF’nin lideri Nur Misuari de özerk bölgenin coğrafik alanını ve siyasi gücünü genişletmek üzere Konsey başkanı oldu. Antlaşma kapsamında MNLF’nin silahlı güçleri Filipinler ordusu ve ulusal polis gücüne katıldı.⁶¹ 2001 yılında yapılan referandumda, öte yandan, Trablus Antlaşmasında özerk bölgeye dahil edilen 13 bölge ve 10 şehirden sadece 5 bölge ve 1 şehir yeni kurulan otonom bölgeye katılmayı kabul etti.⁶²

MILF 1996 antlaşmasına katılmasa da barış antlaşması önünde engel oluşturmadı ve çatışmalar dikkate değer düzeyde azaldı.⁶³ MNLF ile sağlanan uzlaşmadan sonra Mindanao’da devlet ile çatışan baskın grup olarak MILF kaldı.⁶⁴ Üstelik yapılan antlaşmadan memnun olmayan birçok MNLF üyesinin katılımıyla MILF çok daha güçlü bir hale geldi. Bu dönemde MILF’in silahlı militan sayısı 15.000’i buldu.⁶⁵

MILF’in politik ve askeri faaliyetleri özellikle 1980’lerin sonu ve 1990’ların başlarında yoğunlaşsa da⁶⁶ Filipinler Devleti ile MILF arasındaki en şiddetli çatışmalar 2000’lerde yaşandı (Bkz. Grafik 3.6)⁶⁷ ve bu dönemde 2 milyona yakın insan yerinden edildi.⁶⁸ 1996-2000 dönemi içerisinde düşük düzeyde de olsa devlet ile MILF arasında görüşmeler sürdü. Ancak 2000 yılı içerisinde

61 Söylemez, Age., s. 78; Brown, Graham K., “The Long and Winding Road: The Peace Process in Mindanao, Philippines,” *IBIS Discussion Paper*, No. 6, Institute for British-Irish Studies, University College Dublin, 2011, ss. 13-14, http://www.ucd.ie/ibis/publications/discussionpapers/thepeaceprocessinmindanao/g_brown.pdf, erişim tarihi: 12.07.2017.

62 Söylemez, Age., ss. 100-97.

63 Lingga, Abhoud Syed M., “Negotiating Peace in Mindanao”, *Institute of Bangsamoro Studies*, No.04, 2007, s. 7; UCDP, Age.; Söylemez, Age., ss. 100-102.

64 Söylemez, Age., s. 62.

65 The Mapping Militants Project, 2015b, Age.

66 The Mapping Militants Project, 2015c, Age.

67 UCDP, Age.

68 Söylemez, Age., ss 157-171; World Bank, *The Search for Durable Solutions: Armed Conflict and Forced Displacement in Mindanao, Philippines*, Washington, DC, World Bank, 2011, s. 5.

devlet ve MILF arasındaki çatışmalar yeniden arttı ve hükümetin “topyekun savaş” stratejisi sonucu bu dönemde çok sayıda can kaybı yaşanırken, yüzbinlerce insan zorla yerinden edildi.⁶⁹ MILF kaynaklarına göre bu dönemde yerinden edilen insanların sayısı bir milyonu aştı.⁷⁰ Ayrıca, hükümetin 1996 yılında imzalanan antlaşmayı tam olarak uygulamadığı gerekçesiyle Misuari MNLF’nin bir grubuyla Kasım 2001 tarihinde tekrar silahlı eylemlere girişti, ancak Aralık 2001 tarihinde tutuklandı.⁷¹ 2003-2006 yılları arasında MILF ile görüşmeler yeniden başladı ve çatışmalar dikkate değer oranda azaldı. Yapılan görüşmelerin sonuçsuz kalması üzerine 2007 tarihinden itibaren MILF ve devlet arasında çatışmalar yeniden şiddetlendi. Bu dönemde MILF’nin yanı sıra bir yandan Misuari liderliğindeki MNLF grubu, bir yandan MNLF’den kopan Habier Malik liderliğindeki başka bir grup, bir yandan da 1991 yılında kurulan ASG çatışmaların dozajını artırdılar.⁷²

2008 yılında Filipin hükümeti ile MILF bir antlaşmaya vardı. Tarafların imzaladığı “Ata Toprakları Üzerinde Antlaşma Mutabakatı” (*Memorandum of Agreement on Ancestral Domain – MOA-AD*) 04 Ağustos 2008 tarihinde Filipinler Yüksek Mahkemesi tarafından anayasaya aykırılık gerekçesiyle iptal edildi.⁷³ 2009 Temmuz ayında MILF’in tek tarafı olarak ilan ettiği ateşkesten sonra çatışmalar dikkate değer oranda azaldı. 2008-2012 yılları arasında yapılan 16 görüşme sonrasında Bangsamoro Çerçeve Antlaşması (*Framework Agreement on Bangsamoro – FAB*) 2012 Ekim ayında imzalandı.⁷⁴ Bu antlaşmayı takiben Filipinler Hükümeti ve MILF arasındaki müzakereler devam etti ve 27 Mart 2014 tarihinde imzalanan Bangsamoro Kapsamlı Antlaşması (*Comprehensive Agreement on Bangsamoro – CAB*) ile 40 yıllık çatışma sona erdi.⁷⁵ Antlaşmaya göre, ARMM yerine “Bangsamoro Özerk Bölgesi” oluşturulacaktır. Bu “ana coğrafik

69 MacDonald, Age., s. 23.

70 Iqbal, Mohagher, “Bir MILF Müzakerecinin Gözünden Barış Süreci,” içinde, Ayşe Betül Çelik (Ed.), *Barış Süreçlerini Anlamak ve Canlandırmak*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

71 1996 antlaşmasından sonra MNLF içerisinde ayrışmalar arttı. MNLF- NM olarak da bilinen Misuari liderliğindeki bir grup düşük yoğunlukta da olsa silahlı eylemlerine 2013 yılına kadar devam etti. Bununla beraber MNLF’nin ana yapısı 1996 antlaşmasıyla silahlı mücadeleyi sonlandı. Mevcut durumda MNLF devam eden barış sürecinin doğrudan içinde değil. Bununla beraber sürecin karşısında da yer almıyor. Bkz.: DPI, 2015, Age., ss. 11-12; Söylemez, Age., ss. 265-266.

72 UCDP, Age.

73 Office of the Presidential Adviser on the Peace Process (OPAPP), *Timeline of the Philippine Peace Process: Peace Process with the Moro Islamic Liberation Front (MILF)*, Office of the President of the Philippines, <https://peace.gov.ph/timeline/peace-process-milf/>, erişim tarihi: 08.06.2017.

74 Democratic Progress Institute (DPI), *Briefing: International Contact Group for the Southern Philippines Peace Process*, Democratic Progress Institute, 2014.

75 OPAPP, Age.

alan” önceki dört ile/eyaletle ek olarak Hristiyanların çoğunlukta olduğu Basi- lan bölgesini de kapsıyordu. Ayrıca, 2001 seçimlerinde otonom bölgeye dahil olma kararı alan Hristiyanların çoğunlukta olduğu Lanao del Norte ve Kuzey Cotabato bölgeleri de yeni otonom idareye dahil edilecekti. Antlaşmaya göre, diğer iller/eyaletler de halk oylamasıyla bu bölgeye katılabileceklerdir.⁷⁶ Antlaşma sağlansa da süreç henüz bitmiş değil. Tarafların vardığı uzlaşya göre, yapılan antlaşmaların yasalaşması sağlanacak ve ardından uygulama süreci başlayacaktır. 2017 itibariyle Bangsamoro Temel Yasası taslağı yasalaşmayı bekliyor.

MILF ile sağlanan antlaşmaya rağmen, ASG ve 2008 yılında MILF’ten kopan bir grubun kurduğu BIFF ile hükümet güçleri arasındaki çatışmalar düşük düzeyde de olsa sürüyor. Her iki örgütün de askeri kapasitesi MNLF ve MILF ile kıyaslanmayacak ölçüde küçük. Bununla beraber, Filipinler genelinde kitleleri etkileyebilecek ve barış sürecini sabote edebilecek eylemler yapma kapasitesine sahipler.⁷⁷ Aşağıdaki grafiklerde 1989-2016 dönemi içerisinde hükümet güçleri ile farklı örgütler arasında süren çatışmalarda yaşanan can kayıplarının hem mekânsal hem de yıllara göre dağılımı görülüyor.⁷⁸

Grafik 2.3: Mindanao üzerine yapılan teritoryal çatışmalarda yaşanan toplam can kaybı (1989-2016)

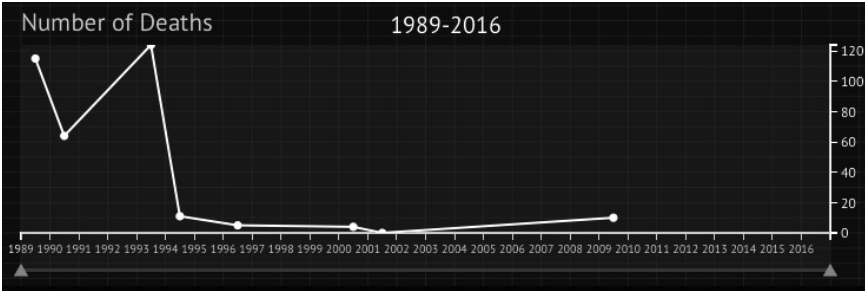
76 MacDonald, Age., s. 28, 31.

77 The Mapping Militants Project, 2015d, Age.; The Mapping Militants Project, 2015e, Age.

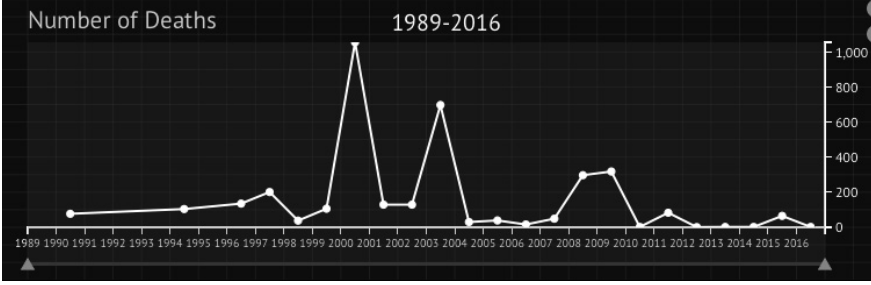
78 Tüm grafikler UCDP’den alınmıştır. Bkz. Uppsala Conflict Data Program, “Philippines: Mindanao,” <http://ucdp.uu.se/#/conflict/308>, erişim tarihi: 08.06.2017.

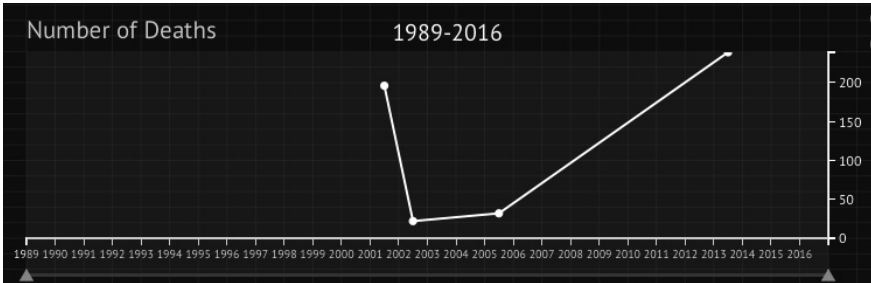
Grafik 2.4: Mindanao üzerine yapılan teritoryal çatışmalarda yaşanan can kayıplarının mekânsal dağılımı (1989-2016)

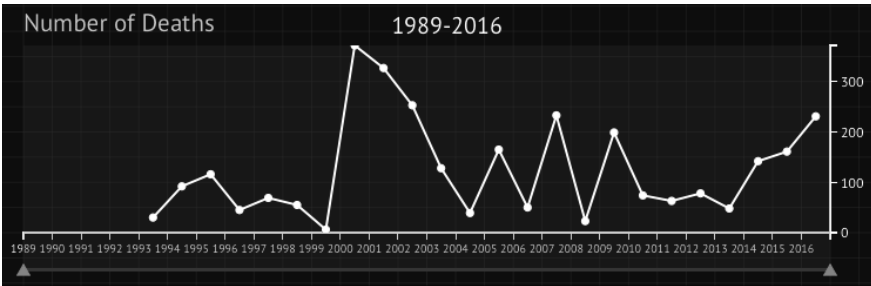
Grafik 2.5: Filipinler Devleti ile MNLF arasında çıkan çatışmalarda yaşanan can kayıpları (1989-2016)

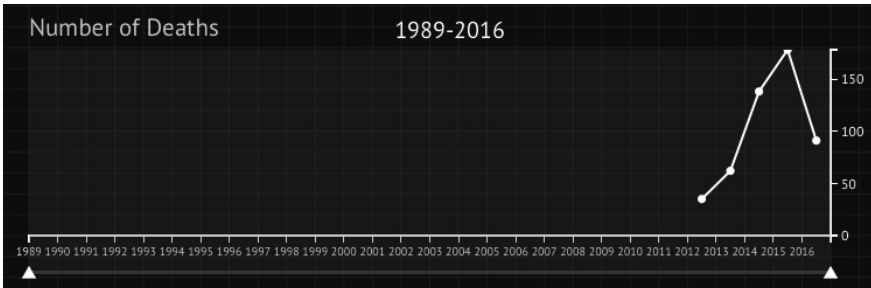
Grafik 2.6: Filipinler Devleti ile MILF arasında çıkan çatışmalarda yaşanan can kayıpları (1989-2016)

Grafik 2.7: Filipinler Devleti ile MNLF – NM (Nur Mansuri) arasında çıkan çatışmalarda yaşanan can kayıpları (1989-2016)

Grafik 2.8: Filipinler Devleti ile ASG arasında çıkan çatışmalarda yaşanan can kayıpları (1989-2016)

Grafik 2.9: Filipinler Devleti ile BIFM arasında çıkan çatışmalarda yaşanan can kayıpları (1989-2016)

4. Filipinler Devleti – MILF Uzlaşı Süreci

Filipinler Devleti ile MILF arasında sağlanan barış antlaşmasını detaylı incelemeden önce bu antlaşmanın imzalanmasından bugüne yapılan temel düzenlemeleri not etmekte fayda var.

4.1. Bangsamoro Barış Süreci kapsamında atılan adımlar

2012 yılında imzalanan çerçeve antlaşmasından (FAB) 2014 yılında imzalanan kapsamlı antlaşmaya (CAB) kadar bir dizi konu üzerine detaylı antlaşmalar ve bir dizi düzenlemeler yapıldı. Bunlar içerisinde öne çıkanlar şunlar:⁷⁹

17 Aralık 2012 tarihinde Başkanlık kararnamesiyle “Bangsamoro Temel Yasası”nın (Bangsamoro Basic Law - BBL) taslağını hazırlamak üzere “Bangsamoro Geçiş Komisyonu” kuruldu.

11 Şubat 2013 tarihinde çatışmalardan etkilenen alanların kalkınması için Sajahatra Bangsamoro programı başlatıldı.

27 Şubat 2013 tarihinde “Geçiş Düzenlemesi ve Yöntemler Üzerine Ek Antlaşma” imzalandı.

13 Temmuz 2013 tarihinde “Gelir Üretimi ve Refah Paylaşımı Üzerine Ek Antlaşma” imzalandı.

8 Aralık 2013 tarihinde “Güç/İktidar Paylaşımı Üzerine Ek Antlaşma” imzalandı.

25 Ocak 2014 tarihinde “Normalleşme Üzerine Ek Antlaşma” ve “Bangsamoro Sular ve Bölgeler Ortak İşbirliği Üzerine Ek Antlaşma” imzalandı.

22 Mart 2014 tarihinde “Ortak Normalleşme Komitesi Referans Şartları”, “Bağımsız Silahsızlanma Oluşumu” ve “Geçiş Dönemi Adaleti ve Uzlaşı Komisyonu” (Transitional Justice and Reconciliation Commission - TJRC) üzerine antlaşmalar imzalandı.

27 Mart 2014 tarihinde imzalanan ve kurulacak Bangsamoro Özerk Bölgesine hem idari hem siyasi hem de ekonomik alanda geniş yetkiler tanıyan CAB,⁸⁰ bu düzenlemeler üzerine yapılabildi. Barış süreci üzerine yapılan kapsamlı antlaşmadan sonra atılan temel adımlar şunlar:⁸¹

79 Office of the Presidential Adviser on the Peace Process (OPAPP), *Timeline of the Philippine Peace Process: Peace Process with the Moro Islamic Liberation Front (MILF) ...*

80 Söylemez, Age., ss. 112-124.

81 OPAPP, Age.

22 Nisan 2014 tarihinde “Bangsamoro Geçiş Komisyonu” BBL taslağını Başkanlık Ofisine sundu.

10 Eylül 2014 tarihinde Başkan Aquino BBL taslağını Senato Başkanı’na ve Temsilciler Meclisi sözcüsüne gönderdi.

Ekim 2014 tarihinde “Geçiş Dönemi Adaleti ve Uzlaşma Komisyonu” çalışmaya başladı.

05 Kasım 2014 “Bangsamoro Kalkınma Planı” açıklandı.

16 Haziran 2015 tarihinde sembolik bir silahsızlanma etkinliği kapsamında 145 MILF militanı silah bıraktı.

30 Mayıs 2016 tarihinde taraflar Bangsamoro Barış Süreci’nde hükümet ile MILF arasındaki iş birliğinin devam edeceğini “Devamlılık Deklarasyonu” ile beyan ettiler.

18 Temmuz 2016 tarihinde Başkan Rodrigo Roa Duterte altı başlıklı barış ve kalkınma gündemini onayladı. Buna göre Bangsamoro barış sürecinin yol haritası ülke genelinde federal bir sisteme geçiş çalışmalarıyla birlikte ele alınacaktır.

13-14 Ağustos 2016 tarihinde Malezya’nın başkenti Kuala Lumpur’da bir araya gelen taraflar Bangsamoro Barış Süreci’nin uygulama aşamasını resmen başlattı.

4.2. Bangsamoro Barış Süreci’nde öne çıkan hususlar

Bangsamoro’da varılan kapsamlı anlaşmanın uygulama sürecine yeni geçildi ve sürecin geleceğine ilişkin dikkate değer belirsizlikler var. Bununla beraber, barış antlaşmasının sağlanması önemli bir mesafenin alındığını gösteriyor. Çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası süreci detaylı incelendiğinde öne çıkan en az yedi kritik husus var. İlk olarak, barış antlaşması inişli çıkışlı 17 yıllık bir diyalog ve müzakere süreci sonrası sağlandı. Uygulamaya geçiş dönemi de dikkate alındığında bu sürenin 20 yılı bulduğu görülüyor. 1970’li yılların başında başlayan çatışmalar ancak 1990’lı yılların ortasından itibaren diyalog ve müzakere yoluna girdi ve uzlaşmaya varmak çatışma dönemi kadar bir süreyi gerektirdi. 2003 yılından bu yana MILF’in müzakere heyetinde yer alan, son barış sürecinde de MILF’in baş müzakerecisi olan M. Iqbal’in verdiği bilgilere göre bu 17 yıllık dönem içerisinde altı devlet başkanı ve 12 hükümet değişti. Ayrıca, MILF’in müzakere heyeti dört defa değişti.⁸²

82 Iqbal, Age.

İkinci olarak, Bangsamoro barış sürecinde hem Filipinler Hükümetinin hem de MILF'in teyit ettiği üzere üçüncü taraflar önemli bir rol oynuyorlar.⁸³ Bir tür "güven köprüsü"⁸⁴ işlevi gören üçüncü taraf konusunda altı çizilmesi gereken en önemli husus şu; ülkede çatışma çözümü süreçlerine farklı ülkelerin dahil olması konusunda uzun bir deneyim var ve bu konudaki ilk girişimler 1970'li yıllara kadar gidiyor. Bu deneyimlere dayanılarak son barış sürecinde üçüncü tarafların dahil olduğu beş kritik mekanizma kuruldu.

En önemli mekanizma 2009 yılında kurulan Uluslararası Temas Grubu'ydü (*International Contact Groups - ICG*). ICG taraflar arasında arabuluculuk yaparak ve özellikle kriz anlarında devreye girerek önemli bir rol oynadı. ICG İngiltere, Japonya, Suudi Arabistan ve Türkiye olmak üzere dört devletten ve dört uluslararası devlet dışı kurumdan oluşuyor. Bu kurumlar şunlar: Londra merkezli Uzlaştırma Kaynakları (*Conciliation Resources*), Cenevre merkezli İnsani Diyalog Merkezi (*Center for Humanitarian Dialogue*), Endonezya merkezli Muhammediye ve Washington merkezli Asya Vakfı (*Asian Foundation*). Sonuncu kurum yerini daha sonra Roma merkezli Sant'Egidio Cemaati'ne (*Community of Sant'Egidio*) bıraktı.⁸⁵ ICG "devlet ile devlet dışı aktörlerin birlikte yer aldığı ve daha önce benzeri olmayan karma bir mekanizmadır."⁸⁶

İkinci önemli mekanizma, Uluslararası İzleme Ekibi'dir (*International Monitoring Team - IMT*).⁸⁷ Malezya'nın başkanlık ettiği ve Bruney, Japonya, Norveç ve Endonezya'nın dahil olduğu IMT'nin temel sorumluluğu "ateşkes sürecini izlemek ve gözlemlenmek".⁸⁸ IMT çalışmasını üç ana konsept üzerinden yürütüyor: "Olayların meydana gelmesinin önünü almak üzere önleyici konsept, çatışmanın kontrol altına alınması ve tırmanmasını önlemeye çalıştığımız çatışma konsepti ve çatışma sonrası yeniden inşa konsepti."⁸⁹ IMT bu işlevleri yerine getirmek için Filipinler Hükümeti ve MILF arasında kurulan Ortak Ey-

83 Iqbal, Age.; Ferrer, Miriam Coronel, "Filipinli bir Müzakerecinin Gözünden Barış Süreci," içinde, Ayşe Betül Çelik (Ed.), *Barış Süreçlerini Anlamak ve Canlandırmak*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017. Üçüncü tarafların rolü konusunda, Filipinler barış sürecinde doğrudan yer almış Türkiye merkezli bir STK olan İHH deneyimi için bkz.: Oruç, Hüseyin, "Moro Barış Süreci ve STK'ların Rolü: İHH'nın İnsani Diploması Tecrübesi," içinde, Ayşe Betül Çelik (Ed.), *Barış Süreçlerini Anlamak ve Canlandırmak*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017; DPI, 2016, Age., ss. 17-70, 195, 200, 201, 210, 211.

84 DPI, 2016, Age., s. 211.

85 DPI, 2014, Age.; Söylemez, Age., ss. 146-148.

86 DPI, 2016, Age., s. 20.

87 Söylemez, Age., ss. 142-146.

88 DPI, 2016, Age., s. 216.

89 DPI, 2016, Age., s. 217.

lem Grubu, Düşmanlıkların Sonlandırılması Koordinasyon Komitesi ve Yerel Gözlem Heyeti gibi farklı yapılarla koordinasyon içerisinde çalışıyor.⁹⁰

Üçüncü önemli mekanizma İsviçreli bir temsilcinin başkanlığında kurulan ve geçmişle yüzleşme ve adaletin sağlanması çalışmalarını yürüten Geçiş Dönemi Adaleti ve Uzlaşma Komisyonu'dur (*Transitional Justice and Reconciliation Commission* – TJRC). TJRC'nin görevi geçiş dönemi adaletini işletmekten ziyade bu sürecin nasıl işletilebileceğini belirlemektir.⁹¹

Üçüncü Taraf İzleme Ekibi (*Third-Party Monitoring Team* – TPMT) arabulucu aktörlerin oluşturduğu dördüncü kritik mekanizmaydı.⁹² Türkiye'den İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı'nın (İHH) da katıldığı TPMT'nin temel işlevi antlaşma süreci sonrası tarafların attığı adımların barış antlaşmasına uygunluğunu izleme ve raporlamadır.⁹³ TPMT tarafsız bir uluslararası aktör başkanlığında, devlet ve MILF tarafından önerilen birer yerel birer de uluslararası STK'dan oluşuyor.⁹⁴

Türkiye'nin başkanlık ettiği ve elçiler düzeyinde ülkelerin katıldığı son kritik mekanizma olan Bağımsız Silah Bırakma Oluşumu (*Independent Decommissioning Body* - IDB) silahsızlanma, terhis ve yeniden entegrasyon (*disarmament, demobilization, reintegration* - DDR) denilen süreci yönetiyor.⁹⁵ Filipinler bu süreci DDR olarak değil, normalleşme olarak adlandırmayı tercih ediyorlar.⁹⁶

Filipinler barış sürecinde üçüncü taraf bağlamında kurulan tüm mekanizmaların yanı sıra Malezya devletinin kolaylaştırıcı bir rol üstlendiğini not etmek gerekiyor. Esasında barış görüşmelerinin ev sahipliğini ve sekreteryaya hizmetlerini yürüten Malezya aynı zamanda MILF üzerinde de etkili bir ülkedir.⁹⁷

Uzun yıllar süren diyalog süreci ve üçüncü tarafların oynadığı rolün yanı sıra, üçüncü olarak, Moro barış sürecinde yasallık önemli bir yer tutuyor. MILF'in baş müzakerecisi M. Iqbal'in verdiği bilgilere göre devlet ile MILF arasında

90 DPI, 2016, Age., s. 216; Yokuş, Sevtap, *Filipinler'de Çatışma Çözümü ve Temel Yasa Tartışmaları*, Democratic Progress Institute, Londra, 2016, s. 18.

91 DPI, 2016, Age., ss. 41, 154.

92 Iqbal, Age.

93 Ferrer, Age.; Oruç, Age.; DPI, 2016, Age., s. 40; Söylemez, Age., ss. 151-152.

94 Oruç, Age.; DPI, 2016, Age., s. 40.

95 Söylemez, Age., s. 111.

96 DPI, 2016, Age., ss. 43-44, 139, 121; Ferrer, Age.

97 DPI, 2016, Age., s. 38; Söylemez, Age., ss. 131-134.

süren 17 yıllık barış görüşmelerinde yüzü aşkın belge ve antlaşma imzalandı.⁹⁸ Barış süreci kapsamında atılan adımların ele alındığı bölümde not edildiği üzere uzlaşma süreci iki temel antlaşmaya dayanıyor: FAB ve CAB. Bu iki antlaşmaya dayanılarak hazırlanan ve Bangsamoro'nun statüsünün, güç, yetki ve sorumluluklarının, ulusal hükümetle ilişkilerinin belirlendiği temel yasa olan BBL Filipinler barış sürecinin yasallığını gösteren en önemli husus. Yasallığın süreç içerisinde merkezi bir tuttuğunun bir diğer önemli göstergesi 2008 antlaşmasının Yüksek Mahkeme tarafından anayasaya aykırı ilan edilmesi idi.⁹⁹ Bugün de sürecin en kritik aşamasını BBL'nin yeni seçilen başkan ve hükümetle birlikte yasallaştırılması oluşturuyor.¹⁰⁰

Dördüncü olarak, Moro barış sürecinde güç/iktidar paylaşımı (*power sharing*) hem çatışmaların hem de barışın sağlanmasında en kritik başlıklardan birini oluşturuyor.¹⁰¹ Şimdi sağlanan antlaşmadan 40 yıl önce, daha 1976 yılında imzalanan ve Müslüman Mindanao bölgesindeki 23 vilayetin 13'ünü kapsayan özerklik antlaşması dönemin devlet başkanı Marcos'un bu antlaşmayı dikkate almayarak tek taraflı otonom olmayan iki bölgesel idare kurmasıyla bozulmuştu.¹⁰² Yarım asır sonra sağlanan antlaşması kapsamında 08 Aralık 2013 tarihinde imzalanan "Güç/İktidar Paylaşımı Üzerine Ek Antlaşma" ulusal Filipin Hükümeti ile Bangsamoro Özerk Bölgesi arasındaki güç/iktidar paylaşımını ayrıntılı ele alıyor. 12 sayfalık antlaşma beş paragraflık ön girişten sonra "Hükümetler arası ilişkiler", "yönetişim yapısı," "güçlerin tarifi" ve "güç/iktidar paylaşımına dair diğer hususlar" adlı dört bölümden ve toplam 101 maddeden oluşuyor.¹⁰³ Bu konuda son olarak, yeni seçilen Başkan Duterte'nin barış antlaşmasını federal bir devlet yapılanmasına geçiş süreciyle birlikte ele aldığını not etmek gerekiyor.

Beşinci olarak, kimlik meselesi kadar sosyo-ekonomik gelişmenin barış süreci içerisinde önemli bir yer tuttuğu görülüyor. Zira, Bangsamoro bölgesinde dini kimlik eksikli çatışmalar kadar, bölgeler arası sosyo-ekonomik

98 Iqbal, Age. Bu antlaşmaların bazıları Başkanlık Makamı Barış Süreci Danışmanlık Ofisi tarafından internet ortamında erişime açılmıştır. Bkz.: <https://peace.gov.ph/signed-agreements/>

99 Office of the Presidential Adviser on the Peace Process (OPAPP), *Timeline of the Philippine Peace Process: Peace Process with the Moro Islamic Liberation Front (MILF)*...

100 DPI, 2016, Age., ss. 54-55.

101 DPI, 2016, Age., s. 105.

102 Söylemez, Age., s. 75.

103 Antlaşma internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: Office of the Presidential Adviser on the Peace Process (OPAPP), *Annex on Power Sharing*, Office of the President of the Philippines, <https://www.scribd.com/document/208285324/Annex-on-Power-Sharing>, erişim tarihi: 09.06.2017.

eşitsizlikler ve bölgesel gelişme ihtiyacı önemli bir sorun alanını oluşturuyor. Bölgenin hem zengin kaynaklarına rağmen ülke geneline göre daha yoksul bir bölge olması hem de on yıllar boyu süren kuzeydeki Hristiyan nüfusu Mindanao bölgesine yerleştirerek buradaki nüfus yapısını değiştirme politikaları¹⁰⁴ kimlik meselesi ile sosyo-ekonomik meseleyi iç içe kılmış durumda. Nitekim barış antlaşması kapsamında haklar ve sorumluluklar konusunda yapılan güç/iktidar paylaşımı dışındaki temel antlaşmalar 13 Temmuz 2013 tarihinde imzalanan “Gelir Üretimi ve Refah Paylaşımı Üzerine Ek Antlaşma” ile bölgenin kara suları üzerindeki yetkileri belirleyen “Bangsamoro Sular ve Bölgeler Ortak İşbirliği Üzerine Ek Antlaşma”¹⁰⁵ Antlaşmaların yanı sıra, çatışmalarından etkilenen bölgelerin gelişimi için 11 Şubat 2013 tarihinde başlatılan *Sajahatra Bangsamoro* programı, yine 05 Kasım 2014 tarihinde açıklanan “Bangsamoro Kalkınma Planı” sosyo-ekonomik eşitsizlikleri giderme ve bölgesel gelişmenin Bangsamoro barış sürecinde önemli bir yer tuttuğunu gösteriyor.

Altıncı olarak, çatışmaların yarattığı haksızlıklarla ve mağduriyetlerle yüzleşmek ve adaleti sağlamak amacıyla kurulan “Geçiş Dönemi Adaleti ve Uzlaşım Komisyonu” barış sürecinde önemli bir yer tutuyor. Bu konuda hem imzalanan antlaşma metni ile yapılacak çalışmalar ve mekanizmalar tanımlandı ve belgelendi hem de uygulamada uluslararası aktörlerin dahil olduğu bir komisyon kuruldu. Ekim 2014 tarihinde kurulan Komisyon (TJRC) Geçiş Dönemi Adaleti ve Toplumsal Mutabakat Programı’nın raporunu tarafların bir araya geldiği Barış Paneli’ne sundu. Bununla beraber, yapılan çalışmaların daha başlangıç çalışmaları olduğu ve gerçek bir hakikat ve geçmişle yüzleşme sürecinin başlamadığını not etmek gerekiyor.¹⁰⁶

Son olarak, çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası süreçlerinde en kritik sorun alanlarından birini oluşturan silahsızlanma meselesini not etmek gerekiyor. Bu konuda Filipinler’de kademeli bir silahsızlanma süreci planlanmış durumda. Sembolik silahsızlanma 16 Haziran 2015 tarihinde 145 MILF militanın silahlarını bırakmasıyla gerçekleşti. Bununla beraber, asıl silahsızlanma ya da Filipinler’de tercih edilen kavramla “normalleşme” BBL Kongrede yasalaştıktan sonra ve referandumdan olumlu oylama ol-

104 MacDonald, Age., ss. 17-18; Yokuş, Age., ss. 4-5; DPI, 2016, Age., s. 199; Söylemez, Age., ss. 157-171.

105 Antlaşma internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: Office of the Presidential Adviser on the Peace Process (OPAPP), *Annex on Revenue Generation and Wealth Sharing*, Office of the President of the Philippines, <https://www.scribd.com/document/153840531/Annex-on-Revenue-Generation-and-Wealth-Sharing>, erişim tarihi: 09.06.2017.

106 Yokuş, Age., s. 11; Ferrer, Age.

masından sonra başlayacak. Antlaşmaya göre, silahların %30'u referandum sonucunda, %35'i Filipin ordusunun yerel güvenlikle ilgili yetkilerinin yeni oluşturulacak ve hem Filipinler hem de Bangsamoro hükümetlerine karşı sorumlu olacak bir polis kuvvetine devredilmesinden sonra¹⁰⁷ ve kalan %35'i ise tarafların bütün aşamaları gerçekleştirmesinden sonra bırakılacak.¹⁰⁸

Sonuç

Bu bölümde Filipinler'de yaşanan teritorya üzerine süren devlet-içi çatışmalar ele alındı. Ülkenin içinde bulunduğu bağlamı daha iyi ortaya koymak amacıyla hükümet üzerine süren devlet ile CPP arasındaki çatışmalara ve müzakerelere kısaca da olsa yer verildi. Bununla birlikte, esas olarak Mindanao/Bangsamoro bölgesinde süren teritoryal çatışmalar ve müzakere süreçleri bu bölümün ana konusunu oluşturdu. Farklı gruplarla yaşanan çatışmalar birlikte ele alınırken, çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda özellikle 1997 yılından bu yana en aktif ve en güçlü grup olan MILF ile yapılan müzakere sürecine odaklanıldı ve 2014 yılında kapsamlı antlaşmanın imzalandığı barış süreci ele alındı.

Filipin deneyiminin ortaya çıkardığı sonuçları özetlemek gerekirse, ilk olarak, ülkede devlet inşasının devam ettiğini belirtmek gerekir. Yaklaşık dört yüz yıllık sömürge deneyiminden sonra 20. yüzyılın ortalarında bağımsız bir devlet olarak kurulan Filipinler, esasında dört beş asırlık sorunlardan sonra yeni bir sosyo-politik sistem inşası sürecinde. Hem hükümet üzerine süren çatışmalar hem de teritorya üzerine farklı ayrılıkçı hareketlerle yaşanan çatışmalar ve çözüm arayışları esasında sömürge sonrası bir devlet ve toplum inşası sorunu olarak okunabilir.

İkinci olarak, Filipinler'de oldukça uzun bir çatışma tarihi söz konusu. Dört yüz yıllık sömürge döneminden sonra kurulan devlet neredeyse kuruluş döneminden bugüne çatışmalar yaşıyor. En fazla Marcos diktatörlüğü döneminde yaşanan çatışmalar dönem dönem kesintiye uğrasa da neredeyse 70 yıldır sürüyor.

Üçüncü olarak, Filipinler'de çoklu çatışma ve çoklu müzakere süreçlerinin olduğunu not etmek gerekiyor. Yukarıda da ifade edildiği üzere ülkede hem hükümet üzerine sosyo-politik devlet-içi çatışmalar hem de kimlik

107 MacDonald, Age., s. 29. DPI, 2015, Age., s. 8.

108 Yokuş, Age., s. 12.

temelli teritoryal çatışmalar söz konusu. İlk çatışma mekânsal olarak ülke geneline yayılırken, ikinci tip çatışmalar büyük oranda ülkenin güneyinde bulunan Mindanao/Bangsamoro bölgesinde yoğunlaştı. Her iki çatışma ve müzakere süreçleri birbirini etkiledi ve büyük oranda paralellik arz etti.

Dördüncü olarak, çatışma ve uzlaşma süreçlerinde seçimlerin, devlet başkanları ve hükümetlerin değişmesinin önemli olduğu görülüyor. Zira, Filipinler deneyiminde çatışma ve uzlaşma süreçlerinde devlet başkanlarının ve hükümetlerin değişimi belirleyici etkilerde bulundu. Bu anlamda seçimleri ve seçim süreçlerini çatışma çözümü ve toplumsal uzlaşma süreçlerinde kritik bir dönem olarak not etmek gerekiyor.

Beşinci olarak, hükümet cephesinde yaşanan değişimler kadar isyancılar arasındaki değişimlerin de önem arz ettiği görülüyor. Filipinler deneyiminde ayrılıkçı hareketler içerisinde sürekli bir parçalanmanın olduğu, kritik çatışma ya da uzlaşma dönemlerinde gruplar içinde bölünmelerin olduğu görülüyor. Çoğu durumda hükümet ile bir grup arasında diyalog ve müzakereler sürerken, bunlardan ayrılan gruplarla çatışmalar devam ediyor. Filipinler deneyiminde altı çizilmesi gereken en önemli husus şudur: Bu parçalanmalara ve bazı grupların çatışmaları sürdürmelerine rağmen hem hükümetler hem de isyancılar müzakere süreçlerine devam ediyor.

Altıncı olarak, Filipinler deneyiminde uluslararası aktörler kritik bir rol oynuyorlar. Özgün bir deneyim olarak hem devletler hem de devlet-dışı aktörler Moro barış sürecinde kritik roller üstlendiler. Bu anlamda, Moro barış süreci farklı coğrafyalarda meydana gelen çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası süreçleri için önemli bir deneyim sunuyor.

Yedinci olarak, Filipinler’de sağlanan barış antlaşmasının hem kapsamlı hem de oldukça detaylı olduğunu not etmek gerekiyor. Çerçeve antlaşmayla birlikte imzalanan ek antlaşmalarla hem yapılacak reformların kapsamı hem de süreci yönetecek ana mekanizmalar ayrıntılı olarak tanımlanıyor.

Son olarak, özelde Filipinler’in ABD ile kurduğu ilişkilerin, genelde ise uluslararası konjonktürün ülkedeki çatışma ve barış süreçlerini doğrudan etkilediği görülüyor. 1970’li yıllardaki Marcos diktatörlüğü o dönem ABD yönetiminin desteğiyle gelişti. Öte yandan 2000’li yıllardan sonra artan ve çok sayıda can kaybına ve zorla yerinden etmeye neden olan şiddetli çatışmalar 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD’nin küresel ölçekte “töröre karşı önleyici savaş” doktrinine paralel gelişti. Son olarak, 2008 sonrası barış süreci, ABD yönetiminin değişmesi ve Obama ile başlayan yeni sürece

denk geldi. Özetle, Filipinler'deki çatışma süreçleri ve barış arayışları uluslararası bağlamla birlikte okunmalıdır.

Çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda temel parametreler tartışıldıktan sonra bu bölümde Filipinler deneyimi ayrıntılı olarak ele alındı. Sonraki bölümde Endonezya deneyimi inceleniyor.

3

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ VE UZLAŞI ARAYIŞLARI: ENDONEZYA/AÇE DENEYİMİ

Bu bölümde Endonezya deneyimi Filipinler/Bangsamoro'dan sonra ikinci vaka olarak derinlemesine ele alınıyor. Önceki bölümde altı çizildiği üzere Asya bölgesinden vakaların tercih edilmesinin en önemli nedeni Kürt çatışması ve çözüm arayışları söz konusu olduğunda Avrupa ve Güney Amerika bölgelerinden vakalar belirli düzeyde gündeme gelmesine rağmen, Asya bölgesinde yaşanan vakaların yeterince ele alınmamasıdır.

Asya bölgesinden ikinci vaka olarak Endonezya'nın tercih edilmesinin iki önemli nedeni var. Birincisi, Endonezya'da hem ülkedeki çoğunluk hem de isyancılar Türkiye'deki vakaya benzer şekilde Müslüman. İkincisi, Endonezya süreci çatışma çözümü ve uzlaşma arayışlarının başarılı şekilde sonuçlandığı bir örnek.

Bölüm kapsamında, ilk olarak Endonezya devletinin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısı özetleniyor. İkinci olarak, bir teritoryal çatışma tipi olan Açe vakasının içinde cereyan ettiği bağlamı daha iyi kavramak için ülkede meydana gelen diğer tip çatışmalar kısaca inceleniyor. Son olarak, bu bölümün asıl konusunu teşkil eden Açe'deki çatışma süreci ve 2000'lerin ortasında başarıyla sonuçlanan çatışma çözümü ve uzlaşma süreci ele alınıyor.

1. Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Politik Yapı

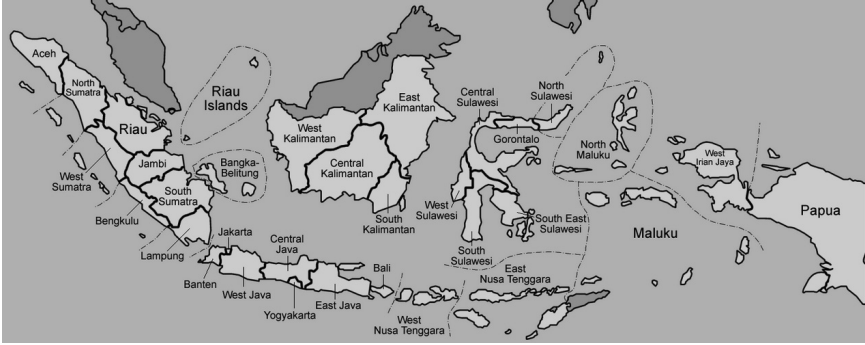
Pasifik Okyanusu'nun batısındaki coğrafyada, Güneydoğu Asya'da konumlanan Endonezya Cumhuriyeti, 19. yüzyılda başlayan ve yaklaşık 70 yıl süren Hollanda'nın sömürge yönetiminden sonra 17 Ağustos 1945 tarihinde bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktı.¹ Bölgedeki sömürgecilik 16. yüzyılın ilk başlarına kadar uzanıyor. Bugünkü Endonezya'nın da içinde bulunduğu Güneydoğu Asya bölgesi yaklaşık dört yüzyıl boyunca İspanya, Britanya ve Hollanda sömürgeciliğine maruz kaldı. Endonezya bölgesi 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortasına kadar Hollanda'nın sömürgesi olarak kaldı. 20. yüzyılın başlarından itibaren bölgede yükselen anti-sömürgeci mücadele sonucunda Endonezya Ahmet Sukarno başkanlığında bağımsızlığını ilan etti. II. Dünya Savaşı sıra-

1 Worldwatch Institute, "Conflict and Peacemaking in Aceh: A Chronology," *Worldwatch Institute*, <http://www.worldwatch.org/node/3929>, erişim tarihi: 16.06.2017.

sında, 1942-45 yılları arasında Japonya'nın işgal ettiği Açe bölgesinde yükselen anti-sömürgeci mücadele Endonezya'nın kuruluşunda önemli bir rol oynadı.² Hollanda Endonezya'nın bağımsızlığını 27 Aralık 1949 tarihinde tanıdı.³

On yedi binden fazla adadan oluşan Endonezya'da yedi ana coğrafik bölge ya da adalar grubu bulunur: Java, Kalimantan, Lesser Sunda, Sulawesi, Maluku, Papua ve Açe'nin de içinde yer aldığı Sumatra (Bkz. Harita 3.1). Endonezya idari olarak 33 vilayetten oluşuyor. Bu 33 vilayetin 10'u Sumatra'da, altısı Java'da, dördü Kalimantan'da, üçü Lesser Sunda'da, altısı Sulawesi'de, ikisi Maluku'da ve ikisi de Papua'da bulunuyor. Her bir vilayette ikinci kademe idari birimler olan ve aynı yasal statüye sahip olan kentler (*Kota*) ve kent ile kırdan oluşan şehirler (*Kabupaten*) bulunuyor.⁴ Bunların alt seviyesinde ise ilçeler (*Kecamatan*) bulunuyor. Endonezya'nın başkenti, Java bölgesinde bulunan Jakarta vilayetidir.

Harita 3.1: Endonezya ve idari bölgeleri

Kaynak: <http://www.indonesiamatters.com/images/indonesia-map.gif>

Endonezya Cumhuriyeti iki meclise (halk temsilcileri meclisi ve bölge temsilcileri meclisi) dayalı başkanlık rejiminin olduğu üniter bir devlettir.⁵ 2004 yılında yapılan anayasal düzenlemeyle birlikte (madde 18) bölgesel hükümet-

2 Worldwatch Institute, Age.

3 Worldwatch Institute, Age.

4 Endonezya'da bazı kentler hem kırsal bölgeyi hem de kentsel alanları kapsayan şehirlerin dışında başlı başına bir yönetim birimi olarak düzenlenmiştir.

5 Endonezya Anayasası'nın birinci maddesi üniter devlet yapısını tanımlarken, 2. Ve 3. Maddeleri meclisleri, 3-16. Maddeler ise yürütme organı olan başkanlığın yetki ve sorumluluklarını tarif ediyor. 1945 tarihli Endonezya Anayasası dört kez değişime uğradı. Son değişim 2002 yılında gerçekleşti. 1945 Anayasası ve yapılan değişiklikler sonucu oluşan yeni anayasa için bkz.: Indrayana, Denny, *Indonesian Constitutional Reform 1999-2002: An Evaluation of Constitution-Making in Transition*, Jakarta, Kompas Book Publishing, 2008, ss. 333-356.

lere özerklik tanınmıştır. Bu bölgesel özerklik; vilayetler, kentler ve şehirlerin yerel yönetimleriyle sağlanıyor.⁶ Anayasa'ya göre devlet, özgün statüleri kanunla belirlenen vilayet hükümetlerini tanıy ve onlara saygı duyar. Hem vilayet valileri hem kent başkanları hem de şehir başkanları doğrudan seçimle yönetime gelmekte ve yerel parlamentoları bulunmaktadır.

Öte yandan, 60 gösterge baz alınarak oluşturulan Uluslararası Demokrasi Endeksi'ne göre Endonezya'nın demokrasi düzeyi 2006-2016 yılları arasında 0-10 skalasında 6,34 ile 7,03 arasında değişiyor. Endeksin dört kademeli (otoriter rejimler, melez rejimler, kusurlu demokrasiler ve tam demokrasiler) sınıflandırmasına göre, Endonezya, kusurlu demokrasiye sahip bir ülke olarak görülüyor.⁷ Buna göre basın özgürlüğü üzerindeki ihlaller gibi bazı sorunlara rağmen, "bu ülkelerde de serbest ve adil seçimler vardır, temel sivil haklara saygı duyulur. Bununla beraber, yönetimdeki sorunlar, az gelişmiş politik kültür ve düşük düzeyli siyasi katılım gibi demokrasinin diğer boyutları konusunda dikkate değer zayıflıklar bulunur."⁸

Endonezya 257,6 milyon nüfusuyla⁹ dünyanın en kalabalık dördüncü ülkesi. Kentleşme oranının %53,7 olduğunu ülkede 15-64 yaş arası çalışabilir nüfus 172,9 milyon.¹⁰ UNDP verilerine göre İnsani Gelişmişlik değeri 2016 yılı itibarıyla 0,689 olan Endonezya 188 ülke içerisinde 113. sırada bulunuyor ve dört kademeli (düşük, orta, yüksek, çok yüksek) gelişmişlik gruplamasında orta kademe gelişmiş ülkeler içerisinde yer alıyor.¹¹ Kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) 1990'da 4.270 dolar iken, bu rakam 2000 yılında 5.243'e, 2010 yılında 8.234'e ve 2015 yılında 10.053'e yükseldi.¹² Gelir adaletsizliği Endonezya'da en önemli sorunlardan birini oluşturuyor. Gini-katsayısı baz alındığında, Endonezya dört kademeli sınıflandırmada üçüncü derecede gelir

6 Indrayana, Age.

7 The Economist Intelligence Unit, *The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2016*, The Economist Intelligence Unit, <https://infographics.economist.com/2017/DemocracyIndex/>, erişim tarihi: 16.06.2017.

8 The Economist Intelligence Unit, *Democracy Index 2016*, London, The Economist Intelligence Unit Limited, 2017, s. 54.

9 UNDP, *Human Development Reports 2016: Indonesia*, United Nation Development Programme (UNDP), New York, 2016a, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/IDN>, erişim tarihi: 16.06.2017.

10 UNDP, Age.

11 UNDP, Age.

12 UNDP, *Human Development Reports 2016 - Human Development for Everyone: Briefing note for countries on the 2016 Human Development Report - Indonesia*, United Nation Development Programme (UNDP), New York, 2016b, http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/IDN.pdf, erişim tarihi: 16.06.2017.

adaletsizliğinin olduğu ülkeler içerisinde yer alıyor. GSMH'den en fazla pay alan %10'luk nüfusun, en az pay alan %40'lık nüfusa oranı olan "palma oranı" 1,8 iken, nüfusun en zengin %20'lik grubunun gelir ortalamasının en yoksul %20'lik gruba oranı olan "quintile oranı" ise 6,5'tir.¹³

Endonezya çok dilli ve çok-etnisiteli bir ülkedir. *Ethnologue* verilerine göre ülkede 18'i kurumsallaşmış olmak üzere yaşayan 707 dil var.¹⁴ Öte yandan, Endonezya Anayasası'na göre ülkenin resmi dili sadece *Bahasa Indonesia*, yani Endonezya dilidir. Bununla beraber, devlet ülkenin ulusal kültürel hazinesinin bir parçası olan bölgesel dillere saygı duyar ve bu dilleri geliştirir.¹⁵ Uygulamaya bakıldığında, bir yerel dilin tüm ülkenin "ulusal dili" haline getirilmesi anlamında dikkate değer bir mesafenin alındığı söylenebilir.¹⁶ Yüzyıllar boyu bölgede *lingua franca* olan, ancak bağımsızlığın ilan edildiği 1945 yılında %5 gibi çok küçük bir azınlığın konuştuğu Malay dilinin bir versiyonu olan *Bahasa Indonesia* bugün ülkenin büyük çoğunluğunun birinci ya da ikinci dili haline gelmiş durumda.¹⁷ Öte yanda, ulusal dilin yanı sıra ülkede en fazla konuşulan diller şunlar: *Javanese, Sundanese, Madurese, Batak, Minangkabau, Balinese* ve *Buginese*.¹⁸ Bugün batıda bulunan *Javanese* ve *Bali* gibi milyonlarca kişi tarafından konuşulan diller korunup, dikkate değer düzeyde kurumsallaşmış durumda. Öte yanda, ülkenin doğusunda bulunan küçük dillerin büyük bir çoğunluğu kaybolma tehlikesi altında.¹⁹ Tehlike altındaki dilleri korumak ve geliştirmek amacıyla, 2015 yılından bu yana Papua bölgesinde sınırlı da olsa "anadili temelli çok dilli eğitim" uygulamaları geliştiriliyor.²⁰

Endonezya dünyanın en kalabalık Müslüman ülkesi. 2010 yılında yapılan nüfus sayımına göre, ülkenin yaklaşık %87'si Müslüman, %10'u Hristiyan (%7'si

13 UNDP, 2016a, Age.

14 Ethnologue, "Indonesia," Ethnologue: Languages of World, <https://www.ethnologue.com/country/ID>, erişim tarihi: 17.06.2017.

15 Indrayana, Age.

16 Bukhari, Daud, Bahasa Indonesia: The Struggle for a National Language, *University of Melbourne Working Papers in Linguistics* 16, 1996, ss. 17-28.

17 Paauw, Scott, "One land, one nation, one language: An analysis of Indonesia's national language policy, içinde, H. Lehnert-LeHouillier ve A. B. Fine (Eds.), *University of Roshester Working Papers in the Language Sciences*, 5:1 (2009), ss. 2-16.

18 Rini, Julia Eka, "English in Indonesia: Its Position Among Other Languages in Indonesia," *Journal Beyond Words*, 2:2 (2014), ss. 19-40, Surabaya, Widya Mandala Catholic University.

19 ACDP Indonesia, "Mother Tongue Based Multilingual Education," *Working Paper*, November 2014, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/176282/ino-mother-tongue-multilingual-education.pdf>, erişim tarihi: 18.06.2017.

20 ACDP Indonesia, Age.

Protestan ve %3'ü Roman Katolik), %1,5'i Hindu ve %1,3'ü ya Budist ya geleneksel yerli dinlere mensup ya da dini inancını belirtmeyenler.²¹ Müslüman nüfus ağırlıklı olarak Sünni. Öte yandan ülkede bir ile üç milyon arası Şii olduğu tahmin ediliyor. Endonezya Anayasası'na göre Endonezya ulusu "tek hâkim Allah"ın olduğu inancına dayanır, bununla beraber herkesin kendi inancını yaşama ve ona uygun ibadet etme hakkı güvence altındadır. Öte yandan, Dini İşler Bakanlığı ülkede sadece altı dine ve mezhebe resmi bir statü tanıyor. Bu dinler ve mezhepler şunlardır: İslam, Katoliklik, Protestanlık, Budizm, Hinduizm ve Konfüçyanizm.²² Bu dinler dışında kalan yerli dinlere mensup insanların da dini inançlarını yaşama ve ibadet özgürlüğü yasa nezdinde bulunmaktadır. Yasa karşısında dinlerin statüsü bu iken, öte yandan uygulamaya bakıldığında, Sünni-Müslim olmayan gruplara dönük dikkate değer insan hakları ihlalleri raporlanıyor.²³

2. Endonezya'da Çatışmalar ve Müzakereler

Endonezya'da uzun bir çatışma tarihi olduğu söylenebilir. Uppsala Üniversitesi Barış ve Çatışma Araştırmaları Bölümü'nün verilerine göre, bağımsızlığın ilan edildiği 1945 yılından bu yana, ülkede devletler arası çatışmalar dahil olmak üzere birçok farklı tipte çatışma yaşandı.²⁴ Bağımsızlığın ilan edildiği yıllarda ülke sınırlarına dair tartışmalar sürdü. Bir yandan Endonezya'nın egemenlik iddialarını reddeden yereller/bölgeler bağımsızlık arayışlarına girerken, öte yandan bölgedeki sömürgeci kuvvet olan Hollanda ve komşu devletlerle savaşlar yaşandı. 1962 yılında Endonezya ve Hollanda arasında Yeni Gine Adası'nın (*New Guinea*) batı bölgesi üzerinde egemenlik iddialarından dolayı savaş çıktı. Bir diğer devletler arası savaş 1963-66 yılları arasında Malezya ile yaşandı.²⁵ Devletler arası savaşın yanı sıra devlet-içi çatışmalar da vuku buldu. 1953 ve 1958-61 yılları arasında hem İslami hareketler hem de ordudan ayrılan bir grup hükümeti ele geçirmeye çalıştı.²⁶

Devlet-içi çatışma kategorisine girmese de 1965-66 yılları arasında Endonez-

21 U.S. Department of State, *International Religious Freedom Report for 2015: Indonesia*, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, <https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?year=2015&dliid=256135#wrapper>, erişim tarihi: 19.06.2017.

22 U.S. Department of State, Age.

23 U.S. Department of State, Age.

24 UCDP, "Indonesia," Uppsala Universitet Department of Peace and Conflict Research, Uppsala Conflict Data Programme (UCDP), <http://ucdp.uu.se/#country/850>, erişim tarihi: 19.06.2017.

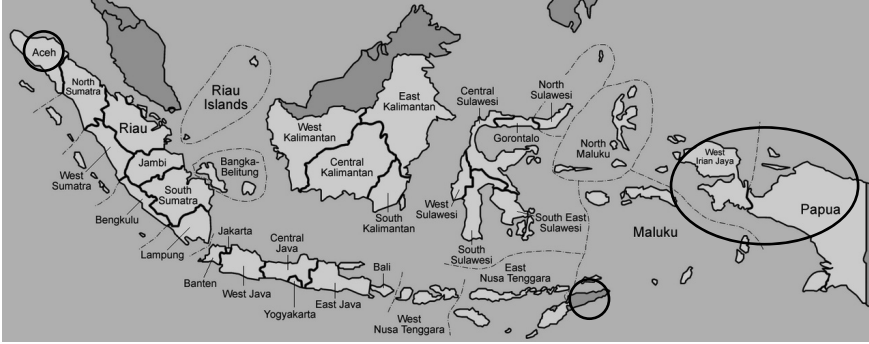
25 UCDP, 2017, Age.

26 UCDP, 2017, Age.

ya Komünist Partisi (*Partai Komunis Indonesia*, PKI) üyelerine dönük büyük kıyımı not etmek gerekir. 30 Eylül – 01 Ekim 1965 tarihinde gerçekleşen ve başarısız olan darbe girişimiyle ilişkili olduğu gerekçesiyle ülke genelinde PKI karşıtı bir kampanya başlatıldı. Ordu içerisinde kontrolü ele alan General Suharto liderliğinde ülke genelinde yürütülen anti-komünist propaganda ve eylemler sonucunda en az 500 bin komünistin öldürüldüğü tahmin ediliyor.²⁷ 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği ve Çin'den sonra dünyadaki en büyük komünist parti olan PKI'nın ülkede çalışabilir yaşta olan nüfusun %3,8'ine denk gelen yaklaşık iki milyon üyesi bulunuyordu.²⁸

PKI'yı ortadan kaldıracak kıyım ülkenin siyasi tarihi içerisinde çok önemli bir yer tutsa da devlet-içi çatışma kategorisine giren esas olaylar ülkenin doğusunda bulunan Papua Barat'ta, güneyinde bulunan Doğu Timor'da ve batısında bulunan Açe'de yaşandı (Bkz.: Harita 3.2).

Harita 3.2: Endonezya ve teritoryal çatışma bölgeleri: Açe, Doğu Timor ve Batı Papua

2.1. Papua Barat

Hollanda'nın sömürgesi olan Batı Papua, ABD'nin desteğiyle bir yıllık Birleşmiş Milletler (BM) yönetiminden sonra *Act of Free Choice* (Serbest Seçim Eylemi) şartıyla 1963 yılında Endonezya'ya dahil oldu.²⁹ BM'nin referandum talebi yerine,

27 Gellately, Robert & Kiernan, Ben, *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, ss. 290-1; Cribb, Robert & Kahin, Audrey, *Historical Dictionary of Indonesia*, Lanham, Maryland, The Scarecrow Press, 2004, s. 264.

28 Benjamin, Roger W. & Kautsky, John H., "Communism and Economic Development," *The American Political Science Review*, 62:1 (1968), ss. 110-123.

29 Bell, Ian, Feith, Herb & Hatley, Ron, *The West Papuan Challenge to Indonesian Authority in Irian Jaya*, *Asian Survey*, 26:5 (1986), ss. 539-556; Trajano, Julius Cesar I., "Ethnic Nationalism and Separatism in West Papua, Indonesia," *Journal of Peace, Conflict and Development*, Issue. 16, 2010, ss. 12-35.

sadece 1.025 toplum liderinin katıldığı ve Endonezya lehine oy kullanmaya zorlandığı 1969 seçimi sonucunda Batı Papua Endonezya'nın parçası olarak kaldı.³⁰

Bu durum nüfusun çoğunluğu Hristiyan olan Batı Papua'da³¹ ayrılıkçı hareketleri ortaya çıkardı. 1965 yılında kurulan Özgür Papua Hareketi (*Free Papua Movement – OPM*) 01 Temmuz 1971 yılında Batı Papua Cumhuriyeti'ni ilan etti. Küçük ama etkili olan OPM özellikle 1970'li yıllarda silahlı mobilizasyonunu artırdı ve bunu 1980'li yılların ortalarına kadar sürdürdü.³² Ayrıca dikkate değer bir kitle desteği buldu.³³ Öyle ki dönemin ABD Büyükelçisi'ne göre Papua halkının "muhtemelen %85-90'ı Özgür Papua davasına sempati duyuyor(-du)."³⁴ Suharto'nun liderliğinde "Yeni Düzen" rejimi adı altında asker desteğiyle inşa edilen "güçlü," "merkezi" ve "üniter" devletin ekonomik sömürü, baskı, marjinalleştirme ve Batı Papua bölgesinin demografik yapısını değiştirmeye dönük büyük ölçekli iç göç uygulamaları ayrılıkçı hareketlerin ve Papua milliyetçiliğinin güçlenmesinde etkili oldu.³⁵ Suharto dönemi boyunca Batı Papua "Askeri Operasyon Bölgesi" olarak kaldı ve uluslararası STK'ların raporlarına göre sadece silahlı gruplar değil, sivil muhalif gruplar da askeri operasyonlarda hedef alındı. Yaşanan can kayıplarına ilişkin resmi veriler yok. Resmi olmayan rakamlar ise on binlerden yüzbinlere kadar değişiyor. Bununla beraber, can kayıpları konusunda sıklıkla telaffuz edilen rakam 100.000.³⁶

1980'li yılların ortasından itibaren OPM büyük oranda etkisini yitirdi. Bununla birlikte, özellikle kentsel alanlarda, Papua kimliğini merkeze alan bir

30 Trajano, Age.; United Nations (UN), *Report of the Secretary-General Regarding the Act of Self-Determination in West Irian*, UN Document A/7723, General Assembly, 1969; Human Rights Watch, *Protest and Punishment: Political Prisoners in Papua*, Human Rights Watch, Volume 19, No. 4(C), February 2007, ss. 9-10, <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/papua0207webwcover.pdf>, erişim tarihi: 19.06.2017.

31 Bell, Feiht & Hatley, Age.

32 Trajano, Age.

33 Bell, Feiht & Hatley, Age.; Osborne, Robin, *Indonesia's Secret War – The Guerilla Struggle in Irian Jaya*, Allen & Unwin, Sydney, 1985, s. XIV.

34 The National Security Archive, "Indonesia's 1969 Takeover of West Papua Not by "Free Choice"" The National Security Archive, <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB128/index.htm>, erişim tarihi: 19.06.2017.

35 Trajano, Age.; Webster, David, "Already Sovereign as a People: A Foundational Moment in West Pauan Nationalism," *Pasific Affairs*, 74:4 (2001-2002), ss. 507-528; Chauvel, Richard, *Constructing Papuan Nationalism: History, Ethnicity, and Adaptation*, Washington, East-West Center Washington, Policy Studies 14, 2005, ss. 1-4.

36 The Politics of Papua Project, *Assessment Report on the Conflict in the West Papua Region of Indonesia*, The University of Warwick Department of Politics and International Studies, The Politics of Papua Project, Coventry, 2016, s. 19., https://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/pais/research/researchcentres/ierg/westpapua/assessment_report_international_version_final_pdf.pdf, erişim tarihi: 19.06.2017.

kültürel milliyetçilik gelişti.³⁷ 1998 yılında Suharto'nun devrilmesinden sonra bağımsızlık hareketlerinde bir canlanma oldu³⁸ ve Doğu Timor'da yapılan bağımsızlık referandumunun da etkisiyle 2001 yılında bölgenin özerkliği yasal olarak genişletildi.³⁹ Bu dönemde OPM'nin yanı sıra şiddet içermeyen yollarla bağımsızlık arayışında olan politik hareketler ortaya çıktı.⁴⁰ Bununla beraber, dönem dönem küçük ölçekli de olsa OPM'nin silahlı eylemleri devam ediyor.⁴¹

Özerklik ve bağımsızlık ikilemi bugün Papua Barat milliyetçileri arasında sürüyor.⁴² Bölgede her yıl Aralık ayında yapılan bağımsızlık mitinglerinin en sonuncusu 2016 yılında yapıldı. Yapılan etkinlikte 500'den fazla kişi tutuklandı.⁴³ Bazılarına göre Papua milliyetçiliği, bugün 1960'lı yıllara göre daha da güçlü. Zira, 1960'lı yıllarda büyük oranda kent merkezindeki elitler içerisinde aktif olan bağımsız Batı Papua fikri, bugün bölge genelinde köylere kadar yayılmış durumda ve milliyetçi hareketin yetişmiş elitleri bugün hem niceliksel olarak hem kapasite olarak hem de politik deneyim olarak 1960'lı yıllardan çok daha iyi bir durumda.⁴⁴

2.2. Timor-Leste

Endonezya'da ikinci teritoryal çatışma Timor-Leste'te (Doğu Timor) yaşandı. Portekiz'in eski sömürgesi olan Doğu Timor'un 1975 yılında bağımsızlığını ilan etmesinden hemen sonra başlayan Endonezya işgali ve zora dayalı entegrasyonu 24 yıl sürecek bir teritoryal çatışma başlattı. Marksist bir örgüt olan Bağımsız Doğu Timor Devrimci Cephesi (FRETILIN - *Frente revolucionária de Timor Leste independente*) öncülüğünde başlatılan direniş sonucu Endonezya 1999 yılında bölgeden ayrıldı ve Doğu Timor 2002 yılında bağımsız bir devlete dönüştü.⁴⁵

37 Webster, Age.

38 Chauvel, Age., s. 10.

39 Webster, Age.

40 King, Peter, *West Papua and Indonesia since Suharto: Independence, Autonomy or Chaos?*, Sydney, University of New South Wales Press, 2004; Human Right Watch, Age., ss. 11.

41 UCDP, 2017, Age.; Human Right Watch, Age., ss. 10-11.

42 Chauvel, Age., s. 5.

43 Green Left Weekly, "West Papua: More than 500 arrested marching for independence," Green Left Weekly, Issue 1122, 21.12.2016, <https://www.greenleft.org.au/content/west-papua-more-500-arrested-marching-independence>, erişim tarihi: 19.06.2017.

44 Chauvel, Age, ss. 1-4.

45 UCDP, "Indonesia: East Timor," Uppsala Universitet Department of Peace and Conflict Research, Uppsala Conflict Data Programme (UCDP), <http://ucdp.uu.se/#/conflict/330>, erişim tarihi: 19.06.2017.

1974 yılında gerçekleşen devrimden sonra Portekiz’de hızlı bir politik değişim yaşandı ve Portekiz sömürgelerinden çekildi. Portekizlerin Doğu Timor’dan çekilmesinden hemen sonra bölgede bulunan sağ bir parti olan Timor Demokratik Birliği (*Timorese Democratic Union – UDT*) ile sol bir parti olan ve sonradan FRETILIN’e dönüşecek olan Timor Sosyal Demokrat Birliği (*Timorese Social Democrat Association - ASDT*) arasında iktidar mücadelesi başladı⁴⁶ ve Mayıs-Eylül ayları arası süren iç çatışmalarda 3.000’e yakın kişi hayatını kaybetti. Olaylardan kaynaklı olarak ayrıca 200.000’e yakın kişi evini terk etmek zorunda kaldı.⁴⁷ Bölge üzerinde hak iddiasında bulunan Endonezya, iç çatışmaları da bahane ederek, 07 Aralık 1975 tarihinde kapsamlı bir askeri operasyonla nüfusun üçte ikisinin animist dinlere, kalan üçte birinin ise Katolik olduğu bölgeyi topraklarına dahil etti.⁴⁸ Bazı kaynaklara göre işgalin sadece ilk günlerinde 2.000’e yakın kişi hayatını kaybetti.⁴⁹ Temmuz 1976 tarihinde Doğu Timor resmen Endonezya’nın 27. vilayeti haline geldi.⁵⁰ Bu durum Doğu Timor’daki toplumsal ayrışmayı derinleştirdi. Toplumun bir kesimi Endonezya kuvvetlerini desteklerken, önemli bir kısmı da FRETILIN’i destekledi ve silahlı kanadı olan “Doğu Timor Ulusal Kurtuluş için Silahlı Güçler” (*FALINTIL - Forças Armadas da Libertaçāo Nacional de Timor-Leste*) safında yer aldı.⁵¹

Doğu Timor’da çatışmalar özellikle 1976-79 döneminde arttı. Bu yıllarda Endonezya devletinin yaygın ve geniş askeri operasyonları sonucu FRETILIN büyük oranda dağıtıldı ve çatışmalar dikkate değer düzeyde düştü. 1979 yılına gelindiğinde örgütün Merkez Komitesi’nin 55 üyesinden sadece üçü hayatta kalmayı başardı.⁵² 1981 Mart ayında düzenlenen ulusal konferansa sunulan

46 Fukuda, Chisako M., “Peace through Nonviolent Action: The East Timorese Resistance Movement’s Strategy for Engagement,” *Pacifica Review*, 12:1 (2000), ss. 17-31; Kiernan, Ban, “War, Genocide, and Resistance in East Timor, 1975-99: Comparative Reflections on Cambodia,” içinde, Mark Selden & Alvin Y. So (Ed.), *War & State Terrorism: The United States, Japan, & the Asia-Pacific in the Long Twentieth Century*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2004, ss. 199-233.

47 Ofstad, Olav, “Reconciliation and Conflict Resolution in East Timor,” University of Oxford, Oxford Institute for Ethics, Law and Armed Conflict, *Working Paper*, April 2012, <http://www.elac.ox.ac.uk/downloads/reconciliation%20and%20conflict%20resolution%20in%20east%20timor%20apr%202012.pdf>, erişim tarihi: 20.06.2017. Bazı kaynaklar zorla yerinden edilenlerin sayısının 10.000 civarında olduğunu belirtiyor. Bkz.: Durand, Frédéric, “Three centuries of violence and struggle in East Timor (1726-2008),” Online Encyclopedia of Mass Violence, 14 October, 2011, <http://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/three-centuries-violence-and-struggle-east-timor-1726-2008>, ISSN 1961-9898, erişim tarihi: 20.06.2017.

48 Fukuda, Age.

49 Durand, Age.

50 UCDP, “Indonesia: East Timor,”...

51 Ofstad, Age.

52 Kiernan, Age.

bilgilere göre FALINTIL'in Yüksek Komutanlığının üyelerinin %79'u, silahlı militanların %80'i, silahların %90'ı, hareketin toplumsal tabanı ve iletişim kanallarının tümü kaybedilmişti.⁵³ Endonezya ordusunun açıklamasına göre Aralık 1978 tarihinde 150 kampta 372.000 (toplam nüfusun %60'ı) Timorlu bulunuyordu. 1979 yılında başlayan ve 1981-82, 1984 ve 1987 yıllarında süren kıtlık büyük çoğunluğu kamplarında toplanan Timorlular arasında büyük can kayıplarına neden oldu.⁵⁴

Endonezya askeri yönetiminin bölgede sivilleri hedefleyen uygulamaları 1980'li yıllarla birlikte bağımsızlık hareketinin kitlelerden destek bularak canlanmasını sağladı.⁵⁵ 1980'li yılların başından itibaren FALINTIL yeniden organize oldu. Silahlı gruplar daha küçük birimler halinde örgütlenilerek iyi organize olmuş bir gerilla hareketine dönüştü. 1985 yılının ilk 10 ayında FALINTIL 50 saldırı gerçekleştirdi. Dönemin Endonezya askeri yetkilileri böylesine iyi organize olmuş bir gerilla hareketiyle baş etmenin yıllar alacağını ifade ediyorlardı.⁵⁶ 1988 yılında FALINTIL lideri José Xanana Gusmao "Maubere Direnişi Ulusal Konseyi" (*National Council of the Maubere Resistance - CNRM*) adıyla bir çatı örgütü kurdu ve FALINTIL de buna uygun olarak FRETILIN'den ayrılarak spesifik bir partinin silahlı kanadı olmaktan çıkıp partiler üstü ortak bir silahlı güce dönüştü.⁵⁷ Endonezya yönetiminin baskılarının yanı sıra, özellikle politik alandaki bu yeni örgütlenme Doğu Timor'daki bağımsızlık hareketini güçlendirdi.⁵⁸ 1990'lı yıllarda FALINTIL silahlı mobilizasyon kapasitesi düşük olmasına ve lideri Gusmao dahil olmak üzere üst-düzyer birçok lideri yakalanmasına rağmen varlığını sürdürdü. Endonezya otoritelerinin tahminine göre 1999 yılında örgütün 6.000 civarında silahlı militanı bulunuyordu. Ancak, Doğu Timor'da bulunan 442 köyün sadece 163'ünde güvenlik sağlanabilmişti. Bununla birlikte, kent merkezli şiddet içermeyen politik aktivitelerin yaygınlaşması Doğu Timor bağımsızlık mücadelesini büyüten ana dinamikti.⁵⁹

Endonezya ABD'nin desteğini alırken, Doğu Timor'daki bağımsızlık hareketlerini Portekiz destekledi. BM Endonezya'nın Doğu Timor'daki egemenliğini

53 Budiardjo, Carmel, vd., *The War against East Timor*, London, Zed, 1984, ss. 67-70.

54 Durand, Age.

55 Durand, Age.; Fukuda, Age.

56 Durand, Age.

57 Durand, Age. CNRM 1998 yılında Timor Direnişi Ulusal Konseyi'ne dönüştü (National Council of Timorese Resistance - CNRT). Fretilin ile CNRT arasında yaşanan bu ayrışma bugünlere kadar yansdı. Bkz.: Ofstad, Age.

58 Fukuda, Age.; Kierman, Age.

59 Kierman, Age.; Fukuda, Age.

tanımadığı için uluslararası alanda Doğu Timor Portekiz'in egemenliği altında görülüyordu. 1983 yılından itibaren BM'nin arabuluculuğuyla Endonezya ve Portekiz arasında Doğu Timor sorunu üzerine diyaloglar başladı. Portekiz'in ve sürgünde bulunan Timorluların yoğun lobi faaliyetleri sonucu BM Genel Kurulu 1983 yılında Genel Sekreter'e çatışmalara çözüm bulmak üzere bir misyon verdi.

Öte yandan, BM'nin çabaları ancak Suharto rejiminin 1998 yılında sona ermesinden sonra sonuç verdi. BM'nin arabuluculuğuyla Endonezya ve Portekiz arasındaki müzakereler sonucu antlaşma sağlandı ve BM'nin gözetiminde Ağustos 1999 tarihinde yapılan referandumda Timorluların %78,6'sı bağımsızlık yönünde oy kullandı. Referandum sonucu ülkede özellikle bağımsızlık karşıtı Timorlu milisler ve Endonezya ordusunun girişiyle sivillerin hedef alındığı şiddet olayları yaşandı. Çatışmalar sırasında evlerin %80'inin yok edildiği ve nüfusun yaklaşık üçte birine denk gelen 300.000 civarında Timorlunun Batı Timor'a göç etmek zorunda kaldığı iddia ediliyor.⁶⁰ 20 Eylül 1999 tarihinde, Avusturalya liderliğinde BM Uluslararası Barışı Koruma Gücü'nün Timor'a gelmesiyle olaylar son buldu.⁶¹ 1999-2002 yılları arasında BM Geçiş Yönetimi'nin kontrolü altında kalan Doğu Timor, 20 Mayıs 2002 tarihinde Timor-Leste Demokratik Cumhuriyeti adıyla bağımsız bir devlete dönüştü. CNRT Başkanı Gusmao ilk devlet başkanı olarak seçildi. BM 1999 yılında Doğu Timor'a gönderdiği ilk misyondan sonra dört farklı misyon daha gönderdi. Beşinci misyon olan BM Doğu Timor Entegre Misyonu (*United Nations Integrated Mission in Timor-Leste* - UNMIT) 31 Aralık 2012 tarihinde ülkeden ayrıldı.⁶²

Doğu Timor kaynaklarına göre 24 yıllık çatışma döneminde 250.000'den fazla kişi, başka bir ifadeyle bölge nüfusunun üçte biri yaşamını yitirdi.⁶³ Endonezya resmi kaynaklarına göre 80.000'i askeri operasyonlarda, 70.000'i kıtlıklar sonucu olmak üzere 150.000 kişi hayatını kaybetti.⁶⁴ 1992-1999 yılları arasında Endonezya hükümeti tarafından Doğu Timor'a atanan Vali Abilio Osorio Soares, 1999 yılında can kayıplarının 200.000 civarında olduğunu açıkladı.⁶⁵

60 Kiernan, Age.

61 Durand, Age.

62 UNMIT, "United Nations Integrated Mission in Timor-Leste," United Nations, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmit/>, erişim tarihi: 20.06.2017.

63 Government of Timor-Leste, "History," Government of Timor-Leste, <http://timor-leste.gov.tl/?p=29&lang=en>, erişim tarihi: 20.06.2017.

64 Durand, Frédéric, *Timor Lorosáe, Pays au carrefour de l'Asie et du Pacifique, un atlas géo-historique*, Marne-la-Vallée/Bangkok, Presses universitaires de Marne-la-Vallée/IRASEC, 2002, s. 88.

65 Durand, 2011, Age.

Öte yandan, 1981 yılında kurulan Kabul, Hakikat ve Uzlaşma için Timor Komisyonu (*The Timorese Commission for Reception, Truth and Reconciliation - CAVR*) verilerine göre 1974-1999 dönemi içerisinde çatışmalardan kaynaklı can kayıplarının sayısı 102.800 (+/- 12.000),⁶⁶ yasadışı şekilde öldürülen ya da kaybettirilen kişi sayısı 18.600⁶⁷ ve toplam can kaybı 183.000. Bağımsız kaynaklar ise can kayıplarının 250.000 civarında olduğunu kaydediyor.⁶⁸ Bu dönemde ayrıca 60.000'e yakın ev yakıldı ve 300.000 kişi zorla yerinden edildi.⁶⁹ CAVR verilerine göre, en fazla yerinden edilme süreci 1975 (61.400 +/- 13.300), 1980 (59.800 +/- 7.200) ve 1999 (28.100 +/- 5.600) yıllarında yaşandı.⁷⁰ Doğu Timor bugün bağımsız bir devlet olsa da çatışmaların ve büyük kayıpların neden olduğu derin toplumsal ayrılmalar büyük oranda sürüyor.⁷¹

3. Açe'de Teritoryal Çatışmalar ve Barış Süreci

Endonezya'da teritorya temelli çatışmaların üçüncüsü Açe bölgesinde yaşandı. 1970'li yıllarda bir yandan Doğu Timor ve Batı Papua'da Endonezya devleti ile söz konusu bölgelerdeki ayrılıkçı hareketler arasında çatışmalar yaşanırken, bir yandan da ülkenin yedi ana coğrafik bölgesinden biri olan Sumatra'nın kuzeyinde bulunan Açe bölgesinde çatışmalar başladı. Özgür Açe Hareketi⁷² (*Gerakan Aceh Merdeka – GAM / Free Aceh Movement*) öncülüğünde bağımsızlık hedefiyle başlayan silahlı mücadele uluslararası arabulucuların katkısıyla 2005 yılında sona erdi ve imzalanan antlaşmayla uzlaşma sağlandı.

3.1. Açe

Açe 16. yüzyıldan bu yana bölgede önemli bir ticaret merkezi. Bölgenin içinde bulunduğu *Malacca* Boğazı'ndan yılda ortalama 50.000 gemi geçiyor. Uluslararası ticaret yolları üzerinde olan Açe'nin şekillenmesinde Araplar, Avrupa-

66 CAVR - Commission for Reception, Truth, and Reconciliation Timor-Leste, *Chega! The Report of the Commission for Reception, Truth, and Reconciliation Timor-Leste: Executive Summary*, Timor-Leste, 2005, <https://www.etan.org/etanpdf/2006/CAVR/Chega!-Report-Executive-Summary.pdf>, s. 44., erişim tarihi: 20.06.2017; Durand, 2011, Age.

67 CAVR, Age., s. 54.

68 Defert, Gabriel, *Timor-Est, le genocide oublié, droit d'un peuple et raison d'Etats*, Paris, L'Harmattan, 1992; Taylor, John G., *Indonesia's Forgotten War. The Hidden History of East Timor*, London, Zek Books, 1991.

69 Ofstad, Age.

70 CAVR, Age., s. 45.

71 Ofstad, Age.

72 GAM hakkında kapsamlı bir analiz için bkz.: Schulze, Kirsten E., *The Free Aceh Movement (GAM): Anatomy of a Separatist Organization*, Policy Studies No. 3, Washington, D.C., East-West Center, 2004

lılar, Çinliler ve Hintliler etkili oldu. Endonezya nüfusunun yaklaşık %2'sini oluşturan Açe'nin 2010 nüfus sayımı verilerine göre 4,5 milyon nüfusu bulunuyor. 2010 nüfus verileri baz alınarak yapılan tahminlere göre Açe'nin 2015 itibarıyla nüfusu 5 milyon.⁷³ Açe'de nüfusun %6,67'si hiç okula gitmedi, %19,05'i ilkokulu tamamlayamadı, %26,85'i ilkokul mezunu, %19,58'i orta okul mezunu, %20,42'si ise lise mezunudur. Lise üstü mezunların oranı ise %6,33'tür.⁷⁴

Nüfusunun neredeyse tamamı (%98) Müslüman olan Açe çok-dilli ve çok etnisiteli bir bölgedir. *Acehnese*, *Gayonese*, *Alas* ve *Tamiang* bölgenin dört ana etnik grubu olsa da bunlar dışında birçok grup daha bulunuyor. Bu grupların her biri kendine has bir dile ya da diyalekte sahiptir. Bununla beraber, çoğunluğu kıyı şeridi boyunca bulunan Acehnese'ler nüfusun yaklaşık %90'ını oluşturuyorlar.⁷⁵

73 UNDP, *Indonesia: Province Infographic*, United Nations Development Programme (UNDP), New York, 2014, s. 19.

74 UNDP, *Age*, s. 19.

75 McCulloch, Lesley, *Aceh: Then and Now*, London: Minority Rights Group International, 2005, ss. 10-11.

Harita 3.3: Açe, Endonezya

Kaynak: McCulloch, Lesley, *Aceh: Then and Now*, London: Minority Rights Group International, 2005, s. 3.

Harita 3.4: Açe

Kaynak: McCulloch, Lesley, *Aceh: Then and Now*, London: Minority Rights Group International, 2005, s. 3.

Zengin doğal kaynaklara sahip olan Açe'nin ekonomisi tarım, ormancılık ve balıkçılığa dayanıyor. Bununla beraber, altın, kalay, biber, sandal ağacı, baharat ve kahve ticareti ekonomi içerisinde önemli bir yer tutuyor. 1970'li yıllarda doğal gazın bulunmasıyla birlikte gaz endüstrisi de bölgede gelişti. Ancak, bu sektörde çalışanların büyük çoğunluğu ya bölge dışından gelen Endonezyalılardan ya da yabancılardan oluşuyor. Barış antlaşması sağlanana kadar doğal gazdan elde edilen gelirlerden Açe'nin aldığı pay %5 ile sınırlıydı.⁷⁶ Zengin doğal kaynaklarına rağmen, Açe Sumatra bölgesinin en yoksul, Endonezya'nın ise ikinci yoksul bölgesiydi. Oysa, yoksul Açe bölgesinde doğal kaynaklardan elde edilen gelirin Endonezya'nın yıllık toplam geliri içerisindeki payı %11'di.⁷⁷

3.2. Açe'de teritoryal çatışmalar, 1976-2005

Açe'deki çatışmaların tarihi bölgenin Hollanda'nın sömürgesi haline geldiği 19. yüzyıl sonlarına kadar uzanıyor. Yaklaşık beş yüz yıllık bağımsız bir sultanlıktan sonra Açe 1873 yılında Hollanda'nın sömürgesi haline geldi. Aceliler 1883-1903 tarihleri arasında uzun süren bir anti-sömürgeci savaş verdiler. Bu anti-sömürgeci savaş Açe'yi hem bir direniş merkezi haline getirdi hem de güçlü bir İslami gelenek yarattı.⁷⁸ Açe II. Dünya Savaşı sırasında 1942-45 yılları arasında Japonya'nın işgaline uğradı. 1945 yılında Endonezya'nın Hollanda'ya karşı bağımsızlık mücadelesinde oynadığı önemli rolden sonra Açe'ye kapsamlı özerklik tanındı.⁷⁹ Ancak, Endonezya'nın merkezîyetçi ve üniter bir devlet olarak inşasıyla birlikte 1951 yılında özel statüsüne son verilerek Kuzey Sumatra vilayetine dahil edildi.⁸⁰ Güçlü bir bölgesel kimliğe, direniş geleneğine ve İslami mirasa sahip Açe, Başkan Sukarno'nun "seküler" Endonezya ulus-inşası projesi (1945-67) ve halefi Başkan Suharto'nun aşırı merkezîyetçi kalkınmacı ideolojisi ve uygulamaları (1965-98) önünde önemli bir imtihan alanı olarak kaldı.⁸¹

Başkan Sukarno'nun hem özerkliğe son vermesi hem de yeni kurulan devletin seküler niteliği Açe'de rahatsızlık yarattı ve Endonezya genelinde İslami bir devlet kurmayı hedefleyen 1953-1962 Darul İslam Ayaklanması başladı.⁸² 1959 yılın-

76 McCulloch, Age., s. 7.

77 Sukma, Rizal, *Security Operations in Aceh: Goals, Consequences and Lessons*, Policy Studies No. 3, Washington, D.C., East-West Center, 2004, ss. 3, 30.

78 Robinson, Geoffrey, "Rawan is as Rawas Does: The Origins of Disorder in New Order Aceh," *Indonesia*, V. 66 (1998), ss. 127-157.

79 Schulze, Age., s. vii.

80 World Watch Institute, Age.

81 Schulze, Age., s. 1.

82 Sukma, Age., s. 1.

da sağlanan antlaşmayla dönemin devlet başkanı Sukarno yerel yönetimler ve din üzerindeki kontrolü artırmakla birlikte Açe'yi yeniden özerk bir vilayet haline getirdi.⁸³ Ancak bu özerklik de General Suharto'nun başkan olmasıyla birlikte "Yeni Düzen" rejimi kapsamında 1960'lı yılların ortasında bir kez daha kaldırıldı.

Yeni Düzen kapsamında tek bir Endonezya ulusu yaratmayı hedefleyen aşırı merkezileşme politikalarıyla özerkliğin ortadan kaldırılması, askeri yönetimin yaygın insan hakları ihlalleri ve cezasızlık, Açe'in zengin ekonomik kaynakları sömürülürken bölgenin yoksul bırakılması Açe'de 1970'li yıllarda ortaya çıkan ikinci ayaklanmanın temel dinamiklerini oluşturdu.⁸⁴ Darul İslam Ayaklanmasından farklı olarak, ikinci ayaklanmaya ayrılıkçı bir hareket liderlik ediyordu.⁸⁵ Hollanda'ya karşı verilen anti-sömürgeci mücadelenin kahramanı Teungku Cik di Tiro'nun torunu olan Hasan di Tiro⁸⁶ liderliğinde kurulan Özgür Açe Hareketi'nin (*Gerakan Aceh Merdeka - GAM*) ideolojik ve politik söylemi zaman içerisinde değişimler göstermekle birlikte milliyetçilik, İslam, anti-kapitalizm, anti-emperyalizm, batı-karşıtlığı, insan hakları ve demokrasiye dayanıyordu.⁸⁷ GAM 04 Aralık 1976 tarihinde tek taraflı olarak Açe'nin bağımsızlığını ilan etti. Endonezya Hükümeti bu girişime askeri baskılar ve ekonomik programlarla cevap verdi. 1979 yılına doğru o dönem iyi eğitilmiş küçük bir elit gruptan oluşan GAM'ın üyelerinin büyük çoğunluğu ya yakalandı ya sürgüne gitmek zorunda kaldı ya da öldürüldü. Bu dönemde sürgüne giden GAM liderleri arasında kurucu lider Hasan di Tiro da vardı.⁸⁸

GAM, 1980'li yılları Libya'nın desteğiyle yeniden organize olmak için kullandı ve 1989 yılında Libya'da askeri ve siyasi olarak eğittiği yüzlerce militanıyla silahlı eylemlere girişti. Hükümet bu girişime Açe'yi "Askeri Operasyonlar Bölgesi" (*Daerah Operasi Militar - DOM*) ilan ederek cevap verdi ve hem GAM'a hem de Açeli sivillere karşı kapsamlı operasyonlar başlattı. Uluslararası Af Örgütü'nün (*Amnesty International*) "şok terapisi" olarak adlandırdığı operasyonlar sonucunda GAM'ın ikinci kalkışması da 1992 yılında bastırıldı.⁸⁹ GAM askeri kapasite olarak 1992 yılıyla birlikte büyük oranda ortadan kaldırıldığı

83 Shulze, Age., ss. 1-2; Aspinall, Edward & Crouch, Harold, *The Aceh Peace Process: Why it Failed?*, Policy Studies No. 1, Washington, D.C., East-West Center, 2003, s. 5.

84 McCulloch, Age., s. 20.; Sukma, Age., ss. 3-6; Schulze, Age., vii.

85 Sukma, Age., s. 1; Shulze, Age., s. 2; Robinson, Age.

86 Shulze, Age., s. 4.

87 Shulze, Age., ss. 6-10.

88 Sukma, Age., ss. 1-2.

89 Amnesty International, *"Shock Therapy" Restoring Order in Aceh, 1989-1993*, Amnesty International, August 1993; Kell, Tim, *The Roots of Acehnese Rebellion, 1989-1992*, Ithaca, Cornell University, 1995, ss. 74-76; Shulze, Age., s. 4.

halde Endonezya güvenlik kuvvetlerinin sert karşı-ayaklanma uygulamaları Suharto rejiminin sona erdiği 1998 yılına kadar devam etti.⁹⁰ Askeri yönetimin hâkim olduğu 1989-1998 yılları arasında 9.000-12.000 arası kişinin yaşamını yitirdiği tahmin ediliyor.⁹¹

1998 yılında 30 yıllık Suharto diktatörlüğünün sona ermesiyle birlikte, özellikle 1990'lı yıllarda DOM kapsamında yapılan yaygın hak ihlallerinin de etkisiyle Açe'de bağımsızlıkçı hareketler yeniden güçlendi. Bu dönemde GAM öncülüğündeki silahlı kalkışmalar 1976-1979 ve 1989-1992 kalkışmalarından farklı olarak geniş kitlelerin desteğini buldu.⁹² Endonezya genelinde Suharto rejiminin devrilmesinden sonra yaşanan siyasi belirsizlikler sonucu bu dönemde ordu ve özellikle de polisin sahada belirleyici aktörlere dönüşmesi ve 1990'lı yılların başlarında olduğu gibi sivil-militan ayrımı yapmayan karşı-ayaklanma uygulamaları GAM'ın kitle desteğinin artmasında önemli bir rol oynadı.⁹³ Ayrıca, 2002 yılında kabul edilen özerkliğin uygulanmasındaki başarısızlık ve GAM'ın 2000-2003 döneminde süren barış görüşmelerini "örgütsel yeniden yapılanma ve genişleme" ve "uluslararasılaşma" imkanları olarak değerlendirmesi örgütün toplumsal desteğe sahip silahlı politik bir harekete dönüşmesini sağladı.⁹⁴ Bu dönüşümde son olarak 1999 yılında yapılan referandum sonucu Doğu Timor'un elde ettiği bağımsızlığın Açe'de yarattığı etkinin altını çizmek gerekir.⁹⁵ Nitekim, 1990'lı yılların başlarında sadece küçük alanları kontrol eden GAM Açe'nin bazı bölgelerinde alternatif yerel idareler oluşturmaya⁹⁶ ve geniş bir alanda toplumun farklı katmanlarından "Açe vergisi" almaya başladı.⁹⁷ Çatışma dönemi boyunca İsveç'te sürgünde kurulan Hasan di Tiro liderliğindeki Açe hükümeti, GAM ve etkisindeki politik hareketi yönetmeye devam etti.⁹⁸

2000'li yıllarda bir yandan barış görüşmeleri yapılırken, bir yandan da çatışmalar devam etti. 2003 yılında barış görüşmelerinin başarısız olması üye-

90 Sukma, Age., ss. 3-11; Huber, Konrad, *The HDC in Aceh: Promises and Pitfalls of NGO Mediation and Implementation*, Policy Studies No. 9, Washington, D.C., East-West Center, 2005, s. 13.

91 World Watch Institute, Age.

92 Sukma, Age., s. 2; Shulze, Age., s. 5; Aspinall & Crouch Age., ss. 6-8.

93 Sukma, Age., s. 15.

94 Schulze, Age., ss. 2-3; Aspinall & Crouch Age., s. 4.

95 Schulze, Age., ss. 41-44.

96 Schulze, Age., ss. 10-19.

97 Schulze, Age., ss. 24-27.

98 UCDP, Age.; Schulze, Age., s. 2-3.

rine, Açe'de sıkı yönetim ilan edildi ve GAM'ı tamamıyla ortadan kaldırmak üzere yaklaşık 50.000 kişilik ordu ve polis gücünün görev aldığı "Entegre Operasyon" (*Operasi Terpadu*) başlatıldı. Endonezya Ordusu 1975 yılında Doğu Timor'u işgal ettiği operasyondan sonraki en büyük operasyonunu düzenliyordu. Üstelik Endonezya Parlamentosu'ndaki tüm siyasi partiler ve Açe dışındaki Endonezyalıların çoğunluğu söz konusu operasyonu destekliyordu.⁹⁹ Entegre Operasyon dört bileşenden oluşuyordu. Birincisi, GAM üyelerine dönük kapsamlı askeri operasyonlar yapıldı. İkincisi, GAM üyelerinin lojistik hatlarını çökertmek üzere siviller üzerinde köylere askerlerin yerleştirilmesi, yol denetimleri, ev aramaları gibi unsurlardan oluşan katı bir denetim sağlandı. Üçüncüsü, ideolojik bir kampanya dahilinde Endonezya devletini desteklemeye ve GAM'a karşı çıkmaya dönük kitle gösterileri yapıldı. Son olarak, GAM'ın hareketleri üzerine istihbarat sağlamak, geceleri köyleri korumak ve ordunun karşı ayaklanma operasyonlarına katılmak gibi görevleri olan sivil milisler oluşturuldu.¹⁰⁰

1990'lı yılların başında sadece birkaç yüz olan GAM'ın silahlı militan sayısının 2003 Nisan ayı itibarıyla 5.500 olduğu tahmin ediliyordu.¹⁰¹ Açe'nin büyük oranda dünyaya kapatıldığı, medyanın kontrol altına alındığı, gazetecilerin, STK'ların ve yabancı diplomatların bölgeye girişinin yasaklandığı sonraki 12 ay içerisinde şiddetli çatışmalar yaşandı. Hükümet kaynaklarına göre yaşanan çatışmalarda GAM üyesi 2.000 kişi hayatını yitirdi, 2.100 kişi tutuklandı ve 1.300 kişi teslim olmaya zorlandı. Bu dönemde ayrıca yüzlerce sivil yaşamını yitirdi. Sadece 2003 yılında zorla yerinden edilen Açelilerin sayısının 100.000'i bulunduğu tahmin ediliyor.¹⁰² Öte yandan yerel kaynaklar GAM üyesi olarak gösterilenlerin çoğunun sivil olduğunu ileri sürüyor.¹⁰³ İnsan hakları aktivistlerine göre bu dönemde yaşanan can kayıpları ve yaralanmalar belirtilen rakamların çok üstünde. Rakamlar tartışmalı olsa da birçok üst düzey yöneticisini kaybeden GAM'ın büyük bir darbe aldığı açıktı. Bununla beraber GAM varlığını korumayı başardı. Öte yandan, Endonezya ordusunun sıklıkla dile getirdiği Açelilerin "gönüllerini ve akıllarını" kazanmak yönünde yol alabildiği söylenemezdi.¹⁰⁴ Tam bir yıl sonra 19 Mayıs 2004 tarihinde sıkıyönetim

99 Sukma, Age., ss. 22-25.

100 Aspinall, Edward, *The Helsinki Agreement: A More Promising Basis for Peace in Aceh?*, Policy Studies No. 20, Washington, D.C., East-West Center, 2005, ss. 7-8.

101 Schulze, Age., s. 30.

102 Huber, Age., s. 2.

103 Aspinall, Age., s. 8.

104 Aspinall, Age., ss. 8-12.

kaldırıldı ve yerini olağanüstü hâl yönetimi aldı. Bununla beraber bölgedeki çatışmalar ve baskılar devam etti.¹⁰⁵

Açe'de 1976-2005 yılları arasında meydana gelen çatışmaların maliyeti konusunda farklı rakamlar söz konusu. Uppsala Çatışma Verileri Programı (*The Uppsala Conflict Data Programme - UCDP*)¹⁰⁶ kaynaklarına göre 1989-2009 arasında çoğunluğu 2000'li yıllarda olmak üzere 3.377 kişi hayatını kaybetti. COW verilerine göre ise sadece 1999-2003 arasında 480'i güvenlik kuvvetleri üyesi ve 4.900'ü GAM üyesi olmak üzere toplam 5.380 kişi çatışmalarında yaşamını yitirdi.¹⁰⁷ Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (*Minority Rights Group International*) verilerine göre ise 1976-2005 arasında hayatını kaybedenlerin sayısı yaklaşık 15.000.¹⁰⁸ Endonezya'da insan hakları, barış ve demokrasi alanında çalışan bir sivil toplum örgütü olan *Tapol* verilerine göre ise çoğunluğu sivillerden oluşan 10.000 ile 30.000 arasında kişi çatışmalardan kaynaklı olarak yaşamını yitirdi.¹⁰⁹

Hayatını kaybedenlerin yanı sıra on binlerce kişinin zorla yerinden edildiği tahmin ediliyor. Yukarıda da belirtildiği gibi sadece 2003 yılı içerisinde zorla evlerinden edilenlerin sayısı 100.000 civarındaydı. Sivillerin ölümü, kaybedilen insanlar, işkence vakaları, tecavüz, kişisel mülklere zarar verilmesi gibi ne resmi devlet kurumları ne de yerel ya da uluslararası sivil toplum kuruluşları tarafından kaydı tutulan sayısız kayıplar ve hak ihlali söz konusuydu.

3.3. Açe barış ve uzlaşma süreci

Açe'de barış arayışları esasında Suhorta rejiminin devrilmesiyle birlikte ülkede başlayan reform (*reformasi*) dönemi ile mümkün oldu. İkinci Başkan B. J. Habibie liderliğinde Endonezya'da demokrasiye geçiş için çalışmalar başlatıldı. Ülke genelinde âdem-i merkezileşme ve ordunun siyasi alandaki etkisini sınırlandırmaya dönük kapsamlı programlar başlatıldı. 1998 Ağustos ayında Açe'de ilan edilen Askeri Operasyon Bölgesi statüsü kaldırıldı. Bu dönemde ayrıca ülke genelinde sivil toplum alanında canlanma yaşandı. Ordunun gü-

105 McCulloch, Age., s. 9.

106 COW gibi UCDP verileri de internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: Uppsala Universitet, *The Uppsala Conflict Data Program*, Uppsala Universitet, <http://ucdp.uu.se>, erişim tarihi: 01.06.2017

107 The Correlates of War Project (COW), *COW War Data, 1816-2007 (v4.0)*, The Correlates of War Project, <http://cow.dss.ucdavis.edu/data-sets/COW-war>, erişim tarihi: 23.06.2017.

108 McCulloch, Age., s. 3.

109 Tapol, "Justice, Truth and Reparations for Victims of the Aceh Conflict, Ten Years On," *Tapol*, 13.08.2015, <http://www.tapol.org/press-statements/justice-truth-and-reparations-victims-aceh-conflict-ten-years>, erişim tarihi: 24.06.2017.

cünün azaltılmaya çalışıldığı, iktidar ilişkilerinin yeniden kurulduğu bu dönemde devlet içindeki iktidar mücadelesi de yoğunlaştı. Ordu Açe bölgesindeki fazla güçlerini çekmeyi geciktirmeyi ve varlığını sürdürmeyi, artırdığı şiddet olaylarıyla meşrulaştırmaya çalıştı. Bu dönemde GAM da ortaya çıkan yeni durumu bir fırsat olarak değerlendirip hem silahlı mobilizasyonunu hem de politik faaliyetlerini yoğunlaştırdı.

Endonezya ve GAM arasında ilk barış ve uzlaşma arayışı geleneksel İslami bir kuruluş olan Nahdatul Ulama'nın lideri olan Abdurrahman Wahid'in Başkanlığı döneminde 2000'li yılların başında başladı. İsviçre merkezli bir sivil toplum örgütü olan ve İnsani Diyalog Merkezi olarak da bilinen Henri Dunant Merkezi (*Henri Dunant Centre*) arabuluculuğuyla Açe'de başlayan temaslara ve esasında yurt-dışında bulunan GAM liderliğiyle Cenevre'de yapılan görüşmeler sonucunda 12 Mayıs 2000 tarihinde "Açe için İnsani Ara Verme Üzerine Ortak Mutabakat" (*Joint Understanding on a Humanitarian Pause for Aceh*) antlaşması sağlandı. Bazı çatışmalara rağmen antlaşma 2001 yılının başına kadar sürdü.¹¹⁰ Bununla beraber ordu ve polis içinde antlaşmadan rahatsız olan önemli bir kesim vardı. Öyle ki Endonezya Ordusu'nun üst düzey yetkilileri diyalog sürecinden duydukları rahatsızlığı kamusal alanda ifade etmekten çekinmediler.¹¹¹ Nisan ayına kadar süren görüşmeler, hem antlaşmaya rağmen devam eden çatışmalar hem de başkent Jakarta'da devam eden başkanlık krizi nedeniyle sona erdi.¹¹² Başkan Wahid'in üzerinde antlaşma sağlanan "Güvenlik Usulleri Ortak Komitesi"nin (*The Joint Committee on Security Modalities*) çalışmalarını durdurması ve GAM'ın müzakere heyetini tutuklaması üzerine Temmuz ayıyla birlikte çatışmalar yeniden başladı.¹¹³

Öte yandan, 2001 Temmuz ayında Wahid yönetimi devrildi ve yerini ordu ve polisin desteğiyle Megawati Sukarnoputri hükümeti aldı. Megawati 16 Ağustos 2001 tarihinde başkan olarak yaptığı ilk konuşmada "uygun olmayan ulusal politikalarla uzun süre acı çeken Batı Papua ve Açe'deki kardeşlerine derin özürlerini" sundu.¹¹⁴ Megawati bir yandan askeri operasyonları sürdürürken, öte yandan Açe'de toplumsal destek sağlamak amacıyla Habibi yönetimi tarafından sunulan, Wahid yönetimi döneminde parlamentonun onayladığı özerklik yasasını 09 Ağustos 2001 tarihinde imzalayarak yürürlüğe soktu. Ya-

110 Sukma, Age., s. 19; Schulze, Age., s. 44.

111 Sukma, Age., s. 19.

112 Aspinall & Crouch Age., ss. 20-21.

113 Schulze, Age., s. 44; Aspinall & Crouch Age., ss. 22-23.

114 McCulloch, Age., s. 22.

pılan yasal düzenlemeyle birlikte Açe Özerk Bölgesinin hem mali hem idari hem de yasama alanlarında yetkileri genişletildi ve diğer bölgelerden farklı olarak şeriat yasalarının uygulanmasının önü açıldı.¹¹⁵

Askeri operasyonlar ve özerklik düzenlemesiyle pozisyonunu güçlendiren hükümet Şubat 2002 ile birlikte uluslararası bir sivil toplum kuruluşu olan Henri Dunant Merkezi tarafından oluşturulan “akil adamların”¹¹⁶ dahil olduğu barış görüşmelerine yeniden başladı ve AB, ABD, Dünya Bankası (DB) ve Japonya’nın açık desteğiyle yapılan birkaç görüşme turundan sonra 09 Aralık 2002 tarihinde taraflar arasında bir tür çerçeve antlaşma olan “Düşmanlıkları Sonlandırma Antlaşması” (*Cessation of Hostilities Agreement - COHA*) imzalandı.¹¹⁷ Önceki antlaşmadan farklı olarak bu kez antlaşmanın uygulanması ve izlenmesi için mekanizmalar daha detaylı tanımlanmıştı. Antlaşma “barış bölgeleri”nin oluşturulmasını, Filipinler ve Tayland’ın liderliğinde “Ortak Güvenlik Komitesi”nin kurulmasını, GAM’ın silahlarının üçüncü bir aktörün elinde toplanmasını ve Endonezya güvenlik güçlerinin yeniden yerleştirilmesini ve rollerinin yeniden düzenlenmesini içeriyordu. Tüm çalışmaları yürütmek üzere Endonezya Hükümeti, GAM ve arabulucu kuruluş olan Henri Dunant Merkezi’nden üst düzey bir yetkilinin yer aldığı Ortak Konsey kuruldu.¹¹⁸ Antlaşma sürecinde ayrıca 38 ülkenin katıldığı “Açe’de Barış ve Yeniden İnşa Hazırlık Toplantısı”nda uzun süreli çatışmalarda zarar gören bölgenin yeniden inşası için destek sunma konusunda mutabakata varıldı.¹¹⁹ Antlaşmanın birinci etabı kapsamında yedi barış bölgesi oluşturuldu. Antlaşmayla birlikte can kayıplarının ayda 100 kişiye yaklaştığı 2002 Aralık ayı öncesine göre dikkate değer düzeyde azaldı.¹²⁰

Ancak GAM’ın silahlarının üçüncü aktörün elinde toplanması ve Endonezya ordusunun yeniden yerleşimi ile Açe’nin teritoryal egemenliği konusunda yaşanan çıkmazdan dolayı barış süreci anlamsızlaştı. GAM silahlarını bırakma ve ordu güçlerinin yeniden düzenlenmesi süreçlerinin birlikte işlemesi ge-

115 Aspinall & Crouch, Age., s. 25.

116 Bu akil adamlar içerisinde ABD’nin emekli Deniz Kuvvetleri Generali Anthony Zinni, Tayland’ın eski Dışişleri Bakanı Surin Pitsuwan, Yugoslavya’nın Endonezya’daki eski büyükelçisi Budimir Loncar, İsveç’in eski diplomatlarından Bengt Doerberg ve Britanya’dan Lord Avebury yer alıyordu. Bkz.: Schulze, Age., s. 44; Aspinall & Crouch, Age., s. 27.

117 McCulloch, Age., s. 32; Sukma, Age., s. 20. Bu antlaşmanın detaylı bir analizi için ayrıca bkz.: Huber, Age.

118 Schulze, Age., ss. 44-45; Aspinall & Crouch Age., ss. 32-34.

119 Aspinall & Crouch, Age., ss. 31-32

120 Sukma, Age., s. 20; Aspinall & Crouch Age., s. 34.

rektiğini ileri sürerken, Endonezya Ordusu GAM silahlarını bırakmadan güçlerini yeniden düzenlemeyi reddediyordu. Öte yandan, Endonezya hükümeti ülkenin üniter birliğini müzakere dışında tutarken, GAM, antlaşma metninde yer alan “özerklik yasası daha ileri tartışmalar için bir başlangıç noktasıdır” ifadesini bağımsızlık seçeneğine açık şekilde yorumluyordu.¹²¹ Bu durum karşısında büyük oranda çöken barış süreci 2003 Mart ve Nisan aylarında ordu tarafından eğitilen ve finanse edilen milislerin COHA'nın ofisine saldırı düzenlemesi ve iki taraf arasında artan çatışmalar sonucu sona erdi.¹²² Barış sürecini kurtarmaya dönük 2003 Mayıs ayında Tokyo'da yapılan müzakereler, Tokyo'ya gitmek üzere yola çıkan Açe müzakere heyeti üyelerinin tutuklanması üzerine sonuçsuz kaldı.¹²³ Tüm bunların yanı sıra sürecin çökmesine neden olan asıl sebep Endonezya Hükümetinin müzakereler için öne sürdüğü ve GAM'ın reddettiği ön şartlardı. Buna göre, GAM bağımsızlık talebinden vaz geçerek mevcut özerkliği kabul edecek ve silah bırakacaktı.¹²⁴

Açe'deki teritoryal çatışmalar konusunda önemli çalışmalar yapan East-West Center Washington kurumu bünyesinde yapılan analizlerde, 2000-2003 dönemi boyunca süren barış görüşmelerinin başarısız olmasına sebep olan dinamikler dört başlık altında toplanıyor: İlk olarak, sürecin mimarisinde bir sorun vardı. Önce ateşkes, sonra silahsızlanma ve en sonunda siyasi çözüm şeklinde formüle edilen süreçlerde hiçbir zaman çatışmanın özünü oluşturan Açe'nin politik statüsü gibi temel kritik meseleler ele alınamadı. İkincisi, her iki tarafta da süreci bozan aktörler güçlüydü. Üçüncü olarak, izleme ve barış antlaşmalarının uygulanmasını sağlayacak aktörler ve mekanizmalar zayıftı. Son olarak, 2001 Özerklik Yasası gibi hükümetin attığı politik adımlar çatışmalar üzerinde etkili olmuyordu. Bu noktada reformların içeriği kadar nasıl yapıldığı önem arz ediyor. Sahadaki aktörlerin, -özellikle de GAM'ın- dışarıda bırakıldığı tek taraflı düzenlemeler sahada karşılık bulmuyordu.¹²⁵

Barış görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından bir gün sonra 19 Mayıs 2003 tarihinde Açe'de sıkı yönetim ilan edildi ve GAM'ı tamamiyle ortadan kaldırmak üzere kapsamlı “Entegre Operasyon” (*Operasi Terpadu*) başlatıldı. Entegre Operasyon tam bir yıl sürdü ve 19 Mayıs 2004 tarihinde sıkıyönetim kaldırıldı ve yerini olağanüstü hâl yönetimi aldı. Bununla beraber bölgedeki çatışmalar ve baskılar devam etti. Ekim 2004 tarihinde yapılan genel seçimler-

121 Aspinall & Crouch, Age., ss. 34-42.

122 Schulze, Age., ss. 45-46; Aspinall & Crouch, Age., ss. 40-42.

123 McCulloch, Age., s. 22.

124 Aspinall & Crouch, Age., ss. 1-2, 43.

125 Aspinall, Age., ss. 3-5.

de eski general ve Güvenlik Bakanı Susilo Bambang Yudhoyono başkan olarak seçildi. Çatışmalar sürerken 26 Aralık 2004 tarihinde Hint Okyanusunda meydana gelen 8,9 şiddetindeki deprem sonucu büyük bir tsunami oluştu ve tahminen 250.000'in üzerinde Açeli hayatını kaybetti.¹²⁶

Açe'de 2005 yılında sağlanan barış antlaşması, öncesinde bazı ön temaslar olmakla birlikte,¹²⁷ esasında tsunami felaketiyle birlikte başladı. Doğal afetten bir gün sonra hem GAM hem de Endonezya Hükümeti tek taraflı ateşkes ilan etti. Öte yandan, 2005 yılının ilk günüyle birlikte ateşkes ihlal edildi ve ilk üç ayda 175 kişi çatışmalarda yaşamını yitirdi. Bununla beraber, doğal felaket sonucu oluşan yaraları sarma ve yeniden inşa çalışmaları için uluslararası alanda her iki taraf üzerinde artan baskılar sonucu barış görüşmeleri yeniden başladı. Finlandiya'nın eski başkanı Martti Ahtisaari'nin liderliğinde kurulan ve bir uluslararası sivil toplum örgütü olan Kriz Yönetimi İnisiyatifi'nin (*Crisis Management Initiative* - CMI) arabulucu olduğu beş tur görüşme süreci sonucunda taraflar 15 Ağustos 2005 tarihinde Helsinki'de "Mutabakat Zaptı"nın (*Memorandum of Understanding* - MoA) imzaladı ve "Helsinki Antlaşması"¹²⁸ olarak bilinen uzlaşıyla birlikte 30 yıllık çatışmalar son buldu.

Müzakere masasında dört kritik mesele vardı. Bunlardan ilki GAM'ın silahsızlanması ve Açe'deki güvenlik güçlerinin sayısının ve rollerinin yeniden belirlenmesiydi. İkinci konu, barış sürecinde kurulacak olan izleme ve uygulama mekanizmalarıydı. Üçüncü önemli konu GAM üyelerine dönük genel af ve bunların toplumsal entegrasyonu için uygulanacak ekonomik tedbirlerdi. Son ve belki de en önemli konu Açe'nin politik statüsüydü. Açık-uçlu olan önceki müzakere süreçlerden farklı olarak Ahtisaari'nin yaratıcı önerisiyle tüm görüşmeler boyunca "her konuda antlaşma sağlanmadan hiçbir konuda antlaşma sağlanmış sayılmaz" ilkesi esas alındı. Ahtisaari'ye göre bu yaklaşımla müzakere süreci canlı tutularak tarafların pozisyonları arasındaki uzlaşmaz görünen farklılık giderildi.¹²⁹

Antlaşmaya göre GAM'ın 3.000 silahlı militanının demobilizasyonu, dağıtımı ve sivil yaşama yeniden entegrasyonu sağlanacaktı. Silah bırakan militanlara istihdam edilme ya da uygun tarım arazileri hakkı verildi. Ayrıca, ordunun Açe'deki varlığına sınırlama getirildi (14.700 asker ve 9.100 polis). Silahsızlanma mesele-

126 McCulloch, Age., s. 3.

127 Aspinal, Age., ss. 14-19.

128 Antlaşmanın tam metni için bkz.: Aspinal, Age., ss. 75-84.

129 Aspinal, Age., ss. 22-23.

sinin yanı sıra, antlaşmada Açe'nin teritoryal statüsü de belirlendi. Buna göre dışişleri, dış savunma, ulusal güvenlik, para ve mali konular, adalet ile din ve vicdan özgürlüğü merkezi yönetimin yetki alanında kalacaktı. Bunların dışında kalan tüm kamu hizmetleri Özerk Açe Yönetimi tarafından sağlanacaktı. Antlaşma kapsamında ayrıca bir genel af ilan edilerek GAM üyesi siyasi hükümlüler ve tutuklular serbest bırakılacaktı. Geçmişle yüzleşme ve adaletin inşası kapsamında, uluslararası olmayan bir insan hakları mahkemesi ve "Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu" (*Truth and Reconciliation Commission*) kurulacaktı. Ayrıca, çatışma döneminde zarar gören yurttaşların zararları tarım arazisi, istihdam ya da sosyal güvenlik gibi araçlarla tazmin edilecekti. Son olarak, AB ve Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (*Association of Southeastern Asia Nations - ASEAN*)¹³⁰ ülkelerinden üyelerin yer aldığı, barış antlaşmasının uygulamalarını gözlemlemek üzere "Açe İzleme Misyonu" (*Aceh Monitoring Mission*) kurulacaktı.¹³¹

Uygulamaya bakıldığında, 30 Ağustos 2005 tarihinde antlaşmaya uygun olarak GAM üyelerine dönük genel af ilan edildi ve 1.300 kişi serbest bırakıldı. 15 Eylül tarihinde AB'nin liderlik ettiği Açe İzleme Misyonu çalışmaya başladı. Eylül-Aralık 2005 dönemi içerisinde bir yandan GAM üyeleri silah bırakırken, öte yandan hükümetin "organik olmayan" kuvvetleri Açe'den çekildi. 2006 Mart ayında Endonezya Parlamentosu Açe'ye geniş özerklik tanıyan ve kendi doğal kaynakları üzerinde kontrol yetkisi içeren Açe Yönetimi Yasasını kabul etti. Yasaya göre vilayet ölçeğinde politik partilerin kurulması da mümkün oldu. 11 Aralık 2006 tarihinde yapılan seçimleri GAM'ın desteklediği adaylar kazandı.¹³²

Açe'de imzalanan barış antlaşmasının üzerinden 10 yıldan fazla bir zaman geçti. Şiddet meselesinin çözümü ve siyasi uzlaşma sağlansa da geçmişle yüzleşme ve adaletin tesisi konusunda dikkate değer bir mesafe alınamadı. Uluslararası Af Örgütü 2013 yılında Açe'ye dair kaleme aldığı raporda insanların yakınlarının akıbeti hakkında hala haber alamadığını ve cezasızlık kültürünün devam ettiğini belirtiyor. Bu konuda resmi makamlar tarafından bazı adımlar atıldı ve Ulusal İnsan Hakları Komisyonu kuruldu (*Komnas HAM*). Bu komisyon tarafından çok sınırlı da olsa bazı çalışmalar yapıldı.¹³³ Öte yandan, Helsinki Antlaşması Açe Özerklik Yasasından kabulünden en geç bir yıl sonra

130 Birliğe üye ülkeler şunlardır: Bruney, Kamboçya, Endonezya, Lau PDR, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam.

131 Aspinall, Age., ss. 44-46.

132 World Watch Institute, Age.

133 Amnesty International, *Time to Face The Past: Justice for Past Abuse in Indonesia's Aceh Province – Executive Summary*, Amnesty International, 2013.

olmak üzere Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun kurulmasını öngörse de komisyonun kurulması 2016 yılının başını buldu. Yasaya göre komisyon 2021 yılına kadar çalışmalarını tamamlayacak.¹³⁴

3.4. Açe barış sürecinde öne çıkan hususlar

Açe’de sağlanan çatışma çözümü ve toplumsal uzlaşma süreci yakından incelendiğinde en az yedi hususun altı çizilebilir. İlk olarak, barış süreci yaklaşık 30 yıl süren Suharto rejiminin yıkılması ve ülke genelinde demokrasiye geçiş sürecinin başladığı siyasi atmosfer içerisinde mümkün oldu. İktidar ilişkilerinin yeniden kurulduğu, sivil siyaset alanının yeniden yapılandırıldığı, sivil toplumun ve medyanın güçlendiği, ordu ve polis hem siyaset hem de ekonomi alanındaki etkinliklerinin zayıfladığı bir ortamda diyalog ve müzakere süreçleri başladı ve 2005 itibarıyla başarılı oldu.

İkinci olarak, barış sürecini mümkün kılan en önemli dinamiğin tsunami felaketi olduğu söylenebilir. Yaklaşık 30 yıllık çatışmalardan çok daha fazla can kaybına ve yıkıma neden olan doğal felaket “bir dışsal şok etkisi” yaratarak barış süreci için uygun koşulları yarattı.

Üçüncü olarak, Açe’deki en temel çatışma konusunun teritoryal egemenlik meselesi olduğu görülüyor. Bölgenin özellikle 1970 sonrası keşfedilen zengin doğal kaynakları teritoryal egemenlik meselesini çok daha çetrefilli hale getirdi. 2000’li yılların başında yapılan müzakerelerde ilerleme sağlanamazken Helsinki Antlaşmasını mümkün kılan asıl dinamik, GAM’ın –çatışma yorgunluğunun da etkisiyle- bağımsızlık talebinden vaz geçerek bir tür “fonksiyonel bağımsızlık” olarak değerlendirdikleri ve esasında kapsamlı bir özerklik sunan *self-government* çözümüne ikna olması oldu.

Dördüncü olarak, Açe’deki siyasi, ekonomik ve hukuk alanlarının yeniden inşası barış sürecinde önemli bir yer tuttu. Siyasi anlamda, yerel/bölgesel partilerin kuruluşuna izin verilerek hem GAM’ın siyasallaşmasının önü açıldı hem de Açe’nin siyasal olarak özerkleşmesi mümkün oldu. Ekonomik olarak, bölge kaynaklarının paylaşımı en önemli müzakere konularından biri olarak masada kaldı. Hukuksal olarak, yasama yetkisi merkez ve yerel arasında paylaşılarak, ulusal hukuka aykırı olmamak şartıyla Açe’ye bölgesel ölçekte norm koyma, yasa yapma yetkisi tanındı.

¹³⁴ Amnesty International, “Indonesia: Truth, justice and reparation vital for victims and families of *Jambo Keupok*,” *Amnesty International Public Statement*, 17.05.2016, <https://www.amnesty.org/.../ASA2140562016ENGLISH.pdf>, erişim tarihi: 24.06.2017.

Beşinci olarak, Açe'de GAM'ın silahsızlanması meselesi güvenlik alanının yeniden düzenlenmesi kapsamında ele alındı. Bir yandan GAM üyelerinin silahsızlanması sağlanırken, öte yandan hem ordu hem de polis gücü hem niceliksel hem de niteliksel olarak yeniden yapılandırıldı. Bir yandan güvenlik kuvvetlerinin sayısı dikkate değer ölçüde azaltılırken, öte yandan bu güçlerinin rolleri ve yapısı gözden geçirildi.

Altıncı olarak, barış antlaşması çatışma döneminde yaşanan yıkımlarla baş etmeyi de kapsadı. Genel af, silahsızlanan GAM üyelerinin toplumsal yaşama entegrasyonu ve bu amaçla sağlanan ekonomik destekler özellikle not edilmeli. Ayrıca, çatışma dönemi içerisinde yaşanan can kayıpları ve insan hakları ihlalleri ile yüzleşme bağlamında hakikat ve uzlaşma komisyonlarının kurulmasına antlaşma içerisinde yer verildi. Bununla beraber, önceki konularda sağlanan başarılarla rağmen, geçmişle yüzleşme, çatışma döneminin yaralarını sarma ve adaletin inşası alanlarında çok sınırlı bir ilerleme kaydedildi.

Son olarak, üçüncü taraflar çatışma çözümü ve barış inşasında kritik bir rol oynadılar. Bu konuda birden fazla mekanizmanın işlediğini not etmek gerekiyor. AB ve BM nezdinde etkisi olan eski bir devlet başkanının liderliğinde kurulan uluslararası bir sivil toplum örgütünün arabuluculuğu bu konuda altı çizilmesi gereken ilk husus. Öte yandan, AB, ABD, Japonya ve DB gibi küresel güçlerin ve uluslararası kuruluşların süreci desteklemesi bu konuda altı çizilmesi gereken ikinci önemli husus. Üçüncü olarak, GAM'ın silahsızlanması Filipinler ve Tayland'ın liderliğinde kurulan Ortak Güvenlik Komitesi ile mümkün oldu. Üçüncü taraflar kapsamında, son olarak, barış antlaşmasının uygulanması için kurulan izleme komisyonu AB ve ASEAN gibi hem siyasi hem de ekonomik yaptırım gücü yüksek iki büyük ulus-ötesi bölgesel örgütün gözetiminde kuruldu.

Sonuç

Sonuç olarak, bu bölümde Endonezya/Açe bölgesinde yaşanan devlet-içi kimlik temelli teritoryal çatışmalar ele alındı. Söz konusu çatışmanın meydana geldiği bağlamı daha iyi kavramak amacıyla ülkede yaşanan belli başlı diğer çatışmalara da kısaca yer verildi. Bu konuda özellikle Batı Papua ve Doğu Timor teritoryal çatışmaları kısaca da olsa incelendi. Son olarak Açe'deki çatışmalar ve müzakere süreçleri ayrıntılı olarak ele alındı.

Endonezya deneyiminin ortaya çıkardığı sonuçları özetlemek gerekirse, ilk olarak, Filipinler'de olduğu gibi Endonezya'da da devlet ve toplum inşası de-

vam ediyor. Söz konusu çatışmalar ve sonrasında sağlanan barış antlaşması esasında, sömürge sonrası devlet ve toplum inşası sorununa işaret ediyor. Dört yüzyıllık sömürge deneyiminden sonra Endonezya bağımsızlığını ilan etti. Bununla beraber, ülke 30 yıllık bir diktatörlükten sonra, 2000'li yıllarla birlikte demokrasiye geçişin sancılarını yaşıyor. Bu konuda dikkate değer bir mesafe alınsa da toplumsal ve siyasal dönüşüm süreci devam ediyor. Açe meselesi bu sürecin sadece bir parçasını oluşturuyor.

İkinci olarak, Filipinler'de olduğu gibi Endonezya'da uzun yıllar süren çoklu çatışma ve müzakere süreçleri söz konusu. Ülkenin kuruluşundan hemen sonra başlayan Darul İslam Ayaklanması yaklaşık 10 yıl sürdü. 1970'li yıllardan 2000'li yılların başına kadar ülkenin hem batısında hem doğusunda hem de güneyinde kimlik temelli teritoryal çatışmalar yaşandı. Doğu Timor ve Açe çatışmaları sonlandı. Öte yandan, Papua'da çatışmalar çok alt düzeylere gerilese de devam ediyor ve soruna siyasal bir çözüm bulunabilmiş değil.

Üçüncü olarak, uluslararası aktörlerin sorunun çözümünde önemli bir rol oynadığı görülüyor. Aslında Açe'de çatışmaların sonlanmasını ve uzlaşmayı mümkün kılan sorunun "uluslararası" bir nitelik kazanması oldu. Özellikle Doğu Timor deneyiminden sonra, hükümet müzakere süreci boyunca bundan kaçınırken, GAM sürekli olarak sorunun uluslararası bir boyut kazanmasına yatırım yaptı. AB, ABD, ASEAN gibi küresel yapıların etkin rol oynadığı bir süreç sonrasında barış antlaşması sağlandı. Bu noktada altı çizilmesi gereken ana husus şu; müzakere süreci sonrasında GAM bağımsızlık talebinden vaz geçerek hükümetin sunduğu "üniter birlik" içerisinde genişletilmiş bir özerklikli kabul etti. Hükümet uluslararası aktörlerin sürece dahil olmasından çekinirken, bu süreç hükümetin pozisyonunu güçlendirdi ve hükümetin istediği şekilde ayrılıkçı çözümlerin dışlandığı bir barış antlaşması sağlandı.

Son olarak, barış antlaşması hem kapsamlı hem de detaylı bir çözüm içeriyor. Esasında teritoryal egemenlik paylaşımının formüle edildiği antlaşma içerisinde hem siyasi hem ekonomik hem de hukuksal alanda detaylı düzenlemeler tarif edildi. Sağlanan siyasal çözümün detayları kadar, antlaşma kapsamında ayrıca sürecin nasıl ilerleyeceği, nasıl izleneceği, kimlerin rol alacağı gibi hususların netleştirildiği mekanizmalar da tarif edildi. Özetle "ne" sorusuna olduğu gibi "nasıl" sorusuna da cevap verildi.

Endonezya deneyiminin ele alındığı bu bölüm ve önceki iki bölüm ile esasında çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda Kürt meselesi ve ondan kaynaklı çatışmaların çözümü için dışarıdan bir referans oluşturu-

rulmak istendi. Bu kapsamda, devlet içi çatışma süreçlerini belirleyen temel parametreler tartışıldı ve iki vaka derinlemesine incelendi. Bundan sonraki üç bölümde, Kürt atışması ve çözüm arayışları detaylı olarak irdeleniyor. Sonraki dördüncü bölümde son diyalog ve müzakere süreci olan 2013-2015 zm Süreci ve ardından yaşanan çatışmalar ele alınıyor.

4

ÇÖZÜM SÜRECİ (2013-2015) VE SONRASI

Türkiye'deki Kürt çatışması üçüncü on yılı geride bıraktı. Siyasi çözüm ve uzlaşma yönünde kamuoyunda büyük bir umut yaratan ancak başarısızlıkla sonuçlanan 2013-2015 Çözüm Süreci'nden sonra çatışmalar yeniden başladı. Bununla beraber yeni çatışma döneminde ortaya çıkan birbiriyle ilişkili dört temel dinamik, çatışma çözümü ve uzlaşmayı sadece Türkiye'nin Kürt meselesini siyasi çözüme kavuşturmak için değil, aynı zamanda ülkenin sınırlı da olsa var olan demokratik mirasını ve siyaset alanını korumak için zorunlu kılıyor. Bu dinamikler şunlardır: Temmuz 2015 döneminden bu yana yaşanan çatışmaların yeni niteliği; 15 Temmuz 2016 günü meydana gelen askeri darbe girişimi; darbe sonrası ilan edilen OHAL ve bu kapsamda gerçekleşen uygulamalar ve son olarak Suriye ve Irak'ta süregelen iç savaşlar ve Kürt meselesinin yeni jeopolitik dinamiklerinin Türkiye'nin iç ve dış siyasetine yansımaları.

Önceki bölümlerde altı çizildiği üzere farklı zaman ve mekanlarda meydana gelen devlet-içi çatışmaların çözümü devletler arası savaşların çözümüne oranla daha zor.¹ Zira, devletler arası savaşlardan farklı olarak, devlet-içi çatışmalarda taraflar çatışma sonrasında aynı sınırlar içerisinde bir arada yaşamak zorunda. Bu anlamda, çatışma sonrasında asıl meydan okumayı yeni hükümetin ya da sosyo-politik sistemin kimler tarafından yönetileceği oluşturuyor. Başka bir ifadeyle, bu, çatışmaların ölümünü ve yaşamını kimlerin kontrol edeceği anlamına geliyor.² Yapılan araştırmalarda devlet-içi çatışmalarda müzakereye dayalı çözümlerin de oldukça sınırlı olduğu görülüyor.³

Kürt çatışmasının diyalog ve müzakereyle çözümüne dönük girişimlerin

-
- 1 Bell, J. Bowyer, "Societal Patterns and Lessons: The Irish Case," içinde, Robin Higham (der.), *Civil Wars in the Twentieth Century*, Lexington, University Press of Kentucky, 1972, s. 218; Ikle, Fred C. *Every War Must End*, New York, Columbia University Press, 1971, s. 95; Modelski, George, "International Settlement of Internal Wars," içinde, James N. Rosenau (der.), *International Aspects of Civil Strife*, Princeton, Princeton University Press, 1964, ss. 125-6; Pillar, Paul R. *Negotiation Peace: War Termination as a Bargaining Process*, Princeton, Princeton University Press, 1983, s. 24-5; Zartman, I. William, "The Unfinished Agenda: Negotiating Internal Conflicts," içinde, Roy Licklider (der.), *Stopping the Killing*, New York, New York University Press, 1993; Zartman, I. William, *Elusive Peace: Negotiation an End to Civil Wars 1995-1996*, Washington, Brookings Institute, 1995.
 - 2 Licklider, Roy, "The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945-1993," *The American Political Sciences Review*, 95:3 (1995), 681-690, s. 681.
 - 3 Stedman, Stephen J. *Peacemaking in Civil War: International Mediation in Zimbabwe, 1974-1980*, Boulder, Reinner, 1991, s. 9; Toft, Monica D., "Ending Civil Wars: A Case for Rebel Victory?," *International Security*, 34:4 (2010), 7-36; Licklider, Age.;

1990'lı yılların başlarına dayandığı hatırlandığında, Türkiye'de de çatışma çözümü ve uzlaşma inşasına dönük çabaların dikkate değer zorluklarla karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Otuz yıllık kesintili bir çatışma döneminden sonra başlayan çözüm sürecinin başarısızlıkla sonlanmasından sonra çatışmaların kırsal bölgelerden kentsel alanlara taşması ve geçmişle kıyaslanmayacak ölçekte ölümlere ve yıkımlara neden olması sadece müzakereye dayalı çözümün zorluğunu değil, aynı zamanda başarısızlıkla sonuçlanan girişimlerin daha sert çatışmaları körüklediğini de gösteriyor.

Bu bölümde, Kürt çatışmasını sonlandırmaya dönük 1990'lı yıllardan bu yana süren diyalog ve müzakere girişimleri dikkate alınarak 2013-2015 yılları arasında gerçekleşen son çatışma çözümü ve uzlaşma girişimi irdeleniyor. Yeni bir çatışma çözümü ve uzlaşma sürecini mümkün kılacak dinamikleri anlamak için çözüm sürecinin başarısızlığının nedenleri derinlemesine analiz ediliyor. Bu kapsamda, ilk bölümde, çözüm sürecine yol açan temel kırılmalar ve sürecin özgünlükleri ele alınıyor. İkinci bölümde, çözüm sürecinde tarafların üzerinde anlaşamadığı dört temel mesele özetleniyor. Üçüncü bölümde, başarısızlığa neden olan faktörler hipotetik olarak tartışılıyor. Son bölümde, Çözüm Süreci'nin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra şiddetlenerek yeniden başlayan çatışmalar ve sonuçları analiz ediliyor.

1. Çözüm Süreci Öncesi Kırılmalar ve Sürecin Özgünlükleri

Oslo Süreci'nin sonuçsuz kalmasından Çözüm Süreci'nin başladığı Ocak 2013 tarihine kadar, yaklaşık 17 aylık çatışma döneminde 1.000'e yakın insan hayatını kaybetti. Yapısal faktörlerle birlikte, üç ana güncel gelişmenin Çözüm Süreci'ni teşvik ettiği iddia edilebilir.⁴ Bunlardan ilki, 2012 yaz aylarında çatışmalar geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde arttı. KCK "devrimci halk savaşı" ilan ederek, Hakkâri (Şemdinli) bölgesinden başlayarak "alan kontrolü" stratejisiyle "denetimli bölgeler" oluşturmaya girişti. O dönem BDP Eş Genel Başkanı olan Selahattin Demirtaş 400 kilometrelik sınır hattının PKK'nin kontrolü altına girdiğini iddia etti.⁵

İkinci olarak, Kürt meselesinin jeopolitik denklemde ikinci büyük kırılma yaşandı. 2003 yılında İKB'nin inşası sınır-ötesi ve uluslararası bir sorun olan

4 Çiçek, Cuma, "Çözüm Sürecinde Kırılmalar: Çatışmalar, Müzakereler ve Sınırlar," *Barış Açısını Savunmak. Çözüm Sürecinde Neler Oldu?*, içinde, Necmiye Alpay & Hakan Tahmaz (der.), İstanbul, Metis Yayınları, 244-220 :2015.

5 Kaplan, Nizamettin, "Demirtaş: 400 Kilometre PKK'nin Denetiminde," *NTV*, 28.8.2012, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/demirtas-400-kilometre-pkknin-denetiminde,olAvQdPPSUAanJUg-qcPoGA>, erişim tarihi: 15.2.2015.

Kürt meselesinin jeopolitik denklemini büyük oranda değiştirdi. Türkiye’de devlet otoriteleri ve hükümetler Kürtçe anadilde eğitim hakkını müzakere etmeye bile yanaşmazken, sınırın öte yakasında Kürtler federe devletlerini inşa ettiler. Suriye iç savaşı Kürt meselesinin jeopolitik denkleminde ikinci kırılma etkisi yarattı. Bugün Türkiye’nin hem iç hem de dış siyasetinde en belirleyici dinamiklerden biri haline gelen Suriye’nin Kürt bölgesindeki (Rojava) *de facto* askeri ve sosyo-politik yönetimin ilk adımı Temmuz 2012 tarihinde atıldı.⁶ Bu dönemde, Kürtler yaşadıkları yerleşim yerlerinin yönetimlerini ele geçirmeye başladı ve Efrîn, Kobanê ve Cizîr merkezli üç kantonun inşasına girişti.⁷

Son olarak, Türkiye cezaevlerindeki Kürt siyasi tutuklu ve hükümlülerin 2012 Eylül ayı içerisinde başlattıkları açlık grevleri kısa bir zaman içerisinde tüm cezaevlerine yayıldı. Daha sonra ölüm oruçlarına dönüşen bu eylemler, Türkiye ölçüğünde dikkate değer ölçüde sosyo-politik mobilizasyonları tetikledi. Çözüm Süreci’nin başlamasından hemen önce, 2012 Kasım ayında Abdullah Öcalan’ın yaptığı çağrı ve eylemcilerin taleplerinin kısmi kabulü sonrasında ölüm oruçları sonlandırıldı.⁸ Devlet ve Öcalan arasında başlayan diyalog bir yandan ölüm oruçlarını sonlandırırken, öte yandan eylemler sırasında kurulan ilişki Çözüm Süreci için dikkate değer bir diyalog ortamı sağladı.

Bu üç gelişme sonrasında, Ocak 2013 tarihinde başlayan Çözüm Süreci not edilmesi gereken özgünlükler taşıyordu. İlk olarak, önceki süreçlerden farklı olarak, Çözüm Süreci gizli yürütülmedi.⁹ Kürt politikacılardan oluşan bir delegasyonun Öcalan’la görüşmesiyle başlayan süreç, kısmi de olsa kamuoyunun bilgisi dahilinde sürdü. Süreci resmi olarak başlatan 2013 Newroz Deklarasyonu kamuya açıklığının en önemli göstergesi olarak not edilebilir. Öcalan’ın silahlı mücadeleye son vermenin zamanının geldiğini deklare ettiği mektubu, Diyarbakır Newroz buluşmasında, yani Diyarbakır gibi sembolik bir merkezde, Newroz gibi sembolik bir günde, yaklaşık bir milyon insanın katıldığı bir etkinlikte kamuoyuyla paylaşıldı. Daha da önemlisi mektup ana-akım medya organlarının büyük çoğunluğu tarafından canlı olarak tüm Türkiye’ye duyuruldu.

İkincisi, resmi olarak açıklanmasa da ateşkes ilk kez çift taraflı olarak sağlandı.

- 6 Özgür Gündem, “Kürt Kentleri Bir Bir Özgürleşiyor,” Özgür Gündem, 21.7.2012, http://www.ozgur-gundem.com/?haberID=45209&haberBaslik=K%C3%BCrt%20kentleri%20bir%20bir%20%C3%B6zg%C3%BCrle%C5%9Fiyor&action=haber_detay&module=nuce erişim tarihi: 15.2.2015.
- 7 BBC Türkçe, “Rojava: Suriye’nin Kuzeyinde ‘Özerk Kanton,’” *BBC Türkçe*, 21.1.2014, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/01/140121_cizire_ozerklik_ilan erişim tarihi: 15.2.2015.
- 8 Radikal, “TUHADFED: Açlık Grevleri Sona Erdi,” *Radikal*, 18.11.2012, http://www.radikal.com.tr/turkiye/tuhadfed_aclik_grevleri_sona_erdii-1108310 erişim tarihi: 15.2.2015.
- 9 Bayramoğlu, Ali, Çözüm Süreci: Siyasetten Silaha, Democratic Progress Institute, 2015, s. 50.

1999 yılında Öcalan'ın yakalanması ile başlayan beş yıllık dönemde ateşkes tek taraflı kaldı. PKK silahlı güçlerini sınır dışına çektiği dönemde 500 civarında üyesini ateşkesin tek taraflı olmasından dolayı kaybetti. Çözüm Süreci'nde resmi olarak çift taraflı ateşkes olmasa da fiiliyatta iki tarafın da çatışmalardan uzak durduğu görüldü. 1999-2004 döneminde yaşanan kayıpların bu dönemde yaşanmaması için özel bir önem gösterildi.

Üçüncü olarak, süreç Akil İnsanlar Heyeti vasıtasıyla kısmi de olsa toplumsallaştı.¹⁰ Çözüm Süreci kapsamında yedi coğrafik bölge bazlı Akil İnsanlar Heyeti oluşturuldu. Ülkenin yedi bölgesinde yapılan toplantılarla hem insanlar süreç hakkında bilgilendirildi hem de talep ve öneriler alındı. Akil İnsanlar Heyeti çalışmalarını rapor haline getirerek sokağın görüş, talep ve önerilerini ilgili aktörlere sundu.

Son olarak, süreç parlamentonun kabul ettiği bir kanunla hukuksal bir çerçeveye kavuştu. Hükümetin sunduğu "Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun" teklifi 10 Temmuz 2014 tarihinde kabul edilerek 6551 sayılı kanun olarak 16 Temmuz 2014 tarihli ve 29062 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi. Hükümet ayrıca 01 Ekim 2014 tarihinde "Çözüm Süreci Kurulu ve Kurumlararası İzleme ve Koordinasyon Komisyonunun Kurulması" için Bakanlar Kurulu Kararı çıkarttı. Kanunun birinci maddesinde kanunun amacı "terörün sona erdirilmesi ve toplumsal bütünleşmenin güçlendirilmesi için yürütülen çözüm sürecine ilişkin usul ve esasları düzenlemek" olarak tarif edildi. Kanun, başta adı olmak üzere dikkate değer birçok sorun içermesine rağmen, sürecin yasallaşması hem kamusal açıklık hem sürecin kurumsallaşması hem de sürecin devamı için önemli bir adımı ifade ediyordu.¹¹

2. Dört Temel Anlaşmazlık Konusu

Yukarıda özetlenen olumlu yanlara rağmen, taraflar ana konularda mutabakata varamadılar ve süreç başarısızlıkla sonuçlandı. Çözüm süreci üzerine hazırlanan kronolojilerin¹² ayrıntılı bir incelemesi yapıldığında, tarafların

10 Coşkun, Vahap, Çözüm Süreci: Kazanımlar Ve Tehditler, Londra, Democratic Progress Institute, 2015, ss. 13-16.

11 Kanunun kısa ve öz bir analizi için bkz.: Coşkun, Age., ss. 24-8.

12 Çözüm sürecinin "kronolojisi" ya da "zaman çizelgesi" konusunda daha detaylı çalışmalar için bkz.: Çiçek, Cuma & Coşkun, Vahap, "Dolmabahçe'den Günümüze Çözüm Süreci: Başarısızlığı Anlamak ve Yeni Bir Yol Bulmak," *Barış Vakfı Politika Raporu*, İstanbul, Barış Vakfı Yayınları, 2016; Aktan, İrfan, (2014) "Neler Olmuştu," *Heinrich Böll Stiftung Derneği*, 13.11.2014, <http://tr.boell.org/tr/2014/11/13/neler-olmustu>, erişim tarihi: 14.2.2015; SETA, "Kürt Meselesi: Zaman Çizelgesi," *Siyaset, Ekonomi*

dört ana hususta mutabakata varamadığı görülüyor. Birincisi, taraflar çatışma çözümü ve uzlaşma için hangi mekanizmaların kurulması gerektiği ve bu mekanizmalara hangi aktörlerin katılacağı konusunda anlaşamadılar. Müzakere öncesi diyalog sürecinin mekanizmaları ve aktörleri konusunda bile birçok kez kriz yaşandı.¹³

İkincisi, iki yıllık süreç sonrasında müzakere gündemi ve reformların çerçevesi belirlenemedi. Çözüm Süreci'nin son toplantısı olan Dolmabahçe basın toplantısında hükümet delegasyonu ve İmralı Heyeti kameraların karşısına geçse de toplantıda iki farklı açıklama yapıldı. Hükümet tarafı genel bir demokratikleşme perspektifini seslendirirken, İmralı Heyeti'nin okuduğu Öcalan'ın 10 maddelik önerisi somut uygulamalara dair bir yol haritası içermeyen, toplumsal cinsiyet eşitliğinden, ekolojiye, siyaset alanının demokratikleştirilmesinden sosyo-ekonomik kalkınmaya kadar geniş ancak muğlak bir çerçeve sunuyordu. En önemlisi, genel bir demokratikleşme perspektifi dışında ortak bir çerçeve söz konusu değildi.¹⁴

Üçüncüsü, KCK'nin silahlı militanlarının sınır dışına çekilmesi en önemli kriz başlıklarından birini oluşturdu. Geri çekilmenin tarihi, ne kadar süreceği, yasal dayanağı, hangi aşamada gerçekleşeceği, hükümetin karşılık olarak ne yapacağı gibi hususlar sürekli tartışma konusu oldu.¹⁵ Nitekim, KCK, Öcalan'ın çağrısıyla 8 Mayıs 2013 tarihinde başlattığı silahlı militanların sınır dışına çekilmesini hükümetin gerekli adımları atmadığı gerekçesiyle 9 Eylül 2013 tarihinde durdurdu. Bu krizin Çözüm Süreci'nin başarısızlıkla sonuçlanmasının en önemli nedeni olduğu söylenebilir.

Son olarak, taraflar Kürt çatışmasının sınır-ötesi boyutu, özellikle de Suriye Kürt bölgesi Rojava konusunda da uzlaşmaya varamadılar. Rojava Çözüm Süreci'nin başından itibaren taraflar arasındaki en önemli çatışma konusu oldu. Ana-akım Kürt Hareketi Rojava'da Esad rejimi ve Suriye Arap muhalefeti arasında "üçüncü yol" iddiasıyla *de facto* bir özerk bölge inşasına yöneldi. Ankara

ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), <http://setav.org/tr/kurt-meselesi/zaman-cizelgesi/5631>, erişim tarihi: 14.2.2015; Alpay, Necmiye & Tahmaz, Hakan (der.), *Bariş Açısını Savunmak. Çözüm Sürecinde Neler Oldu?*, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.

13 Sabah, "Davutoğlu: Yurtdışındaki Kürtler de Kardeşimizdir," *Sabah*, 19.10.2014, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/10/19/basbakan-davutoglu-konusuyor#> erişim tarihi: 14.2.2015; IMC TV, "Bayık: Türkiye'ye ABD'nin Arabuluculuğunu Önerdik," *IMC TV*, 22.12.2014, <http://www.imctv.com.tr/2014/12/22/58953/bayik-turkiye-ye-abdnin-arabuluculugunu-onerdik> erişim tarihi: 14.2.2015.

14 Çiçek & Coşkun, Age; Bayramoğlu, Age., s. 64.

15 Al Jazeera Türk Dergi, "Çözüm Süreci Hangi Aşamada?", *Al Jazeera Türk Dergi*, 15.10.2014, <http://dergi.aljazeera.com.tr/2014/10/15/cozum-sureci-hangi-asamada/> erişim tarihi: 15.2.2015; SETA, Age.

PKK'nin kardeş örgütü Demokratik Birlik Partisi (*Partiya Yekîtiya Demokratîk* – PYD) liderliğinde *de facto* bir Kürt yönetimine izin vermeyeceğini Çözüm Süreci'nin başından itibaren defalarca deklare etti.¹⁶ Buna karşın, Öcalan, "Türkiye'nin Rojava siyaseti(ni) Kürde karşı savaş siyaseti" olarak tanımlayarak tüm Kürtleri yaşamlarını yüksek yoğunluklu bir savaşa göre ayarlamaya çağırdı.¹⁷

3. Başarısızlığa Neden Olan Faktörler

Dört ana çatışma alanı Çözüm Süreci'nin oldukça kırılgan bir zemin üzerinde olduğunu gösteriyor. Bu noktada sorulması gereken temel soru şu; Çözüm Süreci'nin zemini neden bu kadar kırılgandı? Sürecin altını oyan ve başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olan dokuz dinamiğin altı çizilebilir:

1. Sınır-ötesi ve uluslararası dinamikler ve yeni jeopolitik denklem
2. Güvenlik ikilemi ve var olma krizi
3. Çözüm Süreci'nin sorunlu kurumsal mimarisi
4. Üçüncü tarafların rolü
5. Politik gündemler arasındaki derin uçurum
6. Türk milliyetçisi muhalefetin etkisi
7. AK Partinin sınırları: *Alla turca* çözüm süreci
8. Ana-akım Kürt Hareketinin sınırları
9. Kürt siyasetinin dönüşüm sorunları

3.1. Sınır-ötesi ve uluslararası dinamikler ve yeni jeopolitik denklem

Çözüm Süreci'nin taraflara yeni askeri, ekonomik ve politik imkanlar, fırsatlar ve seçenekler sunan yeni uluslararası ve bölgesel dinamiklerden kaynaklı başarısız olduğu ileri sürülebilir. Devlet-içi çatışmalar üzerine yapılan çalışmalar hem uluslararası hem de sınır-ötesi/bölgesel bağlamın bu tür vakaların ortaya çıkışı, şekillenışı ve sonlanmasında etkili olduğunu gösteriyor. Uluslararası bağlam kapsamında çoğu çalışma¹⁸ Soğuk Savaş'ın sonlanmasının

16 Beki, Akif, (2015), "Erdoğan: 'Kuzey Suriye' İstemeyiz," *Hürriyet*, 27.1.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/28056851.asp> erişim tarihi: 14.2.2015.

17 Kaplan, Çağdaş, "Öcalan: Türkiye'nin Rojava Siyaseti Kürde Karşı Savaş Siyasetidir," *Evrensel*, 23.9.2014, <http://www.evrensel.net/haber/92546/ocalan-turkiyenin-rojava-siyaseti-kurde-karsi-savas-siyasetidir> erişim tarihi: 10.2.2015.

18 Gurr, T. Robert, *People Versus States*, Washington, DC: USIP, 2000; Hartzell, Caroline A., "Structuring the Peace: Negotiated Settlements and the Construction of Conflict Management Institutions," içinde, T. David Mason & James D. Meernik (ed.), *Conflict Prevention and Peace-building in Post-War Societies: Sustaining the Peace*, Londra: Routledge, 2006, 31-52; Harbom, Lotta, Höglbladh, Stina, & Wallensteen, Peter, "Armed Conflict and Peace Agreements," *Journal of Peace Research*, 43(5): 617-631; Brandt, Patrick T., Mason, T. David, Gurses, Mehmet & Radin, Dagmar, "When and How the Fighting Stops: Explaining the Duration and Outcome of Civil Wars," *Defence and Peace Economics*, 19:6 (2008),

yarattığı etkiye odaklanıyor ve küresel güçler arasındaki güç dengesinin ve yerelerde yürüyen vekalet savaşlarının devlet-içi çatışmaların gidişatını nasıl etkilediğini tartışıyorlar. Sınır-ötesi/bölgesel bağlam kapsamında ise araştırmalar¹⁹ devlet-içi çatışmaların sürdüğü bölgenin niteliklerinin, özellikle de komşu ülkelerin etkisinin altını çiziyor. Çalışmalar bu tür çatışmaların Avrupa, Amerika, Afrika, Ortadoğu ve Asya'da dikkate değer bölgesel farklılıklar arz ettiğini gösteriyor. Özellikle komşu ülkelerin söz konusu çatışmaları desteklemesi, komşu ülkelerde çatışmaların olması, komşu ülkelerdeki çatışmaların fiziksel olarak ya da düşünsel olarak yayılması gibi dinamikler bir ülkedeki devlet-içi çatışma dinamiklerini doğrudan etkiliyor.

Kürt çatışmasında yukarıda söz edilen uluslararası bağlamın ve sınır-ötesi/bölgesel bağlamın oldukça etkili olduğu söylenebilir.²⁰ Irak ve Suriye'de devam eden iç savaşların küresel ve bölgesel güçlerin vekalet savaşı olduğu konusunda bugün yaygın bir kabul var. ABD'nin liderliğini yaptığı ve bazı AB ülkelerinin dahil olduğu Uluslararası Koalisyon güçleri hem Irak hem de Suriye'de özellikle Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) karşıtı savaşa doğrudan müdahil olmuş durumdadır. Rusya, süre gelen savaşa hem askeri hem siyasi olarak doğrudan katılarak Suriye'de Esad rejimini açıktan destekliyor. İki bölgesel güç olan Türkiye ve İran hem Suriye'de hem Irak'ta süregelen savaşa askeri ve siyasi olarak müdahale ediyorlar. Ayrıca, Katar ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçlerin Suriye'deki savaşa iştirak ettiklerini not etmek gerekiyor. Özetle, uluslararası ve bölgesel dinamiklerin Türkiye'nin Kürt çatışmasının çözümü ve uzlaşının sağlanması konusunda destekleyici bir bağlam sunmadığı söylenebilir.

Bölgesel ve uluslararası denklemin yanı sıra, Irak ve Suriye'de meydana gelen değişimlerin Kürt meselesinin jeopolitik denkleminde meydana getirdiği kı-

415-434; Fortna, Virginia A., "Does Peacekeeping Keep Peace? International Intervention and the Duration of Peace After Civil War," *International Studies Quarterly*, 48 (2004), 269-292.

- 19 Wallensteen, Peter & Sollenberg, Margareta, "Armed Conflicts, Conflict Termination and Peace Agreements, 1989-1996," *Journal of Peace Research*, 34:3 (1997), 339-358; Doyle, Michael W. & Sambanis, Nicholas, "International Peacebuilding: A Theoretical and Quantitative Analysis," *The American Political Science Review*, 94:4 (2000), 779-801; Lake, David & Rothchild, Donald, "Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict," *International Security*, 21:2 (1996), 41-75; Sambanis, Nicholas, "Do Ethnic and Nonethnic Civil Wars Have the Same Causes? A Theoretical and Empirical Inquiry," *Journal of Conflict Resolution*, 45:3 (2011), 259-282.
- 20 Coşkun, Age., s. 48; Bayramoğlu, ss. 50-2; 77-85; Yeğen, Mesut, "The Kurdish Peace Process in Turkey: Genesis, Evolution and Prospects," *Global Turkey in Europe*, Working Paper 11, May 2015; Ozkahrman, Cemal, "Failure of Peace Talks between Turkey and the PKK: Victim of Traditional Turkish Policy or of Geopolitical Shifts in the Middle East?," *Contemporary Review of the Middle East*, 4:1(2017), ss. 1-17.

rılmaların Çözüm Süreci'nin başarısızlığında belirleyici etkiler yarattığı iddia edilebilir. Kürtler Türkiye, İran, Irak ve Suriye devletlerinin politik egemenliği altında yaşıyor. Politik bölünmeye rağmen, Kürtler sınır-ötesi, bütünleşik ve sürekli bir coğrafyaya sahipler. Ayrıca, her bir Kürt bölgesinin sosyo-politik durumu hem devletler hem de Kürt politik aktörleri düzeyinde birbirini etkiliyor. 2003 yılında, Kürtler Irak'ta politik ve idari sistemlerini inşa etmeye giriştiler ve bir tür yarı-devlet²¹ olan IKB inşasını başardılar. Bugün IKB'deki politik liderlik bağımsız bir Kürdistan devleti arayışı içerisinde.

2012'den bu yana Suriye Kürtleri kendi bölgelerinde sosyo-politik, idari, sosyoekonomik ve askeri yönetimlerini inşa ediyorlar. IKB'den farklı olarak Suriye'deki Kürt bölgelerinin politik ve askeri liderliğini üstlenen PYD ve Halk Savunma Birlikleri (*Yekîneyên Parastina Gel-YPG*) KCK'nin kardeş örgütleri.²² Ayrıca, Suriye Kürtleri, Türkiye Kürtlerinin büyük çoğunluğunun konuştuğu Kürtçenin *Kurmançî* lehçesini konuşuyor. Son olarak, Türkiye ve Suriye Kürtleri arasında sosyal ve ekonomik ilişkilerin coğrafi koşulların da kolaylaştırıcı etkisiyle politik sınırlara rağmen büyük oranda sürdüğünü not etmek gerekiyor.

Cizîr, Kobanê ve Efrîn gibi üç küçük yerleşim yerinde 2012 yılında ilan edilen *de facto* özerklik Çözüm Süreci boyunca geniş bir coğrafyaya yayıldı. 2015 Haziran ayında Kobanê ve Cizîr kantonlarının coğrafik olarak birleşmesinden sonra, bugün Suriye Kürtleri Efrîn kantonunu Kobanî ve Cizîr kantonlarıyla birleştirme ve bir federal bölge inşa etme arayışında. Çözüm Süreci boyunca Türkiye, İran sınırından Hatay'a, bir ihtimal Akdeniz'e kadar uzanan, siyasi olarak olmasa bile coğrafi olarak bütünleşik bir "Kürdistan"ın ortaya çıkış "riskiyle" karşı karşıya kaldı. Böylesi bir coğrafyanın inşası Türkiye'nin Arap ve İslam coğrafyasıyla olan bin yıllık coğrafik sürekliliğini kesecektir. IKB benzeri bir "devletin" Suriye'nin kuzeyinde, KCK yönetiminde inşasına izin vermeyeceğini sürekli olarak deklare eden AK Parti 2016 yılının Ağustos ayında Suriye savaşına doğrudan müdahil oldu. Efrîn ve Kobanê kantonları arasında bulunan Cerablus bölgesine Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile birlikte müdahale ederek, burada güvenli bölge inşasına girişti. Suriye'de politik olarak karşı

21 Ozdemirkiran, Merve, "Construire Un Etat, Briser Des Tabous: Les Hommes D'affaires de Turquie Entre La Construction Étatique Du Gouvernement Régional Du Kurdistan (GRK) et La Politique Étranger de La Turquie," *Yayınlanmamış Doktor Tezi*, Institut d'Etudes Politique de Paris (Sciences Po.), 2013.

22 International Crisis Group, *The PKK's Fatefull Choice in Northern Syria*, Middle East Report N 176, 04.05. 2017; International Crisis Group, *Syria's Kurds: A Struggle Within a Struggle*, Middle East Report N 136, 22.01.2013; International Crisis Group, *Flight of Icarus? The PYD's Precarious Rise in Syria*, Middle East Report N 151, 08.05.2014.

karşıya gelen Türkiye ve PYD/YPG'nin askeri olarak da çatışma ihtimalinin düşük olmadığını not etmek gerekiyor. Son yıllarda Irak ve Suriye'de meydana gelen değişimlerin Kürt meselesinin jeopolitik denkleminde meydana getirdiği kırılmaların, Çözüm Süreci'nde belirleyici etkiler yarattığı iddia edilebilir.

Hem AK Parti hükümetinin hem de ana-akım Kürt Hareketi'nin ulus-ötesi ölçekte siyaset yaptığı ve Çözüm Süreci'ni bölgesel siyasetlerinin bir parçası olarak ele aldıkları ileri sürülebilir. Bundan ötürü diyalog süreci her iki taraf için de bölgesel gelişmelere bağlı olarak şekillendi. Bölgesel dinamiklerin sürekli değişmesi ve genel olarak bir belirsizliğin hâkim olması, süreci de bir belirsizliğe itti. Nitekim süreç boyunca olan bitenler ele alındığında özellikle hükümetin ana stratejisi "kriz yönetimleri" üzerinden "sürecin idaresine" dayandı. Buna karşın, ana-akım Kürt Hareketi büyük oranda Rojava'ya odaklandı ve AK Parti hükümetinkine benzer bir "süreç idaresine" yöneldi.

3.2. Güvenlik ikilemi ve var olma krizi

İkinci olarak, tarafların güvenlik ikilemi ve karşı karşıya kaldığı var olma krizi –karşılıklı güvensizlikle birlikte- Çözüm Süreci boyunca aşılamadı. Yapılan çalışmalar güvenlik ikileminin (*security dilemma*) çatışma çözümü ve uzlaşma süreçlerinde önemli bir yer tuttuğunu gösteriyor.²³ Çatışma sonrası barış döneminde tarafların güvenliğini sağlayacak garantilerin sağlanması ve bunu mümkün kılacak kurumsal düzenlemelerin yapılması, barış inşasında kritik bir rol oynuyor. Bu konuda güç/iktidar paylaşımının (*power sharing*) güvenlik ikilemini aşmada kilit bir rolünün olduğu söylenebilir.²⁴ C. Hartzell ve arkadaşlarının yaptığı çalışmalar askeri, siyasi, ekonomik ve teritoryal güç/iktidar paylaşımına dayalı barış antlaşmalarının hem daha mümkün hem daha kalıcı olduğunu gösteriyor.²⁵ Buna göre çatışma çözümünde kurumlar kritik bir rol oynar ve "sadece kurumsallaşmış çözümlerin inşasıyla" tarafların karşı karşıya kaldığı güvenlik ikilemi aşılabılır ve toplumda barışa ve işbirliğine dayalı ilişkiler inşa edilebilir.²⁶

Çözüm Süreci'nde, KCK tarafında güvenlik ikileminin aşılmasını sağlayacak herhangi bir güç/iktidar paylaşımı mekanizması inşa edilemedi; bu konuda

23 Hartzell, 1999, Age.

24 Maynes, Charles, W. "Containing Ethnic Conflict," *Foreign Policy*, 90 (1993), 3-21.

25 Hartzell, 1999, Age.; Hartzell, Caroline A. & Hoddie, Matthew, "Civil War Settlements and the Implementation of Military Power-Sharing Arrangements," *Journal of Peace Research*, 40:3 (2003), 303-320; Hartzell, Caroline, Hoddie, Matthew & Rothchild, Donald, "Stabilizing the Peace After Civil War: An Investigation of Some Key Variable," *International Organization*, 55:1 (2001), 183-208.

26 Hartzell, 1999, Age.

taraf lar ileriki sürece yön verecek normatif bir çerçeve de kuramadılar. Daha da kötüsü Çözüm Süreci'nin başlamasından bir hafta sonra Paris'te gerçekleşen suikastla Kürdistan Ulusal Kongresi (*Kongereya Neteweyî ya Kurdistanê - KNK*) Paris temsilcisi Fidan Doğan ve aktivist Leyla Şaylemez ile birlikte KCK'nin üst düzey yöneticilerinden Sakine Cansız'ın öldürülmesi önemli bir güvenlik krizi yarattı.

Öte yandan, AK Parti hükümeti tarafında dikkate değer bir güvenlik ve var olma krizi baş gösterdi. AK Parti hükümeti Çözüm Süreci'nde üç önemli meydana okumayla karşı karşıya kaldı. Bunlardan ilki hiç kuşkusuz Mayıs-Haziran 2013 döneminde gerçekleşen Gezi eylemleriydi. Türkiye tarihinde görülmedik bir şekilde bir aya yakın bir dönem boyunca neredeyse tüm şehirlerde AK Parti hükümetine yönelik ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alandaki çoklu rahatsızlıklar sokağa taşı. İçişleri Bakanlığı verilerine göre, Gezi protestoları boyunca 79 ilde, 2,5 milyon insan eylemlere katıldı; 4.900 kişi gözaltına alındı; 4.000'e yakın insan yaralandı.²⁷ AK Parti Gezi eylemlerini kendisine yönelik topyekün bir saldırı, hatta bir darbe girişimi olarak gördü.

İkinci olarak, AK Parti'nin en güçlü koalisyon ortaklarından biri olan Gülen Örgütü'yle yaşadığı ayrışma ve çatışmadan bahsetmek gerekir. Gülen Örgütü'nün yönlendirmesiyle MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın ifadeye çağırılmasına²⁸ ve hükümete yönelik 17-25 Aralık 2013 yolsuzluk operasyonlarına karşılık hükümet "paralel yapı" olarak nitelendirdiği Örgüte karşı büyük operasyonlara girişti. Nitekim, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi ve sonrasında yaşanan OHAL uygulamaları büyük oranda bu çatışmanın sonuçları olarak ortaya çıktı.

Üçüncü olarak, 6-8 Ekim 2014 Kobanê eylemlerinden bahsetmek gerekir. Toplamda 46 kişinin yaşamına mal olan bu eylemlerde²⁹ neredeyse tüm Kürt şehirlerinde sokaklar protestocular tarafından işgal edildi ve hükümet birçok şehirde kontrolü kaybetti. Gezi protestolarının çok daha sert bir versiyonu olan Kobanê eylemleri bölgesel ölçekte cereyan etti ve olaylar ancak Öcalan'ın yaptığı çağrı üzerine sona erdi. Özetle, Çözüm Süreci, siyaset ve devlet alanı

27 Radikal, "Gezi Eylemlerinin Bilançosu Açıklandı," *Radikal*, 23.6.2013, http://www.radikal.com.tr/turkiye/gezi_eylemlerinin_bilancosu_aciklandi-1138770 erişim tarihi: 15.2.2015.

28 Al Jazeera Turk, "MİT'e İfade Daveti," *Al Jazeera Turk*, 8.2.2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/mite-ifade-daveti> erişim tarihi: 11.7.2015.

29 Kobanê direnişi ile dayanışma kapsamında meydana gelen olaylara ilişkin kapsamlı bir rapor için bkz. İnsan Hakları Derneği, "Kobane Direnişi ile Dayanışma Kapsamında Yapılan Eylem ve Etkinliklere Müdahale Sonucu Meydana Gelen Hak İhlalleri Raporu (2-12 Ekim 2014)," İnsan Hakları Derneği, <http://ihd.org.tr/index.php/raporlar-mainmenu-86/el-raporlar-mainmenu-90/2888-kobane-direnisi-ile-dayanisma-kapsaminda-yapilan-eylem-ve-etkinliklere-mudahale-sonucu-meydana-gelen-hak-ihlalleri-raporu-2-12-ekim-2014.html>, erişim tarihi: 15.2.2015.

nın yeniden yapılandırılmasıyla birlikte yürüdü³⁰ ve devlet içi iktidar kavgaları ve hükümetin iktidarda kalma konusunda artan kaygıları, sürecin zeminini çok büyük oranda kırılanlaştırdı.

Güvenlik ikilemi bağlamında son olarak seçimlerin etkisinin altını çizmek gerekiyor. 1990'lı yıllardaki ateşkesler, İmralı ve Oslo Süreçlerinde olduğu gibi Çözüm Süreci'nde seçimlerin diyalog sürecinin başlamasında ve sonlanmasında belirleyici bir etkide bulunduğu görülüyor.³¹ Çözüm Süreci'nde özellikle Dolmabahçe toplantısından sonra yaşanan ve süreci sonlandıran krizi 07 Haziran 2015 seçimleriyle birlikte okumak gerekiyor. Çözüm Süreci'nin iki tarafı, AK Parti ve HDP, seçim döneminde sert bir rekabet diliyle karşı karşıya geldi. Nitekim, seçimlerde “seni (Erdoğan'ı) başkan yaptırmayacağız” söylemi etrafında kampanyasını inşa eden HDP %13,02 oy olarak 80 milletvekiliyle parlamentoya girerken, seçim öncesi Dolmabahçe görüşmesini, yine “müzakere,” “mutabakat,” “masa,” “üçüncü taraf” gibi söylemleri yanlış bulduğunu açıklayan Erdoğan liderliğindeki AK Parti dikkate değer bir oy kaybetti. Erdoğan'ı meydanlara indiren ve seçim kampanyasının merkezini oluşturan “başkanlık sistemi” toplumda olumlu bir karşılık bulmadı. Ötesi, HDP'nin %10 seçim barajını aşması sonucu, Erdoğan liderliğindeki AK Parti “başkanlık sistemini” mümkün kılacak nitelikli meclis çoğunluğunu elde etmek bir yana, 13 yıllık tek parti hükümeti deneyiminden sonra mecliste tek başına hükümet kuracak çoğunluğu bile elde edemedi.

3.3. Çözüm Süreci'nin sorunlu kurumsal mimarisi

Üçüncü olarak, Çözüm Süreci'nin kurumsal mimarisi oldukça sorunlu. Çözüm Süreci kamu denetimine ve demokratik kontrole olanak tanıyacak açıklık ve hesap verebilirlikten yoksundu. Bu kapalı kurumsal yapı taraflar açısından hem uluslararası hem domestik ölçekte “izleyici maliyetlerini” (*audience costs*)³² azaltıyordu. AK Parti hükümeti ve ana-akım Kürt Hareketi dışındaki muhalefet partileri, toplumsal hareketler, sivil toplum örgütleri gibi toplumsal aktörlerin katılımına olanak tanıyacak mekanizmalar yoktu.³³

30 Radikal, “Kandil: Hükümet Algı Yönetimiyle Zaman Harcıyor,” *Radikal*, 15.2.2015, http://www.radikal.com.tr/politika/hdpden_kandil_aciklamasi-1293905, erişim tarihi: 15.2.2015.

31 Coşkun, Age., ss. 39-42; Bayramoğlu, Age., ss. 72-6; Yeğen, Age.

32 Fortna, Age.

33 Çiçek, Cuma, 15 Temmuz Sonrası Kürt Meselesi ve Sivil Toplum: Diyalog ve Uzlaşım İmkanları, Mart 2017, İstanbul Politikalar Merkezi, http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2017/04/CumaCicek_15TemmuzSonrasiSivilToplum.pdf, erişim tarihi: 11.04.2017.

Bu konudaki girişimler ülkenin yedi bölgesinde sınırlı sayıda toplantı yapan Akil İnsanlar Heyeti çalışmalarıyla sınırlı kaldı. Ne AK Parti ne de ana-akım Kürt Hareketi üzerinde baskı kuracak, tarafları müzakere masasında tutacak, taahhütleri yerine getirmeye zorlayacak bir mekanizma söz konusu değildi. Çözüm Süreci büyük oranda AK Parti hükümeti ile ana-akım Kürt Hareketinin yüksek düzeydeki sınırlı sayıdaki temsilcileri arasındaki bir diyalog ve müzakere süreci olarak işledi. Son olarak, üç yapısal hatanın altını çizmek gerekir: Zamanın etkin kullanılmaması, aşırı muğlaklık ve taahhütlerin karşılıklı olarak yerine getirilmemesi.³⁴

3.4. Üçüncü tarafların rolü

Dördüncü olarak, “izleyici maliyetlerini” artırarak kolaylaştırıcı, arabulucu, denetleyici ya da baskı kurucu rol oynayabilecek, domestik ya da uluslararası, devlet-dışı ya da üçüncü devletlere dayalı herhangi bir üçüncü aktör Çözüm Süreci’nde yoktu. Bazı çalışmalar çatışma çözümü ve uzlaşma süreçlerinin başarıyla sonuçlanması ile üçüncü tarafların yer alması arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki kurulamayacağını ve domestik kurumların kritik rollerinin altını çizse de,³⁵ kimi çalışmalar ekonomik yeniden yapılanma, kurumsal reformlar ve seçim gözlemini içeren kapsamlı sivil fonksiyonları olan, çok-taraflı ve çok boyutlu üçüncü taraf katılımlarının³⁶ barış inşasının başarısını dikkate değer ölçüde artırdığını ortaya koyuyor.³⁷ İşin doğrusu, Çözüm Süreci’nde üçüncü bir gözün sürece katılımı taraflar arasındaki en önemli tartışma başlıklarından birini oluşturdu.³⁸ Sürecin son toplantısı olan Dolmabahçe basın toplantısının ardından masanın devrilmesine neden olan en önemli başlıklardan birini yine üçüncü taraf meselesi kapsamında gündeme gelen “İzleme Heyeti” krizi oluşturuyordu. Öcalan, 21 Mart 2015 Newroz bildirisinde silah bırakma kongresinin toplanmasını İzleme Heyetinin (ve Hakikat ve Yüzleşme Komisyonunun) kurulması şartına bağlarken,³⁹ Cum-

34 Çiçek & Coşkun, Age.

35 Dubey, Amitabh, “Domestic Institutions and the Duration of Civil War Settlement,” Tebliğ, *Annual Meetings of the International Studies Association*, Mart 24-27, 2002, New Orleans.

36 Çatışma tarafları ve üçüncü tarafların rolleri arasındaki farklar ve üçüncü tarafların çatışma çözümünde oynayabileceği rollere dair detaylı bir sınıflandırma için bkz.: Beriker, Nimet, “Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümü ve Liberal Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dış Siyaset Araçlarına Bütüncül bir Yaklaşım,” içinde, Nimet Beriker (ed.), *Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar* içinde, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 31-1 :2009.

37 Doyle & Sambanis, Age.; Fortna, Age.

38 IMC, 22.12.2014, Age.; SETA, Age., Coşkun, Age., ss. 34-9.

39 T24, “İşte Öcalan’ın Tarihi Newroz Mektubunun Türkçe Tam Metni,” T24, 21.3.2015.

hurbaşkanı Erdoğan İzleme Heyeti'nden haberinin olmadığını ve buna olumlu bakmadığını açıkladı.⁴⁰

Bu noktada, üçüncü taraf meselesinin sadece görüşmelere katılacak üçüncü aktörlere indirgenmemesi gerektiğini belirtmek gerekiyor. En az bunun kadar önemli olan bir diğere kritik husus –yukarıda da belirtildiği üzere- kamusal kontrolü ve baskıyı mümkün kılacak mekanizmaların yokluğuydu. Türkiye'de ana-akım medyanın eleştirel ve bağımsız bir tutumdan uzak olması, sürecin toplumsallaşmasını mümkün kılacak ve taraflar üzerinde baskı kuracak güçlü barış hareketlerinin yokluğu ve ana-muhalefet partisinin sürece dair olumsuz tutumu da üçüncü taraf meselesinin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

3.5. Politik gündemler arasındaki derin uçurum

Beşinci olarak, tarafların politik gündemleri arasındaki derin uçurumun altını çizmek gerekiyor.⁴¹ Çözüm Süreci'nde ana-akım Kürt Hareketi özerk yerlere ya da bölgelere dayalı yerel ve çoğulcu bir demokrasi talebinde bulundu. Çoğulcu (etnik/ulusal, dinsel, dinsel/mezhersel) kimlik politikaları, çok-ölçekli güç/iktidar paylaşımı ve devlet iktidarının yerelleşmesi ana-akım Kürt Hareketi'nin politik gündeminin üç ana direğini oluşturuyordu. Buna karşın, AK Parti'nin çözüm önerisi esasında siyasi olmayan sınırlı idari yerelleşmeye ve bireysel kültürel hakların tanınmasına dayanıyordu.

Genel olarak Türk sağının, özelde ise AK Parti'nin Kürt meselesini yönetmedeki sınırları Çözüm Süreci önünde dikkate değer engeller oluşturdu. Bu noktada Türk sağ siyasetinin üç temel niteliğinin altını çizmek gerekiyor: (1) Dışlayıcı ve tekçi kimlik politikası, (2) gücün/iktidarın tekelleşmesi ve (3) devlet iktidarının yeniden merkezileşmesi. AK Parti'nin içinden çıktığı ve hem kültürel hem politik olarak sosyalleştiği Türk sağ siyasetinin bu üç kritik niteliğinin yanı sıra, AK Parti'nin kendi sınırlarının da Kürt meselesine kapsamlı ve içerici bir çözüm üretmeye engel oluşturduğu iddia edilebilir. Bu konuda da üç temel sınırın altını çizmek gerekir: (1) İdeolojik, (2) entelektüel ve (3) idari sınırlar. İdeolojik sınırlar büyük oranda İslamcılık ile Türk milliyetçiliğinin ilişkisine ve Kürt meselesi gibi etnik/ulusal çoklukları yönetmedeki sınırlara gönderme yapıyor. Entelektüel sınırlar, esasında AK Parti entelijensiyasının genel olarak etnik/ulusal meseleleri, özelde ise Kürt meselesinin boyutlarını kavramadaki sınırlarına işaret ediyor. Son olarak idari sınırlar, AK Parti hükü-

40 Hürriyet, "Erdoğan'dan İzleme Heyeti Açıklaması," *Hürriyet*, 20.3.2015.

41 Coşkun, Age., s. 45; Bayramoğlu, Age., ss. 50-2; 59-62; 77-78; Yeğen, Age.

metinin Kürt çatışmasının ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, idari ve askeri boyutlarını yönetme becerisinin zayıflığının altını çiziyor.

3.6. Türk milliyetçisi muhalefetin etkisi

Altıncı olarak, Türkiye’de farklı siyasi grupları içinde barından Türk milliyetçiliğine dayalı muhalefet, sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasında oldukça etkili oldu. Her ne kadar AK Parti Türk milliyetçiliğini sahiplense de Çözüm Süreci boyunca Gülen Örgütü, ulusalcılar, MHP ve CHP’nin ana kanadı milliyetçi bir söylemle süreç karşıtı bir siyaset izlediler ve bu durum Çözüm Süreci önünde göz ardı edilemez engeller oluşturdu.

AK Parti Çözüm Süreci’nde ana-akım Kürt Hareketiyle bir uzlaşma arayışında iken Gülen Örgütü ile sert bir çatışma içerisindeydi. Dershane krizi, hükümette dönük 17-25 Aralık yolsuzluk operasyonları, MİT Müsteşarı Hakan Fidan’ın KCK operasyonları kapsamında ifadeye çağırılması ile taraflar arasında başlayan çatışma, 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimine kadar uzandı. Çözüm Süreci’nin başarısızlıkça sonuçlanması sonrasında kentlerde yoğunlaşan çatışmaları yöneten başta 2. Ordu Komutanı Adem Hududi olmak üzere askeri yetkililerin büyük çoğunluğu bugün 15 Temmuz darbe girişimine katılmaktan yargılanıyor. Bu çatışmaların ordunun yeniden sahneye çıkmasında ve ülke genelinde darbeye uygun bir zeminin oluşturulmasında etkili olduğu yönünde yaygın bir kanaat var.⁴²

Gülen Örgütü kadar, MHP de Çözüm Süreci karşısında sistematik olarak çok sert bir muhalefet yürüttü. Örneğin MHP Genel Başkanı Dolmabahçe toplantısına dair yaptığı açıklamada Sevr Antlaşmasına göndermede bulunarak Çözüm Süreci’ni “ihanet süreci” olarak tanımladı:⁴³

Sevr Antlaşması’na da barış diyorlardı ve Türk milletine nasıl bir cehennemi yaşatacağı da herkesin malumuydu. [...] 10 maddelik ihanet metni; Türkiye Cumhuriyeti’nin çöküş belgesi, varoluşunu inkâr beyannamesidir. Bu, niyet beyanı değil, nimet bilmezliğin tezahürüdür. 30 Ekim 1918’de, Mondros Limanı’nda imzalanan 25 maddeden mütevellit mübareke şartları neyse 28 Şubat 2015 tarihinde ilan edilen ihanet mutabakatı aynıdır.

MHP gibi CHP de Çözüm Süreci’ne karşı çıktı. Bununla birlikte, Çözüm Sü-

42 Çiçek, 2017, Ağı.

43 İnternet Haber, “Devlet Bahçeli’den çok sert çözüm süreci açıklaması,” İnternet Haber, 03.03.2015, <http://www.internethaber.com/devlet-bahceliden-cok-sert-cozum-sureci-aciklamasi-769940h.htm>, erişim tarihi: 18.08.2017.

recini hükümet ve Öcalan arasındaki “bir pazarlık süreci” olarak tanımlayan CHP, MHP’den farklı olarak “toplumsal barış” taleplerini sahiplendi. Hükümet ve Öcalan arasında yürütülen “pazarlık sürecine” alternatif olarak Meclis bünyesinde tüm partilerin katılacağı bir mekanizmayı önerdi. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu Kürt Meselesine ilişkin tutumlarını açıkladığı bir basın toplantısında Çözüm Süreci’ni neden desteklemediklerini şu sözlerle ifade etti: “Halkımızın kabul etmeyeceği pazarlıklar içinde olduğu için süreci AKP TBMM’yi dışlayarak, Öcalan/Kandil’le işbirliği halinde, tek taraflı ve siyasi sorumluluktan uzak bir anlayışla yürütmektedir. CHP’nin halkımızın bilgi ve iradesi dışında yapılan böyle bir pazarlığa ortak olması mümkün değildir.”⁴⁴ Yöntem olarak Meclis’i adres gösteren CHP, Kürt Meselesinin çözümü için anadilin öğrenimi gibi bireysel kültürel hakların tanınması ve genel bir demokratikleşmeyi önerdi.

Türk milliyetçiliğinin bir diğer önemli cephesi olan ve hem CHP hem de MHP içinde önemli bir güce sahip olan ulusalcılar da Çözüm Süreci karşısında sert bir muhalefet yürüttüler. Bu cephenin en radikal ucunda yer alan sembolik isimlerden Vatan Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek, Çözüm Süreci’ni “ABD’nin Kürdistan Planı”nın bir parçası olarak değerlendirdi: “ABD’nin sözümona ‘Kürdistan’ planı PKK’nın yasallaştırılmasını, Meclise sokulmasını, ‘özerklik’ ilanını, Güneydoğu’da belediyelerin PKK’ya terk edilmesini ve Türk milletinin anayasadan çıkartılmasını gerektiriyordu.”⁴⁵ PKK’nin ancak devlet silahıyla bastırılabilirliğini ileri süren Perinçek’e göre “Çözüm (Süreci) yürümedi, yürüyemezdi. Hiçbir güç, isterse iktidarda olsun, Türkiye’yi bölme siyasetini sürdürmezdi. AKP iktidarı, ‘Çözüm’ siyasetinden vazgeçti ve hizaya geldi.”⁴⁶

Özetle, Türkiye’nin farklı siyasi hareketlerinin birleştiren Türk milliyetçiliği Çözüm Süreci karşısında etkili bir muhalefet inşa etti. Milliyetçiliğin sadece siyasi gruplar içerisinde değil, Türkiye toplumunun çoğunluğu içerisinde de kabul görmesi ve siyasi tercihleri belirleyecek ölçüde etkili olması AK Parti üzerinde Çözüm Süreci konusunda önemli bir basınç yarattı. AK Parti’nin kendi sınırları ve Türk milliyetçiliği ile kurduğu ilişkiyle birlikte bu basınç etkili oldu ve sürecin başarısızlıkla sonlanmasında önemli bir rol oynadı.

44 T24, “Kılıçdaroğlu’ndan çözüm sürecine destek vermemelerinin 4 nedeni,” T24, 10.05.2017, <http://t24.com.tr/haber/kilicdaroglundan-cozum-sureci-aciklamasi,229601>, erişim tarihi: 18.08.2017.

45 Perinçek, Doğu, “AKP, CHP ve Vatan Partisi’nin PKK siyasetleri,” Aydınlik, 10.09.2016, <https://www.aydinlik.com.tr/akp-chp-ve-vatan-partisinin-pkk-siyasetleri>, erişim tarihi: 18.08.2017.

46 Perinçek, Age.

3.7. AK Parti'nin sınırları: *Alla turca çözüm süreci*

Yedinci olarak, AK Parti'nin sunduğu sınırlı çözüm önerisi Çözüm Süreci'nin başarısızlığına önemli bir etkiye bulundu. Yukarıda işaret edilen Türk sağının temel nitelikleri ve onun içinde olgunlaşan AK Parti'nin sınırları hükümeti "milli" ve "yerli" bir çözüm sürecinin inşasına yöneltti. Hükümetinin "milli" ve "yerli" bir çözüm süreciyle iki temel hedefinin olduğu ileri sürülebilir. İlk olarak, böylesi bir çözüm süreciyle, hükümet müzakere süreci ve mekanizmalarını uluslararası aktörlerden arındırmaya çalıştı. IŞİD'in Suriye ve Irak topraklarında kurduğu sınır-ötesi hakimiyet ve özellikle Kobanê ve Erbil'e saldırısından sonra Kürt meselesinin ulus-ötesi ve uluslararası niteliği geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde görünür oldu. Sorunun ölçeği ulus-devletlerin sınırlarını büyük oranda aştı. Ayrıca, Kobanê'de IŞİD karşısında gösterilen direnişle birlikte Rojava Kürtlerinin, PYD ve silahlı kanadı YPG ile Kadın Savunma Birlikleri'nin (*Yekîneyên Parastina Jin - YPJ*) uluslararası alanda gördüğü ilgi, ABD, Rusya ve Fransa hükümetleriyle kurulan doğrudan ilişki, bu dönemde örgüt tarafından yüksek sesle dile getirilen ABD'nin arabuluculuğu talepleri ve önerileri, AK Parti hükümetinin kaygılarını artırarak onu "milli" ve "yerli" bir çözüm arayışına itti.

İkinci olarak, AK Parti hükümeti böylesi bir çözüm süreciyle müzakere gündemini uluslararası normlardan arındırmayı ve böylece "milli" ve "yerli" bir müzakere gündemi ve özgün bir çözüm modeli geliştirmeyi hedefledi. Farklı zaman ve mekanlarda gerçekleşmiş barış ve uzlaşma süreçlerinin ortaya çıkardığı ve uluslararası alanda dolaşıma girmiş normları ve kabulleri dışarıda bırakmayı planlayan AK Parti hükümeti minimalist bir yaklaşımla müzakere gündemini daraltmaya çalıştı. Önceki bölümlerde tartıştığımız çatışma alanları dikkate alındığında, hükümetin bu yaklaşımla kolektif kültürel/dilsel haklar ile özerklik, statü gibi iktidarın/gücün idari ve siyasi anlamda paylaşımına dayalı çözüm modellerini müzakere gündeminin dışında tutmayı amaçladığı ileri sürülebilir.

3.8. *Ana-akım Kürt Hareketi'nin sınırları*

Sekizinci olarak, AK Parti hükümetinin sınırları kadar ana-akım Kürt Hareketi'nin sınırları da Çözüm Süreci'ni başarısızlığa yöneltti. Genel olarak ana-akım Kürt Hareketi'nin Çözüm Süreci'nin yönetimi konusunda başarısız olduğu iddia edilebilir. AK Parti hükümeti Çözüm Süreci konusunda koordineli, uyumlu, bütünlüklü ve kendi içinde tutarlı bir söylem ve kurumsal yapı inşa etti. AK Parti geleneğinin merkezîyetçi yapısı ve Erdoğan'ın rakip tanımaz

güçlü siyasi liderliği bu konuda önemli bir rol oynadı. Buna karşın, ana-akım Kürt Hareketi parçalı, dönem dönem tutarsız, bütünsellikten uzak bir pozisyonda kaldı. Bu noktada, hareketinin liderinin İmralı Adası'nda tutuklu olması, Öcalan dışında Kandil, Avrupa ve Türkiye'deki legal Kürt siyaseti gibi her biri çoklu ağlardan oluşan en az üç ana güç odağının daha bulunması bu sorunlu pozisyonun şekillenmesinde etkili oldu. Halkların Demokratik Partisi (HDP) milletvekillerinden bazılarının dile getirdiği, HDP'nin İmralı ve Kandil arasında postacı olduğu yönündeki eleştiriler⁴⁷ bile tek başına ana-akım Kürt Hareketi'nin farklı güç odakları arasında dengeli ve sağlıklı bir müzakere mekanizması inşa edemediğini gösteriyor. Çözüm Süreci'nin özellikle ana-akım Kürt Hareketi ve dayandığı toplumsal gruplar açısından bu derece kırılğan hale gelmesinde müzakereyi yürüten aktörlerin sağlıklı bir mekanizma inşa edememesinin önemli bir etkisi oldu. Nitekim, sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasında ve Kürt kamuoyu içerisinde barışa olan inancın her geçen gün azalmasında bu sorunlu pozisyon dikkate değer bir rol oynadı.

Ayrıca, sürecin elitist ve dışlayıcı kurumsal yapısından kaynaklı toplumsallaşamaması sorunu Türkiye ölçeğinde olduğu kadar Kürt alanında⁴⁸ de yaşandı. Ana-akım Kürt Hareketi Çözüm Süreci'ni sokağın ve farklı toplumsal grupların Kürt meselesini tartıştığı ve mutabakat inşa ettiği bir sürece dönüştüremedi.⁴⁹ Oysa ki, Çözüm Süreci Kürt alanında meselenin çözümünü, barışın ve uzlaşının şartlarını toplumsallaştırmak, farklı Kürt siyasi grupları arasında mutabakat inşa etmek için muazzam imkanlar sunmuştu.

3.9. Kürt siyasetinin dönüşüm sorunları

Bu noktada, son olarak, ana-akım Kürt Hareketi de içinde olmak üzere, genel olarak Türkiye'deki Kürt siyasetinin dikkate değer dönüşüm sorunları yaşadığı iddia edilebilir. Ana-akım Kürt Hareketi çatışma sonrası döneme uygun olarak kendini yeniden yapılandıramadı. Siyaset bilminde yer alan merkez-çevre konseptlerinden feyz alınarak ana-akım Kürt Hareketi içerisinde Öcalan-KCK'nin merkezde, legal Kürt siyasetinin ise çevrede olduğu iddia edilebilir. Hareketin ideolojik ve politik eğilimini, temel stratejilerini belirleyen,

47 Haberler.com, "Altan Tan, Partisini Eleştirdi: Postacı Olmamalıydık," *Haberler.com*, 29.1.2015, <http://www.haberler.com/altan-tan-partisini-elestirdi-postaci-6915565-haber/> erişim tarihi: 20.2.2017.

48 "Kürt alanı" (*espace kurde*) ya da "Kürt sahası" (*sphere kurde*) konseptlerini Jean-François Pérouse'tan ödünç alarak kullanıyorum. Bu konseptler Kürt mobilizasyonunun değişken ve akışkan olan coğrafi, kültürel, ekonomik ve politik sınırlarına dikkat çekiyor. Pérouse, Jean-François, "Reposer la 'question kurde,'" içinde, Semih Vaner (Dir.), *La Turquie*, Paris, Fayard, 2005, 357-387.

49 Çiçek, 2017, Age.

Hamit Bozarslan'ın kavramsallaştırmasıyla⁵⁰ “referansiyel aktör” merkez iken, çevrede yer alan legal Kürt siyaseti ise büyük oranda merkezin belirlediği çerçeveyi sosyo-politik alanda taşıyan, temsil eden “temsilci aktör” oldu.⁵¹

Ana-akım Kürt Hareketi yerel yönetim deneyiminin başladığı 1999 yılından bu yana üç önemli dönüşüm geçirdi: Büyük oranda (1) kentleşti, (2) legalleşti ve (3) kurumsallaştı. Bununla birlikte kendi içerisindeki güç/iktidar ilişkileri bu yeni duruma uygun bir dönüşüm geçirmedi ve çatışmalı dönemin belirlediği merkez-çevre ilişkisi içerisinde kaldı. HDP'nin 2014 yılından itibaren gösterdiği seçim başarıları, özellikle de 7 Haziran 2015 seçim başarısı ana-akım Kürt Hareketi'ni yeniden yapılandırmak, rolleri değiştirmek, çevrede bulunan legal Kürt siyasetini merkeze taşıyarak, merkezde bulunan aktörleri önce çevreye kaydırmak ve çatışma sonrası dönemde tamamıyla lağvetmek ve belki legal Kürt siyaseti içerisine almak için önemli fırsatlar sunuyordu. Ancak bu fırsatı ne ana-akım Kürt Hareketi değerlendirebildi ne de AK Parti hükümeti buna yol verdi.

Kürt siyasetinin dönüşüm sorunları ana-akım Kürt Hareketi ile sınırlı değil. Bu noktada, Kürt siyaseti içerisinde altı çizilmesi gereken bir muhalefet ve eleştirel düşüncenin gelişebileceği kamusal alan sorunu olduğunu da belirtmek gerekir. Türkiye'de ana-akım Kürt Hareketi üzerinde demokratik bir baskı kurabilecek dikkate değer bir muhalefet partisinden ya da politik gruptan bahsetmek zor. Kürt meselesinin siyasi çözümünü federatif çözümde gören altı siyasi hareket olsa da bu yapıların büyük çoğunluğu toplumsal tabandan yoksun, kendi içinde oldukça parçalı, işbirliği yapma kapasitesi sınırlı gruplar. Ayrıca, sivil toplum örgütlerinin büyük çoğunluğu ya ana-akım Kürt Hareketi'ne ya da hükümete politik olarak angaje olmuş durumdadır. Sivil toplum örgütleri gibi Kürt medyası da benzer politik angajmanlara sahip. Türkiye genelinde olduğu gibi Kürt kamuoyunda da bağımsız, eleştirel ve kamu yararını merkeze alan güçlü bir medyadan bahsetmek oldukça zor. Son olarak, kamusal alandaki eleştirel tartışmaların zayıflığını not etmek gerekiyor. Kürt alanı eleştirel bir akademi ve entelijensiyadan büyük oranda yoksun. Özetle, toplumsal tabanda yaşanan dikkate değer değişimlere rağmen, muhalefet partileri, sivil toplum, medya ve akademi/entelijensiya alanlarında yaşanan

50 Casier, Marlies & Grojean, Olivier, “Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left”, *European Journal of Turkish Studies (Online)* sayı 14 (2012). <http://ejts.revues.org/4663>

51 Bu konuda daha kapsamlı bir tartışma için bkz.: Çiçek, Cuma, *Ulus, Din, Sınıf: Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası*, İstanbul, İletişim, 2015.

sorunlar Kürt siyasetinin dönüşümü önünde önemli engeller olarak durmaya devam ediyor.

4. Çözüm Sürecinden Bugüne: Yeni Çatışma Süreci

Yukarıda tartışılan faktörler, 30 yıllık çatışma döneminden sonra Kürt meselesinin siyasi yollarla çözümü ve toplumsal mutabakat inşası yönünde büyük umutlar yaratan Çözüm Süreci'nin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu. Temmuz 2015'te yeniden başlayan çatışmalar bir yandan şiddetlenerek çok sayıda can kaybına, sosyoekonomik ve mekânsal yıkıma neden olurken, öte yandan Türkiye'nin Kürt meselesinin geleceğini derinden etkileyen sosyo-politik sonuçlar doğurdu.

Yeni çatışmalar geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde kayıplara neden oldu. Geçmiş çatışmalardan farklı olarak kentsel alanlarda yoğunlaşan çatışmalar sonucunda resmi rakamlara göre 4.949 KCK üyesi ile 483 güvenlik gücü 24 Temmuz 2015 ile 23 Mayıs 2016 tarihleri arasında yaşamını yitirdi.⁵² TIHV raporuna göre 16 Ağustos 2015 ile 16 Ağustos 2016 tarihleri arasında "toplam 9 il ve en az 35 ilçede, resmi olarak tespit edilebilen en az 111 süresiz ve gün boyu sokağa çıkma yasağı ilanı gerçekleştirilmiştir."⁵³ 2014 nüfus sayımına göre söz konusu ilçelerde yaşayan yaklaşık 1,7 milyon insan bu yasaklardan etkilendi. Yaşanan çatışmalarda 79'u çocuk, 71'i kadın ve 30'u 60 yaşın üzerinde olmak üzere en az 321 sivil yaşamını yitirdi. Ayrıca, yaşanan çatışmalarda 11 ilçede büyük ölçekli kentsel yıkımlar yaşandı. Sağlık Bakanı M. Müezzinoğlu 27 Şubat 2016 tarihinde yaptığı açıklamada 355 bin yurttaşın kentsel çatışmalardan dolayı yerinden edildiğini belirtti. Bu açıklamadan sonra Şırnak, Mardin-Nusaybin ve Hakkari-Yüksekova'da yaşanan çatışmaların sonuçları da dikkate alındığında yerinden edilen yurttaşların 500 bin civarında olduğu tahmin ediliyor. Ayrıca, Ankara, İstanbul, Kayseri ve Diyarbakır gibi büyükşehirlerde geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde büyük ölçekli bombalı saldırılar gerçekleşti.

Tüm bu yaşananlar sadece Çözüm Süreci'ni sonlandırmadı, aynı zamanda 1999 yılından bu yana oluşan ve Kürt meselesinin siyasi çözümü için büyük olanaklar sunan sosyo-politik koşulların altını oydu ve bugüne kadar oluşan kurumsal birikime büyük bir darbe vurdu. İlk olarak, Kürt meselesinin barışçıl

52 Doğan Haber Ajansı, "24 Temmuz 2015 Tarihinden İtibaren 7078 PKK'lı Terörist Etkisiz Hale Getirildi," *Doğan Haber Ajansı*, 23.5.2016, http://www.dha.com.tr/24-temmuz-2015-tarihinden- itibaren-7078-pkkli-terorist-etkisiz-hale-getirildi_1235053.html erişim tarihi: 6.3.2017.

53 Tekin, Edip, "355 Bin Kişi Terörden Göç Etti!" *Hürriyet*, 27.2.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/355-bin-kisi-terorden-goc-etti-40061270> erişim tarihi: 6.3.2017.

demokratik yollarla çözümünü konusundaki toplumsal umut ve inanç büyük bir yara aldı. İkinci olarak, Çözüm Süreci'nde farklı toplumsal ve siyasal gruplar arasındaki diyalog ve müzakere olanakları güçlenirken, yeniden başlayan çatışmalar bu ayrımları derinleştirdi. Üçüncü olarak, Kürt meselesinde çatışma zemininin ortadan kalkması ve demokratik barışçıl çözümün gelişmesinde kilit rol oynayacak siyaset alanı ve sivil toplum alanı büyük bir darbe aldı. HDP'nin 2014 sonrasında katıldığı seçimlerde elde ettiği başarılarının da gösterdiği üzere Çözüm Süreci'nde dikkate değer oranda genişleyen siyaset alanı ve sivil toplum alanı büyük oranda daraldı. Bu iki alandaki daralma, dördüncü olarak, çatışma çözümünde önemli işlevi olan "gri alanları" büyük oranda ortadan kaldırdı. Bu alanlarda yer alan ve her iki tarafla da konuşma kapasitesi olan aktörler susturularak taraf olmaya zorlandı. Beşinci olarak, siyaset alanı, sivil toplum alanı ve gri alanların aldığı darbe sokağın suskunlaşmasına neden oldu. Bu durum yurttaşların siyaset kurumunun çözüm üretici işlevine ve siyasetçilere duyduğu güveni azalttı. Son olarak, çok sayıda gencin çatışmalara doğrudan katılması ve iki milyona yakın yurttaşın çatışmalardan doğrudan etkilenmesi, toplumsal militarizasyonu dikkate değer ölçüde artırdı. Özetle, şiddetlenerek dönen çatışmalar Kürt barışının sağlanmasını, Kürt meselesinin siyasi çözümünü ve toplumsal uzlaşmayı Çözüm Süreci öncesine göre çok daha zor hale getirdi.⁵⁴

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen askeri darbe girişimi kentsel alanlarda yoğunlaşan çatışmalardan sonra ikinci bir sosyo-politik deprem etkisi yarattı. Hem toplum hem devlet bünyesinde derin bir güvenlik krizi yaratan darbe girişimi ve sonrasında ilan edilen OHAL kapsamındaki uygulamalar ülkenin demokratik birikiminde onarılması güç yıkımlar yarattı. Yüzlerce medya kuruluşunun ve sivil toplum örgütünün kapatılması ve binlerce akademisyenin kamudan ihraç edilmesiyle birlikte zaten sınırlı olan düşünce ve ifade özgürlüğü ile örgütlenme hakkı büyük oranda ortadan kalktı.⁵⁵ Bu dönemde milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ve iki eş genel başkanın da içinde olduğu HDP'li parlamenterlerin tutuklanması; Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) üyesi belediye başkanlarının neredeyse tamamının tutuklanması ve yerlerine kayyımların atanması; binlerle ifade edilen tutuklamalar; kapatılan medya kuruluşları ve sivil toplum örgütleriyle birlikte ana-akım legal Kürt siyaseti tasfiye riskiyle karşı karşıya kaldı.

54 Bu konuda daha detaylı bir tartışma için bkz.: Çiçek & Coşkun, Age.

55 Commissioner For Human Rights, "Memorandum on Freedom of Expression and Media Freedom in Turkey," Council of Europe, CommDH(2017)5, 15.2.2017, <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2961658&SecMode=1&DocId=2397056&Usage=2>, erişim tarihi: 16.2.2017.

Türkiye’de Kürt meselesinin şiddet eksenine kayması ile darbe girişimi ve OHAL uygulamaları arasında karşılıklı olarak belirleyici bir ilişki bulunuyor. Bundan ötürü, legal siyaset alanının ve kamusal alanın çöküşü –dünya deneyimleri dikkate alındığında- Kürt meselesinde karşılıklı radikalleşme eğilimlerini güçlendirme riskini arttırıyor. Irak ve Suriye’de yaşanan iç savaşın da etkisiyle geçmişten farklı olarak kentsel bir nitelik kazanan çatışmalar daha da radikalleşerek büyüme potansiyeli taşıyor.

Sonuç

Sonuç olarak, farklı zaman ve mekanlarda meydana gelen devlet-içi çatışmaların ortak eğilimlerini dikkate alarak Çözüm Süreci’ni tartışan bu bölümde, yapısal dinamiklerin yanı sıra üç alanda yaşanan kırılmaların Çözüm Süreci’nin zeminini oluşturduğu ileri sürüldü: (1) KCK’nin “devrimci halk savaşı” yöntemiyle “kurtarılmış bölgeler” yaratmayı hedefleyen yeni stratejisi sonrasında yoğunlaşan çatışmalar, (2) cezaevlerinde başlayan ölüm oruçları ve bunların sokakta meydana getirdiği dikkate değer sosyo-politik mobilizasyonlar ve son olarak (3) Suriye iç savaşı sonrası Kürt meselesinin jeopolitik denkleminde meydana gelen ikinci büyük değişim.

Bu üç kırılmanın tetiklemesiyle Ocak 2013 tarihinde kamusal olarak başlayan Çözüm Süreci önceki diyalog girişimlerinden önemli farklılıklar taşıyordu. İlk olarak, süreç belli düzeyde kamuya açık bir şekilde yürütüldü. İkinci olarak, resmi olarak ilan edilmese de fiiliyatta ateşkes çift taraflı olarak sağlandı. Üçüncü olarak, Akil İnsanlar Heyeti vasıtasıyla süreç sınırlı düzeyde de olsa toplumsallaştı. Son olarak, meclisin kabul ettiği bir yasayla süreç hukuksal bir çerçeveye kavuştu. Çıkan kanunun tüm sorunlu yanlarına rağmen, sürecin hukuksal bir çerçeveye kavuşması hem kamusal açıklık hem sürecin kurumsallaşması hem de sürecin devamı için önem arz ediyordu.

Bu olumlu yanlara rağmen taraflar temel meseleler üzerinde mutabakata varamadılar. Çözüm sürecinde dört sorun alanı öne çıktı: (1) müzakere sürecinin mekanizmalarını ve aktörleri, (2) müzakere gündemi ve reformların kapsamı, (3) KCK’nin silahlı güçlerinin sınır dışına çekilmesi ve son olarak (4) başta Suriye’nin Kürt bölgesi olmak üzere Kürt çatışmasının sınır-ötesi boyutu. Hükümet ve ana-akım Kürt Hareketi bu dört konuda bir uzlaşmaya varamadılar ve süreç başarısızlıkla sonuçlandı.

Başarısızlığa neden olan dokuz dinamiğin altı çizildi: (1) Sınır-ötesi ve uluslararası dinamikler ve Kürt meselesinin yeni jeopolitik denklemi, (2) çatışma

taraflarının güvenlik ikilemi ve var olma krizi, (3) Çözüm Süreci'nin sorunlu kurumsal mimarisi, (4) üçüncü tarafların rolü konusundaki uyuşmazlık, (5) tarafların politik gündemleri arasındaki derin uçurum, (6) Türk milliyetçisi muhalefetin etkisi, (7) AK Parti'nin ve sunduğu *alla turca* çözüm sürecinin sınırları, (8) ana-akım Kürt Hareketi'nin sınırları ve son olarak (9) ana-akım Kürt Hareketi'nden öteye Türkiye'deki Kürt siyasetinin dönüşüm sorunları.

İkinci bölümde detaylı ele alınan uluslararası deneyimler çatışma çözümü ve toplumsal mutabakat inşası konusunda üç düzeydeki faktörlere bakmayı öneriyor: (1) Sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası denklem, (2) ülke düzeyindeki yapısal dinamikler ve (3) aktör-bazlı dinamikler. Bu dinamikler dikkate alınarak sonraki iki bölümde önce Türkiye'deki Kürt çatışmasının temel parametreleri, sonra da müzakereye dönüşün imkanları ve sınırları tartışılıyor.

5

TÜRKİYE’NİN KÜRT MESELESİ VE KÜRT ÇATIŞMASI: TEMEL PARAMETRELER

Kürt çatışmasının sonlanması ve barış inşası konusunda bugüne kadarki en önemli girişim olan Çözüm Süreci başarısızlıkla sonuçlandı. 2015 Temmuz ayından bu yana kentsel alanlarda yoğunlaşan çatışmalar, 15 Temmuz darbe girişimi ve ardından gelişen OHAL uygulamaları Kürt meselesinde çatışma çözümünü ve uzlaşma inşasını düne göre çok daha zor kılmış durumda. Türkiye’de çatışmaların sonlanmasını ve barış inşasını mümkün kılacak yeni bir müzakere sürecine dönüşün imkanlarını ve sınırlarını tartışmadan önce Kürt çatışmasının ana özelliklere bakmak gerekir.

Uluslararası deneyimlerin ele alındığı birinci bölümde çatışma çözümü ve uzlaşma inşası süreçlerini belirleyen dinamikler üç düzeyde sınıflandırıldı: (1) sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamikler, (2) ülke düzeyindeki yapısal dinamikler ve (3) aktör-bazlı dinamikler. Birinci grup dinamikler bağlamında söz konusu devlet-içi çatışma konusunda uluslararası güçlerin müdahil olması, çatışmaların yaşandığı ülkenin bulunduğu bölgenin sosyo-politik durumu ve komşu ülkelerin etkisinin altı çizildi. İkinci grup dinamikler kapsamında devlet-içi çatışmaların yaşandığı ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, demokrasi seviyesi, yaşanan çatışmaların etnik ya da dini kimlik temelli olup olmaması, ülkenin etnik yapısı ve etnik gruplar arasındaki hakimiyet ilişkileri, çatışmaların coğrafyası, nüfus büyüklüğü ve diaspora ele alındı. Son olarak üçüncü grup dinamikler kapsamında çatışmaların maliyeti, çatışmaların süresi, devlet kapasitesi, politik öznellik, güç/iktidar paylaşımı ve üçüncü tarafların katılımı gibi aktörlere bağımlı değişkenler irdelendi.

Bu bölümde, çatışma çözümü ve uzlaşma inşası konusunda uluslararası deneyimlerin ortaya çıkardığı bu üç düzeydeki ana parametreler dikkate alınarak Kürt çatışmasının temel özellikleri resmediliyor. Bu kapsamda ilk olarak, Kürt meselesinin ve çatışmasının sınır-ötesi ve uluslararası bağlamı ele alınıyor. İkinci olarak, Kürt çatışmasında aktörlerin müdahil olamadığı veya kısa vadede değiştiremediği ülke ölçeğindeki yapısal nitelikler inceleniyor. Son olarak, Kürt çatışmasının aktörlere bağlı dinamikleri analiz ediliyor.

1. Kürt Meselesi: Sınır-Ötesi/Bölgesel ve Uluslararası Parametreler

Kürt meselesi hem sınır-ötesi/bölgesel hem de uluslararası bir sorun. Zira, Türkiye, İran, Irak ve Suriye devletlerinin siyasi egemenliği altında yaşayan Kürtlerin sosyo-politik durumları büyük oranda I. Dünya Savaşı sonrasında dönemin küresel aktörlerinin doğrudan müdahil olduğu bir süreç sonrasında belirlendi. Kürtlerin yaşadığı coğrafya yüzyıllar boyu Osmanlı ve Safevi devletleri arasında bir tampon bölge işlevi gördü.¹ Kürt mirlikleri Osmanlı'nın doğrudan yönetim (*direct rule*) kurmaya dönük tüm çabalarına rağmen,² yarı-bağımsız sosyo-politik coğrafyalar olarak varlıklarını sürdürdü.³ Bununla beraber 19. yüzyılda Osmanlı modernleşme sürecinde geliştirilen teritoryal merkezleşme politikaları sonucu Kürt mirlikleri ortadan kaldırıldı.⁴ Bedirhan Bey tarafından yönetilen son Kürt mirliği olan Botan Mirliği'nin 1847'de ortadan kaldırılmasıyla Osmanlı merkezleşme politikaları büyük oranda tamamlandı.⁵ Bu teritoryal merkezleşme politikaları 1923 yılında Osmanlı bakiyesi üzerinde bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte daha da sertleşti.

Kürt meselesi üzerine yapılan çalışmalarda bu süreç çoğunlukla mesele- nin çıkış dönemi olarak tanımlanıyor. Konuya dair akademik çalışmalarıyla önemli bir referans haline gelen M. Yeğen, Kürt meselesini imparatorluk sonrası ulus-devlet inşa süreçlerinin ortaya çıkardığı bir sorun olarak tanımlıyor.⁶ Buna karşın Kürt meselesinin bir diğer önemli referans ismi olan İ. Beşikçi, meseleyi "devletler arası sömürge" sorunu olarak ele alıyor. Beşikçi sorunun "devletlerarası" karakterini iki türlü okuyor. İlk olarak, Kürt coğraf-

1 Özoğlu, Hakan, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, New York, State University of New York Press, 2004, s. 67; van Bruinessen, Martin, *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, Londra, Zed Books, 1992, s. 135; O'Shea, Maria Theresa, *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan*, Florida, Routledge, 2004, s. 9, 15.

2 Hassanpour, Amir, *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985*, New York, Mellen Research University Press, 1992.

3 Bozaraslan, Hamit, *Conflit kurde: Le brasier oublié du Moyen-Orient*, Paris, Éditions La Découverte, 2009, ss. 25-35.

4 Kutlay, Naci, *Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci*, İstanbul, Belge Yayınları, 1997; Kutlay, Naci, *21. Yüzyıla Giren Kürtler*, İstanbul, Pêri Yayınları, 2002; Vali, Abbas, "Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing," içinde, Abbas Vali (ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, Costa Mesa, Mazda Publishers, 2003: 58-105; van Bruinessen, Age., ss. 175-188;

5 Kutlay, 1997, Age., s. 26; Kutlay, 2002, Age., s. 44; Özoğlu, Age., s. 60; van Bruinessen, Age., ss. 177-180.

6 Yeğen, Mesut, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş Cumhuriyet ve Kürtler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, ss. 18-19.

yasının ve nüfusunun dört devlet arasında parçalandığını ve bundan dolayı meselenin bir devletlerarası mesele olduğunu ileri sürüyor. İkinci olarak, uluslararası düzeyde devletlerarası sistemin Kürtlerin bu sosyo-politik statüsünü benimsediğini ve bu durumun on yıllar boyunca söz konusu aktörler tarafından korunduğunu belirtiyor. Bundan ötürü meselesinin “devletlerarası” niteliğinin sadece Kürt coğrafyasının ve nüfusunun dört devletin siyasi egemenliği altında olmasından kaynaklanmadığını, aynı zamanda uluslararası düzeyde etkili devletlerin bu durumu desteklemesinden ortaya çıktığını ileri sürüyor.⁷

Bugün dört ülkenin siyasi egemenliği altında yaşayan Kürtlerin sosyo-politik statüsü uluslararası bir antlaşma olan 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'na⁸ dayanıyor. Kürt coğrafyası 1639 yılında Osmanlı ve Safevi İmparatorlukları arasında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla iki büyük imparatorluğun siyasi egemenliği altına girdi. Safevi İmparatorluğu'nun içerisinde bulunan Kürt coğrafyası bugün büyük oranda İran devletinin siyasi egemenliği altında bulunuyor. Kürtler bugün hem coğrafya hem de demografik dinamikler bağlamında İran'da önemli bir yere sahipler. M. Izady'e göre Türkiye ve Irak sınırları boyunca uzanan bölgede bulunan Kürtlerin nüfusu 1900-1990 yılları arasında İran'ın toplam nüfusunun %11,5-13 arasında değişiyor.⁹ Uluslararası Azınlık Hakları Grubu verilerine göre ise, İran'da %7 oranında Kürt bulunuyor.¹⁰ Bu rakamlar dikkate alındığında, 2015 yılı itibarıyla toplam 79,1 milyon nüfusa sahip İran'da 5,5 ile 10,2 milyon arasında Kürt yaşıyor.

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Kürt coğrafyası Lozan Antlaşması sonrası Türkiye, Irak ve Suriye ulus-devletlerinin kuruluşuyla üç ayrı sosyo-politik yapının sınırları içerisinde parçalı olarak kaldı. I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileriyle Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri temsilcileri arasında imzalanan Barış Antlaşmasıyla Türkiye'nin Suriye ve Irak sınırları belirlendi. İşin doğrusu farklı düşüncelere, çatışan çıkarılara ve kurumlara sahip Kürt aktörlerinin soruna dair söylemlerine bakıldığında “dört parçaya bölün-

7 Beşikçi, İsmail, *Devletlerarası Sömürge Kürdistan*, İstanbul, Yurt Kitap-Yayın, 1992.

8 Antlaşmanın Türkçesi internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf

9 Izady, Mehrdad R., *The Kurds: A Concise Handbook*, London & New York, Routledge, 2015, ss. 325-350.

10 Minority Rights Group International, “World Directory of Minorities and Indigenous Peoples: Iran-Kurds”, *Minority Rights Group International*, <http://minorityrights.org/minorities/kurds-4/>, erişim tarihi: 08.08.2017.

müş Kürdistan” söyleminin sosyo-politik mobilizasyon süreçlerinde merkezi bir yer tuttuğu görülür.¹¹

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan Suriye 1920-1946 yılları arasında Fransa yönetiminde kaldı.¹² Fransa’nın tesis ettiği manda rejimi altında yönetilen Suriye 1946 yılında Suriye Arap Cumhuriyeti adıyla bağımsız bir devlet olarak BM’ye katıldı. Kürtlerin Suriye’deki nüfusuna bakıldığında, M. R. Izady’e göre, 1910-1990 yılları arasında toplam nüfusun %8,6 ile %12,9 arasında değişiyor.¹³ Uluslararası Azınlık Hakları Grubu verilerine göre bugün Suriye’de 2-2,5 milyon Kürt yaşıyor ve Kürtler toplam nüfusun %10-15’ini teşkil ediyor.¹⁴ Suriye gibi Irak da aynı dönemde Osmanlı’dan ayrıldı ve on yıldan uzun süren Britanya manda yönetiminden sonra 1932 yılında Irak Krallığı olarak Milletler Cemiyeti’ne bağımsız bir devlet olarak katıldı. Irak’taki Kürt nüfusuna bakıldığında, Izady 1910-1990 yılları arasında Kürtlerin nüfusunun toplam nüfusun %22,5 ile %28’i arasında değiştiğini ileri sürüyor.¹⁵ Uluslararası Azınlık Hakları Grubu’na göre Kürtlerin bugünkü Irak’taki nüfusu %15-20 arasında ve bu yaklaşık 5,5-7 milyon nüfusa denk düşüyor. BM tarafından tanınan Suriye ve Irak devletleri sırasıyla 1970 ve 1976 tarihlerinde bugünkü adı İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olan İslam Konferansı Örgütü üyesi oldu. Özetle, Suriye ve Irak’taki siyasi rejimin inşasında dönemin küresel güçleri olan Fransa ve Britanya devletleri doğrudan müdahil oldular. Bu devletler aynı zamanda İİT gibi sınır-ötesi ve uluslararası örgütler tarafından tanındılar.

Irak ve Suriye’de olduğu gibi Türkiye’de de siyasi rejimin inşasında bölgesel ve uluslararası aktörlerin önemli etkileri oldu. Yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti’nin inşası uluslararası bir antlaşma olan Lozan Antlaşmasına dayanıyor. Türkiye’nin Irak ve Suriye ile olan sınırları bu antlaşmada belirlendi. Öte yandan, Türkiye’nin uluslararası siyasi alanın inşasında belirleyici güçleri olan sınır-ötesi ve bölgesel örgütlerle kurduğu ilişkiler ülkenin siyasi alanının inşasında ve korunmasında önemli etkilerde bulundu. Türkiye’nin II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ile kurduğu kurumsal bağ Avrupa

11 Çiçek, Cuma, *Ulus, Din, Sınıf: Türkiye’de Kürt Mutabakatının İnşası*, İstanbul, İletişim, 2015.

12 Minority Rights Group International, “World Directory of Minorities and Indigenous Peoples: Syria”, *Minority Rights Group International*, <http://minorityrights.org/country/syria/>, erişim tarihi: 14.04.2017.

13 Izady, Age., ss. 325-350.

14 Minority Rights Group International, “World Directory of Minorities and Indigenous Peoples,” *Minority Rights Group International*, <http://minorityrights.org/minorities/kurds-3/>, erişim tarihi: 20.04.2017.

15 Izady, Age., ss. 325-350.

Konseyi (AK) üyeliği ile başladı. AK 1949 yılında 10 ülkenin katılımıyla kurulduktan üç ay sonra Türkiye davet edilerek “kurucu üye” olarak kabul edildi. AK’nin yanı sıra, Türkiye 1952 yılında uluslararası askeri bir ittifak olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’ne (*North Atlantic Treaty Organization* - NATO) üye oldu. AK ve NATO üyeliğinin yanı sıra Türkiye’nin AB ile olan ilişkisinin de altını çizmek gerekir. Türkiye – AB ilişkileri AB’nin öncülü olan Avrupa Ekonomi Topluluğu ile Türkiye arasında 1964 yılında yürürlüğe giren ve “tarafklar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi” amaçlayan Ankara Antlaşması’na dayanıyor. 1999 yılında Türkiye’nin AB’ye aday ülke statüsü almasıyla Türkiye-AB ilişkileri dikkate değer oranda gelişti ve 2000’li yıllarda Türkiye’de sosyo-politik ve ekonomik alanın dönüşümünde en belirleyici dinamiklerden biri haline geldi. Türkiye’nin batı dünyası ile kurduğu ekonomik, siyasi ve askeri ilişkiler sadece Kürt meselesinin şekillenmesini değil, aynı zamanda iç siyaseti ve kurumsal yapılanması ile dış ilişkilerinin inşasında da belirleyici etkilerde bulundu.

Kürt meselesinin uluslararası ve sınır-ötesi niteliğinin iççeliği Kürt coğrafyasının jeopolitiğini önemli kılıyor. Daha önce ifade edildiği gibi, Kürtler dört ülkenin –Türkiye, İran, Irak ve Suriye- siyasi egemenliği altında yaşıyorlar. İran dışarıda bırakılırsa, diğer üç ülkede siyasi rejimin inşasında uluslararası aktörlerin önemli bir rolü var. Bunun yanı sıra, her bir ülkede Kürtler hem coğrafik olarak hem de nüfus olarak önemli bir yer tutuyor. Bu durum jeopolitik açıdan iki önemli sonuç doğuruyor. İlk olarak, Kürtler bu ülkelerin iç ve dış siyasetinde kayda değer bir etkiye sahipler. Kürt meselesi geçmişten bugüne bu ülkeler arasındaki ilişkilerin ana dinamiklerinden biri olageldi.¹⁶ Bugün Irak’ta federe Kürdistan Bölgesi’nin bağımsızlık arayışları ve Suriye’de 2011 yılında bu yana devam eden iç savaşa Türkiye’nin müdahil olmasında Kürt meselesi merkezi bir yer tutuyor.

Dört ülkedeki Kürt siyasi hareketleri arasındaki ilişkiler Kürt meselesinin jeopolitiğini önemli kılan ikinci husus. Her bir ülkede Kürtlerin sosyo-politik statüsünde meydana gelen değişimler diğer ülkelerdeki Kürt toplumlarını ve siyasi hareketlerini doğrudan etkiliyor. 2003 yılında Irak’ta Kürdistan Bölgesi’nin kuruluşu ve 2012 yılından itibaren Suriye’de Rojava’nın inşası sadece Türkiye’deki Kürt nüfusunu değil, aynı zamanda farklı ideolojik ve politik yönelimlere, çatışan çıkarılara ve kurumlara sahip Kürt siyasi hareketlerini de derinden etkiledi. Jeopolitik denklemde meydana gelen değişimler Tür-

16 Bozarslan, Age.; Henri J. Barkey, “Turkey and Iraq: The Making of a Partnership,” *Turkish Studies* 12, no. 4 (2011): 663-674.

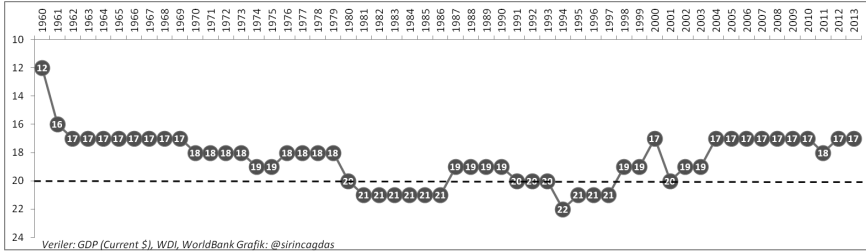
kiye'deki farklı Kürt siyasi hareketlerinin hem düşüncelerini hem çıkarlarını hem de kurumsal yapılarını belirleyici düzeyde değiştirdi.¹⁷

2. Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Politik Parametreleri

Çatışmaları belirleyen ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler bağlamında Kürt meselesine ve Kürt çatışmasına bakıldığında incelenmesi gereken temel parametreler şunlar: sosyoekonomik gelişmişlik seviyesi, demokrasi düzeyi, yaşanan çatışmaların etnik ya da dini kimlik temelli olup olmaması, ülkenin etnik yapısı ve etnik gruplar arasındaki hakimiyet ilişkileri, çatışmaların çoğ-rafyası, nüfus büyüklüğü ve diaspora.

2.1. Sosyo-ekonomik eşitsizlik ve gelişmişlik seviyesi

Türkiye 1960 yılından bu yana dünyanın en büyük ekonomileri içerisinde yer alıyor. DB verilerine göre 1960 yılında Türkiye dünyada 12. büyük ekonomi. 1980'li yıllara doğru Türkiye 21. sırada yer alıyor. 1980-2000 yılları arasında gelgitler yaşayan ülke 2000'lerin başarılarıyla birlikte yükselerek 17. büyük ekonomi haline geliyor. Grafik 5.1'de 1960-2013 dönemi için Türkiye'nin dünya ekonomisi içerisindeki yeri gösteriliyor.

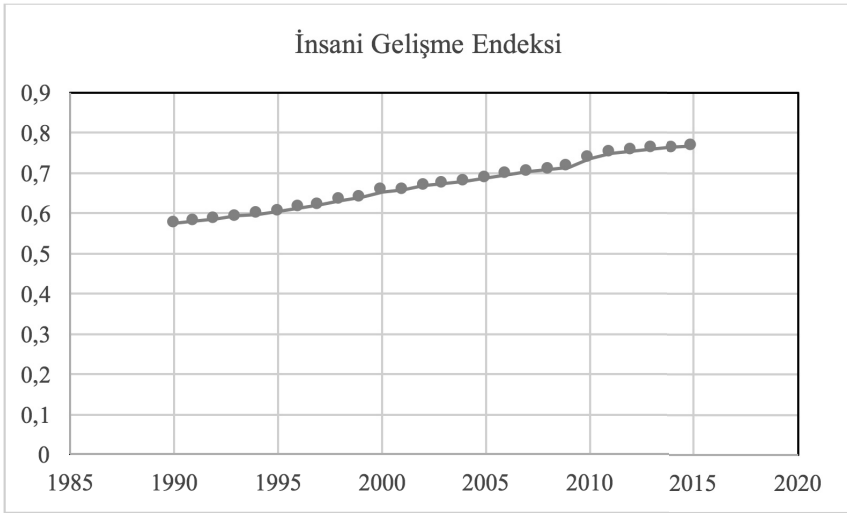
Grafik 5.1: Türkiye'nin dünya ekonomisi içerisindeki yeri

Türkiye ekonomik büyüklük olarak küresel ekonomi içerisinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte sosyoekonomik gelişmişlik seviyesi açısından orta seviye gelişmiş ülkeler grubu içerisinde yer alıyor. Ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesini ölçme konusunda son yıllarda öne çıkan kavramlardan biri "İnsani Gelişme Endeksi"dir (*Human Development Index*). Bir refah göstergesi olarak gelir ile birlikte eğitim, sağlık ve iyi yaşam standartlarını içeren ve bu anlamda çok boyutlu bir kavram olan "insani gelişme" kavramı ilk kez İnsani Gelişme Endeksi başlığı ile Pakistanlı ekonomist Mahbub ul Haq tarafından 1990 yılında ülkeler bazında oluşturuldu. Yıllar içerisinde bazı hesap-

17 Çiçek, Age.

lama değışiklikleri gösteren İnsani Gelişme Endeksi 1993 yılından bu yana BM Kalkınma Programı (*United Nations Development Program - UNDP*) tarafından ülkeler bazında hesaplanıp yayınlanıyor.

UNDP 2016 İnsani Gelişme Raporu¹⁸ verilerine göre Türkiye 188 ülke içerisinde 71. sırada yer alıyor. Grafik 5.2'de Türkiye'nin 1990-2015 yılları arasındaki insani gelişme trendi görülüyor.¹⁹ Toplam 100 skalası üzerinden yapılan hesaplamalara göre Türkiye'nin insani gelişme endeksi 1990 yılında 0,576 olarak hesaplandı. Bu değer 2000 yılında 0,653'e, 2010 yılında ise 0,737'e yükselmiştir. 2010-2015 yılları arasında yükselme eğilimi devam ederek 2015 yılı itibarıyla 0,767 olmuştur.

Grafik 5.2: Türkiye'de insani gelişme endeksi (1990-2015)

Türkiye sosyo-ekonomik gelişme düzeyi açısından küresel düzlemde orta seviye gelişmiş ülkeler arasında bulunuyor. Bununla birlikte, Türkiye'de gelir eşitsizliği en önemli sorunlardan birini oluşturuyor. Bir ülkedeki gelir eşitsizliğini ölçmeye yarayan en önemli göstergelerden biri "Gini" katsayısıdır.²⁰ DB verilerine göre Türkiye'nin 1987-2013 yılları arasındaki Gini katsayısının değişimi Grafik 5.3'te görülüyor.²¹ Buna göre, 1987 yılında 0,435 olan Türkiye'nin

¹⁸ UNDP, *Human Development Report 2016: Human Development for Everyone*, United Nations Development Programme - UNDP, New York, 2016, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf, erişim tarihi: 22.04.2017.

¹⁹ UNDP, "Human Development Index," *UNDP Human Development Reports*, <http://hdr.undp.org/en/indicators/137506>, erişim tarihi: 25.04.2017.

²⁰ Gini katsayısında "0" tam eşitliği, "1" ise en yüksek eşitsizliği gösteriyor.

²¹ The World Bank, "World Development Indicators," *The World Bank*, <http://databank.worldbank>.

Gini katsayısı 2013 yılı itibariyle 0,402 olmuştur. Başka bir ifadeyle gelir adaletsizliğinde iyileşme sağlanmıştır. Özellikle 1987-2005 yılları arasında gelir adaletsizliğinde dikkate değer bir azalma yaşanırken, 2007 tarihinden sonra tekrar bir artış yaşanmıştır. UNDP verilerine göre 2015 yılı itibariyle Türkiye gelir adaletsizliği kriterine göre üçüncü derece ülkeler içerisinde yer alıyor. Harita 5.1'de Gini katsayısına göre ülkeler dört kademede sınıflandırılıyor. Bu verilere göre Türkiye üçüncü derecede gelir adaletsizliğinin olduğu ülkeler içerisinde yer alıyor.²² Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (*Organization for Economic Cooperation and Development* –OECD) ülkeleri içerisinde ise Türkiye gelir adaletsizliğinin en fazla olduğu dördüncü ülke konumunda (Bkz. Grafik 7.4).²³

Türkiye - GINI Endeksi (1987-2013)

Grafik 5.3: Türkiye'de gelir adaletsizliği (Gini endeksi) 1987-2013

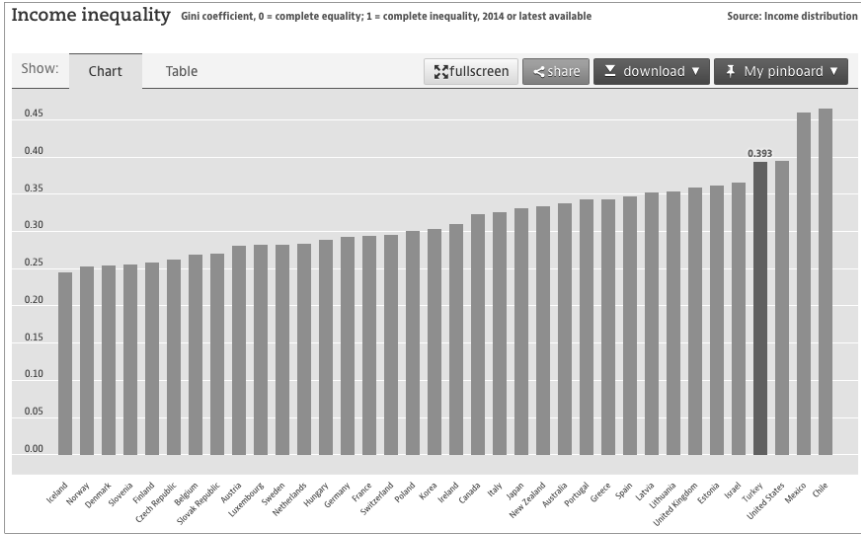
Harita 5.1: Ülkelerde Gini endeksi, 2015

org/data/reports.aspx?source=2&series=SI.POV.GINI&country=TUR#, erişim tarihi: 25.04.2017.

22 UNDP, "Income inequality, Gini coefficient," *UNDP Human Development Reports*, <http://hdr.undp.org/en/indicators/67106>, erişim tarihi: 25.04.2017.

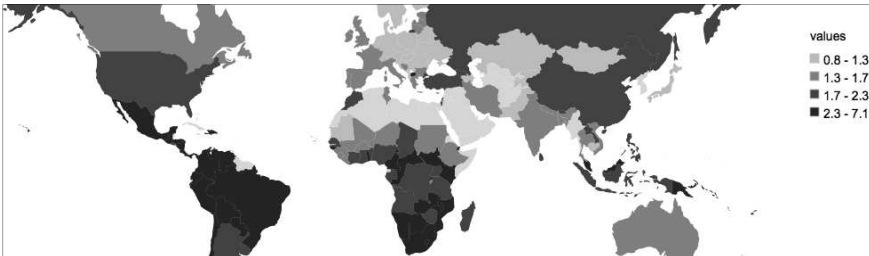
23 OECD, "Income inequality," *Organization for Economic Co-operation and Development – OECD Data*, <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>, erişim tarihi: 25.04.2017.

Grafik 5.4: OECD ülkelerinde gelir adaletsizliği (Gini endeksi), 2014

Ülkelerdeki gelir adaletsizliğini ölçmek için Gini katsayısının yanı sıra “Palma oranı” (*Palma ratio*) ve “quintile oranı” (*quintile ratio*) da kullanılıyor. “Palma oranı” bir ülkedeki en zengin %10’luk nüfusun milli gelirden elde ettiği payın en yoksul %40’luk nüfusun elde ettiği gelire oranını ifade ediyor. “Quintile oranı” ise nüfusun en zengin %20’lik kesiminin ortalama gelirinin, en yoksul %20’lik kesiminin ortalama gelirine oranıyla elde ediliyor. UNDP 2016 İnsani Gelişme Raporuna göre Türkiye’nin “Palma oranı” 1,9 iken “quintile oranı” 8,0’dır. Harita 5.2²⁴ ve Harita 5.3²⁵ sırasıyla Türkiye’nin Palma ve quintile oranlarına göre dünya içerisindeki konumu görülüyor.

Harita 5.2: Ülkelerde Palma oranı, 2015

24 UNDP, “Income inequality, Palma ratio,” *UNDP Human Development Reports*, <http://hdr.undp.org/en/indicators/135206>, erişim tarihi: 25.04.2017.

25 UNDP, “Income inequality, quintile ratio,” *UNDP Human Development Reports*, <http://hdr.undp.org/en/indicators/135106>, erişim tarihi: 25.04.2017.

Harita 5.3: Ülkelerde quintile oranı, 2015

Türkiye’de sosyo-ekonomik eşitsizlikler sadece bireyler arasında değil aynı zamanda iller ve bölgeler arasında da görülüyor. İşin doğrusu iller ve bölgeler arası sosyoekonomik eşitsizlik Türkiye’nin on yıllardır çözülemeyen kronikleşmiş bir sorununu teşkil ediyor. Zira, 1963 yılından bu yana hazırlanan ulusal kalkınma planlarında iller ve bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı en önemli sorunların başında tespit ediliyor. Devlet kurumlarınca 1982,²⁶ 1996,²⁷ 2004²⁸ ve 2013²⁹ yıllarında yapılan çalışmalar, Kürtlerin çoğunluğu oluşturdukları Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin ülkenin en yoksun ve en yoksul bölgeler olduklarını ve bölgeler arası gelişmişlik farkının devam eden kronikleşmiş bir sorun olduğunu gösteriyor.

Kalkınma Bakanlığı tarafından 2012 yılında açıklanan Yeni Teşvik Sisteminde Türkiye altı teşvik bölgesine ayrıldı. Harita 5.4 Türkiye’nin teşvik bölgelerini gösteriyor. Bir numaralı iller en gelişmiş illerini gösterirken, 6 numaralı iller ise en fazla teşvike ihtiyaç duyan en yoksun ve en yoksul bölgeleri gösteriyor. Buna göre Türkiye’nin en fazla teşvike ihtiyaç duyan 15 ilinin tamamı Kürtlerin çoğunluğu oluşturdukları bölgede bulunuyor. Bu 15 ilin dışında kalan Erzurum, Tunceli (Dersim), Adıyaman, Kilis gibi iller beşinci kademe gelişmiş iller kategorisinde, Malatya ve Elazığ dördüncü kademe gelişmiş iller içerisinde, Gaziantep ise 3. kademe gelişmiş iller içerisinde yer alıyor.

26 Devlet Planlama Teşkilatı, *Türkiye’de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi*, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 1982.

27 Dinçer, Bülent, Özaslan Metin ve Satılmış, Erdoğan, *İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Sınıflandırması Araştırması - 1996*, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 1996.

28 Dinçer, Bülent, Özaslan, Metin ve Kvasoğlu, Taneroğlu, *İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Sınıflandırması Araştırması - 2003*, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 2004.

29 Kalkınma Bakanlığı, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE2011-)*, Ankara, Kalkınma Bakanlığı, 2013.

Harita 5.4: Yeni Teşvik Sistemi ve altı teşvik bölgesi, 2012

Kaynak: T.C. Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, "Teşvikler: Yatırım Teşvikleri," <http://www.invest.gov.tr/tr-TR/investmentguide/investorsguide/Pages/Incentives.aspx>, erişim tarihi: 18.07.2017.

Harita 5.5: Eşdeğer ortalama hanehalkı kullanılabilir fert geliri, İBBS 2. Düzey, 2014

Türkiye İstatistik Kurumu, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Bölgesel Sonuçları, 2014," Haber Bülteni, Sayı: 21824, 02.10.2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21824>, erişim tarihi: 18.07.2017.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması”³⁰ sonuçları da Türkiye’de bölgeler arası eşitsizliğin dikkate değer boyutlarda olduğunu gösteriyor. Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye’de “ortalama yıllık eşdeğer hanekalkı kullanılabilir fert geliri” 2014 yılında 14.553 TL’dir. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması 2. Düzey bölgeler itibariyle Ankara (TR51), İstanbul (TR10) ve İzmir (TR31) sırasıyla 20.446, 19.062 ve 16.935 TL ile bu gelirin en yüksek olduğu bölgeleri oluşturuyor. Buna karşın, Mardin, Siirt, Şırnak ve Siirt illerinden oluşan TRC3 bölgesi, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinden oluşan TRC2 bölgesi ile Van, Muş, Bitlis ve Hakkari illerinden oluşan TRB2 bölgesinde fert başına düşen yıllık ortalama gelir sırasıyla 7.233, 7.570 ve 7.901 TL olarak tespit edilmiştir (Bkz. Harita 5.5).

Bir yandan Kürtlerin yoğunlukta olduğu bölgeler ile Türkiye’nin geri kalanı arasında derin sosyo-ekonomik eşitsizlikler bulunurken, öte yandan bu bölgelerde bulunan illerdeki gelir adaletsizliği Türkiye ortalamasının üstünde yer alıyor. TÜİK’in bahsi geçen araştırmasında gelir dağılımı eşitsizliği ölçütlerinden olan Gini katsayısının en yüksek olduğu bölgeler 0,413 ile Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerinden oluşan TRA1 bölgesi ile Şanlıurfa ve Diyarbakır’dan oluşan TRC2 bölgesi olmuştur. Başka bir ifadeyle, Diyarbakır/Şanlıurfa Türkiye’de gelir adaletsizliğinin en fazla olduğu ikinci bölge. Araştırma sonuçlarına göre Türkiye’de yoksulluk oranı %15 iken bu yoksulların %16,1’i TRC2 (Şanlıurfa ve Diyarbakır), %9,3’ü TRC3 (Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak), %8,4’ü ise TRB2 (Van, Muş, Bitlis ve Hakkari) bölgesinde yer alıyor. Türkiye’deki her üç yoksuldan biri (%33,8) adı geçen 10 şehirden birinde yaşıyor.

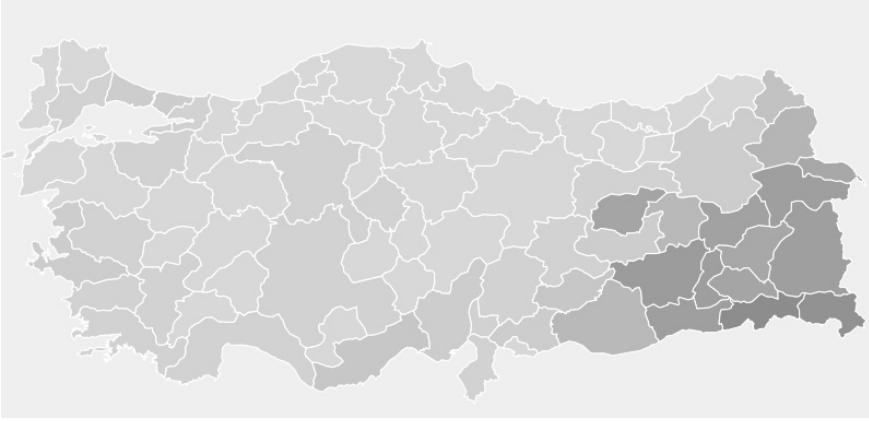
Türkiye’nin sosyo-ekonomik haritaları ile sosyo-politik haritaları arasındaki çakışma oldukça dikkat çekicidir. Altıncı bölgeyi oluşturan 15 il ve beşinci bölge içinde bulunan Dersim, Kürt meselesi etrafında dikkate değer sosyo-politik mobilizasyonların olduğu ve ana-akım Kürt partilerinin en fazla toplumsal desteğe sahip oldukları illerdir. Örneğin 01 Kasım 2015 tarihinde yapılan genel seçimlerde, Halkların Demokrasi Partisi (HDP) bu 16 il içerisinde, 12 ilde birinci parti, üç ilde ikinci parti, bir ilde ise üçüncü parti oldu.³¹ 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan Anayasa Referandumunda bu 16 ilin onunda AK Partinin

30 Türkiye İstatistik Kurumu, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Bölgesel Sonuçları, 2014,” *Haber Bülteni*, Sayı: 21824, 02.10.2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21824>, erişim tarihi: 18.07.2017.

31 Çiçek, Cuma, “1 Kasım 2015 Seçimleri ve HDP: Kayıplar, Kazançlar ve Sonuçlar,” *Birikim*, 02.11.2015b, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/7301/1-kasim-2015-secimleri-ve-hdp-kayıplar-kazanclar-ve-sonuclar>, erişim tarihi: 25.04.2017.

desteklediği “Evet” seçeneğine karşı HDP’nin desteklediği “Hayır” oyları önde çıktı. Geriye kalan 6 ilde ise “Hayır” oyları %25-49 arasına değişti.³²

Harita 5.6: 01 Kasım 2015 Genel Seçimleri HDP oyları

Kaynak: <http://secim.ntv.com.tr/#City=&County=&Party=12&Tab=tab-1&TabGroup=main>, erişim tarihi: 06.07.2017.

2.2. Demokrasi düzeyi

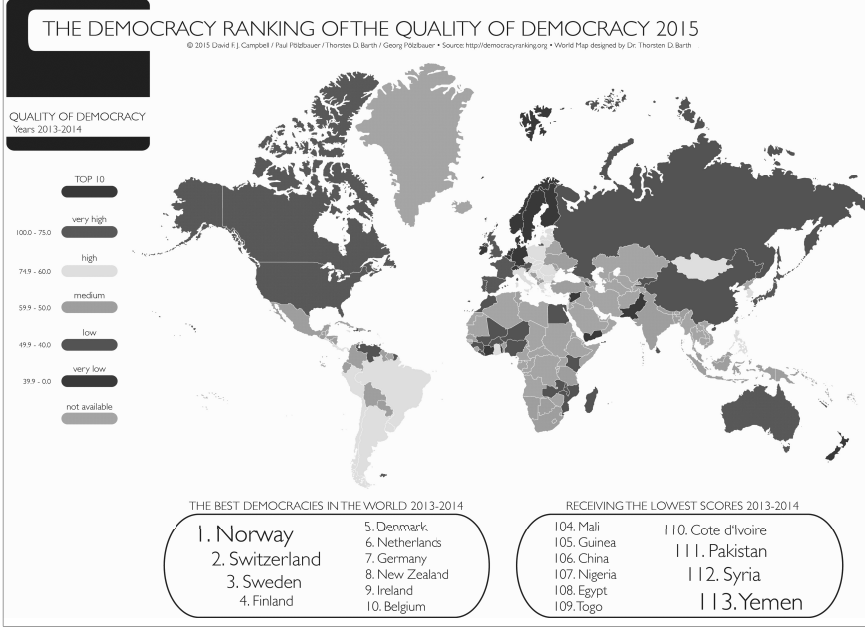
Devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen ülke ölçeğindeki ikinci yapısal dinamik söz konusu ülkenin demokrasi seviyesidir. Ülkelerin demokrasi düzeyini farklı göstergelere göre ölçen çeşitli kuruluşlar var. Avusturya-Viyana merkezli Demokrasi Sıralaması Derneği (*Democracy Ranking Association*) 2007 yılından bu yana çeşitli aralıklarla Küresel Demokrasi Sıralaması (*Global Democracy Ranking*) raporunu açıklıyor. Küresel Demokrasi Sıralaması’nda politik boyut, ekonomi boyutu, çevre boyutu, kadın-erkek arasındaki sosyo-ekonomik ve eğitim eşitliği boyutu, sağlık boyutu ve bilgi boyutu olmak üzere toplam altı grupta değişkenlere bakılıyor.

2012 yılında açıklanan 2010-2011 Küresel Demokrasi Sıralamasında Türkiye 104 ülke içerisinde 65. sırada yer alıyor. Norveç, İsveç, Finlandiya, İsviçre ve Danimarka ilk beş sırada yer alıyor ve skorları sırasıyla 100 üzerinden 87,3, 87,3, 85,8, 84,5 ve 83,8’dir. Paraguay, Nikaragua, Güney Afrika ve Namibya arasında yer alan Türkiye’nin skoru ise 53,4’tür. 2007-2008 sıralamasına göre Türkiye üç sıra daha geriledi. 2013 yılında tekrarlanan çalışmada Türkiye 54,9 puan ile 115 ülke içerisinde 61. sırada yer aldı. 112 ülkenin dahil edildiği 2014 sıralamasında 64. sırada yer alan Türkiye 53,6 puan aldı. 2015 yılında yayınlanan son raporda ise Türkiye

³² 16 Nisan 2016 referandum sonuçları için bkz.: www.referandum.ntv.com.tr, erişim tarihi: 25.04.2017.

113 ülke içerisinde 55.1 puan ile 69. sıraya geriledi. Küresel Demokrasi Sıralaması 2015 verilerine göre hazırlanan Harita 5.7'da Türkiye beş ölçekli demokrasi sınıflandırmasında 3. kademe orta düzey demokrasi olarak görülüyor.³³

Harita 5.7: Küresel demokrasi sıralaması, 2015

Britanya bazlı *The Economist Intelligence Unit* tarafından hazırlanan Demokrasi Endeksi (*The Democracy Index*), küresel ölçekte yapılan ve ülkelerin demokrasi seviyesini sayılaşarak ölçen bir diğer önemli endekstir. İlk olarak 2006 yılında yayınlanan endeks 2010 yılından bu yana yıllık olarak güncelleniyor. Ülkelerin demokrasi düzeyini ölçmek için Demokrasi Endeksi; seçim süreçleri ve çoğulculuk, hükümetin işleyişi, siyasi katılım, siyasi kültür ve sivil özgürlükler olmak üzere toplam beş grupta 60 göstereyi baz alıyor.

Ülkeleri sınıflandırmak için bu endekste dört kategori kullanıyor: Tam demokrasiler (*full democracies*), kusurlu demokrasiler (*flawed democracies*), melez rejimler (*hybrid regimes*) ve otoriter rejimler (*authoritarian regimes*). Demokrasi Endeksi'nde bu kategoriler şöyle tanımlanıyor:³⁴

33 Küresel Demokrasi Sıralamasının tüm verileri internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: www.democracyranking.org, erişim tarihi: 26.04.2017.

34 The Economist Intelligence Unit, *Democracy Index 2016*, London, The Economist Intelligence Unit Limited, 2017, s. 54.

Tam demokrasiler: Hem temel politik özgürlüklerin ve sivil hakların korunduğu hem de demokrasiyi geliştirmeye yatkın politik kültürün olduğu ülkeleri kapsıyor. Hükümetlerin işleyişleri tatmin edici düzeydedir. Medya hem bağımsız hem de çeşitlilik içerir. Etkin bir denge ve denetleme sistemi vardır. Yargı bağımsızdır ve yargı kararları uygulanır. Demokrasilerin işleyişinde sadece sınırlı sorunlar vardır.

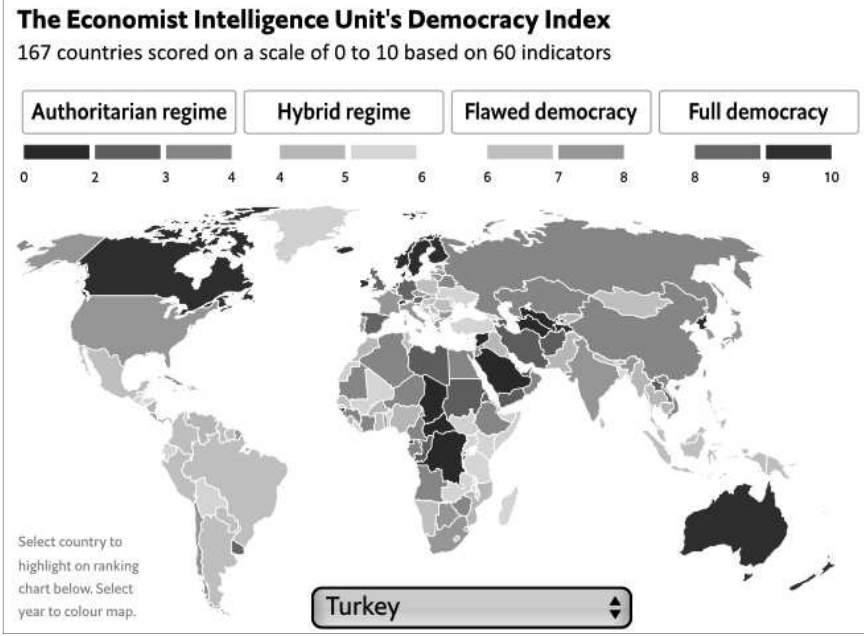
Kusurlu demokrasiler: Bazı sorunlara rağmen (basın özgürlüğü üzerindeki ihlaller gibi) bu ülkelerde de serbest ve adil seçimler vardır, temel sivil haklara saygı duyulur. Bununla beraber, yönetimdeki sorunlar, az gelişmiş politik kültür ve düşük düzeyli siyasi katılım gibi demokrasinin diğer boyutları konusunda dikkate değer zayıflıklar bulunur.

Melez rejimler: Seçimler temel düzensizlikler içerir ki bunlar sıklıkla serbest ve adil olmalarını engeller. Hükümetin muhalif partiler ve adaylar üzerindeki baskısı yaygın olabilir. Politik kültür, hükümetin işleyişi ve siyasi katılım konularındaki ciddi zayıflıklar gelişme içerisindeki demokrasilere kıyasla daha yaygındır. Yolsuzluk yaygınlaşma eğilimi gösterir ve hukukun üstünlüğü zayıftır. Sivil toplum zayıftır. Tipik olarak, gazeteciler üzerinde taciz ve baskı söz konusudur ve yargı bağımsız değildir.

Otoriter rejimler: Bu devletlerde, politik çoğulculuk yoktur veya çok sınırlıdır. Bu kategorideki birçok ülke tamamen diktatörlüktür. Bazı resmi demokrasi kurumları olabilir, ancak bunlar çok az temele sahiptir. Seçimler, gerçekleşmesi durumda bile, serbest ve adil değildir. Sivil özgürlüklerin ihlali ya da taciz edilmesi göz ardı edilir. Medya genellikle devlete aittir veya egemen rejime bağlı gruplar tarafından kontrol edilir. Hükümetin eleştirisi baskıya maruz kalır ve yaygın sansür söz konusudur. Bağımsız bir yargı yoktur.

Demokrasi Endeksi'ne göre 2006-2016 yılları arasında 0-10 ölçeğinde Türkiye'deki demokrasi değerleri 5,04 ile 5,76 arasında değişti. 2006 yılında 5,70 olan değer 2012 yılında en yüksek değer olan 5,76'a yükseldi. Bu yıldan itibaren önce 5,63, sonra 5,12'ye 2016 yılı itibarıyla ise 5,04'e geriledi. Demokrasi Endeksi'ne göre Türkiye'de demokrasi ve otoriterlik arasında melez bir rejim bulunuyor (Bkz.: Harita 5.8).

Harita 5.8: Demokrasi endeksi: Türkiye, 2016

Sosyo-ekonomik gelişme düzeyi gibi demokrasi seviyesi de Türkiye’de illere ve bölgelere göre dikkate değer oranda farklılıklar gösteriyor. Çatışmaların yoğunlaştığı Kürt coğrafyasında demokrasi seviyesini belirleyen birçok gösterge çok daha kötü durumda. Zira, Kürt coğrafyasında –Osmanlı’nın son döneminde meydana gelen isyanlar ve bastırma hareketleri bir tarafa bırakılırsa- Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana çoğunlukla hak ve özgürlüklerin askıya alındığı olağanüstü hâl yönetimleri hâkim oldu. Kürt bölgesi 1927-1952 yılları arasında bir tür askeri yönetim olan Umumi Müfettişlikler³⁵ ile idare edildi. 1960, 1970 ve 1980’de üç kez askeri darbe yaşandı. Son askeri darbenin etkileri ortadan kalkmadan 1987 yılında başlayan OHAL Bölge Valiliği³⁶ 2002 yılına kadar sürdü. Bu tabloya bakınca, Cumhuriyet’in kuruluşundan 2000’li yıllara kadar neredeyse sürekli bir OHAL yönetiminin Kürt coğrafyasında hâkim olduğu görülüyor.

OHAL yönetimi 2002 yılında sona erse de insan hakları örgütlerinin raporla-

35 Koçak, Cemil, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, 2. baskı, İstanbul, İletişim, 2010.

36 Olağanüstü Hal Bölge Valiliği döneminde Kürt bölgesinde yaşanan insan hakları ihlallerine ilişkin bir tartışma için bkz. Tanrıku, Sezgin & Yavuz, Serdar, “İnsan Hakları Açısından Olağanüstü Hal’in Bilançosu,” *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, no. 6 (2005): 493-521.

rının da teyit ettiği üzere,³⁷ Kürt çatışmasından kaynaklı olarak bölgede başta yaşam hakkı olmak üzere hak ihlalleri ve sınırlamaları ülkenin geri kalanına nazaran her zaman daha fazla oldu. Bununla beraber, AB üyelik süreci kapsamında yapılan reformlar Türkiye’de demokratikleşme yönünde dikkate değer düzeyde ilerlemeler sağladı. Özellikle 2002-2010 yılları Türkiye’de normalizasyon ve demokratikleşme yılları olarak not edilmelidir. Kürt meselesinin barışçıl demokratik yollarla çözümünü için AK Parti hükümeti ve KCK arasındaki diyalog süreçleri olan Oslo Süreci (2008-2011) ve Çözüm Süreci (2013-2015) Kürt coğrafyasında gündelik hayatın normalleşmesi yönünde önemli katkılar sağladı. Oslo Süreci’nde içinde belediye başkanlarının, siyasetçilerin, STK aktivistlerinin de olduğu 8.000’e yakın politik aktivistin KCK Operasyonları kapsamında tutuklanması gibi olumsuz gelişmelere, yine 2011-2013 yılları arasında artan çatışmalara rağmen, bu yıllar kısmı normalleşmenin yaşandığı ve hak ihlalleri ve sınırlamalarının azaldığı bir dönem oldu.

Çözüm Süreci’nin Temmuz 2015 tarihinde sonlanmasından sonra Kürt çatışmaları farklı bir boyut kazandı. Önceki yıllardan farklı olarak, son çatışmalar kentsel alanlarda yoğunlaştı ve çok sayıda can kaybına ve büyük ölçekli sosyo-ekonomik ve mekânsal yıkıma neden oldu. Bu dönemde, önceki bölümde ayrıntılı ortaya konulduğu üzere, başta yaşam hakkı olmak üzere birçok alanda geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde insan hakları ihlalleri yaşandı.

2.3. Türkiye’de etnik ve dini gruplar ve hakimiyet ilişkileri

Ülke düzeyindeki yapısal dinamiklerin üçüncüsünü etnik ve dini gruplar arasındaki hakimiyet ilişkileri oluşturuyor. Türkiye çok etnisiteli ve çok dindirli Osmanlı İmparatorluğunun bakiyesi üzerinde inşa oldu. Bununla beraber, Türkiye hem idari ve siyasi olarak hem kültürel olarak hem de demografik kompozisyon olarak Osmanlı’dan büyük farklılıklar arz ediyor.

Hristiyan Rumlar ve Ermeniler

Bir ulus-devlet olarak inşa olan Türkiye Cumhuriyeti’nin dayandığı Türklük Yahudiler istisna olmakla birlikte Müslüman olmayan topluluklara kapalıydı.³⁸ Osmanlı’nın sosyal, kültürel ve iktisadi hayatında çok önemli yerleri olan Ermeniler ve Rumlar başta olmak üzere Müslüman olmayan haklar Cum-

37 Bkz. İnsan Hakları Derneği ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı’nın raporları. Her iki kuruluş 1990’lı yıllardan bu yana her yıl insan hakları raporları hazırlıyorlar. Bu konuda ayrıca 2002 yılından bu yana AB tarafından her yıl hazırlanan Türkiye İlerleme Raporlarına bakılabilir.

38 Yeğen, Age., ss. 69-73, 109-114.

huriyet'in kuruluşu ile birlikte büyük oranda ya ülkeyi terk etmek zorunda kaldı ya kıyıma uğradı ya da Müslümanlaştı. Bu halkların maddi ve sembolik varlıkları büyük oranda ortadan kaldırıldı.

1912-1915 sanayi sayımına göre sanayinin %50'si Rumların, %20'si Ermenilerin, %5'i Yahudilerin ve %10'u da yabancıların elindeydi. Müslüman grupların payı sadece %15'ti.³⁹ Sanayinin %70'ine sahip Rumların ve Ermenilerin bugün Türkiye'deki nüfusları ve buldukları koşullar yaşanan yıkımın şiddetini açıkça gösteriyor. Osmanlı İmparatorluğu 1914 nüfusu resmi verilerine göre toplam 18.520.016 nüfusun 15.044.846'sı (%81,24) Müslüman, 1.729.738'si Rum (%9,34), 1.229.006'sı Ermeni (%6,64), 187.073'ü (%1,01) Yahudi, 87.116'sı (%0,47) Süryani, Nasturi ve Keldani, 14.907'si (%0,08) ise Bulgar'dı.⁴⁰

1915 yılında Hristiyan Ermeni halkına karşı uygulanan tehcir sonrasında yaşanan büyük felaket ile bu halkın hem maddi hem de sembolik varlığı büyük oranda yok edildi. Bu dönemde bir milyon civarında Ermeni yaşamını yitirdi. Öte yandan, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Yunanistan'la imzalanan nüfus mübadelesi antlaşması uyarınca, Türkçe konuşan Ortodoks Hristiyanlar ülkeyi terk etmek zorunda kaldı, buna karşılık Balkanlarda yaşayan Türkçe konuşmayan Müslümanlar Türkiye'ye kabul edildi.⁴¹ 30 Ocak 1923 tarihli "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" sonrası 1 milyon 700 bin kişi mübadele edildi.⁴²

Uluslararası Azınlık Hakları Grubu verilerine göre 2017 yılı itibariyle Türkiye'de 16.100 Rum Ortodoks, 60.000 Ortodoks ve 2.000 Katolik olmak üzere 62.000 Ermeni bulunuyor.⁴³ Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 2016 yılı itibariyle yaklaşık 80 milyon nüfusa sahip olan Türkiye'de Rumların ve Ermenilerin sayılarının binlerle ifade ediliyor olması Türkiye'de mekânın, kolektif kimliğin ve grubun Müslüman olmayan halklardan arındırılarak Sünni-Müslim kimliğine dayalı olarak yeniden inşa edildiğini tüm açıklığıyla ortaya koyuyor.

39 Çandar, Tefvik, *Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı Semineri*, içinde, *Cumhuriyet Devletleri Başlarken Türkiye Ekonomisi*, Bursa, Bursa İktisadi Ticari İlimler Akademisi, 1973, s. 163; Başkaya, Fikret, *Paradigmanın İflası – Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Ankara Özgür Üniversite Kitaplığı, 2004, s. 140.

40 Dündar, Fuat, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, ss. 447-446.

41 Yeğen, Age., s. 109.

42 Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1918-1913)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 67.

43 Minority Rights Group International, "World Directory of Minorities and Indigenous Peoples: Turkey", *Minority Rights Group International*, <http://minorityrights.org/country/turkey/>, erişim tarihi: 26.04.2017.

Aleviler

Bugün dini azınlıklar bağlamında Türkiye’de en önemli grup Alevilerdir. Hem Türk hem Kürt hem de Arap toplumu içerisinde önemli bir grubu temsil eden Aleviler Türkiye’deki etnik/ulusal sınırları aşan en büyük dini azınlığı oluşturuyor. Aleviliğin özgün bir din mi yoksa İslam dininin bir mezhebi olduğu konusunda tartışmalar hem Alevi toplumu içerisinde hem de dışarıdaki aktörler arasında devam ediyor. Bununla birlikte, egemen Sünni-İslamcı görüşe göre Alevilik farklı bir din değil, İslam’dan uzaklaşmış, “İslam-dışı” olmuş bir mezheptir.⁴⁴ Alevi kimliğinin sosyo-politik inşasını şekillendiren en önemli ilişkinin Sünni-İslam referanslı yönetimlerin söz konusu topluluklar üzerindeki egemenliğidir. Güçsüz bırakılmış ve dışlanmış bir dinin (veya mezhebin) mensupları olan Aleviler yüzyıllar boyu, ihmal, inkâr ve asimilasyon siyasetlerine maruz kaldılar.⁴⁵

Bu dini topluluk Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde fiziki kısımlara varan saldırılara maruz kaldı.⁴⁶ Kürt Alevilerinin sembolik merkezi konumunda bulunan Dersim’e dönük 1932-1937 yılları arası süren ve bölgenin nüfusunun üçte birinin ölümü, üçte birinin ise zorunlu göçü ile sonuçlanan askeri operasyonlar,⁴⁷ 1970’li yıllardan sonra Çorum, Maraş, Sivas ve İstanbul Gazi Mahallesi’nde onlarca Alevi yurttaşın yaşamını yitirmesiyle sonuçlanan olaylar⁴⁸ Cumhuriyet döneminde Alevilerin maruz kaldığı en önemli örgütlü şiddet vakalarıdır. Alevi toplumunun maruz kaldığı tarihsel ayrımcılık, ötekileştirme ve örgütlü şiddet Sünni-İslam referanslı siyasetlere ve yönetimlere muhalefet etmeyi, Alevi kimliğinin ana kurucu bileşeni haline getirdi. Başka bir ifadeyle Aleviliğin tarihsel ötekisi Sünni-İslam referanslı sosyo-politik yapılarıdır. Nitekim bugün Alevilerin çoğu için laiklik Sünni-Müslim çoğunluğa ve İslam-referanslı yönetimlere karşı bir korunma kalkanı, bir politik güvencedir.⁴⁹

44 Deniz, Dılşa, *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi – Antropolojik Bir Yaklaşım*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, ss. 18-17; Massicard, Elise, “Alevist Movements at Home and Abroad: Mobilization Spaces and Disjunction,” *New Perspectives on Turkey* no. 28-29 (2003): 163-187.

45 Çem, Munzur, *Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği: Etnisite, Dinî İnanç, Kültür ve Direniş*, 2. Baskı, İstanbul, Vate Yayınevi, 2011, s. 17.

46 van Bruinessen, Age., s.142; Aygün, Hüseyin, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan: Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*, 6. baskı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2011, ss. 57-68.

47 Çem, Age., ss. 417-494; Aygün, Age.

48 van Bruinessen, Martin, *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 125-129; Fırat, Gülsün, “Dersim’de Etnik Kimlik,” içinde, Şükrü Aslan (Ed.) *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 150.

49 Çiçek, Cuma, 2015a, Age..

Aleviler bugün hem Kürt muhalefeti hem Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hem de sosyalist sol içerisinde göz ardı edilemeyecek bir sosyo-politik mobilizasyon gücüne sahipler. Alevilerin Türkiye'deki nüfusu ve büyüklüğü konusunda bir uzlaşma söz konusu değil. Uluslararası Azınlık Hakları Grubuna göre Alevi nüfusunun oranı konusunda %10 ile %40 arasında değişen rakamlar söz konusu.⁵⁰ A. Çarkoğlu ve B. Toprak tarafından Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) için 2006 yılında yapılan çalışmada detaylı ve çapraz sorular sonucunda elde edilen oran ise %11,4'tür. H. Akkiraz tarafından 2012 yılında CHP için hazırlanan ve Alevilerin yoğunlukla yaşadıkları yerleşim yerlerinin 2011 yılı için geçerli nüfusları baz alınarak hazırlanan rapora göre ise Türkiye'de 12.521.752 Alevi bulunuyor.⁵¹ Buna göre, 2011 yılında toplam nüfusu 74.724.269 kişi olan Türkiye'nin %16,76'sını Aleviler oluşturuyor. Bu rakamlar baz alındığında 2016 yılı itibarıyla yaklaşık 80 milyona yakın nüfusu olan Türkiye'de 9 ile 13,4 milyon arasında Alevi yaşıyor.⁵²

Kafkaslar ve Lazlar

Türkiye'de Türkler dışındaki ana etnik/ulusal grupları Kafkaslar, Lazlar, Araplar ve Kürtler oluşturuyor. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte bu gruplar Türkçe konuşmayan ancak Türklüğe asimile edilebilir olarak görülen Müslüman grupları oluşturuyordu.⁵³ Kafkaslar ve Lazlar büyük oranda Türklüğe asimile edildi. Araplar siyasal anlamda bu projeye bir itirazda bulunmasalar da kültürel kimliklerini ve dillerini büyük oranda bugüne kadar korudular. Kürtler kültürel olarak önemli oranda asimile olsalar da hala canlı bir dile ve kültüre sahipler. Daha da önemlisi Cumhuriyetin Türklük projesine en önemli siyasal itiraz Kürtlerden geldi. Cumhuriyet tarihi boyunca dikkate değer isyanlara zemin teşkil eden bu itiraz, 1984 yılından bu yana bazı kesintilerle birlikte yaygın bir coğrafyada süregelen devlet-içi çatışmalara kaynaklık ediyor.

Abazalar, Çeçenler, Çerkezler, Dağıstanlılar, Osetler ve çeşitli Türki gruplarından oluşan Kafkasya kökenliler tek bir etnik/ulusal grubu oluşturmuyor. Bu

50 Minority Rights Group International, "World Directory of Minorities and Indigenous Peoples: Turkey-Alevis", *Minority Rights Group International*, <http://minorityrights.org/minorities/alevis/>, erişim tarihi: 26.04.2017.

51 Alevi Raporu olarak basına yansıyan bu raporun tam metni internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: <http://alevienstitusu.blogspot.com.tr/2012/12/sabahat-akkirazn-hazirlattg-alevi-raporu.html>, erişim tarihi : 28.04.2017.

52 Çarkoğlu, Ali & Toprak, Binnaz, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2006, ss. 8-37.

53 Yeğen, Age.

grupların tamamı farklı dilleri konuşuyor. Bununla beraber, tamamı Müslüman olan Türkiye'deki Kafkasların %90'sını Çerkezler oluşturuyor, geriye kalan %10'un çoğunluğu ise Abaza. Kafkas Dernekleri Federasyonu'na göre Türkiye'de yaklaşık 3 milyon Kafkas yaşıyor.⁵⁴ Coğrafik olarak dağınık olan Kafkaslar kültürel olarak büyük oranda Türklüğe asimile oldu ve etnik/ulusal kimlik temelli siyasal talepleri bulunmuyor.

Lazlar da Kafkasya kökenli bir halktır. Türkiye'de iki temel Laz grubu bulunuyor: Bunlardan birincisi Doğu Karadeniz'de Rize ve Artvin bölgesinde, ikinci grup ise Batı Karadeniz ve Doğu Marmara bölgelerinde bulunan Adapazarı, Sapanca, Yalova ve Bursa şehirlerinde yaşıyor. 1965 Nüfus sayımında 250.000 kişi kendisini Laz olarak tanımlamıştır. Bu rakam baz alınarak bugün Türkiye'de 750 bin ile 1,5 milyon arasında Laz'ın olduğu tahmin ediliyor. Köken olarak Ortodoks Hristiyan olan Lazlar 15. yüzyıldan itibaren Müslümanlaşmıştır.⁵⁵ Lazuri dilini konuşan Lazlar kültürel olarak büyük oranda Türklüğe asimile oldu. Kafkaslar gibi Lazların da bugün herhangi bir siyasal talebi bulunmuyor.

Araplar

Araplar üçüncü Türk olmayan etnik/ulusal Müslüman grubu oluşturuyor. Türkiye'nin güney-doğu sınırlarında bulunan Adana, Antakya, Hatay, Şanlıurfa, Mardin ve Siirt gibi illerde yoğunlaşan Araplar, öte yandan, büyük metropollerde de dikkate değer sayıda bulunuyor. 1965 Nüfus sayımında Türkiye nüfusunun %1,2'si anadilinin Arapça olduğunu ifade etmiştir. Aynı sayımda ikinci dili Arapça olan nüfusun oranı %0,53'tür. Bu iki grup toplamda %1,7'ye tekabül ediyor.⁵⁶ Dünya genelinde etnik köken, dil ve din araştırmaları yapan Amerikan merkezli *United States Center for World Mission* (USCWM) adlı kurumun Aralık 2008 verilerine göre toplam 52,8 milyon nüfusa sahip Türkiye'de 1 milyon 839 bin (%3,48) Arap yaşıyor.⁵⁷ KONDA'nın 2010 verilerine göre ise Türkiye'de kendini Arap olarak tanımlayan ve anadili Arapça olan yurttaşların

54 Minority Rights Group International, "World Directory of Minorities and Indigenous Peoples: Turkey-Caucasians", *Minority Rights Group International*, <http://minorityrights.org/minorities/caucasians/>, erişim tarihi: 26.04.2017.

55 Minority Rights Group International, "World Directory of Minorities and Indigenous Peoples: Turkey-Laz", *Minority Rights Group International*, <http://minorityrights.org/minorities/laz/>, erişim tarihi: 26.04.2017.

56 Devlet İstatistik Enstitüsü, *1965 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965, ss. 166-167.

57 Tafolar, Meriç, "Amerikan vakfından etnik köken araştırması," *Milliyet*, 02.01.2009, <http://www.milliyet.com.tr/amerikan-vakfından-etnik-koken-arastirmasi-gundem-1041916/>, erişim tarihi: 03.05.2017.

nüfusu %1,2. Öte yandan KONDA'nın 2006 tarihli çalışmasında bu oran %1,5 olarak tespit edildi.⁵⁸ Yukarıdaki rakamlardan Türkiye'de %1,5 ile %3,5 arasında bir nüfusun Arap olduğunu ve 2016 nüfus verilerine göre Türkiye'de yaklaşık 1,2 ile 2,8 milyon arasında Arap yaşadığı tahmin edilebilir.

Türkiye'deki Arap nüfusu Suriye iç savaşı sonrası Türkiye'ye gelmek zorunda kalan Suriyelilerden sonra dramatik olarak arttı. İçişleri Bakanlığı verilerine göre Türkiye'de kaydı bulunan Suriyeli sayısı 3,5 milyonu aştı.⁵⁹ Kayıt dışı gelenlerle birlikte bu rakamın çok daha fazla olduğunu not etmek gerekir. Bu nüfusun büyük çoğunluğunun birkaç yıldır Türkiye'de yaşadığı, Suriye'de iç savaşın devam ettiği ve yaşanan yıkımın boyutları dikkate alındığında, çoğunluğunun Türkiye'de kalacağı öngörülebilir. Bugün itibariyle Suriye'den gelenlerle birlikte Türkiye'de 4,4 ile 6 milyon arasında bir Arap nüfus bulunuyor.

Sosyal ve politik olarak büyük oranda Türkiye'ye entegre olan Araplar kültürel kimliklerini bugüne kadar koruyabildi. Arap topluluğunun Türkiye'de siyasi bir talebi ya da siyasi talepler etrafında dikkate değer bir sosyo-politik mobilizasyonu bulunmuyor. Bununla birlikte Arap topluluğu gündelik hayatta canlı bir dile ve kültüre sahip. Arap nüfusundaki son yıllarda yaşanan dramatik değişimin hem bu topluluğun kültürel ve siyasi durumuna hem de Türkiye'de bulunan etnik/ulusal gruplar arasındaki ilişkilere dikkate değer düzeyde etkilerde bulunacağı öngörülebilir.

Kürtler

Türkiye'deki Müslüman azınlıklar olarak en büyük grubu Kürtler oluşturuyor. Kürtlerin demografik dinamiklerini tarihsel ve coğrafik olarak ele alan M. Izady'nin 1992 yılında yaptığı çalışmaya göre, 1900-1990 yılları arasında Türkiye'deki Kürtlerin oranı %18,9 ile %24,1 arasında değişiyor.⁶⁰ Öte yandan 1935 ve 1965 yılında yapılan nüfus sayımları, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 1998 ve 2003 yıllarında yapılan Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması ve akademik çalışmaların verilerini kullanan İ. Koç'a göre Kürtlerin 1935-2003 döneminde nüfusları %7,6 ile %14,4 arasında değişiyor.⁶¹

58 Konda, *Konda Biz Kimiz'io: Kürt Meselesi'nde Algı ve Beklentiler Araştırması*, Konda Araştırma, 2011, ss. 13-14. <http://konda.com.tr/tr/rapor/kurt-meselesinde-algı-ve-beklentiler/>, erişim tarihi: 03.05.2017.

59 Milliyet, "Bakan Soylu: Türkiye'de 3 milyon 551 bin 78 mülteci var," *Milliyet*, 15.02.2017, <http://www.milliyet.com.tr/bakan-soylu-turkiye-de-3-milyon-siyaset-2396690/>, erişim tarihi: 28.06.2017.

60 Izady, *Age.*, s. 342.

61 Koç, İsmet, "Türkiye'de Türkçe ve Kürtçe Anadil Nüfuslarının Demografik Farklılaşma ve Bütünleşme Düzeyleri," *21. Yüzyıl Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart 2007, ss. 181-186., <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/35.pdf>, erişim tarihi: 08.05.2017.

1935 nüfus sayımında %9,2 olan oran, 1965 nüfus sayımında %7,6 olarak tespit ediliyor. Sonraki yıllarda kademeli olarak artan nüfus oranı 2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasında %14,4 olarak not ediliyor.⁶² KONDA'nın 2011 tarihli *Biz Kimiz'10: Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler*⁶³ adlı araştırmasında kendini Kürt olarak tarif edenlerin oranı %13,5, Zaza olarak tarih edenlerin oranı ise %1,2 olarak tespit ediliyor. 2006 yılında yapılan araştırmada ise bu oranların sırasıyla %11,9 ve %1,0 olduğu görülüyor. Yapılan çalışmada "ANADİLİNİZ hangisidir, yani annenizden öğrendiğiniz konuşma diliniz hangisidir" sorusuna verilen cevaplar içerisinde Kürtçenin oranı %12,7, Zazacanın ise %1,4'tür. Bu oranlar dikkate alındığında KONDA araştırmasına göre, Türkiye nüfusunun %14,1 ile %14,7'si Kürtlerden oluşuyor. 2016 yılı verileri itibarıyla toplam nüfusunun yaklaşık 79,9 milyon olduğu dikkate alındığında, Türkiye'de 11,27 – 11,75 milyon Kürt bulunuyor. Öte yandan, 2006 yılında bu oranın %12,9 çıkması, vatandaşların etnik/ulusal kimliğini ve anadilini serbestçe açıklayamadığı ve gerçek oranların daha yüksek olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

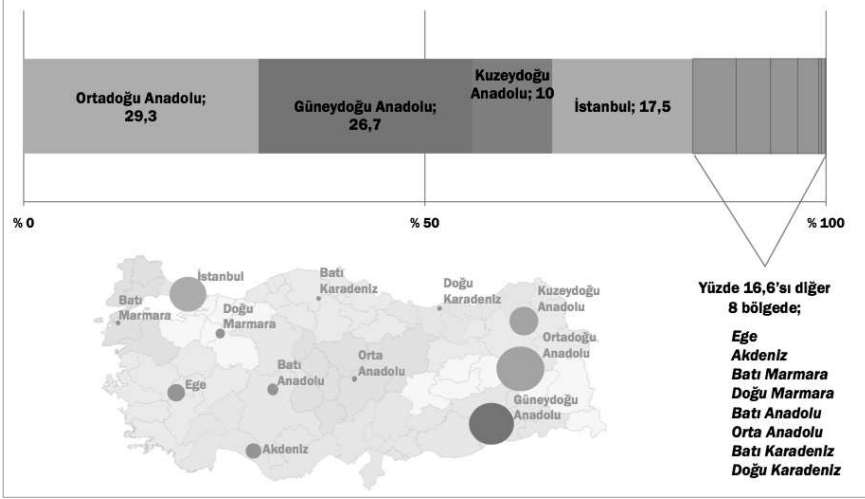
KONDA araştırmasında Kürtlerin toplam nüfusunun Birinci Kademe 12 Bölge'ye dağılımına bakıldığında %26,7'si Güneydoğu Anadolu bölgesinde, %29,3'ü Ortadoğu Anadolu bölgesinde, %10'u Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde %17,5'i İstanbul bölgesinde ve %16,6'sı kalan diğer sekiz bölgede yaşıyor (Bkz. Harita 5.9).⁶⁴ Bu 12 Birinci Kademe Bölgenin her birindeki nüfus dağılımına bakıldığında Kürtlerin nüfus oranları Güneydoğu Anadolu bölgesinde %64,1, Ortadoğu Anadolu bölgesinde %79,1, Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde %32 ve İstanbul'da %14,8'dir. Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Batı Marmara ve Orta Anadolu bölgelerinde göz ardı edilebilecek oranda olan Kürtler, Doğu Marmara'da %4,9, Ege'de %6,1, Batı Anadolu'da %7,7 ve Akdeniz'de %4,9 oranında nüfusa sahiptir (Bkz. Harita 5.10).

62 Koç, Age.

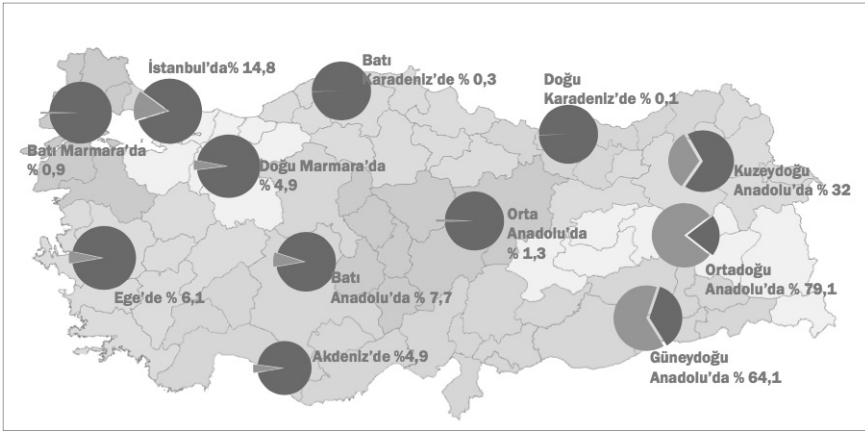
63 KONDA, Age., ss. 13-14.

64 KONDA, Age., s. 15.

Harita 5.9: Kürt nüfusunun 12 bölge bazlı dağılımı, 2011

Harita 5.10: 12 Bölgede Kürlerin nüfus oranları, 2011

Kürtler nüfus büyüklüğü olarak Türkiye'deki en büyük etnik/ulusal azınlığı oluşturuyor. Kürtler içerisinde de Ezidiler ve Aleviler iki ana dini azınlık grubu oluşturuyorlar. Bununla birlikte Kürtlerin çoğunluğu Sunni-Müslim. Bu anlamda, Kürtler sadece en büyük etnik/ulusal azınlığı değil, aynı zamanda en büyük Müslüman azınlığı oluşturuyor. Nüfus büyüklüğünün yanı sıra, Kürtler ülkenin doğu ve güneydoğu bölgelerinde çoğunluğu oluşturuyorlar. İstanbul, İzmir, Antalya, Mersin gibi büyükşehirlerde önemli bir nüfusa sahipler. Ayrıca, on yıllar süren asimilasyon politikalarına rağmen bugün canlı bir Kürt dili ve kültürü bulunuyor. Son olarak, Kürtler kültürel taleplerden öteye

siyasal taleplerde bulunuyorlar ve bu talepler bugün Kürt çatışmasının en önemli dinamiğini oluşturuyor.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana süregelen etnik/ulusal gruplar arasındaki ilişkilerin yıkılışı ve yeniden kuruluşu sürecine Türk kimliğine dayalı "zamanın ve mekânın etno-milliyetçi bütünleşme projesinin"⁶⁵ yön verdiği söylenebilir. Bu proje içerisinde Türk kimliği kurucu unsur olarak işlev gördü, diğer etnik/ulusal kimlikler üzerinde hâkim bir kimlik olarak inşa edildi. Bu hakimiyet sadece siyasal alanda değil hem kültürel hem de sosyo-ekonomik hayatta inşa edildi. M. Yeğen'in altını çizdiği üzere bu dönemde, Türklük Ermeniler, Rumlar ve Süryaniler gibi Müslüman-olmayanlara kapalı, Kürtler, Araplar, Kafkaslar ve Lazlar gibi Müslüman olanlara açık bir kimlik olarak inşa edildi. Bu inşa sürecinde Müslüman olmayan gruplar ayrımcı politikalara, Müslüman etnik/ulusal azınlıklar "Türkleşebilir" gruplar olarak asimilasyon politikalarına maruz kaldı.⁶⁶

Müslüman olmayanlar içerisinde bir istisna teşkil eden Yahudilik ve Türklük arasındaki ilişki ile asimilasyona direnen Kürtlük ve Türklük arasındaki ilişkiyi analiz eden Yeğen'e göre "Türklüğe dahil olmayı belirleyen bir üst-ilke, bir süper-ilke vardı ve hep de oldu: Sadakat."⁶⁷ Bir yandan Kürtlerin önemli bir bölümünün asimilasyona direnmeleri, öte yandan İKB'nin inşası Kürtlerin "Türklüklerinin ve sadakatlerinin Türk milliyetçiliği nezdinde iyice belirsiz"⁶⁸ bir hal almasına sebep oldu. Bu anlamda, Kürtlük ile Türklük arasındaki ilişkinin bugün tek başına asimilasyon politikası ile açıklanamayacağı, ayrımcılık, dışlama, çatışma, tanıma ve bütünleşme gibi farklı seçenekleri içeren kırılğan bir zemin üzerinde yeniden kurulduğu ileri sürülebilir.

2.4. Türkiye'de devlet-içi çatışmaların tipi

Devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen en önemli dinamiklerden biri de bu çatışmaların tipidir. Farklı zaman ve mekanlarda meydana gelen bu tür çatışmalar üzerine yapılan akademik çalışmalar çatışmaların etnik/ulusal ya da dini temelli mi yoksa ülke ölçeğinde yönetimin değişimini hedefleyen

65 Öktem, Kerem, "Incorporating the Time and Space of the Ethnic 'Other': Nationalism and Space in Southeast Turkey in the Nineteenth and Twentieth Centuries," *Nations and Nationalism* 10, no. 4 (2004): 559-578; Gündoğan, Azat Zana, "1960'larda Tunceli/Dersim Kent Mekânında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, ss. 481-506.

66 Yeğen, Age., ss. 111-116.

67 Yeğen, Age., ss. 112-113.

68 Yeğen, Age., s. 115.

sosyo-politik temelli mi olduğu sorusunun önem arz ettiğini gösteriyor.

Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye’de 1984 yılından bu yana süre gelen çatışmaların esasında etnik/ulusal temelli bir kimlik çatışması olduğu açıktır. Türkiye’de HDP tarafından temsil edilen ana-akım Kürt Hareketi hiç kuşkusuz bir etnik/ulusal harekete indirgenemez. Bu siyasi hareketin Kürtlerin etnik/ulusal sorunları kadar Türkiye’nin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik sorunlarına da odaklandığı ve bu konuda dikkate değer bir toplumsal mobilizasyon içerisine girdiği açıktır.⁶⁹ Ana-akım Kürt Hareketinin merkezini oluşturan KCK’nin tarihsel şekillenişine bakıldığında bu sosyo-ekonomik ve sosyo-politik dönüşüm iddiasının önemli bir yer tuttuğu görülür. 1980’li yıllarda büyük oranda sosyalist düşünce etrafından formüle edilen bu toplumsal dönüşüm meselesi, bugün toplumsal cinsiyet özgürlüğü, toplumcu/komünal ekonomi, ekoloji ve özgürlükçü kimlik politikaları olmak üzere dört ana eksen üzerine kuruluyor. Aşağıdan-örgütlenme esaslı meclislere dayalı konfederal bir toplumsal organizasyon ise bu dört eksenin temelini oluşturuyor.⁷⁰ Ana-akım Kürt Hareketinin çerperinde bulunan ve esasen merkezin belirlediği referansları kitlelere taşıyan ve temsil eden HDP’nin söylemleri ve eylemleri incelendiğinde de bu sosyo-ekonomik ve sosyo-politik dönüşüm sorununun söz konusu siyasi hareket için merkezi bir yer tuttuğu görülür. HDP’nin Parti Programı⁷¹ ve 07 Haziran 2015 ve 01 Kasım 2015 seçimlerindeki seçim beyan-nameleri,⁷² yine söz konusu seçimlerde Türkiye’de farklı etnik/ulusal ve dini azınlıklar ile feminist, sosyalist, liberal ve Müslümanlardan gösterdiği adayların profilleri HDP’nin tek başına Kürtlerin etnik/ulusal meselesine odaklanan bir siyasi partiye indirgenemeyeceğini açıkça gösteriyor.

Bununla beraber, Kürtlerin sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi talepleri ana-akım Kürt Hareketinin toplumsal mobilizasyonunun esasını oluşturuyor. Bu hem KCK hem de HDP için geçerli. Söylem düzeyinde bakıldığında, söz konusu iki aktörün açıklamaları, temel metinleri ve talepleri bu durumu teyit ediyor. Öte yandan, kurumsal/örgütsel düzeyde bakıldığında, sınırlı sayıda da olsa Kürt olmayan bireyler KCK ve HDP içinde yer alsada özellikle toplumsal taban anlamında söz konusu aktörlerin insan kaynağının neredey-

69 Bu konuda daha detaylı bir tartışma için bkz: Çiçek, 2015a, Age.

70 Çiçek, Cuma, “Demokratik Ulusçuluk ve Radikal Demokrasi,” içinde E. Haspolat ve D. Yıldırım (Der.) *Türkiye’de Yeni Siyasi Akımlar (1980 Sonrası)*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2016, ss. 351-403

71 Halkların Demokratik Partisi, *Halkların Demokratik Partisi Programı*, Ankara, Halkların Demokratik Partisi, <http://www.hdp.org.tr/parti/parti-programi/8>, erişim tarihi: 08.05.2017.

72 Halkların Demokratik Partisi, *HDP 2015 Seçim Bildirgesi*, Ankara, Halkların Demokratik Partisi, <http://www.hdp.org.tr/materyaller/genel-secim-7-haziran/6010>, erişim tarihi: 08.05.2017.

se tamamını Kürtler oluşturuyor. Türkiye ölçeğinde %11-13 bandında oy alan ve batı metropollerinde genellikle %10'un altında oy alan HDP'nin Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı şehirlerde %85-90'lara varan oylar alması, 10-12 ilde %50 ve üstü oy alması bu durumu teyit ediyor. Nitekim dünyadaki çatışmalar konusunda en kapsamlı sayısal veri tabanı olan COW, Türkiye'deki çatışmaları kimlik temelli devlet-içi bir çatışma olarak kodluyor.⁷³

2.5. Çatışmaların coğrafyası

Devlet-atlı çatışmaların tipi kadar, çatışmaların coğrafyası çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda önem arz ediyor. Çatışma coğrafyası bağlamında üç husus öne çıkıyor: Çatışmaların bölgesel dağılımı, çatışma bölgesinin coğrafik özellikleri ve sınır bölgelerinin sayısı. Ülke içerisinde belli bir bölgede yoğunlaşan çatışmaların, ülke geneline yayılan çatışmalara kıyasla daha uzun sürdüğü ve bu tür vakalarda müzakereye dayalı çözümün daha zor olduğu görülüyor. Hem bölgesel hem de kimlik temelli çatışmalar bu anlamda çok daha uzun sürüyor.

Bu konuda Türkiye'ye bakıldığında büyükşehirlerde bombalı saldırılar olsa da esasında çatışmalar Kürt coğrafyasında yoğunlaşıyor. İran ve Irak sınırı hattı çatışmaların en fazla yoğunlaştığı bölgeler. Uppsala Üniversitesi Barış ve Çatışma Araştırmaları Bölümü (*Uppsala Universitet Department of Peace and Conflict Research*) tarafından hazırlanan Grafik 5.5'te Türkiye Devleti ile PKK arasında 1989-2016 yılları arasında meydana gelen çatışmalarda yaşanan can kayıplarının mekânsal dağılımı görülüyor.⁷⁴ Haritanın gösterdiği üzere can kayıplarının çok büyük bir çoğunluğu ülkenin güneydoğu bölgesindeki Kürt coğrafyasında yaşanmıştır. Bu anlamda, Türkiye'deki çatışmaların bir bölgesel çatışma olduğu açıktır.

73 Daha fazla detay için bkz.: <http://cow.dss.ucdavis.edu>, erişim tarihi: 09.05.2017.

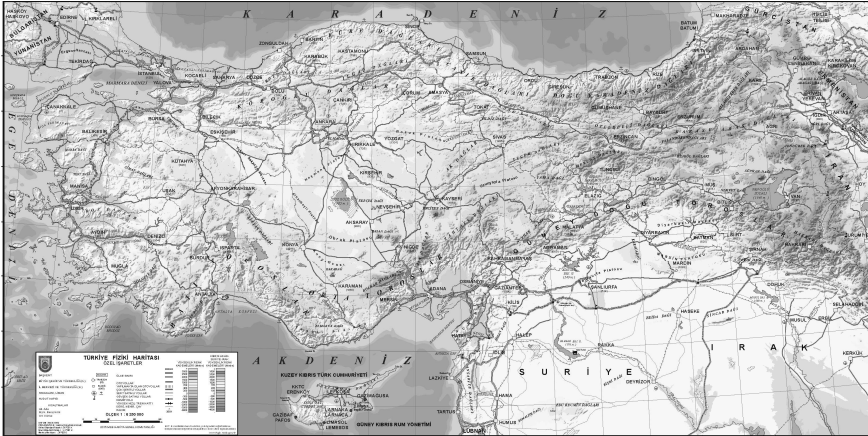
74 Uppsala Conflict Data Program, "Government of Turkey – PKK," *Uppsala Universitet Department of Peace and Conflict Research*, 2016, <http://ucdp.uu.se/#/statebased/781>, erişim tarihi: 10.05.2017.

Grafik 5.5: Türkiye Devleti – PKK çatışmasında yaşanan can kayıplarının coğrafik dağılımı, 1989-2016

Çatışma bölgesinin fiziki özellikleri çatışmaların coğrafyası konusunda öne çıkan ikinci önemli husus. Zira, farklı zaman ve mekanlarda meydana gelen devlet-içi çatışmalara dair bilgiler, dağlık ve ormanlık alanlarının yoğunluğunun çatışmaların formasyonunu doğrudan etkilediğini gösteriyor. Harita 5.11'de görüldüğü üzere, Kürt coğrafyası Türkiye'nin en dağlık bölgesini oluşturuyor.⁷⁵ Çatışmalarda yaşanan can kayıplarının mekânsal dağılımını gösteren Grafik 5.5 ile dağlık alanları gösteren Harita 5.11 birlikte analiz edildiğinde, çatışmaların büyük oranda dağlık alanların yoğun olduğu Van gölünün batı, güney ve doğusunda bulunan bölgelerde yoğunlaştığı görülür.

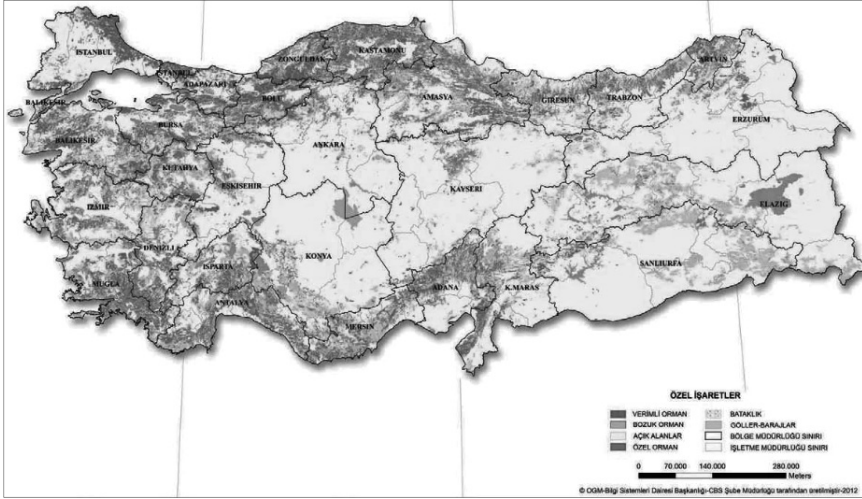
Harita 5.11: Türkiye fiziki haritası

75 Harita internet ortamında erişime açıktır. Bkz.: <http://www.hgk.msb.gov.tr/images/urun/90cc7defe415eb3.tif>, erişim tarihi: 10.05.2017.

Yüksek dağların yoğun olduğu Kürt coğrafyasında ormanlık alanlar diğer bölgelere kıyasla oldukça sınırlıdır. Irak sınırında bulunan Şırnak ve Siirt ile orta bölgede bulunan Bingöl dışında kalan illerde ormanlık alanların %30'un altında olduğu görülüyor.⁷⁶ Harita 5.12'de Türkiye'de illere göre orman varlığı görülüyor.⁷⁷

Harita 5.12: Türkiye orman varlığı haritası

Son olarak sınır bölgeleri anlamında Türkiye'deki çatışmalara bakıldığında, çatışmaların yoğunlaştığı bölgede beş ülke ile sınır hattının olduğu görülüyor. Türkiye'nin kuzeydoğuda bulunan Gürcistan ile 276 kilometre, Ermenistan ile 328 kilometre, doğuda bulunan İran ile 560 kilometre, güneyde bulunan Irak ve Suriye ile sırasıyla 384 ve 911 kilometre sınırı bulunuyor. Bugüne kadar Gürcistan ve Ermenistan sınır bölgelerinde sınırlı düzeyde çatışmalar yaşandı. Öte yandan, İran, Irak ve Suriye sınır hattının çatışmaların yoğunlaştığı ana bölgeler olduğu görülüyor.

Suriye iç savaşının patlak verdiği 2011 yılına kadar dikkatler daha çok İran ve Irak sınır hattındaydı. Zira, Türkiye'nin yanı sıra Irak ve İran'da da siyasi ve askeri olarak örgütlenen KCK, her iki ülkenin sınırları boyunca sınır-ötesi ölçekte silahlı bir mobilizasyon içerisindeydi. Bu sınır hatlarının dağlık olması sınır-ötesi silahlı mobilizasyonu kolaylaştırıyor. Örgütün askeri merkezlerinin

76 Orman Genel Müdürlüğü, *Orman Atlası*, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü, s. 9.

77 Orman Genel Müdürlüğü, *Age.*, s. 15.

çoğunlukla Türkiye sınırlarının ötesinde özellikle İran-İrak sınır hattı boyunca yer alması Kürt meselesinde sınır meselesini önemli kılıyor. Irak topraklarında bulunan örgütün askeri merkezlerine dönük ilki 1983 yılında yapılan ve özellikle 1990'lı yıllarda yoğunlaşan sınır-ötesi askeri hareketler bile tek başına sınır meselesinin Kürt çatışmasında ne derece önem arz ettiğini gösteriyor. İç savaşın patlak vermesiyle birlikte Suriye sınırı en az Irak ve İran sınırı kadar önemli hale geldi. Zira, Suriye sınırında KCK'nin kardeş örgütü olan PYD liderliğinde, Rusya ve ABD'nin desteğiyle kurulan *de facto* otonom bölge bugün Türkiye'nin Kürt meselesinin en önemli parametrelerinden birini oluşturuyor.⁷⁸

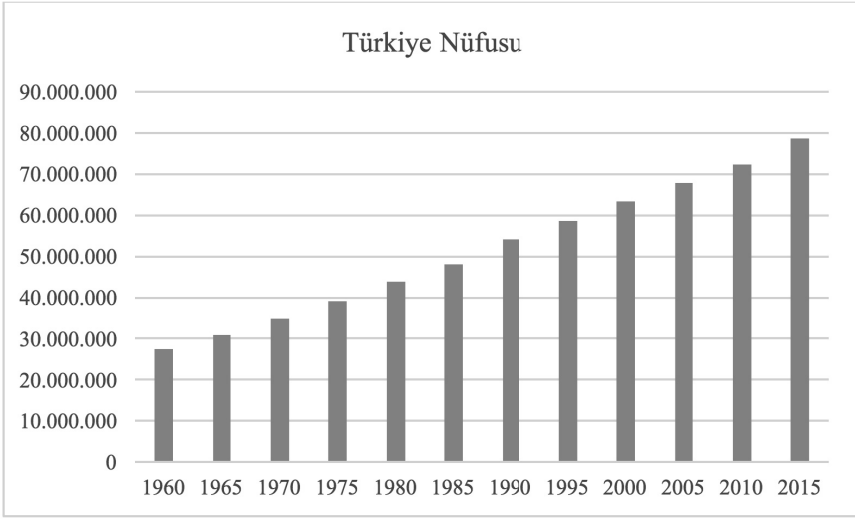
2.6. Nüfus ve diaspora

Devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen ulusal ölçekteki yapısal dinamikler bağlamında son olarak nüfus ve diaspora dinamiklerine bakmak gerekir. Grafik 7.6'da Türkiye'nin 1960-2015 yılları arası nüfus değişimi görülmüyor.⁷⁹ DB verilerine göre 1960 yılında Türkiye'nin nüfusu 27,5 milyon iken, 1990'da 54 milyon, 2000'de 63,2 milyon, 2015 yılında ise 78,7 milyon olmuştur. BM Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı Nüfus Bölümü verilerine göre Türkiye nüfus büyüklüğü itibarıyla 1950 yılında dünyada 20. sırada yer alıyordu. 2015 itibarıyla Almanya ve İran'dan sonra gelen Türkiye 18. sırada yer alıyor. BM tahminlerine göre 2050 yılında Türkiye 96 milyon nüfusu ile 19. sırada yer alacaktır.⁸⁰

78 Çiçek, Cuma, *15 Temmuz Sonrası Kürt Meselesi ve Sivil Toplum: Diyalog ve Uzlaşma Olanakları*, Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul, Mart 2017, İstanbul, http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2017/04/CumaCicek_15TemmuzSonrasiSivilToplum.pdf, erişim tarihi: 10.05.2017.

79 The World Bank, "Population, total: Turkey," *The World Bank*, 2016, <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=TR>, erişim tarihi: 10.05.2017.

80 United Nations, *World Population Prospects: The 2015 Revision: Key Findings and Advance Tables*, New York, United Nations, 2015., https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf, erişim tarihi: 10.05.2017.

Grafik 5.6: Türkiye nüfusu, 1860-2015

BM 2016 İnsani Gelişme Raporu'na göre yaş ortalaması 29,8 yıl olan Türkiye'de çalışma yaşında olan 15-64 yaş arası her 100 kişiye düşen bağımlı çocuk ve yaşlı kişi sayısı 49,7'dir. Çalışma yaşında olan (15-64) kişi sayısı ise 52,5 milyondur. Son olarak, nüfusun %73,4'ü kentsel alanlarda yaşıyor.⁸¹

Büyük bir nüfusa sahip olan Türkiye aynı zamanda görel olarak büyük bir diasporaya sahip. Dışişleri Bakanlığı verilerine göre yaklaşık 5,5 milyon vatandaş yurtdışında yaşıyor. Bunların 4,6 milyon gibi büyük çoğunluğu Almanya, Fransa ve Hollanda başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde bulunuyor. Geri kalan kısmı ise Kuzey Amerika, Asya, Orta Doğu ve Avustralya'da yaşıyor.⁸² Kalkınma Bakanlığı verilerine göre ise yurtdışında 6 milyon Türkiye vatandaşı ikamet ediyor. Bunların 5 milyonu Avrupa'da yaşarken, sadece Almanya'da yaşayan vatandaşların sayısı yaklaşık 3 milyon civarında.⁸³ 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşen anayasa değişikliği referandumunda yurtdışında kayıtlı seçmen sayısı 2.957.870'di.⁸⁴ Yaklaşık 80 milyon nüfusa sahip Türkiye'de 55,37

81 United Nations, "Human Development Indicators: Turkey," *United Nation*, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/TUR>, erişim tarihi: 10.05.2017.

82 Dışişleri Bakanlığı, "Yurtdışında yaşayan Türk vatandaşları," *Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa, erişim tarihi: 10.05.2017.

83 Kalkınma Bakanlığı, *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014., http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/15961/oik_goc.pdf, erişim tarihi: 10.05.2017.

84 Yurtdışında seçmen sayısı için bkz.: <https://secim.haberler.com/2017/referandum-yurtdisi-sonuclari/>, erişim tarihi: 10.05.2017.

milyon seçmen olduğu ve yurtdışında bulunan yaklaşık 3 milyon seçmen olduğu dikkate alındığında diasporada yaklaşık 4,3 milyon vatandaşın yaşadığı söylenebilir. Bu veriler Türkiye'nin nüfusunun yaklaşık %5'i kadar bir diasporaya sahip olduğunu gösteriyor.

Diaspora konusunda ele alınması gereken bir diğer önemli husus Kürt diasporasıdır. Sadece Türkiye'den değil, aynı zamanda Suriye, Irak ve İran'dan önemli sayıda Kürt anavatanlarının dışında yaşıyor. Kürt diasporasının büyüklüğü konusunda yapılmış resmi bir çalışma bulunmuyor. Paris Kürt Enstitüsü'nün tahminlerine göre Türkmenistan'da 60 bin, Azerbaycan'da 150 bin, Ermenistan'da 45 bin, Gürcistan'da 50 bin, Afganistan'da 200 bin ve Lübnan'da 150 bin Kürt yaşıyor. Öte yandan, çoğunluğu Almanya, Fransa ve Hollanda olmak üzere Avrupa'da 1,5 ile 1,7 milyon arasında Kürt yaşıyor.⁸⁵ Diasporadaki Kürtlerin geldikleri dört ülkeye göre oranları konusunda bir tahminde bulunmak zor. Bununla birlikte en büyük Kürt nüfusunun Türkiye'de yaşadığı dikkate alındığında, diasporadaki Kürtlerin en az yarısının Türkiye kökenli olduğu tahmin edilebilir.

Bu alt bölümde, ülke ölçeğinde aktörlerin müdahil olmadığı ya da kısa vadede değiştiremediği yapısal dinamikler bağlamında sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, demokrasi seviyesi, etnik/ulusal gruplar arasındaki hakimiyet ilişkileri, çatışmaların tipi, çatışmaların coğrafyası ve son olarak nüfus ve diaspora dinamikleri bağlamında Türkiye'deki temel parametreler ele alındı. Analizi tamamlamak için sonraki alt bölümde aktör bazlı dinamikler inceleniyor.

3. Aktör-Bazlı Parametreler

Devlet-içi çatışmalar üzerine yapılan çalışmaların ele alındığı birinci bölümde aktör-bazlı dinamikler bağlamında çatışmaların maliyeti, çatışmaların süresi, devlet kapasitesi, politik öznellik, güç/iktidar paylaşımı ve üçüncü tarafların katılımı gibi faktörlerin altı çizildi.

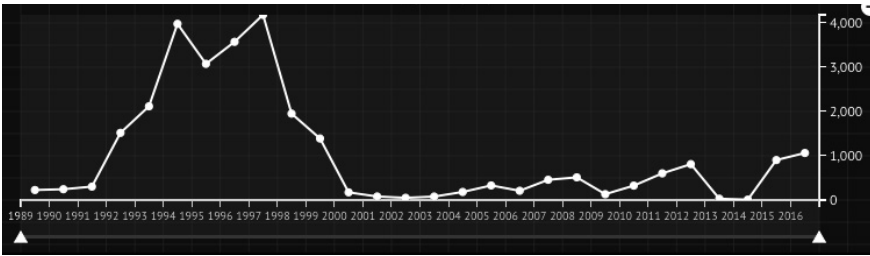
3.1. Çatışma süresi

Türkiye'deki çatışmalar 1984 yılında PKK'nin Siirt'in Eruh ve Hakkari'nin Şemdinli ilçelerinde yaptığı saldırılarla başladı. Bununla beraber, çatışmalar büyük oranda 1990'lı yılların başıyla birlikte arttı. 1990'lı yıllardan bu yana çeşitli

⁸⁵ Institut kurde de Paris, "Diaspora Kurde," *Institut kurde de Paris*, 30.06.2016, <http://www.institutkurde.org/info/diaspora-kurde-1232550920>, erişim tarihi: 10.05.2017.

ateşkes girişimleri olsa ve dönem dönem kesintiye uğrasa da çatışmalar geride kalan 33 yıla rağmen devam ediyor. 1993, 1995, 1998 ve 1999 yıllarında PKK tek taraflı olarak ateşkesler ilan etti. Bu konuda özellikle PKK'nin lideri Öcalan'ın 1999 yılında yakalanmasından sonra yaptığı çağrı üzerine silahlı militanların yurtdışına çekildiği ve 2004 yılına kadar süren beş yıllık fiili ateşkesi not etmek gerekir. Devlet ve örgüt arasındaki diyalog girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması sonucu 2004 Haziran ayında çatışmalar yeniden başladı. 2008-2011 dönemleri arasında kamuoyunda Oslo Süreci olarak bilinen yeni bir diyalog süreci yaşandı. Ancak bu girişim de sonuçsuz kaldı ve 2011 yılında çatışmalar şiddetlenerek yeniden başladı. Yaklaşık bir buçuk yıllık şiddetli çatışmalardan sonra 2013 yılında Çözüm Süreci başladı ve 2015 Haziran ayına kadar güçlü ve etkin bir ateşkes yaşandı. Ancak son diyalog süreci de başarısız oldu ve 2015 Temmuz ayından bu yana çatışmalar devam ediyor. Özellikle kentsel alanlarda yoğunlaşan çatışmalarda can kayıpları ile sosyoekonomik ve mekânsal yıkımlar geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde artı.

Uppsala Üniversitesi Barış ve Çatışma Araştırmaları Bölümü tarafından hazırlanan Grafik 5.7'de 1989-2016 yılları arasında yaşanan çatışmalardan kaynaklı can kayıplarının yıllara göre dağılımı görülüyor.⁸⁶ Can kayıplarının sayısı konusunda farklı kaynaklar farklı rakamlar veriyor. Bununla birlikte, Grafik 5.7'de görüldüğü üzere çatışmalar özellikle 1990'lı yıllarda şiddetlendi, 2000-2004 yılları arasında görece bir çatışmasızlık ortamı yaşandı. Öte yandan 2004 ortasında tekrar başlayan çatışmalar özellikle 2008-2011 Oslo Süreci ile 2013-2015 Çözüm Süreci'nin başarısızla sonuçlanmasından sonra tekrar şiddetlendi.

Grafik 5.7: Türkiye'nin Kürt çatışmasında yaşanan can kayıpları, 1989-2016

86 Department of Peace and Conflict Research, "Uppsala Conflict Data Program," *Uppsala Universitet Department of Peace and Conflict Research*, 2016, <http://ucdp.uu.se/#/conflict/354>, erişim tarihi: 11.05.2017.

3.2. Çatışmaların maliyeti

Çatışmaların maliyeti bağlamında öne çıkan en önemli hususu yaşanan can kayıpları ve zorla yerinden edilen insanlar oluşturuyor. Dünya'daki belli başlı çatışmaların takip edilip verilerinin derlendiği UCDDP'ye göre Türkiye'de devlet ve PKK arasındaki çatışmalarda 1989-2016 yılları arasında 28.524 kişi hayatını kaybederken, PKK'den kaynaklı tek taraflı şiddet eylemlerinde 1.267 sivil hayatını kaybetti. Buna göre 1989-2016 yılları arasında toplam can kaybı 29.791 kişiyi buluyor. Dünya'daki belli başlı çatışmaları takip eden bir başka proje olan COW verilerine göre 1984-1986 yılları arasında yaşanan çatışmalarda Türk devleti 1.500, PKK ise 9.000 üyesini kaybetti. 1991-1999 yılları arasında ise taraflardan sırasıyla 3.500 ve 13.000 kişi yaşamını yitirdi. Buna göre 1984-1999 yılları arasında Türk devleti ve PKK arasında çıkan çatışmalarda 5.000 devlet güvenlik gücü ve 22.000 örgüt militanı olmak üzere toplam 27.000 kişi hayatını kaybetmiştir.⁸⁷ Her iki uluslararası kuruluşun verilerinin zaman aralığının farklı olduğu dikkate alındığında, mevcut rakamlar 1984-2016 yılları arasında en az 40.000 kişinin hayatını kaybettiğini gösteriyor.

Çatışmalarda yaşanan can kayıplarına ilişkin Türkiye'deki en önemli bilgi kaynağı Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu tarafından 2013 yılında hazırlanan "Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerini İnceleme Raporu"dur. Bu rapora göre, yaşanan çatışmalarda 30.12.2011 tarihi itibarıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) kara, deniz ve hava kuvvetleri personeli içerisinde toplam 2.375 kişi hayatını kaybetti. Raporun yazıldığı Şubat 2013 tarihi itibarıyla ayrıca 5.216'sı İçişleri Bakanlığı personeli (emniyet memuru, jandarma ve köy korucuları vd.) olmak üzere toplam 5.543 bakanlıklarda görevli personel yaşamını yitirdi. Buna göre yaşanan çatışmalarda hayatını kaybeden toplam kamu görevlisi sayısı 7.918'dir. Aynı raporda, 1984-2012 yılları arasında hayatını kaybeden örgüt üyesi sayısı ise 22.849 olarak tespit ediliyor. Çatışmalardan kaynaklı toplam sivil can kaybı ise 5.557'dir. Bu veriler baz alındığında 1984-2013 yılları arasında en az 36.324 kişi çatışmalardan kaynaklı yaşamını yitirmiştir.⁸⁸ Göz ardı edilebilecek sayıda çatışma vakasının yaşandığı 2013-2015 Çözüm Süreci'nden sonra Temmuz 2015 tarihinden itibaren şiddetlenen çatışmalardaki can kayıpları da dikkate alındığında, 2017 itibarıyla resmi rakamlara göre can kayıplarının 47.000'in

87 The Correlates of War Project, "COW War Data, 1816-2007 (v4.0)," *The Correlates of War Project*, <http://cow.dss.ucdavis.edu/data-sets/COW-war>, erişim tarihi: 11.05.2017.

88 İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, *Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlalleri İnceleme Raporu*, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Ankara, 13.02.2017.

üstünde olduğu söylenebilir. Devletin resmi haber ajansı olan Anadolu Ajansı verilerine göre Temmuz 2015 tarihinden Ocak 2017 tarihine kadar yurt içi ve yurt dışında yapılan operasyonlarda 823 güvenlik görevlisi ve 343 sivil vatandaş hayatını kaybederken, 10.000 civarında örgüt üyesi ya hayatını kaybetti ya da ciddi şekilde yaralandı.⁸⁹

Çatışma maliyeti konusunda öne çıkan en önemli ikinci gösterge zorla yerinden edilen yurttaşlardır. Çatışmalar boyunca yerinden edilen yurttaşlara ilişkin resmi bir veri bulunmuyor. Bununla beraber, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bünyesinde kurulan Araştırma Komisyonu'nun 1998 yılında hazırladığı rapora⁹⁰ göre OHAL bölgesinde 820 köy ve 2.345 mezra olmak üzere toplam 3.165 yerleşim yeri boşaltıldı, 378.335 yurttaş yerinden edildi. Aynı rapora göre OHAL ve mücavir alan dışı bölgede 85 köy ve 178 mezra daha boşaltıldı. Toplamda 3.428 yerleşim yerinin boşaltıldığı dönemde 400.000'den fazla yurttaş yerinden edildi. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 2006 yılında yapılan *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması* sonuçlarına göre ise 1986-2005 yılları arasında güvenlik gerekçesiyle yerinden edilenlerin sayısı 954.000 ile 1,2 milyon arasında kişi olarak tespit ediliyor.⁹¹ İçişleri Bakanlığı verilerine göre Mart 2017 sonu itibariyle Tazminat Yasası'na 419.348 kişi başvurdu.⁹² Öte yandan, insan hakları ve zorunlu göç alanında çalışan sivil toplum örgütlerinin tahminlerine göre yerinden edilen insanların sayıları 3 milyon civarındadır. Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Birliği (TMMOB) verilerine göre 1990-1999 yılları arasında "3.700 yerleşim alanından üç milyondan fazla bir nüfus kendi iradeleri ve denetimleri dışında yaşam ortamlarını terk etmek zorunda kalmıştır".⁹³

1990'lı yıllardaki zorunlu göç dalgasından sonra ikinci büyük zorunlu göç dalgası Çözüm Süreci'nin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra kentsel alan-

89 Okur, Yunus, "Törör örgütü PKK'ya 557 günde ağır darbe," *Anadolu Ajansı*, 31.01.2017, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/teror-orgutu-pkky-557-gunde-agir-darbe/738313>, erişim tarihi: 11.05.2017.

90 Meclis Araştırma Komisyonu, *Doğu ve Güneydoğu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu (10/25)*, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1998, ss. 13-14, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yilo1/ss532.pdf>, erişim tarihi: 11.05.2017.

91 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2006.

92 İller İdaresi Genel Müdürlüğü, "5233 sayılı Kanun Uygulanması İstatistikleri," *T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü*, 31 Mart 2017, <http://www.illeridaresi.gov.tr/5233-sayili-kanun-uygulanmasi-istatistikleri>, erişim tarihi: 11.05.2017.

93 TMMOB, "TMMOB İnsan Hakları Komisyonu Zorunlu Göç Raporu" içinde, *TMMOB 2002-2004 Dönem Çalışma Raporu Ek 9*, Ankara, Türkiye Mimar ve Mühendisler Odaları Birliği, 2004, s. 568.

larda yoğunlaşan çatışmalar sonrasında yaşandı. Diyarbakır, Mardin, Şırnak, Hakkari ve Muş illerinin 11 ilçe merkezinde yoğunlaşan çatışmalar sonrasında binleri bulan can kaybı ve büyük ölçekli sosyo-ekonomik ve mekânsal yıkımlar yaşandı. Çatışmalardan kaynaklı olarak 500 bin civarında yurttaş evlerini terk etmek zorunda kaldı.⁹⁴ Son çatışmalarla birlikte Türkiye’de çatışmalardan kaynaklı zorunlu yerinden edilen yurttaş sayısının 1,5 milyon ile 3,5 milyon arasında olduğu söylenebilir.

3.3. Devlet kapasitesi

Devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen aktör-bazlı bir diğer önemli dinamik devlet kapasitesidir. Bu konuda altı çizilen en önemli husus ordu, polis gibi güvenlik personelinin sayısı ve nüfusa oranıdır. Farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, devletin güvenlik kapasite ile çatışmaların askeri çözümü arasında bir ilişki olduğu konusunda genel bir kabul var.

Global Firepower (GFP) tarafından hazırlanan askeri güç endeksine göre Türkiye Nisan 2017 verilerine göre 127 ülke içerisinde ABD, Rusya, Çin, Hindistan, Fransa, Birleşik Krallık ve Japonya’dan sonra 8. sırada yer alıyor. Türkiye’yi Almanya, İtalya, Güney Kore ve Mısır takip ediyor. GFP tarafından hazırlanan bu endeks oluşturulurken sadece asker sayısı değil, yanı sıra asker sayısını da kapsayan insan gücü, kara sistemi, hava kuvveti, deniz gücü, kaynaklar, lojistik, finans, coğrafya ve bölgesel güç gibi parametreler baz alınarak belirlenen 50 gösterge esas alınıyor. GFP verilerine göre toplam 80,27 milyon nüfusa sahip olan Türkiye’de askeri hizmete uygun 35 milyon insan gücü bulunuyor. Askeri hizmet sunan toplam personel sayısı 410.500 iken, hizmet etmeye uygun bekleyen 185.630 kişi bulunuyor.⁹⁵

Resmi verilere göre TSK bünyesinde 2017 Şubat ayı itibariyle 201’i general ve amiral olmak üzere 362.284 askeri personel bulunuyor. Kuvvet komutanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde çalışan sivil memur ve işçilerle birlikte TSK’nin personel mevcudu 401.199’a çıkıyor.⁹⁶ Türkiye’de TSK’nin yanı sıra dikkate değer sayıda polis bulunuyor. İçişleri Bakanlığı verilerine göre 2017 yılı itibariyle Emniyet Genel Müdürlüğü personel sayısı 273.846’dır. Toplam personelinin %95’i doğrudan emniyet hizmeti veren teşkila-

94 United Nations, 2017, Age.

95 Global Firepower, “Countries Ranked by Military Strength (2017),” *Global Firepower*, 25.4.2017, <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>, erişim tarihi: 17.05.2017.

96 Özer, Sarp, “TSK’nin personel mevcudu açıklandı,” *Anadolu Ajansı*, 01.02.2017, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/tsknin-personel-mevcudu-aciklandi/739166>, erişim tarihi: 17.05.2017.

tın içerisinde 3.882 emniyet müdürü, 12.881 emniyet amiri, baş komiser, komiser ya da komiser yardımcı ve 233.227 polis memuru bulunuyor. Emniyet personelinin %91'i yüksekokul ve üniversite mezunu iken %7'si lise ve %2'si de ortaöğretim mezunudur. Ayrıca teşkilat bünyesinde 4.701 yüksek lisans ve 99 doktora yapmış personel mevcuttur.⁹⁷ Verilerin ortaya koyduğu üzere Türkiye'de güvenlik personelinin sayısı ve niteliği itibarıyla güçlü bir devlet kapasitesinin olduğu açıktır.

3.4. Politik öznellik

Politik öznellik aktör-bazlı dördüncü dinamik. Aktörlerin düşüncelerine, algılarına, çıkarlarına, kaynaklarına ve stratejilerine gönderme yapan politik öznellik esasında çatışmaların formasyonunda etkili olan öznelere, başka bir ifade ile oyun alanındaki temel oyunculara bakmayı öneriyor. Bu anlamda Türkiye'deki mevcut duruma baktığımızda AK Parti hükümeti ve devlet ile merkezini KCK'nin çeperini ise HDP ve DBP'nin oluşturduğu ana-akım Kürt Hareketi çatışmaların doğrudan müdahillerini oluşturuyor. Bu iki ana aktörün yanı sıra, ana muhalefet partisi CHP, küçük muhalefet partisi MHP, meclis dışı muhalefet partileri, ordu, sivil toplum örgütleri ve medya çatışmaların formasyonunda belirleyici ana kurumsal öznelere oluşturuyor. Öte yandan, söz konusu aktörlerin politik öznelliklerini etkileme gücüne sahip ABD, AB, Rusya, İran ve İKB gibi dış aktörler bulunuyor. Kürt meselesi, çatışmaların sonlanması ve toplumsal barışın inşası konusunda, bu aktörlerin her birinin pozisyonlarını analiz etmek bu bölümün sınırlarını aşılıyor. Bununla beraber, aktörlerin konuya dair önemli niteliklerinin altını çizmekte fayda var.

AK Parti

AK Parti hükümeti döneminde bir yandan Kürt meselesinin çözümü yönünde hem kültürel hem de siyasal anlamda en önemli adımlar atılırken, öte yandan en büyük yıkımlar yaşandı. Kültürel anlamda Kürt dili ve kültürünün kısmi tanınması ve kültürel yeniden üretim için görece bir alanın açılması AK Parti döneminde yaşandı. TRT-Kurdî, üniversitelerde Kürt dili ve kültürü alanında lisans ve yüksek lisans bölümlerinin açılması, Kürtçenin seçmeli ders olarak devlet okullarında öğretilmesi kültürel alanda altı çizilmesi gereken en önemli adımlar. Öte yandan, siyasal anlamda, 2005 yılında dönemin başbakanı olarak Erdoğan'ın sorunu tanıyan ve devletin yanlışlarını kabul eden açıklamaları, yine 2008-2011 Oslo Süreci ve 2013-2015 Çözüm Süreci AK Parti'nin

97 Emniyet Genel Müdürlüğü, *T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü 2017 Yılı Performans Programı*, Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü, 2017, <https://www.egm.gov.tr/Documents/2017Performans.pdf>, erişim tarihi: 17.05.2017.

sorunun çözümüne dönük en önemli siyasi adımlarını oluşturuyor. Kürt meselesinin yüzyıllık hikayesi dikkate alındığında, kültürel ve siyasal alanda atılan adımların çok önemli bir kırılmayı ifade ettiği açıktır. Bununla beraber, AK Parti döneminde aynı zamanda büyük yıkımlar yaşandı. Çözüm Süreci'nin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra yaşanan kent çatışmaları, neden olduğu binlerle ifade edilen can kayıpları, yarım milyon civarında yurttaşın zorunlu göçü, Diyarbakır-Sur ve Şırnak-Cizre kentleri de içinde olmak üzere 11 ilçenin büyük oranda yeniden inşayı gerektirecek ölçüde yıkıma uğraması, çatışmaların bölgesel ölçekteki sosyo-ekonomik etkileri AK Parti döneminde yaşandı. Hem büyük adımların hem de büyük yıkımların aynı dönemde yaşanması, AK Parti'nin Kürt meselesi konusunda tüm opsiyonlara açık bir aktör olduğunu gösteriyor. On beş yıllık iktidar dönemini arkada bırakan AK Parti %40-50 bandında oy alan bir parti. Türkiye genelinde aldığı oy kadar Kürtler arasında neredeyse HDP dışındaki tek parti olması ve HDP kadar oy alması AK Parti'yi Kürt meselesi konusundaki en önemli aktör kılıyor.

Öcalan ve Kandil

Ana-akım Kürt Hareketi cephesinde Öcalan, Kandil ve HDP Kürt meselesinin geleceğini belirleyecek ikinci aktör grubu. Bunlar içerisinde Öcalan hem kitleler hem de Kandil ve HDP üzerindeki etkisini ve gücünü bugüne kadar koruyabildi. 1999 yılından bu yana devam eden cezaevi koşullarına rağmen, Öcalan ana-akım Kürt Hareketinin en etkili aktörü olarak kalmayı başardı. Öte yandan, Kandil kent çatışmalarında hem askeri hem de siyasi olarak büyük bir yenilgi yaşasa da özellikle Suriye'deki askeri ve siyasi başarılar ile ana-akım Kürt siyasetinde bugün en önemli güç merkezini oluşturuyor. Kandil'in sadece Türkiye'de değil, aynı zamanda Suriye, Irak ve İran'da askeri ve siyasi bir varlık göstermesi yine Kürt diasporası içerisinde dikkate değer düzeyde toplumsal desteğe sahip olması ve kurumsallaşması onu daha da güçlü kılıyor.

Ana-akım legal Kürt siyaseti ve HDP

Geçmişten bugüne kadar Öcalan ve Kandil karşısında varlık gösteremeyen ana-akım legal Kürt siyaseti ve bugün onu temsil eden HDP, 2014 yılından bu yana sahada güçlenen en önemli aktörlerden biri. Ana-akım legal Kürt partileri 1991-2011 yılları arasında %4-7 bandında oy alırken, HDP'nin özellikle 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra %10-13 bandına yükselmesi legal Kürt siyasetinin bundan sonraki süreçlerde çok daha güçlü olacağını gösteriyor. Kent çatışmalarında toplumsal barışı koruma yönünde aktif ve güçlü bir pozisyon alamamasına rağmen 2017 Anayasa Referandumunda %10-13 ban-

dındaki gücünü koruması, kitlelerin bu konuda HDP'nin arkasında durmaya devam etmesi, legal Kürt siyasetini çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda çok daha kritik bir aktör haline getiriyor.

Ana muhalefet partisi CHP

Ana muhalefet partisi CHP, temsil ettiği siyasi kesimler ve geniş toplumsal tabanıyla Kürt meselesi konusunda üçüncü önemli aktör. CHP'nin temsil ettiği politik gelenek 1990'lı yıllarda Kürt meselesinin siyasi çözümüne dönük kimi arayışlara girse de bugün anadilde eğitim gibi kolektif dilsel-kültürel haklar, yerelleşme, Kürt meselesinin sınır-ötesi boyutu, silahsızlanma gibi kritik konularda AK Parti'ye bir alternatif oluşturmuyor. Söz konusu başlıklarda ya AK Parti ile aynı pozisyonda ya da çok daha fazla geleneksel devlet reflekslerine sahip. Öte yandan, 2017 Anayasa Referandumunu sonrası Türkiye'de siyaset alanının iki bloklu bir siyasi yapıya doğru evrilmesi ve CHP'nin %30'lar civarında bir toplumsal tabana sahip olması, Kürt meselesinin yeni dinamikleri ve HDP'nin yükselişi dikkate alındığında, onu muhtemelen yeni ittifaklara ve Kürt meselesinde yeni pozisyonlar almaya itecektir.

MHP

Küçük muhalefet partisi olan MHP Kürt meselesi konusunda dikkate alınması gereken bir diğer önemli aktör. MHP her şeyden önce Kürt meselesi konusunda statükocu tavrı ve çözüm önünde engel oluşturma potansiyeli bağlamında dikkate alınmalıdır. Bununla beraber, sayısal olarak meclisteki dördüncü parti olan MHP, başkanlık tartışmaları konusunda özellikle 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası aldığı tutumla Türkiye'nin en etkili siyasi aktörü haline geldi. Anayasa Referandumu sürecinde AK Parti ile yaptığı koalisyon sonucu ülkedeki yönetim sistemini değiştiren teklifin hem içeriğini hem de sınırlarını belirleyen aktör MHP oldu. Referandum döneminde özerklik üzerine yapılan tartışmaların gösterdiği üzere paketin sınırlarını ve içeriğini belirleyen en önemli başlıklarından birini Kürt meselesi oluşturuyordu. Bu durum Kürt meselesi ve çatışmaların formasyonunda MHP'nin göz ardı edilemeyecek bir aktör olduğunu gösteriyor.

Ordu

Ordu Kürt meselesi konusunda geleneksel olarak en güçlü aktörü oluşturuyordu. AK Parti'nin ilk yıllarında, özellikle AB üyelik sürecinde askeri vesayetin kırılması yönünde önemli adımlar atıldı. Toplum içerisinde ordunun siyaset

üzerindeki vesayetinin sona erdiği ve bunun Türkiye'deki demokratikleşme yönünde atılmış en önemli adım olduğu yönünde yaygın bir kanaat vardı. Bununla birlikte 15 Temmuz 2016 tarihinde ordu içerisindeki bir grubun askeri darbeye girişmesi Türkiye'de ordu ve siyaset ilişkisinin yeniden okunması gerektiğini gösteriyor. Darbe girişimi sonrası ordu içerisinde yaşanan tasfiyeler ve yeniden yapılanmalar devam etse de Kürt meselesinin 2015 sonrası yeniden çatışma zeminine kayması ve bugün hem sınır içinde hem de sınır ötesinde ordunun aktif bir rol alması, Kürt meselesi bağlamında orduyu en önemli aktörlerden biri haline getiriyor.

Meclis dışı muhalefet

Yukarıdaki aktörlerin yanı sıra meclis dışı muhalefetten bahsetmek gerekir. Oldukça heterojen olan meclis dışı muhalefet içerisinde Kürt meselesi bağlamında etkili olabilecek aktörlere bakıldığında Türkiye ölçeğinde toplumsal desteğe sahip etkili bir siyasi hareket ya da parti yok. Örneğin 01 Kasım 2015 seçimleri baz alındığında AK Parti, CHP, HDP ve MHP dışında kalan partiler içerisinde %1'den fazla oy alan parti yok. En yüksek oyu alan parti Saadet Partisi (SP) %0,7 oranında kaldı.

Öte yandan, Kürt bölgesinde HDP dışında kalan partiler sayısal olarak toplumsal temsil düzeyleri oldukça düşük olsa da niteliksel olarak Türkiye ölçeğindeki partilerden farklı bir konuma sahipler. Türkiye ölçeğinde etkili üç parti (AK Parti, MHP ve CHP) bulunurken Kürt bölgesinde etkili tek parti HDP ve onun bölgesel bileşeni olan DBP. Bu anlamda küçük de olsalar diğer Kürt partileri, özellikle HDP ve KCK üzerinde Kürt bölgesi merkezli bir eleştiri odağını oluşturuyorlar. Bugün HDP ve DBP dışında kalan Kürt partileri şunlar: Hür Dava Partisi (HÜDA-PAR), Haklar ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR), Kürdistan Sosyalist Partisi (*Partiya Sosyalist a Kurdistanê*, PSK), Özgürlük ve Sosyalizm Partisi (ÖSP), Kürdistan Özgürlük Partisi (*Partiya Azadiya Kurdistanê*, PAK), Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (Partiya Demokrat a Kurdistanê – Bakur, PDK-Bakur) ve Kürdistanî Parti (*Partiya Kurdistanî*, PAKURD). Bu partiler dışında ayrıca partileşme tartışmaları süren Hak, Adalet ve Hürriyet için Kürdistan İslami Hareketi (Azadî) bulunuyor.

Sivil toplum

Türkiye'de etkili bir sivil toplum alanı yok. Sayısal anlamda binlerle ifade edilen STK'lar bulunsun da işlevleri açısından bakıldığında etkili STK'ların oldukça sınırlı olduğu görülüyor. Bu kurumların büyük bir bölümü ya camii yapı-

mına odaklanan dernekler ya spor kulüpleri ya da hemşeri dernekleri. Geri kalanların çoğunluğu ise siyaset kurumuna ve siyasi partilere angaje olmuş durumda. Siyasi hareketlerin sivil topluma karşı araçsal bir yaklaşıma sahip olması, bu durumu yaratan en önemli sebeplerden biri. Türkiye’de sivil toplumun siyaset üzerindeki çok sınırlı etkisi bu durumu teyit ediyor.⁹⁸

Çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası bakımından sivil toplum alanına bakıldığında çok daha sınırlı bir çalışmanın olduğu görülüyor.⁹⁹ Siyasal angajman meselesi çatışma çözümü ve barış inşası gibi konularda bu kurumları çok daha fazla sınırlandırıyor ve çoğu durumda bu kurumları angaje oldukları siyasi parti ya da hareketin politikalarına uygun bir pozisyon almaya zorluyor. Kürt meselesinde özellikle 2015 Temmuz ayı sonrası yaşanan kent çatışmaları konusunda sivil toplum aktörlerinin neredeyse etkisizleşmesi, STK’ların hiçbir müdahalede bulunamaması siyaset kurumunun sivil toplum alanı üzerindeki belirleyici etkisinin iyi bir göstergesidir.

Çatışma çözümü ve toplumsal barış inşasında sivil toplumun rolü konusunda yapılan çalışmalar sivil toplumun yedi kritik işlevinin altını çiziyor: (1) vatandaşların korunması, (2) izleme ve hesap verebilirlik, (3) savunuculuk ve kamusal iletişim, (4) grup içi sosyalleşme ve barış kültürünün inşası, (5) çatışmaya duyarlı toplumsal birliktelik, (6) arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık ve (7) doğrudan hizmet sağlama.¹⁰⁰ Kürt çatışmasına bu fonksiyonlar açısından bakıldığında STK’lar vatandaşların korunması, izleme ve hesap verebilirlik ve doğrudan hizmet sağlama gibi fonksiyonları sınırlı da olsa yerine getiriyorlar, bunun birlikte geriye kalan dört fonksiyonunun neredeyse hiç olmadığı görülüyor.¹⁰¹ Savunuculuk ve kamusal iletişim, grup içi sosyalleşme ve barış kültürünün inşası, çatışmaya duyarlı toplumsal birliktelik ile arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık fonksiyonlarını etkin bir şekilde yerine getiren bir barış

98 Türkiye’de sivil toplumun devlet karşısındaki zayıflığı konusunda daha detaylı bir tartışma için bkz.: Çelik, A. Betül, “Turkey: The Kurdish Question and the Coercive State,” içinde, Thania Paffenholz (ed.), *Civil Society and Peacebuilding: Concepts, Cases, Lessons*, Boulder, Lynne Reiner, 2009, ss. 153-179

99 Çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konusunda Türkiye’de çalışma yapan belli başlı STK’lar için bkz.: Anadolu Kültür, *Sivil Toplumun Kürt Sorununun Çözümüne Etkin Katılımı İçin Kapasite Geliştirme: STK Görüşmeleri Raporu*, İstanbul, Anadolu Kültür, 05.12.2010, <http://yeni.hafiza-merkezi.org/kaynak/sivil-toplumun-kurt-sorununun-cozumune-etkin-katilimi-icin-kapasite-gelistirme-projesi-stk-gorusmeleri-raporu/>, erişim tarihi: 19.05.2017.

100 Thania Paffenholz (ed.), *Civil Society and Peacebuilding: Concepts, Cases, Lessons*, Boulder, Lynne Reiner, 2009; Paffenholz, Thania & Spurk, Christoph, “Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding,” *Social Development Papers: Conflict Prevention & Reconstruction*, Paper No. 36, World Bank, October 2006,

101 Çelik, Age.

hareketinin inşası Kürt çatışmasının sonlanması için en önemli ihtiyaçlardan birini oluşturuyor.

Medya

Medya Kürt çatışmasının sonlanması ve toplumsal barış inşası konusunda rolü olan yerel-ulusal düzeydeki son aktör. Kürt çatışmasında bugüne kadar ana-akım medya devletçi bir tutum aldı ve devletin çizdiği sınırlar içerisinde kaldı. R. Duran'ın tabiriyle Kürt meselesinde ana-akım medya hep "apoletli medya oldu".¹⁰² Türkiye'de milliyetçiliğin ve devletçiliğin baskın olduğu siyasi kültürünün yanı sıra, ana-akım medya kuruluşlarının büyük sermaye gruplarına ait olması, yine sermaye siyaset ilişkisi bu durumun en önemli nedenini oluşturuyor.

Ana-akım medya dışında son yıllarda muhalif medya, özellikle televizyonculuk alanında önemli gelişmeler de yaşandı. Örneğin, toplumsal barışa dönük yayın politikasını benimseyen IMC TV bu konuda önemli bir deneyimdi. Bununla birlikte 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL kapsamında alternatif medya kuruluşlarının neredeyse tamamı kapatıldı. Bugün çatışmaların sonlanması ve toplumsal barış inşası konusunda toplumun geniş kesimlerine ulaşabilen bir ana-akım medya kuruluşundan bahsetmek mümkün değil.

Sınır-ötesi ve uluslararası aktörler

Kürt meselesinin ve kaynaklık ettiği çatışmaların formasyonunu belirleyen sadece yerel-ulusal ölçekteki aktörler değil. Bunların yanı sıra ABD, AB, Rusya, İran ve IKB meselenin gidişatını belirleyen önemli aktörler. 1999-2005 yılları arasında Türkiye'nin Kürt meselesini çerçeveleyen ana dinamik AB üyelik süreciydi. Bununla birlikte 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesi ve IKB'nin inşası ve 2005 yılında görelî istikrara kavuşmasıyla birlikte Türkiye'nin Kürt meselesini çerçeveleyen ana dinamik jeopolitik olmaya başladı. Kürt meselesinin jeopolitik denklemde radikal bir kırılma yaratan IKB'yi 2012 yılında Suriye'de kurulan *de facto* Kürt bölgesi (Rojava) izledi. Bir tür ikinci jeopolitik kırılma etkisi yaratan Suriye iç savaşı ve Rojava'nın inşası sonrasında ABD, Rusya, İran ve IKB çok daha belirleyici aktörlere dönüştü. ABD bugün hem IKB hem de Rojava'daki siyasi ve idari yapının inşasında doğrudan bir rol oynuyor. Öte yandan Rusya, Suriye ve Rojava'da ABD kadar etkin bir aktör ve Kürtlerle

¹⁰² Duran, Ragıp, *Apoletli Medya*, İstanbul, Belge Yayınları, 2000.

doğrudan iş birliği içerisinde. İran hem Irak'ta hem de Suriye'de askeri ve siyasi süreçlerde yer alıyor. Son olarak IKB bir bağımsızlık arayışında ve bu durumun hem Suriye'nin hem de Türkiye'nin Kürt meselesini doğrudan etkileyeceği çok açık.

3.5. Üçüncü taraflar

Devlet-içi çatışmaların formasyonu belirleyen aktör bazlı bir diğer dinamik üçüncü taraflar meselesi. Üçüncü taraf meselesi Kürt çatışmasında önemli bir sorun alanını oluşturuyor. KCK ABD gibi uluslararası aktörlerin arabuluculuğunu talep ediyor. Hem Çözüm Süreci'nde hem de sonrasında bu talebini açıktan kamuoyuna duyurdu. Öte yandan, AK Parti hükümeti uluslararası aktörlerin sürece müdahil olmasını doğru bulmuyor. Örneğin, Çözüm Süreci'nin “milli”, “yerli” ve “özgün”lüğüne vurgu yaparak uluslararası aktörlerin sürece müdahil olmasına açıktan karşı çıktı. Son çözüm sürecinin başarısızlıkla sonuçlanmasında etkili olan en önemli çatışma alanlarından birini bu mesele oluşturuyordu. Dolmabahçe görüşmesi sonrası sürecin çökmesine neden olan en önemli sorun izleme Heyeti kriziydi.

3.6. Güç/iktidar paylaşımı

Aktör bazlı son dinamiği güç/iktidar paylaşımı (*power sharing*) meselesi oluşturuyor. Bu konuda Kürt çatışmasına bakıldığında dikkate değer engeller bulunuyor. Türkiye'deki idari ve siyasi yapıya bakıldığında aşırı merkezîyetçi bir devlet geleneği bulunuyor. 19. yüzyılla birlikte başlayan Osmanlı merkezîleşme politikaları Cumhuriyet'in merkezîyetçi üniter bir ulus-devlet olarak inşasıyla birlikte daha da katılaştı. Kürt meselesinden kaynaklı “üniter devlet yapısı” ve “ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğü” kaygısı ve bu yapıyı korumaya dönük çabalar Türkiye'de iktidarın merkezîleştiği bir idari ve siyasi gelenek yarattı. Bu yapı içerisinde yerel yönetimler merkez karşısında çok zayıf iken, yerelerde ise iki başlı (atanmış-seçilmiş) bir yönetim sistemi inşa edildi. Merkez karşısında zaten zayıf olan yerel yönetimlerde ise atanmış-seçilmiş dengesi (valilikler ve belediyeler) atanmışlardan yana ağır basıyor.

AB üyelik süreciyle birlikte merkez karşısında yerel yönetimleri güçlendirmeye dönük tartışmalar ve reform çabaları olmakla birlikte,¹⁰³ aşırı merkezîyetçi üniter devlet yapısı büyük oranda korundu. Özetle, merkez ve yereldeki

103 Türkiye'deki yerel demokrasi sorunsalı konusunda son yıllardaki değişimleri ele alan detaylı bir tartışma için bkz.: Semerci, Pınar Uyan (Eds.) *Yerel Demokrasi Sorunsalı: Büyükşehir Belediye Meclisleri Yapısı ve İşleyişi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

uzantıları karşısında oldukça zayıf, siyasi kimliği olmayan, idari ve mali açıdan vesayet altında bir yerel yönetim sistemi varlığını sürdürüyor. 16 Nisan 2017 tarihinde referandum ile kabul edilen anayasa değişikliğiyle yasama ve yargı karşısında yürütmeyi esas alan, denge ve denetleme mekanizmalarının çok zayıf olduğu, yerel yönetimlerin merkez karşısında varlık gösteremediği bir tür *alla turca* başkanlık sistemine geçildi.

Sonuç

Bu bölümde devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen ana dinamikler dikkate alınarak Türkiye’de Kürt meselesini ve Kürt çatışmasını belirleyen ana parametreler ele alındı. Bu kapsamda, ilk olarak sınır/ötesi ve uluslararası dinamiklere bakıldı ve Kürt meselesinin bir sınır-ötesi ve uluslararası sorun olduğu ortaya konuldu. Sorunun sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası niteliğinin içiçeliğinden kaynaklı olarak Kürt meselesinin jeopolitik dinamiklerinin özellikle son yıllarla birlikte önem arz ettiği ileri sürüldü.

İkinci olarak, aktörlerin müdahil olamadığı veya ancak uzun vadede değiştirebileceği ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler, başka bir ifadeyle Türkiye’nin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik parametreleri ele alındı. Bu kapsamda, sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi, Türkiye ekonomisinin dünyadaki yeri, gelir adaletsizliği, bölgeler arası sosyo-ekonomik eşitsizlikler, demokrasi seviyesi, Türkiye’de demokrasinin gelişim düzeyi ve demokrasinin bölgesel farklılaşması, Türkiye’de belli başlı etnik ve dini gruplar ve bunlar arasındaki iktidar ilişkileri, devlet-içi çatışmaların tipi, çatışmaların coğrafyası, nüfus ve diaspora gibi temel dinamikler mümkün olduğunca tarihsel ve karşılaştırmalı bir perspektifle ele alındı.

Son olarak, aktör bazlı parametreler irdelendi. Bu kapsamda, Türkiye’deki çatışmaların süresi, can kayıpları ve yerinden etmeler gibi çatışmaların maliyeti, başta güvenlik kuvvetlerinin nicel ve nitel durumu olmak üzere devlet kapasitesi, çatışmaları etkileyen temel aktörlerin politik öznellikleri, üçüncü taraf meselesi ve güç/iktidar paylaşımı gibi temel dinamikler tartışıldı.

Sonraki bölümde, dünya deneyimleri, Türkiye’de 1990’lı yıllardan bu yana süregelen diyalog ve uzlaşma arayışları, başarısızlıkla sonuçlanan Çözüm Süreci ve Türkiye’nin ilgili parametreleri dikkate alınarak Kürt çatışmasını sonlandıracak, Kürt meselesinde siyasi çözümü mümkün kılacak yeni bir müzakere ve uzlaşma sürecinin imkanları ve sınırları ele alınıyor.

6

KÜRT ÇATIŞMASINDA MÜZAKEREYE DÖNÜŞÜN İMKANLARI VE SINIRLARI

Türkiye'deki Kürt çatışması üçüncü on yılı geride bıraktı. Siyasi çözüm ve uzlaşma yönünde kamuoyunda büyük bir umut yaratan ancak başarısızlıkla sonuçlanan 2013-2015 Çözüm Süreci'nden sonra çatışmalar yeniden başladı. Bununla beraber yeni çatışma döneminde ortaya çıkan dinamikler çatışma çözümü ve uzlaşmayı; sadece Türkiye'nin Kürt meselesini siyasi çözüme kavuşturmak için değil, aynı zamanda ülkenin sınırlı da olsa var olan demokratik mirasını ve siyaset alanını korumak için zorunlu kılıyor. Büyük yıkımlara neden olan kentsel çatışmalar, ardından yaşanan askeri darbe girişimi ve ülkenin demokratik birikimine büyük bir darbe vuran OHAL uygulamalarından sonra Kürt çatışmasında diyalog ve müzakereye dönüşün imkanları var mı? Hangi dinamikler böylesi bir dönüşü mümkün kılabilir? Bu bölümde esasında bu sorulara cevap aranıyor.

Farklı zaman ve mekanlarda meydana gelen devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen temel parametrelerin tartışıldığı birinci bölümde, bu sorulara cevap verebilmek için üç düzeyde dinamiklere bakmak gerektiğinin altı çizildi; (1) uluslararası ve sınır-ötesi/bölgesel dinamikler, (2) ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler ve (3) aktörler düzeyindeki dinamikler. Birinci grup dinamikler uluslararası aktörlerin söz konusu savaş konusundaki pozisyonuna ve komşu ülkelerin durumuna gönderme yapıyor. İkinci grup dinamikler aktörlerin eylediği oyun alanını ve oyunun kurallarını belirleyen yapısal sınırlarına işaret ediyor. Son grupta yer alan dinamikler ise aktörlerin düşünceleri, algıları, çıkarları, kurumları, kaynakları ve stratejilerine işaret ediyor.

Türkiye'deki Kürt çatışmasının dinamiklerine bakıldığında hipotetik olarak şunlar ileri sürülebilir: (1) Kürt çatışmasının akıbeti uluslararası ve sınır-ötesi/bölgesel aktörlerin dahil olduğu Suriye ve Irak'taki belirsizliğin ortadan kalkmasına bağlı. (2) Ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler Kürt çatışmasında askeri çözüm olasılığının çok düşük olduğunu ve müzakereci çözüm (*negotiated settlement*) ihtimalinin yüksek olduğunu gösteriyor. (3) Son olarak, aktör bazlı dinamikler içerisinde çatışmaların maliyeti, çatışmaların süresi ve devlet kapasitesi dinamikleri Kürt çatışmasında askeri çözüm olasılığının çok düşük olduğunu ve müzakereci çözüm ihtimalinin yüksek olduğunu gösteriyor. Öte yandan, politik öznellikler, güç/iktidar paylaşımı, üçüncü tarafların katılımı ve

resmi antlaşmalar gibi aktör-temelli dinamikler mevcut durumda müzakereci çözümü desteklemiyor. Bununla beraber, uluslararası ve bölgesel koşulların değişmesi durumunda müzakereci çözümü desteklemeyen politik öznelerin pozisyonu değişebilir. Aşağıdaki Tablo 6.1'de üç grup altında sınıflandırılan temel parametreler ve ileri sürülen hipotezler görülmüyor.

Tablo 6.1: Devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen temel parametreler

Dinamikler	Çatışma Çözümüne Etkisi
Sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamikler	
Uluslararası dinamikler	Negatif
Sınır-ötesi ya da bölgesel dinamikler	Negatif
Ülke ölçeğinde yapısal dinamikler	
Sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi	Pozitif
Demokrasi düzeyi	Pozitif
Çatışma tipi (kimlik temelli mi, sosyo-ekonomik temelli mi?)	Pozitif
Etnik/ulusal hakimiyet	Pozitif
Çatışma sahası (bölge temelli)	Pozitif
Çatışma sahası (çatışma coğrafyasının özellikleri)	Pozitif
Çatışma sahası (paylaşılan sınır sayısı)	Pozitif
Nüfus büyüklüğü	Pozitif
Diaspora	Pozitif
Aktör-bazlı dinamikler	
Çatışmaların maliyeti	Pozitif
Çatışmaların süresi	Pozitif
Devlet kapasitesi	Pozitif
Politik öznellikler	Negatif
Güç/İktidar paylaşımı	Negatif
Üçüncü tarafların katılımı	Negatif
Resmi antlaşmalar	Negatif

Yukarıdaki dinamiklerin yanı sıra, Türkiye'de son yıllarda ortaya çıkan ve bugün büyük oranda devam eden devlet krizi ile Kürt çatışması arasında doğrudan bir ilişki bulunuyor. Kürt meselesi bir yandan devlet krizini derinleşti-

rirken, öte yandan devlet krizinden doğrudan etkileniyor. Zira, Kürt meselesi Ankara'daki hegemonik güçler arasındaki iktidar mücadelesinde araçsallaştırılan bir sorun. Bu bölümde, Kürt çatışmasının alacağı seyrin yukarıda üç grup altında sınıflandırılan dinamikler kadar devlet krizinin alacağı seyre bağlı olarak şekilleneceği ileri sürülüyor.

Bu argümanlar ışığında sonraki ilk bölümünde, Kürt meselesi ve Kürt çatışması bağlamında sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası parametrelere bakılıyor. İkinci bölümde, ulusal ölçekteki yapısal değişkenler tartışılıyor. Üçüncü bölümde ise aktör-bazlı dinamikler detaylı ele alınıyor. Son bölümde, Türkiye'deki devlet krizi ile Kürt meselesi arasındaki ilişki ve bu krizin sorunun seyrine etkileri irdeleniyor.

1. Sınır-ötesi/bölgesel ve Uluslararası Dinamikler ve Müzakereye Dönüş İmkanları

Sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamikler bağlamında Kürt çatışmasına bakıldığında, müzakereye dönüş olanaklarının büyük oranda Suriye ve Irak'ta devam eden belirsizliğe bağlı olarak şekilleneceği söylenebilir. Suriye ve Irak'taki politik gelişmeler Türkiye'nin Kürt meselesinin hem sınır-ötesi/bölgesel hem de uluslararası dinamiklerini belirliyor. Zira, her iki ülkede de ABD, Rusya gibi küresel güçler doğrudan müdahil olan aktörler. Öte yandan, Suriye ve Irak hem Türkiye'ye komşu olmalarından hem de kendi Kürt meselelerinin olmasından dolayı Türkiye'deki Kürt çatışmasının sınır-ötesi ve bölgesel bağlamının formasyonunu doğrudan belirliyorlar. Ötesi, her üç ülkede bulunan Kürt meseleleri arasında hem devletler hem de devlet-dışı aktörler düzeyinde çok yönlü ve çok boyutlu etkileşimler bulunuyor.

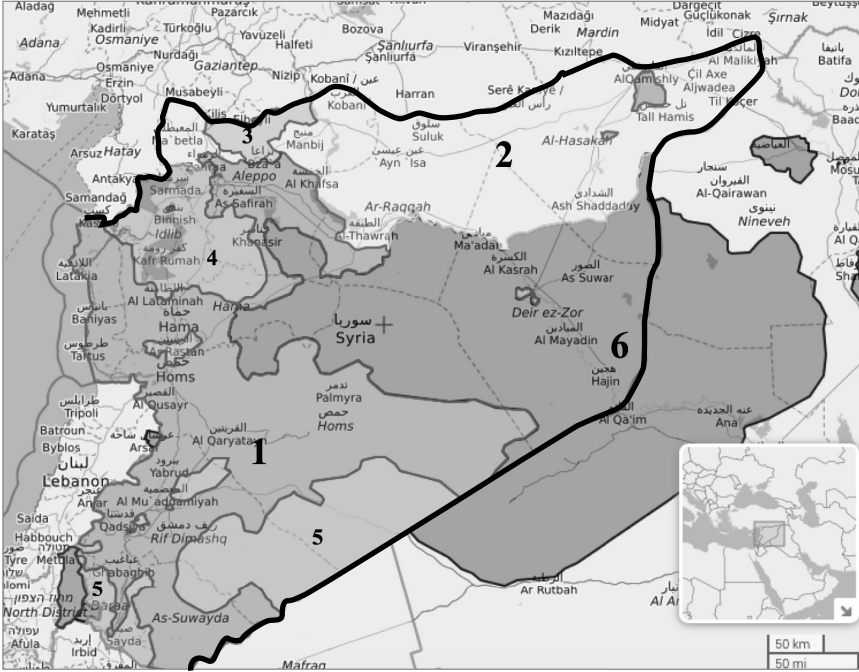
1.1. Suriye

ABD ve Rusya gibi küresel güçlerin, Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Katar ve İsrail gibi bölgesel aktörlerin doğrudan müdahil olduğu Suriye'deki iç savaş 2011 yılından bu yana devam ediyor. Sorunun çözümüne dönük siyasi diyaloglarda adı geçen aktörler doğrudan veya dolaylı olarak yer alıyorlar. Türkiye'nin Kürt çatışması bağlamında Suriye'yi önemli kılan asıl mesele şu: PKK'nin kardeş örgütü olan PYD liderliğinde Suriye Kürtleri bugün hem coğrafi hem askeri hem de siyasi olarak Suriye meselesinde önemli bir aktör haline gelmiş bulunuyorlar. Suriye'de IŞİD karşıtı savaşta en etkili aktörlerden biri olan Kürtler sahanın üç kritik aktörüyle –ABD, Rusya ve Esad yönetimi– doğrudan konuşabilen neredeyse tek yerel aktör. Öte yandan, Çözüm Süre-

ci'nde AK Parti hükümeti PYD ile doğrudan ilişkiye girip, lideri Salih Müslim'le birkaç kez Ankara'da görüşmesine rağmen, bugün Türkiye'deki hâkim siyasi elit Suriye'de PYD liderliğindeki Kürt oluşumunu bir "beka meselesi" olarak görüyor. Nitekim Türkiye 2016 Ağustos ayında Suriye'nin kuzeyinde bulunan *de facto* Kürt bölgesinin (Rojava) Efrîn ve Kobani kantonları arasında bulunan Cerablus bölgesinde ÖSO ile birlikte fiili tampon bölge oluşturdu ve üç Kürt kantonunun coğrafik olarak bütünleşmesinin önünü aldı. Bugün Türkiye askeri olarak bölgede varlığını koruyor ve Suriye meselesinde en önemli bölgesel aktörlerden birini oluşturuyor.

Suriye mevcut durumda altı fiili bölgeye bölünmüş durumda (Bkz.: Harita 6.1). (1) Esad yönetimi ülkenin doğu yakası boyunca, kuzeyde bulunan Halep şehrinde güneydeki Dera'ya kadar olan bölgeyi Rusya ve İran'ın desteğiyle kontrol altında tutuyor. (2) Kuzeyde Irak sınırından Halep'e kadar Türkiye sınırı boyunca uzanan Kuzey Suriye/Rojava bölgesi PYD liderliğindeki Suriye Demokratik Güçleri (SDG) kontrolünde. Fırat'ın batısında bulunan Efrîn kantonunda Rusya'nın desteği söz konusuysen, nehrin doğusunda bulunan Kobanî ve Cizîr kantonlarını ABD destekliyor. (3) Rojava bölgesinin Efrîn kantonu ile Cizir ve Kobani kantonları arasındaki tampon bölge 2016 Ağustos ayında Türkiye'nin başlattığı "Fırat Kalkanı" operasyonundan bu yana Türkiye ve ÖSO güçlerinin kontrolünde. (4) Hatay'ın hemen alt tarafında bulunan İdlib vilayetinde ABD, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin desteklediği birçok İslamcı grup bulunuyor. Bu bölgede en etkili olan grup El Kaide'nin Suriye kolu olan ve 2016 Temmuz ayında ismini "Şam Fethi Cephesi" (*Jabhat Fatah al-Şam*) olarak değiştiren El Nusra Cephesi. (5) Suriye'nin güneyinde bulunan ve Suriye'deki iç savaşın patlak verdiği Dera bölgesi ise ABD tarafından koordine edilen Ürdün Masası tarafından yönetiliyor. Bu bölgede Nusra'nın, Fetih Ordusunun ve ÖSO'nun kolları bulunuyor. (6) Son olarak, Suriye'nin merkez bölgesinde yer alan Rakka şehrinde Deyre Zor'a, oradan Irak sınırına uzanan bölgeyi ise IŞİD kontrol ediyor.

Harita 6.1: Suriye'de iç savaş ve mevcut sosyo-politik ve askeri bölgeler

- 1 Esad yönetiminin kontrol ettiği bölge
- 2 YPG liderliğindeki SDG'nin kontrol ettiği bölge
- 3 Türkiye desteği ile ÖSO'nun kontrol ettiği bölge
- 4 Farklı İslamcı grupların kontrol ettiği bölge. En güçlü grup Şam Fethi Cephesi (El Nusra)
- 5 Ürdün Masasının yönettiği bölge
- 6 İŞİD'in kontrol ettiği bölge

Kaynak: <https://syria.liveuamap.com/tr/>, erişim tarihi: 28.06.2017.

Suriye'deki iç savaşın sonlanması için 2012 yılından bu yana birçok partnerin katılımıyla birden fazla girişim oldu. Ancak bu girişimler bugüne kadar ülkedeki iç savaşı sonlandıracak bir sonuç ortaya çıkaramadı. Mevcut durumda iç savaşı sonlandırmaya dönük iki süreç işliyor: Cenevre Görüşmeleri ve Astana Görüşmeleri. Her iki süreçte de PYD liderliğindeki Kürtler ile selefi cihatçı gruplar ve İŞİD yer almıyor. BM arabuluculuğuyla Suriye hükümeti ile Suriye'deki muhalif grupların bir araya geldiği Cenevre Görüşmelerinin sonuncusu 2017 Temmuz ayında gerçekleşti. Cenevre Görüşmelerinde şu ana kadar somut bir ilerleme sağlanabilmiş değil.

Öte yandan, Rusya, Türkiye ve İran'ın liderlik ettiği Astana Görüşmelerinin¹

1 Arslan, Rengin, "İlklere Sahne Olan Astana Görüşmeleri Başladı," *BBC Türkçe*, 23.1.2017, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38714279> erişim tarihi: 16.2.2017.

ilki 2017 Ocak ayında gerçekleşti. Astana Görüşmelerinin 2017 Mayıs ayında gerçekleştirilen dördüncü görüşme turunda Rusya, İran ve Türkiye “çatışmasızlık bölgelerinin” oluşturulması konusunda uzlaştılar. Belirlenen “çatışmasızlık bölgeleri” şunlar: İdlib vilayeti ile Hama, Halep ve Lazkiye’nin bazı bölgeleri, Humus vilayetinin kuzeyindeki bazı bölgeler, başkent Şam’ın doğusundaki Doğu Guta bölgesi ve Dera ile Kuneytra gibi Lübnan-Suriye sınırındaki bölgeler.²

Suriye’de devam eden iç savaş Türkiye için ekonomik, sosyal ve güvenlik alanlarında ağır maliyetler yarattı. Türkiye’nin en uzun sınıra sahip olduğu komşusuyla ticari ilişkileri bitme noktasına geldi. Öte yandan, Suriye’den Türkiye’ye göç eden kayıtlı mülteci sayısı 3,5 milyonu buldu³ ve bu durum ekonomik sorunlar kadar sosyal sorunlara da neden oluyor. Bununla beraber, hâkim siyasi elit için, ekonomik ve sosyal maliyetlerin yanı sıra esasında “Suriye meselesi Türkiye için kritik bir güvenlik meselesi”dir.⁴ Bu yaklaşıma göre, Suriye’deki iç savaştan kaynaklı olarak bir yandan Türkiye’nin doğu ve kuzeydeki komşularıyla ve müttefikleriyle ilişkilerinin bozulması, öte yanda “çöken devlet sisteminin yarattığı otorite boşluğu nedeniyle ortaya çıkan terör meselesi,” Türkiye açısından önemli bir güvenlik sorunu yaratıyor.⁵

Türkiye’de AK Parti hükümeti bugün itibarıyla PYD liderliğinde kurulan Kürt bölgesini ve bölge ile ABD arasında kurulan ilişkileri kendisi açısından önemli güvenlik meselesi olarak görüyor. Hükümet yetkilileri sıklıkla yaptıkları açıklamalarda Suriye’nin kuzeyinde bir Kürt oluşumuna izin vermeyeceklerini ifade ediyorlar. Örneğin, Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan 23 Haziran 2017 tarihinde devletin bu politikasını şu sözlerle ifade etti: “Suriye’nin kuzeyinde PYD, YPG bunlar bir gayretin içerisinde. Yanınızda, arkanızda kim olursa olsun, bilirsiniz ki Türkiye Cumhuriyeti Devleti, silahlı kuvvetleriyle, bütün imkanlarıyla kuzey Suriye’de bir devlet kurulmasına asla müsaade etmeyecektir.”⁶

2 TASS – Russian News Agency, “Russia, Turkey and Iran continue cooperation on de-escalation zones in Syria,” TASS – Russian News Agency, 23.06.2017, <http://tass.com/world/953004>, erişim tarihi: 28.06.2017.

3 Milliyet, “Bakan Soylu: Türkiye’de 3 milyon 551 bin 78 mülteci var,” *Milliyet*, 15.02.2017, <http://www.milliyet.com.tr/bakan-soylu-turkiye-de-3-milyon-siyaset-2396690/>, erişim tarihi: 28.06.2017.

4 Yalçın, Hasan Basri & Duran, Burhanettin, “Giriş: Suriye’de İç Savaş, Vekalet ve Yıpratma,” içinde, Hasan Basri Yalçın & Burhanettin Duran (Ed.) *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, İstanbul, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Kitapları, 2016, ss. 21-7, s. 10.

5 Yalçın & Duran, Age., s. 11.

6 Sabah, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kuzey Suriye’de bir devlet kurulmasına asla müsaade etmeyeceğiz,” *Sabah*, 23.06.2017, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2017/06/24/cumhurbaskani-erdogan-konusuyor-1498236378>, erişim tarihi: 28.07.2017.

PYD liderliğindeki Kürt bölgesinin üç kantonunun birleşmesiyle Irak sınırından Hatay'a kadar bütünlük bir coğrafyaya sahip olma ihtimali karşısında Türkiye 2016 Ağustos ayında ÖSO ile birlikte Cerablus bölgesine "Fırat Kalkanı" adıyla askeri operasyon düzenleyerek Suriye savaşına doğrudan müdahil oldu.⁷ Öte yandan, Fırat Kalkanı operasyonundan bu yana Türkiye ve ABD arasında yükselen krizin en önemli nedenini ABD'nin YPG ve YPJ'nin ana omurgasını oluşturduğu SDG ile geliştirdiği iş birliği oluşturuyor. Özellikle IŞİD'in merkezi olan Rakka'ya dönük operasyonda Türkiye-ABD ilişkileri önemli bir krizle karşıya kaldı. Türkiye'nin tüm tepkisine, doğrudan Rakka'ya müdahale etme teklifine rağmen, ABD Türkiye'den ziyade dikkate değer oranda silah sağladığı SDG ile iş birliği yaparak Rakka'ya müdahale etmeyi tercih etti.

Türkiye Suriye'nin kuzeyinde PYD liderliğinde bir Kürt koridorunun oluşumunu bir beka sorunu olarak görürken, PYD, Suriye krizinin en kritik üç aktörüyle iş birliği yapma kapasitesi olan neredeyse tek yerel aktör olarak varlığını güçlenerek sürdürüyor. Efrîn bölgesinde Rusya ile iş birliği yapan PYD, Kobani ve Cizîr kantonlarında ABD ile birlikte çalışıyor. Öte yanda, PYD Efrîn ve Cizîr başta olmak üzere birçok alanda Esad yönetimiyle de diyalogu sürdürüyor. Bugün ABD liderliğindeki Uluslararası Koalisyonun Suriye'de IŞİD karşıtı savaşının en önemli gücünü SDG oluşturuyor. SDG'nin 60.000'i YPG-YPJ olmak üzere 72.000 silahlı gücünün olduğu tahmin ediliyor.⁸ Askeri gücün yanı sıra, siyasi alanda da önemli mesafeler alındı. 2012 yılından bu yana Efrîn, Kobani ve Cizîr kantonlarını yöneten PYD liderliğindeki sosyo-politik hareket, 17 Mart 2016 tarihinde üç kantondan oluşan "Kuzey Suriye Federasyonu"nu ilan etti.⁹ Federasyon uluslararası alanda resmi olarak tanınmasa da ABD, Rusya ve Fransa başta olmak üzere birçok ülke ile ilişki içerisinde ve sosyo-ekonomik alandan kültürel sahaya, idari alandan politik sahaya kadar dikkate değer düzeyde kurumsallaşmış durumda.¹⁰

Mevcut durumda Suriye'de savaş sonrası sosyo-politik yeniden yapılanma konusunda kamuoyuna yansıyan en somut öneri Rusya'dan geldi. Rusya'nın As-

7 Acun, Can & Keskin, Bünyamin, *PKK'nin Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG*, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017, s.9.

8 Syrian Civil War Map, "Syrian Democratic Forces (SDF)," Syrian Civil War Map, <http://syriancivilwarmap.com/syrian-democratic-forces/>, erişim tarihi: 28.06.2017. Öte yandan, bazı kaynaklara göre ise YPG-YPJ'nin 30.000 civarında militanı bulunuyor. Bkz.: Acun & Keskin, Age., s. 27.

9 BBC Türkçe, "Suriyeli Kürtler federasyon ilan etti, Şam 'tanııyoruz' dedi," BBC Türkçe, 17.03.2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160317_suriye_federasyon, erişim tarihi: 28.06.2017.

10 Taştekin, Fehim, *Rojava: Kürtlerin Zamanı*, İstanbul, İletişim, 2016; Duman, Yasin, *Rojava: Bir Demokratik Özerklik Deneyimi*, İstanbul, İletişim, 2016.

tana Görüşmelerinde taraflara sunduğu Anayasa Taslağında¹¹ öne çıkan kritik hususlar şunlar: İlk olarak, kültürel ve dini olarak çoğulcu bir Suriye öneriliyor. Bir yandan Suriye'nin "ulusal birliğine" ve "toprak bütünlüğüne" vurgu yapılırken, öte yandan ulusal miras olan "kültürel çeşitliliğin korunması" garanti altına alınıyor. Buna göre "Hakimiyetin tek kaynağı çok kültürlü ve çok inançlı Suriye halkıdır." İkinci olarak, seküler bir Suriye öngörülüyor. Bu bağlamda bir yandan dini özgürlükler güvence altına alınırken, öte yandan kanun karşısında dinlerin eşitliği sağlanıyor. Buna göre, "Devlet tüm dinlere ve dini kuruluşlara saygı gösterir ve kamu düzenine zarar vermedikçe tüm dini törenlerin yapılma özgürlüğünü güvence altına alır. Dini kuruluşlar kanun önünde eşittir." Üçüncü olarak, Suriye üniter bir devlet yapılanmasına sahip olacaktır. Son olarak, siyasi rejim iki meclisli başkanlık sistemine dayanıyor.

Kürt meselesi bağlamında Anayasa Taslağına bakıldığında öne çıkan hususlar şunlar: İlk olarak, mevcut durumda ismi "Suriye Arap Cumhuriyeti" olan devletin yeni ismi için "Suriye Cumhuriyeti" öneriliyor. İkinci olarak, Kürtler için Kültürel Özerklik tanınıyor. Anayasa Taslağının 15. maddesinde "Kürt Kültürel Otonomisi"nin statüsünün kanunla belirleneceği belirtiliyor. Üçüncü olarak, taslağa göre, Kürt Kültürel Otonomisinin yönetim kurumları ile örgütlenmeleri Arapça ve Kürtçeyi eşit şekilde kullanacaktır. Ayrıca, "her bölge kanunla düzenlenmiş resmi dile ilaveten, başka bir çoğunluk dilini yerel referandumla kabul edilmesi şartıyla kullanma hakkına sahiptir." Son olarak, anadilde eğitim hakkı hem devlet okullarında hem de özel okullarda garanti altına alınıyor.

Suriye'de iş savaş açmazından nasıl ve ne zaman çıkılacağını öngörmek bugün neredeyse imkânsız gibi. Bununla beraber, Suriye'de iç savaşı bitirecek siyasi çözümün özellikle 2017 Ocak ayında yapılan Astan Görüşmeleri sonrası geçen yıllara göre daha güçlü bir seçenek olduğu söylenebilir. Zira, hem IŞİD'in gerilemesi hem radikal İslamcı Arap muhalefетinin Halep'i kaybetmesi sonrası Esad rejiminin güçlenmesi hem de Kürtlerin kuzeyde güçlerini konsolide etmesi siyasi çözüm olanaklarını güçlendirdi. Sürecin siyasi çözüme doğru ilerlemesiyle birlikte vekalet savaşlarının sona ereceği, bölgesel belirsizliğin azalacağı, bunun da Türkiye'deki Kürt çatışmasının taraflarını yeni bir pozisyona zorlayacağı öngörülebilir.

Suriye'de federatif çözüm olması ve Kürtlerin federal bir bölge kurması du-

11 Sputnik Türkiye, "Suriye Cumhuriyeti Anayasası'nın Tam Metni," *Sputnik Türkiye*, 2.2.2017, <https://tr.sputniknews.com/ortadoğu/201702021027032657-suriye-cumhuriyeti-anayasasi/> erişim tarihi: 16.2.2017.

rumunda Türkiye'deki "beka kaygısının" artacağı, öte yandan, etnik/ulusal kimliklere dayanmayan özerk yerellere ya da bölgelere dayanan âdem-i merkezietçi bir çözümün ise Türkiye'de Kürt çatışmasının benzer bir âdem-i merkezileşmeyle sonlanmasına katkı sağlayacağı ileri sürülebilir. Rusya'nın Astana görüşmelerinde taraflara sunduğu Anayasa Taslağı Suriye'de âdem-i merkezietçi çözüm ihtimalini güçlendiriyor.

1.2. Irak

Irak'ta federe bir devlet olan IKB son birkaç yıldır açık bir şekilde bağımsızlık arayışında. Başarısız birkaç girişimden ve uzun süren tartışmalardan sonra IKB'nin siyasi aktörlerinin açıklamalarına göre 2017 sonbaharında bağımsızlık referandumu gerçekleştirilecek. IKB Başkanı Mesut Barzani liderliğinde 06 Haziran 2017 tarihinde Kürdistan Parlamentosu'nda bulunan siyasi partilerin, hükümet yetkililerinin ve yüksek seçim kurulunun yer aldığı toplantı sonrasında 25 Eylül 2017 tarihinde bağımsızlık referandumunun yapılacağı duyuruldu. Alınan karara göre, IKB sınırında kalan Erbil, Duhok ve Süleymaniye vilayetlerinin yanı sıra bu bölge dışında kalan Kerkük gibi tartışmalı bölgelerde de referandum düzenlenecek.¹²

Referandum kararı karşısında Irak merkezi hükümetinin yanı sıra Türkiye ve İran'dan da tepki geldi. Irak hükümet sözcüsü Saad el-Hadisi "hiçbir taraf(ın) diğerlerinden ayrı olarak ve tek başına Irak'ın geleceği için karar vereme(yeceği)" yönünde açıklama yaptı. Öte yandan, Türkiye Dışişleri Bakanlığı yazılı açıklamayla, Türkiye'nin IKB yönetimine yaptığı tavsiye ve uyarılara rağmen alınan kararın "vahim bir hata" teşkil edeceğini ifade etti.¹³ İran ise "İran İslam Cumhuriyeti'nin temel ve açık pozisyonu, Irak'ın toprak bütünlüğünü ve birliğini desteklemek yönündedir. Kürdistan Bölgesi Irak Cumhuriyeti'nin parçasıdır" açıklamasında bulundu.¹⁴ İran'a göre "entegre, istikrarlı ve demokratik bir Irak her etnik kökenden ve dinden insanların çıkarlarını garanti altına alır."¹⁵

Komşu ülkelerin yanı sıra ABD, AB ve Rusya gibi küresel güçler de referandum kararını desteklemediler. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Heather Nauert

12 Rûdaw, "Kürdistan 25 Eylül'de referanduma gidiyor!," *Rûdaw*, 07.06.2017, <http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/070620173>, erişim tarihi: 03.07.2017.

13 Deutsche Welle Türkçe, "Ankara ve Bağdat'tan IKB referandumuna tepki," *Deutsche Welle Türkçe*, 09.06.2017, <http://www.dw.com/tr/ankara-ve-bagdattan-ikby-referandumuna-tepki/a-39176559>, erişim tarihi: 03.07.2017.

14 Gazete Duvar, "İrandan Kürdistan tepkisi," *Gazete Duvar*, 10.06.2017, <http://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2017/06/10/irandan-kurdistan-tepkisi/>, erişim tarihi: 03.07.2017.

15 Gazete Duvar, Age.

Irak'ta önceliklerinin IŞİD ile mücadele olduğunu belirterek “birleşik, istikrarlı, demokratik ve federal bir Irak'ı” desteklediklerini ifade etti.¹⁶ Öte yandan, AB Dışişleri Bakanları toplantısı sonucunda yapılan ortak açıklamada, “Iraklı tarafların, tek taraflı adımlardan kaçınarak sorunlarını anayasa esasına göre ve diyalog yoluyla çözmeleri” çağrısı yapıldı.¹⁷ Irak ve IKB arasındaki sorunların diyalog yoluyla çözülmesi gerektiğini belirten Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Maria Zakharova ise Irak'ın birliğinden ve teritoryal bütünlüğünden yana olduklarını açıkladı.¹⁸

IKB'nin bağımsızlık referandumuna tek destek İsrail'den geldi. İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu ABD Kongresinin Cumhuriyetçi üyelerinden oluşan bir delegasyona hitaben yaptığı konuşmada Kürtlerin cesur, Batı'nın dostu ve kendi değerlerini paylaşan bir halk olduklarını belirterek zaten *de facto* egemen olan IKB'de bağımsız bir Kürdistan devletinin kurulmasını desteklediklerini açıkladı.¹⁹

İsrail dışında komşu ülkelerden ve küresel güçlerden referandum kararına bir destek çıkmamasına rağmen, IKB Başkanı Barzani France 24'e verdiği röportajda, referandum kararından dönülmeyeceğini belirtti. Zamanlama konusundaki eleştirilere cevap veren Barzani, referandum kararı için erken olmadığını, aksine geç kaldıklarını ifade etti: “Eğer Irak'ın bütün sorunlarının çözümünü beklersek, bu hiç gerçekleşmeyecektir. Çünkü Baas rejiminin yıkıldığı 2003 yılından bu yana gün geçtikçe sorunlar arttı, çözüm geliştirilemedi. 14 yıldır referandumu hep erteledik ama artık ertelemeyeceğiz. Daha fazla bekleyemeyiz.”²⁰

Hem Suriye'de hem de Irak'ta devam eden siyasi belirsizlik, Türkiye'deki Kürt meselesinin çözümünü ve sorundan kaynaklı çatışmaların sonlandırılması önünde en önemli engellerden birini oluşturuyor. Geline aşamada,

16 Evrensel, “ABD'den Federal Kürdistan referandumu değerlendirmesi,” Evrensel, 09.06.2017, <https://www.evrensel.net/haber/322809/abdden-federal-kurdistan-referandumu-degerlendirmesi>, erişim tarihi: 03.07.2017.

17 Rûdaw, “AB'den referandum açıklaması,” Rûdaw, 19.06.2017, <http://www.rudaw.net/turkish/world/19062017>, erişim tarihi: 03.07.2017.

18 Russian News Agency, “Russian diplomat says issues between Baghdad and Kurds should be solved through talks,” Russian News Agency, 08.06.2017, <http://tass.com/politics/950577>, erişim tarihi: 03.07.2017.

19 JPost Editorial, “An Independent Kurdistan,” *The Jerusalem Post*, 16.08.2017, <http://www.jpost.com/Opinion/An-independent-Kurdistan-502625>, erişim tarihi: 18.07.2017.

20 Rûdaw, “Başkan Barzani: Kanlı bir savaş çıkar,” Rûdaw, 21.06.2017, http://www.rudaw.net/mobile/turkish/kurdistan/21062017?ctloophMainContainer_phMain_ControlComments1_gvCommentsChangePage=1_5, erişim tarihi: 03.07.2017.

Türkiye'nin kendi Kürt meselesini Irak ve Suriye denkleminden ayrı olarak çözmesi neredeyse imkansızlaşmış durumda. Hem devletler düzeyinde hem devlet-dışı aktörler düzeyinde hem de söz konusu ülkelerde yaşanan Kürtler düzeyinde cereyan eden çoklu etkileşimler soruna sınır-ötesi/bölgesel bir yaklaşımı gerektiriyor. Türkiye'nin Kürt meselesi ve Kürt çatışması bu bölgesel denklem içerisinde bir seyir izleyecek.

Türkiye'nin Kürt meselesinin tarafların alacağı tutuma bağlı olarak iki farklı seyir izleyebileceği söylenebilir. Birincisi, Çözüm Süreci'nde olduğu gibi Türkiye devleti ve ana-akım Kürt Hareketi bu belirsizliğin oradan kalkmasını beklemeksizin, sınır-ötesi/bölgesel bir perspektifle siyasi çözüm yönünde adım atabilir ve belirsizliği yönetebilir. Bunun gerçekleşebilmesi özellikle tarafların Türkiye ve Suriye'de Kürt meselesinin çözümü konusunda ortak ve bütüncül bir çerçeve inşa edebilmelerine bağlı. İkincisi seçenek ise taraflar siyasi çözüm yönünde adım atmak için belirsizliğin ortadan kalkmasını bekleyebilirler. Bu durumda, taraflar muhtemelen konumlarını güçlendirmeyi, karşı tarafı zayıflatmayı merkeze alan bir pozisyon alacaklardır. Irak ve Suriye'deki belirsizliğin kısa vadede ortadan kalkmayacağı dikkate alındığında, böylesi bir eğilim Kürt çatışmasının önümüzdeki yıllarda devam etmesine neden olacaktır.

2. Ülke Ölçeğindeki Yapısal Dinamikler ve Askeri Zaferin İmkansızlığı

Sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamikler Kürt çatışmasının sonlanması yönünde net bir tablo ortaya koymuyor. Öte yandan, ülke ölçeğindeki yapısal dinamiklere bakıldığında, askeri çözüm ihtimalinin oldukça düşük olduğu görülüyor. Dünya deneyimleri sosyoekonomik gelişmişlik düzeyinin düşük olduğu, demokrasinin gelişmediği ya da sınırlı olduğu, kimlik temelli, etnik/ulusal gruplar arasındaki kutuplaşmanın derinleştiği, etnik/ulusal hakimiyetin olduğu, çatışmaların belli bir coğrafi bölgede yoğunlaştığı, dağlık, ormanlık ya da sınır bölgelerinin fazla olduğu coğrafyalarda çatışmaların sürdüğü, büyük nüfuslu ve dikkate değer diaspora sahibi ülkelerde askeri çözüm ihtimalinin oldukça düşük olduğunu gösteriyor.

İlk olarak, sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve bölgesel gelişmişlik farkı çatışmaları besleyen önemli dinamiklerden biri. Önceki bölümde detaylı olarak ele alındığı üzere, Türkiye'de Kürt bölgesinin içinde bulunduğu kronikleşmiş yoksunluk ve yoksulluk ile bölgeler arası eşitsizlik, Kürt çatışmasının sonlanması önündeki önemli engellerden birini oluşturuyor. Eşitsizlik içerisinde büyüyen kuşaklar, 2015-2017 yılları arasında kentsel alanlarda yoğunlaşan çatışmaların da gösterdiği üzere KCK için dikkate değer bir insan kaynağı havuzu

sunuyor. Bu durum, örgüt açısından çatışmaları sürdürmeyi kolaylaştırırken, devlet açısından askeri zaferi imkansızlaştırıyor. Bu anlamda, sosyo-ekonomik az-gelişmişlik ve bölgeler arası eşitsizlik bir yandan çatışmaları artırma potansiyeli taşıırken, öte yandan askeri zaferi olanaksızlaştırarak müzakereye dayalı çözüm seçeneğini güçlendiriyor.

İkinci olarak, sosyoekonomik gelişmişlik düzeyine benzer bir durumun demokrasi düzeyi için de geçerli olduğu söylenebilir. Yapılan çalışmalar demokrasi düzeyinin düşük olduğu ülkelerde, yine otoriter rejimler ile demokratik rejimler arasında kalan melez rejimlerde çatışmaların ortaya çıkma ve sürme riskinin yüksek olduğunu gösteriyor. Bu anlamda özellikle 15 Temmuz 2016 sonrasında sınırlı demokrasi mirasının aşındığı, demokratik muhalefet olanaklarının daraldığı bir ortamda çatışmaların sonlanması ve toplumsal barış inşasının zorlaştığı ileri sürülebilir. Ötesi, Kürt coğrafyasında darbe girişiminden bir yıl önce başlayan kentsel çatışmalar sonucu neredeyse hukukun askıya alındığı, sivil siyaset alanının çöktüğü bir durum söz konusu.

Bununla birlikte, mevcut durumun devletin askeri zaferini imkânsızlaştırarak müzakereci çözüme zemin hazırladığı da söylenebilir. Zira, tüm askeri “başarılar” rağmen, örgütün yeni militan kazanma ve çatışmaları sürdürme potansiyeli artıyor. Demokrasinin aşındığı, siyaset alanının daraldığı bir ortamda gerçekleşen “askeri başarılar,” bu potansiyeli zayıflatmak yerine güçlendiriyor. Bunun en önemli göstergesinin KCK’nin Suriye’deki askeri varlığı olduğu söylenebilir. 2013-2015 yılları arasında 5.000 ile 7.000 arası olduğu tahmin edilen silahlı militanın silahsızlandırılması konuşulurken, bugün örgütün sadece Suriye’de önemli bir kısmı Türkiye Kürtlerinden oluşan 60.000’in üzerinde silahlı gücü bulunuyor.

Üçüncü olarak, kimlik temelli çatışmalar, kimlik temelli olmayan çatışmalara kıyasla daha uzun sürme eğilimi gösteriyor ve bu tür vakalarda barış inşası ve barışın sürdürülmesi daha zor. Zira, toplumsal hareketler alanında önemli isimlerden biri olan Charles Tilly’in kavramsallaştırmasıyla “ikili/çoklu egemenlik” (*dual/multi sovereignty*) inşası bu tür vakalarda daha kolay. İkili/çoklu egemenlik tarafların askeri zaferini zorlaştırarak çatışmaların daha uzun süre sürmesine neden oluyor. Türkiye’deki çatışmaların kimlik temelli olduğu açık. Bazı kesintilere rağmen çatışmaların 33 yıldır sürmesi çatışmaların sonlanması ve barış inşasının zorluğunu ortaya koyuyor. Öte yandan, bu durum aynı zamanda müzakereci çözüm seçeneğinin daha fazla ihtimal dahilinde olduğunu gösteriyor.

Dördüncü olarak, Türkiye'deki etnik/ulusal kutuplaşmanın derinleştiği ve etnik/ulusal gruplar arasında hakimiyet ilişkilerinin olduğu durumlarda çatışmaların ortaya çıkma ve sürme ihtimali çok daha yüksek. Önceki bölümde detaylı ele alındığı üzere Türkiye'de sosyo-politik, kültürel ve sosyo-ekonomik hayatın inşasına yön veren temel siyasi proje "zamanın ve mekânın etno-milliyetçi bütünleşmesi" oldu ve Türklüğün hakimiyeti tüm sahalarda sağlandı. Türkiye'deki Kürt çatışmasının asıl kaynağının bu politika olduğu ileri sürülebilir. Türkiye'de 2002 yılından bu yana AK Parti döneminde yapılan tüm reformlara rağmen Türklüğün hakimiyeti özenle korundu. Bu anlamda Kürt çatışmasını ortaya çıkaran ve bugüne kadar sürmesine neden olan asıl dinamik yerinde duruyor. Ötesi, hem Türkiye'de hem de Irak ve Suriye'de Kürt kimliği temelli sosyo-politik mobilizasyonların artmasıyla birlikte özenle korunan Türklüğün hakimiyetinin daha görünür olduğu söylenebilir. Özetle, Türkiye askeri alanda ilerleme kaydetse bile, mevcut durum örgüte yeni militanlar bulma ve çatışmaları sürdürme olanaklarını sunuyor. Bu olanakların bugün itibarıyla sınır-ötesi bir düzeye vardığını da not etmek gerekiyor.

Beşinci olarak, Kürt çatışmasının coğrafyasının da askeri zaferi imkânsız kıldığı söylenebilir. Farklı zaman ve mekanlarda meydana gelen devlet-içi çatışmalar üzerine yapılan araştırmalar, ülkenin belli bir bölgesinde yoğunlaşan teritoryal çatışmalarda askeri zaferin çok daha zor olduğunu gösteriyor. Zira, bu tür vakalarda isyancılar mobilize olma ve silahlı eylemlerini sürdürme konusunda diğer vakalara oranla daha yüksek kapasiteye sahipler. Kürt çatışmasının teritoryal bir çatışma olduğu ve batı metropollerindeki kimi bombalı saldırılarla birlikte ülkenin doğu ve güneydoğu bölgelerinde yoğunlaştığı görülüyor. Çatışma coğrafyasını önemli kılan bir diğer neden, söz konusu bölgenin fiziki şartları. Ayaklanma için imkanlar yaratan dağlık, ormanlık, sınır bölgelerinin varlığı gibi coğrafik özellikler hem devlet-içi çatışmaların başlama ihtimalini hem de çatışmaların süresini artırıyor. Kürt çatışmasının yoğunlaştığı coğrafya büyük oranda dağlık bir alan ve birden fazla ülkeyle sınırı var. Özellikle İran, Irak ve Suriye sınır bölgelerinin öte taraflarında Kürt bölgelerinin olması, KCK'nin silahlı mobilizasyonunu kolaylaştırıyor. Neredeyse 30 yıl boyunca yapılan sayısız sınır ötesi operasyonlara rağmen KCK bugün Türkiye sınırlarını aşan bölgesel bir örgüt olarak varlığını sürdürüyor. Özetle, Kürt coğrafyasının fiziki şartları da devlet açısından askeri zafer olanağını büyük oranda ortadan kaldırıyor.

Son olarak, birçok çalışma nüfus ve diaspora büyüklüğü ile isyancıların çatışmaları sürdürme kapasitesi arasındaki pozitif ilişkinin altını çiziyor. Türki-

ye'deki ve başta Avrupa olmak üzere diasporadaki Kürt nüfusunun büyüklüğü devlet açısından askeri zafer seçeneğini zayıflatan bir diğer dinamik. Kürtler Türkiye'de önemli bir nüfus büyüklüğüne sahipler. Seçim sonuçlarının gösterdiği üzere, bu nüfus içerisinde önemli bir kesim sosyo-politik olarak Ankara'dan farklılaşmış durumda. Türkiye genelinde %10-13'ler düzeyinde oy alan bir partiye Kürt coğrafyasında birçok ilde %50-90 arasında destek çıkabilmekte. Öte yandan, başta Avrupa olmak üzere birçok bölgede sosyo-politik hareketin yörüngesine girmiş önemli bir Kürt diasporası var. Kürt diasporası örgüt açısından hem insani hem maddi hem de önemli bir kurumsal kaynak merkezi. Milyonlarla ifade edilen Kürt nüfusu ve diasporası bugün Kürt çatışmasını sürdürmek konusunda örgüte önemli bir kaynak sunuyor.

Özetle, neredeyse tüm sosyoekonomik göstergeler Kürt bölgesinin ülkenin en yoksul ve en yoksun bölgesi olduğunu açıkça gösteriyor. Ülkenin zaten sınırlı demokrasi birikimi OHAL sonrasında büyük bir darbe aldı. Kürt kimliği temelli sosyo-politik mobilizasyon ana-akım Kürt Hareketi'nin en önemli dayanağı. Seçim sonuçlarının gösterdiği üzere Kürt alanının politik gündemi, siyasi aktörleri, öncelikleri Türkiye genelinden büyük oranda ayrılmış durumda. Türkiye'deki Türk kimliğinin diğer etnik/ulusal kimlikler üzerindeki hakimiyeti devam ediyor. Çatışmalar büyük oranda ülkenin doğu yakasında yoğunlaşmış durumda. Ayrıca, çatışmalar dağlık alanların oldukça yaygın olduğu, üç ülkeye sınırın olduğu bir coğrafyada cereyan ediyor. Ötesi, Avrupa'da milyonları bulan ve dikkate değer oranda politikleşmiş, mobilize olan Kürt diasporası mevcut. Tüm bu veriler, Türkiye'de devlet açısından Kürt çatışmasını askeri zafer ile sonlandırmayı neredeyse imkansızlaştırıyor. Öte yandan, örgütün askeri zaferi zaten söz konusu değil. Bu anlamda, Türkiye'de ülke ölçeğindeki yapısal dinamiklerin askeri zafer olanağını ortadan kaldırarak müzakereye dayalı çözümlere zemin sunduğu ileri sürülebilir.

Burada kritik husus hem çatışan tarafların hem de kamuoyunun yukarıdaki dinamiklerden dolayı askeri çözümün hem mümkün olamayacağı hem de büyük yıkımlara neden olacağı konusunda ortak bir algıya ulaşmaları. Konuya dair literatür "karşılıklı zarar verici denge/pata" (*mutually hurting stalemate*) algısının taraflarda oluşması durumunda müzakereci çözümün mümkün olabileceğini söylüyor. Bu noktada, sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamikler ile ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler kadar aktör-bazlı dinamiklere de bakmak gerekiyor.

3. Aktör-Bazlı Dinamikler ve Müzakereye Dönüşün Sınırları

Aktör-bazlı dinamiklere bakıldığında ikili bir tablonun olduğu görülüyor. Çatışmaların maliyeti, çatışmaların süresi, devlet kapasitesi gibi dinamikler müzakereci çözümü desteklerken; güç/iktidar paylaşımı, üçüncü tarafların rolü, resmi antlaşmalar ve politik öznellikler gibi dinamikler çatışmaların sonlanması ve toplumsal barış inşası önünde dikkate değer engeller oluşturuyorlar. Başka bir ifadeyle, aktörlere bağlı olarak zaman içinde oluşan ancak belli bir süre sonra yapısal niteliğe bürünen dinamikler müzakereye dayalı çözümü desteklerken, aktörlerin güncel pozisyonuna bağlı dinamikler böylesi bir çözüm önünde engel oluşturuyor.

3.1. Müzakereye dönüşü kolaylaştıran dinamikler

İlk olarak, çatışmaların neden olduğu kayıplar artıkça askeri çözümün zorlaştığı ifade edilebilir. Zira, bu kayıplar toplumdaki kutuplaşmayı artırarak “ikili egemenlik” ya da “çoklu egemenlik” (*multi-sovereignty*) inşasını kolaylaştırıyor. Bu da tarafların “savaşma kapasitesini” yeniden üretmesine olanak tanıyor. Öte yandan artan yıkımları durdurmak, can kayıplarına engel olmak müzakereci çözümün en önemli motivasyon kaynaklarından birini oluşturuyor. Kürt çatışmasında yaşanan can kayıplarının ve zorla yerinden etmelerin boyutları dikkate alındığında askeri çözümün imkansızlaştığı ileri sürülebilir.

Bu noktada, Türkiye’deki Kürt kimliğinin bir kültürel kimlikten öteye bir politik kimlik olduğu ve bu politik kimliğin de esasında “bedel” üzerine inşa olduğunu ileri sürebiliriz. Mezar-dağ-zindan-sürgün üzerine inşa edilen politik Kürt kimliği çatışmalar sürdükçe ve çatışmaların maliyeti artıkça yeniden üretiliyor. Esasında çoğu devlet-içi çatışmada olduğu gibi Kürt çatışmasında da sosyo-politik ve silahlı mobilizasyon süreçlerine katılan gruplar içerisinde ilk sırayı yakınları çatışmaların aktörü ya da mağduru olan kesimler oluşturuyor. Aile merkezli grup kimlikleri ve sosyalizasyon süreçleri kişi ve grupların kolektif eylemlere katılma dinamiklerini belirleyen en önemli faktörler içerisinde yer alıyor. Başka bir ifadeyle devlet askeri yöntemlerle meseleyi çözmeye çalıştıkça, bu konuda yol aldıkça, beklediğinin aksine Kürt politik kimliğini ve bu kimliği merkeze alan sosyo-politik ve silahlı hareketi daha da güçlendiriyor. Zira, devlet askeri “başarı” elde ettikçe dağı, mezarı, zindanı ve sürgünü yeniden üretiyor. Yaşamını yitirenler mezara, yakalananlar zindana, öfkelenenler dağı, yasal kovuşturmayla uğrayanlar sürgüne gidiyor. Dağ-mezar-zindan-sürgün üzerinden oluşan “bedel” politik Kürt kimliğini ve ona dayalı sosyo-politik mobilizasyonu sürekli bir döngü içerisinde yeniden üretiyor.

İkinci olarak, yapılan çalışmalar “çatışma süresi” ile “çatışmaların sonlanma biçimleri” arasında bir ilişki olduğunu ortaya koyuyor. İkinci bölümde detaylı tartışıldığı üzere, bazı çalışmalar devlet-içi çatışmalarda isyancıların askeri zaferinin ilk 5 yılda, devletin askeri zaferinin ise ilk 5-7 yılda mümkün olduğunu gösteriyor. Buna karşın, 7-10 yıldan daha uzun süren çatışmalarda tarafların askeri zafer olasılığı çok düşük ve bu tür vakalarda müzakereye dayalı çözümler öne çıkıyor. Türkiye’deki Kürt çatışmasının 1984 yılından bu yana kesintili de olsa devam ettiği ve diğer vakalara kıyasla yüksek düzeyde kayıplara neden olduğu dikkate alındığında askeri zaferin bu noktadan itibaren mümkün olmadığı söylenebilir.

Üçüncü olarak, Türkiye’de devlet kapasitesi, özellikle de güvenlik güçlerinin kapasitesi örgüt açısından “askeri zaferi” imkansızlaştırıyor. Öte yandan, literatürde asimetrik çatışmalarda isyancıların askeri olarak olmasa da politik olarak kazanmalarının mümkün olduğu ileri sürülüyor. Buna göre, devlet-içi çatışmalar mevcut hükümeti yıpratarak ve siyasi merkezde söz konusu çatışmaya dair yarılma ile rekabet yaratarak isyancılar açısından politik zafer sağlayabilir. Türkiye’deki duruma bakıldığında, KCK’nin “askeri bir zafer” elde etmesi mümkün olmadığı gibi Ankara’daki çatışmaları/krizleri körükleyerek politik zafer elde etmesi de mümkün değil. Zira, Kürt meselesi bağlamında ana-akım partiler arasında yapısal bir farkın olmadığı iddia edilebilir. Mevcut durumda ne MHP ne de CHP Kürt meselesi bağlamında AK Parti’den öteye politik projelere sahip partiler değiller. Dolayısıyla söz konusu partiler arasındaki farklılıklara odaklanan ve bu konuda kriz yaratmayı hedefleyen bir çatışmanın politik zafer getirmesi mümkün değil. Özetle, devletin hem askeri hem de siyasi kapasitesi örgüt açısından askeri ya da politik zaferi imkansızlaştırıyor.

3.2. Müzakereye dönüş önündeki engeller

Çatışmaların maliyeti, çatışmaların süresi ve devlet kapasitesinden farklı olarak, aktör-temelli dinamiklerden politik öznellikler, güç/iktidar paylaşımı, üçüncü tarafların rolü ve resmi antlaşmalar gibi dinamikler yeni bir diyalog ve müzakere süreci önündeki en önemli engelleri oluşturuyor.

Politik öznellikler

Müzakereye dönüşün önündeki en büyük engel tarafların düşüncelerini, algılarını, çıkarlarını, kaynaklarını ve stratejilerini içeren politik öznellik konusunda yaşıyor. Zira, mevcut durumda çatışmanın tarafları yeni bir süreç başlatma konusunda olumlu bir pozisyona sahip değiller. Ötesi, AK Parti hü-

kümeti ve KCK dışındaki üçüncü aktörler tarafları müzakere masasına dönme noktasında zorlayabilecek ya da teşvik edebilecek noktadan uzaklar.

Devlet-içi çatışmaların formasyonu konusunun ele alındığı ikinci bölümde “politik öznellik” konusunda özellikle I. W. Zartman ve D. Lieberfeld’in çalışmalarının altı çizildi. Zartman’ın “olgunluk” teorisine göre tarafların müzakere masasına oturması için gerekli ama yeterli olmayan şart çatışmaların “karşılıklı zarar veren dengeye” (*mutually hurting stalemate*) ulaşmasıdır.²¹ Güney Afrika ve İsrail/Filistin çatışmaları üzerine çalışan Lieberfeld’e göre ise müzakere sürecinin başlaması için dengeyin/patanın kabulü, müzakere sürecinin ulusal düzeyde politik rekabette merkezi bir yer tutması, statükocu liderlerin değişmesi, alternatif müzakere partnerlerinin ortaya çıkmasına olanak tanıyacak ölçüde başarısız girişimlerin varlığı, tarafların maksimalist olmayan ön şartlarının belli olması, müzakere edilmiş istikrarlı çözüm önerileri ve resmi olmayan temasların devam etmesi gerekir.²²

Yukarıda özetlenen çerçeveden Kürt çatışmasında politik öznellik hususu irdelendiğinde, “karşılıklı zarar verici dengeye” ulaşıldığı söylenemez. Zira, mevcut çatışmaların Türkiye devleti ve hükümetleri açısından “sürdürülebilir” bir noktada olduğu ileri sürülebilir. Çatışmaların sürdürülebilirliğinin yanı sıra Ankara’daki iktidar mücadelesinde Kürt meselesinin ve Kürt çatışmasının geçmişte de günümüzde de belli ölçüde kullanışlı bir enstrüman olduğu da söylenebilir.²³ 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi öncesi kentsel alanlarda yoğunlaşan çatışmalarla birlikte askerin hem sahada hem de siyasi alanda güçlenmesi bunun en açık göstergelerinden biri olarak okunabilir. Zira, çatışmalar döneminde 2. Ordu Komutanı olan Adem Huduti başta olmak üzere kent çatışmalarını yöneten askeri personelin büyük çoğunluğu bugün darbeye teşebbüsten yargılanıyorlar.

KCK açısından bakıldığında, özellikle kentsel çatışmalarda hem askeri hem de siyasi olarak örgüt dikkate değer ölçüde güç kaybetti. Bununla beraber, özellikle Suriye’de elde ettiği siyasi ve askeri başarılarla birlikte örgüt hem siyasi hem de askeri varlığını sürdürüyor. Örgütün kısa ve orta vadede siyasi ve

21 Zartman, I. William. “The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments,” *The Global Review of Ethnopolitics*, 1:1 (2001), 8-18, s. 9.

22 Lieberfeld, Daniel, “Conflict ‘Ripeness’ Revisited: The South African and Israeli/Palestinian Cases,” *Negotiation Journal*, 15:1 (1999), 63-82.

23 Çiçek, Cuma, *15 Temmuz Sonrası Kürt Meselesi ve Sivil Toplum: Diyalog ve Uzlaşım İmkanları*, Mart 2017, İstanbul Politikalar Merkezi, http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2017/04/CumaCicek_15TemmuzSonrasiSivilToplum.pdf, erişim tarihi: 05.07.2017.

askeri varlığının zayıflayacağı yönünde dikkate değer bir emare yok. Özetle, Türkiye’de Kürt meselesinin siyasi yollar dışında çözülemeyeceği konusunda geniş bir toplumsal mutabakat olmasına rağmen, çatışmalar her iki taraf açısından “sürdürülebilir” bir noktada.

Lieberfeld’in çerçevesinden baktığımızda, tarafların askeri anlamda daha fazla mesafe alamayacaklarını bildikleri söylenebilir. Geride bırakılan 33 yıllık çatışma deneyimi bu konuda yeterince bilgi sunuyor. Öte yanda, Kürt meselesi ve Kürt çatışması Ankara’daki politik rekabette merkezi bir yer tutmuyor. Zira, AK Parti dışında Kürt bölgesinde dikkate değer oy alan ikinci bir parti yok. Ötesi, meselenin çözümüne dönük ne CHP’nin ne de MHP’nin AK Parti’nin ötesinde siyasi bir çözüm planı yok.

Kürt meselesi bağlamında öne çıkan liderler içerisinde yakın zamanda bir değişimin olmayacağı söylenebilir. Hem Öcalan hem de Erdoğan pozisyonlarını koruyorlar. Bu konuda HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş yeni ortaya çıkan ve kitleleri mobilize etme kapasitesi olan karizmatik bir lider olarak not edilebilir. Demirtaş Kürt sosyo-politik alanında değişim yaratma kapasitesi olan bir lider olarak güçlenme potansiyeli taşıyor.

Kürt çatışmasında başarısız çözüm girişimleri az değil. En azından 1999-2004 İmralı Süreci, 2008-2011 Oslo Süreci ve 2013-2015 Çözüm Süreci üç ana başarısız girişim olarak not edilebilir. Bununla beraber, bu girişimlerin alternatif müzakere partnerlerini ortaya çıkarıp çıkarmadığı konusu tartışmalı. Zira, Erdoğan ve Öcalan dışında toplum karşısında dikkate değer etki gücü olan isimler çok sınırlı sayıda.

Ön şartlar konusunda, KCK 2016 Ağustos ayında yaptığı açıklamada, AK Parti hükümetinin çözüm iradesini ortaya koyması ve Öcalan’ın farklı siyasi ve toplumsal aktörlerle görüşmesine izin vermesi halinde müzakere sürecine dönebileceğini ifade etti.²⁴ Öte yandan, AK Parti hükümeti müzakerelerin yeniden başlaması için maksimalist bir talep olarak değerlendirilebilecek olan “şartsız silahsızlanma” ön şartında bulunuyor. Daha önce “silahların susmasını” kabul etmediğini “betona gömülmesi” gerektiğini ifade eden Cumhurbaşkanı Erdoğan,²⁵ en son 01 Nisan 2017 tarihinde Diyarbakır’da yaptığı konuşmada, konuşmak için silah bırakma şartını öne sürdü: “Biz söyleyecek sözü olan pro-

24 Birgün, “KCK’den müzakere açıklaması,” Birgün, 20.08.2017, <http://www.birgun.net/haber-detay/kck-den-muzakere-aciklamasi-124998.html>, erişim tarihi: 04.07.2017.

25 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Silahların Bırakılarak Betona Gömülmesi Lazım,” Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 22.09.2015, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/35412/cumhurbaşkanı-erdogan-kanal-7-ulke-tv-ortak-yayininina-katildi.html>, erişim tarihi: 04.07.2017.

jesi olan derdi olan herkesle konuşmaya, görüşmeye, birlikte yol yürümeye hazırız. Tek bir şartımız var. Kimsenin elinde silah olmayacak, kimse bu ülkeyi bölmeye, bu milleti parçalamaya kalkmayacak.”²⁶

Müzakere edilmiş istikrarlı çözüm önerileri konusunda dikkate değer bir mesafenin alındığı söylenebilir. Çözüm Süreci’nde tarafların genel bir demokratikleşme perspektifini paylaştıkları görüldü. Zira sürecin son toplantısı olan Dolmabahçe basın toplantısında her iki taraf genel bir demokratikleşme çerçevesi sundular.²⁷ Öte yandan, somut konular bağlamında mutabakat sağlanmasa da öne çıkan temel meseleler şunlardı: Müzakere mekanizmaları ve aktörleri, müzakere gündemi ve reformların kapsamı, KCK militanlarının silahsızlanması, Rojava başta olmak üzere Kürt meselesinin sınır-ötesi boyutu. Ayrıca, detayları kamuoyu tarafından bilinmese de Çözüm Süreci’nde tarafların meselenin siyasi çözümü için yerelleşme ve demokratikleşme üzerine müzakere ettikleri ve bu konuda yasa tasarıları hazırladıkları biliniyor. İmralı Heyeti içerisinde yer alan HDP Grup Başkanvekili İdris Baluken yaptığı açıklamada Çözüm Süreci’nde yerel yönetimlerin yetkilerini genişletmek ve sivil toplum alanını genişletmek üzerine AK Parti ile birlikte yasa tasarıları hazırladıklarını duyurdu:²⁸

Belediyelere kayyum atadıkları bir süreçte “Çözüm Süreci”nde İçişleri Bakanlığı nezdinde son aşamaya getirdikleri ve merkezi düzeydeki pek çok yetkiyi yerele götüren yasal düzenlemeleri nerede sakladıklarının cevabını vermeliler. Aynı şekilde bütün toplumu baskı cenderesine aldıkları bir dönemde, sürecin nihai aşamaya gelme noktasında birlikte hazırladığımız sivil toplum yasasının niye saklandığının açıklanması gerekiyor. Birlikte hazırladığımız yerel yönetimler yasasının neler içerdiğini, sivil toplum yasasının neler içerdiğini kamuoyuna açıklayabilirler.

Son olarak, resmi olmayan temaslar konusunda net bir şey söylemek mümkün değil. Dünya deneyimlerinden en sert çatışma dönemlerinde bile taraflar arasında temasların sürdüğü biliniyor. Ayrıca, devletin ve AK Parti yetkililerinin KCK ile temasları olmasa bile, İmralı Cezaevinde bulunan Öcalan ile te-

26 Sözcü, “Erdoğan: Birlikte yol yürümeye hazırız ama tek bir şartımız var...,” Sözcü, 01.04.2017, <http://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/erdogan-diyarbakirda-konusuyor-2-1769269/>, erişim tarihi: 04.07.2017.

27 Çiçek, Cuma & Coşkun Vahap, *Dolmabahçe’den Günümüze Çözüm Süreci: Başarısızlığı Anlamak ve Yeni Bir Yol Bulmak*, İstanbul: Barış Vakfı Yayınları, 2016.

28 Oda TV, “AKP ile birlikte yerel yönetim yasası hazırlandı,” Oda TV, 14.09.2016, <http://odatv.com/akp-ile-birlikte-yerel-yonetim-yasasi-hazirladik-1409161200.html>, erişim tarihi: 04.07.2017.

mas kurmaları için uygun koşullar mevcut. Ötesi, resmi düzeyde olmasa bile parlamentoda bulunan HDP'li vekiller ile AK Partili vekiller arasında gündelik temasların sürekli olduğu söylenebilir.

Güç/iktidar paylaşımı

Aktör bazlı dinamikler içerisinde müzakereler önünde engel teşkil eden ikinci dinamik güç iktidar paylaşımı. Birçok çalışma devlet-içi kimlik temelli teritoryal çatışmaların çözümünde güç/iktidar paylaşımının ve topluluk haklarının tanınmasının önemine vurgu yapıyor. Buna karşın, Türkiye'de uzun süre devam eden reform tartışmalarına rağmen aşırı merkezizetçi devlet yapısı varlığını koruyor. Ayrıca, 16 Nisan 2017 tarihinde referandum ile kabul edilen Başkanlık Sistemiyle güç/iktidar daha fazla merkezileşti ve yürütme etrafında yoğunlaştı.

Ülke genelinde birçok alanda yaşanan güç/iktidar temerküzünün yanı sıra, OHAL kapsamında 01 Eylül 2016 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile belediyelere kayyım atanmasının önu açıldı.²⁹ KHK'nin yayınlanması ile birlikte HDP'nin bir bileşeni olan DBP yönetimindeki belediyelerin neredeyse tamamına kayyım atandı. *Human Rights Watch* (İnsan Haklarını İzleme) örgütünün verilerine göre KHK'nin ilanından sonra 20 Mart 2017 tarihi itibarıyla DBP yönetimindeki 103 belediyenin 82'sine kayyım atandı.³⁰ Kayyım atanan belediyeler içerisinde Diyarbakır, Mardin ve Van Büyükşehir Belediyelerinin bulunduğu 11 il belediyesi de yer alıyor.

Kürt meselesinin siyasi çözümü yönünde yol açacak en önemli adım yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluklarını genişletmek ve kaynaklarını artırmak iken, atanan kayyımlarla çatışma çözümü ve toplumsal barış inşasında ön açabilecek en önemli kaynaklar büyük oranda ortadan kaldırıldı. Görüldüğü kadarıyla, kayyımların yönetimi devam ettiği sürece Kürt çatışmasında bir mesafe almak zor olacak.

Üçüncü taraflar

Üçüncü taraf meselesi müzakereye dönüş önünde engel oluşturan üçüncü aktör-bazlı dinamik. Devlet-içi çatışmaların yaşandığı ülkelerdeki çoğu devlet

29 Resmi Gazete, "Kanun Hükmünde Kararname," *Resmi Gazete*, 01.09.2016, Karar Sayısı: KHK/674, Sayı 29818 (2. Mükerrer).

30 Human Right Watch, "Turkey: Crackdown on Kurdish Opposition," *Human Right Watch*, 20.03.2017, <https://www.hrw.org/news/2017/03/20/turkey-crackdown-kurdish-opposition>, erişim tarihi: 04.07.2017.

kurumu ve hükümet gibi Türkiye devleti ve AK Parti hükümeti de üçüncü tarafların sürece dahil olmasını istemiyor. Zira üçüncü tarafların, özellikle de uluslararası aktörlerin yer aldığı üçüncü tarafların dahil olmasını çoğu devlet, egemenliğin ihlali ve isyancıların uluslararası alanda meşruiyet kazanması olarak algılıyor. İşin doğrusu bu iki husus Türkiye için de geçerli. Üçüncü taraf konusu Türkiye’de egemenliğin ihlali olarak algılanıyor ve özellikle uluslararası aktörlerden oluşan bir üçüncü tarafa ne hükümet ne de ana muhalefet partileri olumlu bakıyor.

Öte yandan, çoğu örgüt gibi KCK de müzakere sürecine üçüncü bir tarafın dahil olmasını talep ediyor. Son diyalog ve müzakere sürecinde taraflar yerel aktörlerden oluşan bir İzleme Heyeti üzerinde müzakere ettiler. Ötesi, KCK sıklıkla ABD gibi uluslararası kuruluşların arabulucu olarak sürece dahil olmasını talep etti. Önceki bölümde detaylı ele alındığı üzere taraflar bu konuda bir mutabakata varamadı ve sürecin başarısız olmasına neden olan faktörler arasında üçüncü taraf/göz meselesi önemli bir yer tuttu.

Resmi antlaşmalar

Aktör-bazlı dinamikler bağlamında son olarak resmi antlaşmaların altını çizmek gerekiyor. Bazı araştırmalar çatışmaların sonlanması ve barış inşasında resmi antlaşmaların katkı sağladığını ortaya koyuyor. Buna göre resmi antlaşmalar “izleyici maliyetleri” ortaya çıkararak tarafları barış antlaşmasına bağlı kalmaya, aksi durumda ortaya çıkan siyasi maliyeti yüklenmeye zorluyor. Bu durum da barış inşasının başarı şansını artırıyor.

Resmi antlaşmalar konusunda Türkiye’deki Kürt çatışmasına bakıldığında bu konuda olumlu bir durumun olduğu söylenemez. Zira 1990’lı yılların başından bu yana çeşitli diyalog arayışları ve 2000’li yılların başından bu yana da kimi diyalog süreçleri olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti devleti ve hükümetleri ile KCK ve öncülü örgütler arasında bugüne kadar herhangi resmi bir antlaşma yapılmadı. Başka bir ifadeyle, önceki diyalog ve müzakere süreçlerinin hiçbiri resmi bir antlaşma imzalayacak noktaya varamadı. Yapılan ateşkesler bile çoğu durumda kurulan diyaloglar sonucunda fiili olarak gerçekleşti. Ötesi, Türkiye böylesi bir resmi antlaşmayı imzalamaktan sistematik olarak uzak durdu. Örneğin, Çözüm Süreci’nde yaşanan krizlerin en önemlilerinden biri de Öcalan tarafından kaleme alınan üç protokolün devlet heyeti tarafından imzalanmamasıydı.

Bu konuda herhalde elde bulunan tek kaynak Dolmabahçe buluşması. Zira,

ilk kez Başbakan Yardımcısı düzeyinde bir temsille bir devlet heyeti ile İmralı Heyeti kameraların karşısına geçerek ortak bir basın konferansı düzenlediler. Öte yandan, bu buluşmanın adlandırması konusunda bile taraflar arasında tartışmalar ortaya çıktı ve HDP ile İmralı Heyeti tarafından kullanılan “Dolmabahçe Mutabakatı” söylemi Cumhurbaşkanı Erdoğan ve hükümet yetkileri tarafından reddedildi.

3.3. Engelleri aşmak için var olan olanaklar

Yukarıda özetlenen engellere rağmen, “resmi antlaşmalar” dışındaki üç alanda dikkate değer değişim potansiyelleri de mevcut.

Politik öznellik

Politik öznellikler konusunda ilk olarak, hem AK Parti’nin hem de ana-akım Kürt Hareketi’nin pragmatist nitelikleri koşulların değişmesi durumunda tarafların yeni bir pozisyon alabilme becerisini artırıyor. Suriye’deki iç savaşın siyasi çözüme doğru evrilmesine paralel olarak Türkiye’de Anayasa Referandumu sonrası oluşan yeni siyasi sistem riskler kadar yeni olanaklar doğurabilir. İkinci olarak, ABD yeni yönetiminin Suriye politikası, Ankara’nın Suriye’de *de facto* Kürt yönetimi arasındaki ilişkisini Türkiye’de ise KCK ile ilişkisini çatışma zemininden çıkarabilir.³¹ Son olarak, 2015 Temmuz ayından bu yana yaşanan şiddetli çatışmalar ve büyük yıkımlar Türkiye’deki Kürt siyasetinin dönüşümünü hızlandırabilir. Zira, çatışmaların en önemli sonuçlarından biri Kürt kamuoyunun şiddet eksenli çözümlere mesafeli durmasıydı. Bu durum özellikle legal Kürt siyasetinin yeniden yapılanmasını tetikleyebilir.

Politik öznellikler konusunda çatışma taraflarının yanı sıra sivil toplum önemli bir rol oynayabilir.³² Uyuşmazlık çözümü ve toplumsal mutabakat süreçleri konusundaki çalışmalar, meselenin tek başına çatışan taraflar arasındaki müzakereye (üst kademe liderlik) indirgenemeyeceğini gösteriyor. Çatışma sonrası ortaya çıkan ekonomik, politik, sosyokültürel ve ilişkisel sorunların çözümünde kendi alanında saygın liderlerin, dini/etnik liderlerin, akademisyenlerin, entelektüellerin, sivil toplum liderlerinin (orta kademe liderlik) ve

31 Stein, Aaron, “Reconciling U.S. – Turkish Interest in Northern Syria,” *Discussion Paper*, Council on Foreign Relations, New York, Şubat 2017.

32 Daşlı Güneş, Alici, Nisan ve Flader, Ulrike, *Kadınların Barış Mücadelesinde Dünya Deneyimleri: Sırbistan, Kosova, Sri Lanka ve Suriye*, Ankara: DEMOS Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Merkezi Derneği Yayını, 2017; Çelik, A. Betül, “Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları,” içinde, F. Nimet Beriker (Der.), *Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, 163-188.

yerel liderlerin, yerel STK başkanlarının, cemaat liderlerinin, yerelde kamu hizmeti sunan liderlerin (halk liderliği) rolü en az üst kademe liderlik kadar önem arz ediyor.³³ Zira, çatışma döneminde ortaya çıkan korkuların ve tehditlerin ortadan kaldırılması, farklı toplumsal grupların algılarının dönüştürülerek sosyal kutuplaşmaların giderilmesi, kısacası “toplumsal barışın” inşası; çatışma çözümü ve uzlaşma sürecinin toplumsallaştırılmasına³⁴ ve toplumsal mutabakat inşasına³⁵ bağlı.

Bu noktada, barış inşası ve toplumsal mutabakat konusunda sivil toplum kuruluşlarının rollerinin altını çizmek gerekiyor. Bu örgütler her biri çatışmanın farklı dönemlerinde daha fazla öne çıkan ve farklılaşan (1) vatandaşların korunması, (2) izleme ve hesap verebilirlik, (3) savunuculuk ve kamu iletişimi, (4) grup içi sosyalleşme, (5) sosyal uyum, (6) arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık ile (7) hizmet sağlama gibi işlevlerle barış inşasına önemli katkılar sunabilirler.³⁶ Yapılan çalışmalar sivil toplum alanında özellikle kadınların sosyo-politik mobilizasyonunun barış inşasında ön açıcı olabileceğini gösteriyor. Zira, toplumsal cinsiyet rolleri ve kadın-eksenli konularda yapılan ortak çalışmalar çatışma çözümü ve toplumsal mutabakat inşası konusunda teması, diyalogu ve müzakereyi kolaylaştırıcı bir işlev görüyor.³⁷ Ötesi, kadınların ve erkeklerin çatışma süreçlerinden farklı şekilde etkilendiği dikkate alındığında, kadınları sadece çatışmaların kurbanları olarak gören bir bakış açısından, onları toplumsal barış inşasının aktif kurucuları olarak gören bir yaklaşıma geçilmesi çatışmaların çözümü ve uzlaşma konusunda önem arz ediyor.³⁸

Hem Kürt bölgesinde hem Türkiye genelinde sivil toplum alanında dikkate değer bir birikim bulunuyor. Yine toplumsal cinsiyet alanında azımsanmayacak bir birikim söz konusu. Bununla birlikte, sivil toplum alanında da kat edilmesi gereken önemli bir mesafenin olduğu açık. Özellikle OHAL sonrasında sivil alanda yaşanan daralma dikkate alındığında, Kürt çatışmasında yeni bir

33 Çelik, Age.

34 Çelik, A. Betül ve Mutluer, Nil, “Toplumsal Barış ve Barış Süreci’nin Toplumsallaşması,” içinde, Necmiye Alpay & Hakan Tahmaz (Der.), *Barış Açısını Savunmak. Çözüm Sürecinde Neler Oldu?*, İstanbul, Metis Yayınları, 2015, 59-75.

35 Çelik, A. Betül, “Kürt Meselesini Dönüştürmede Toplumsal Mutabakat İhtiyacı: Neden, Nasıl, Kimle?,” içinde, Murat Akbaş (Der.), *Çatışma Çözümleri ve Barış*, İstanbul, İletişim, 2014, 131-152.

36 Çelik, A. Betül, “Turkey: The Kurdish Question and the Coersive State,” içinde, Thania Paffenholz (Ed.), *Civil Society and Peacebuilding: A Critical Assessment*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2010, 153-179.

37 Daşlı, Alıcı ve Ulrike, Age.

38 Daşlı, Alıcı ve Ulrike, Age.; Çelik ve Mutluer, Age.

müzakere zeminin inşasının sivil alanın yeniden canlanmasına bağlı olarak gelişeceği öngörülebilir.

Güç/iktidar paylaşımı

Güç/iktidar paylaşımı konusunda da önemli imkanlar bulunuyor. İlk olarak, 16 Nisan 2017 referandumuyla birlikte yönetim sisteminin toplumun yarısının (%48,6) muhalefetine rağmen kabul edilmiş olması, Türkiye’de yeni bir toplumsal sözleşmeye ihtiyaç duyulduğunu ortaya çıkardı. Ortaya çıkan durum muhtemelen bir yandan Türkiye’de uzun yıllardır süren yeni anayasa tartışmalarını yeniden gündeme getirecek, öte yandan mevcut yönetim sisteminde denge ve denetleme mekanizmalarının inşası ve güç/iktidar paylaşımı yönünde reform yapma ihtiyacını ortaya çıkaracaktır.

İkinci olarak, Türkiye’de yerelleşme ve bölgeselleşme konusunda önemli bir düşünsel ve kurumsal birikim söz konusu. Her şeyden önce, yerelleşme ve bölgeselleşme konusunda Türkiye’de on yılları bulan bir reform tartışması var. 12 Eylül sonrası Kenan Evren tarafından önerilen sekiz bölgeye dayalı eyalet sistemi, 2000’li yıllarda gündeme gelen ve büyük tartışmalar yaratan kamu yönetimi reformu, bunu takip eden parça parça yasal değişiklikler (belediye yasası, büyükşehir belediyesi yasası vb.) ana-akım Kürt siyasetinin önerdiği ve bir tür idari ve siyasi âdem-i merkezileşme olan özerklik tartışmalarından çok daha önce başladı.

Bu tartışmaların yanı sıra, kurumsal gelenek olarak da önemli bir birikim var. Türkiye’de birçok kamu kurum ve kuruluşu uzun yıllardır bölgesel düzeyde örgütlenmiş durumda. Ayrıca, AB uyum süreci kapsamında Türkiye’de sosyo-ekonomik planlama süreçleri için üç düzeyde bölgeler oluşturuldu. Bu kapsamda, 81 ilin her biri üçüncü kademe bölgeye dönüştürüldü, komşu iller bir araya getirilerek 26 ikinci kademe bölge oluşturuldu ve 26 bölge de kendi içinde bir araya getirilerek 12 birinci kademe bölge kuruldu. Örneğin toplam dokuz ilden oluşan Güneydoğu Anadolu Bölgesi 12 birinci kademe bölgeden biridir. Bu bölge altında üç adet ikinci kademe bölge bulunuyor: Gaziantep, Kilis ve Adıyaman’dan oluşan Gaziantep alt bölgesi, Şanlıurfa ve Diyarbakır’dan oluşan Şanlıurfa alt bölgesi ve Mardin, Siirt, Şırnak ve Batman’dan oluşan Mardin alt bölgesi.³⁹ 26 ikinci kademe bölgelerin her biri için de kalkınma ajansları kuruldu.⁴⁰ Kurumsal birikim bağlamında son olarak 30

39 Resmi Gazete, “İstatistikî Bölge Sınıflandırması,” *Resmi Gazete*, Tarih: 22.09.2002, Sayı: 24884, Karar Sayısı: 2002/4720.

40 Resmi Gazete, “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun,” *Resmi Gazete*, Tarih: 08.02.2006, Sayı: 26074, Kanun Numarası: 5449.

büyükşehirden bahsedilebilir. 2014 tarihinde yürürlüğe giren yasa ile 14 şehir daha büyükşehir haline getirilerek toplam büyükşehir sayısı 30'a çıkarıldı. Bu şehirlerde il özel idareleri fesih edilerek, belediyelerin yetkileri artırıldı ve sorumluluk sahaları kent merkezinden il sınırlarına genişletildi.

Üçüncü olarak, nüfus ve bölgesel sosyo-ekonomik eşitsizlikten bahsetmek gerekir. Türkiye nüfusunun yaklaşık %70'i 30 büyükşehirde yaşıyor. Ülkenin ekonomik aktiviteleri ve değer üretimi büyük oranda bu şehirlerde yoğunlaşmış durumda. Ayrıca, bu şehirler dikkate değer çeşitlilikler ve özgünlükler barındırıyor. Her bir şehrin kendine özgü ekonomik, sosyal ve kültürel dokusu var. Bu nüfus ve sosyoekonomik dinamikler şehir yönetimlerini çok daha önemli kılıyor. Öte yandan, bu şehirler ve buldukları bölgeler arası eşitsizlik ülke ölçeğinde dengeli bir sosyoekonomik gelişme önünde önemli bir engel oluşturuyor. Daha dengeli, eşitlikçi ve yaygın bir sosyoekonomik gelişme hem sorunların daha doğru tespit edilmesini hem doğru çözüm yollarının belirlenmesini hem de insani, maddi ve bilgi temelli yerel kaynakların yerelde daha etkin mobilizasyonunu mümkün kılacak şehir yönetimlerini gerektiriyor. 2017 yılında Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi ile Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (türkonfed) iş birliğiyle yapılan *Kent-Bölge: Yerel Kalkınmada Yeni Dinamikler. Türkiye'nin Kentlerinden Kentlerin Türkiyesi'ne* adlı araştırma⁴¹ Türkiye'de şehir yönetimlerini merkeze alan bir yerel yönetim reformunun zorunluluğunu ve aciliyetini ortaya koyuyor.

Dördüncü olarak, Başkanlık Sistemi ile birlikte, âdem-i merkezileşme konusu Kürt meselesinden öteye, iktidarın yoğunlaştığı merkez karşısında bir denge ve denetleme mekanizması olarak çok daha fazla önem arz ediyor. Böylesi bir mekanizma olmadan Türkiye'de sınırlı da olsa var olan demokrasi mirasını koruyup ilerletmek mümkün olmayacaktır. Bu konuda, AK Parti hükümeti de yerelleşme yönünde adımlar atabilir. Zira, özellikle 2013 Gezi Eylemleri ile birlikte dikkate değer bir "güvenlik krizi" yaşayan AK Parti, Anayasa Referandumu sonrasında dikkate değer düzeyde gücünü konsolide etti. Bu anlamda "güvenlik ikilemini" aşmış bir AK Partinin seçim yasası, partiler yasası gibi bazı kanunlarda değişiklikler yaparak "başkanlık sistemini" "demokratikleştirecek" adımlara yönelmesi ihtimal dışı değil. Bu adımlara "âdem-i merkezileşme" yönünde bir reform paketi de eşlik edebilir.

Son olarak, Çözüm Süreci'nde tarafların yerel yönetimlerin yetkilerini geniş-

41 Keyman, E. Fuat vd. *Kent-Bölge: Yerel Kalkınmada Yeni Dinamikler. Türkiye'nin Kentlerinden Kentlerin Türkiyesi'ne*, İstanbul, Türkonfed, 2017.

letmek yönünde bir müzakere yürütmüş olması ve bu konuda bir yasa tasarısının hazırlanmış olması önemli bir referans noktası oluşturdu. Yerelleşme ve bölgeselleşme konusundaki düşünsel ve kurumsal birikimle birlikte Çözüm Süreci'nde ortaya çıkan bu referans Türkiye'de güç/iktidar paylaşımı konusunda düşünsel düzeyde önemli bir mesafe alındığını gösteriyor.

Üçüncü taraflar

Politik öznellik ve güç/iktidar paylaşımı alanlarında olduğu gibi üçüncü taraf meselesinde de önemli imkanların olduğu ileri sürülebilir. İlk olarak, tüm egemenlik ihlali algılarına rağmen, Oslo Süreci'nde uluslararası bir aktörün görüşmelere katıldığı biliniyor. Dolayısıyla üçüncü taraf meselesi aşılmaz bir eşik değil. İkinci olarak, Türkiye üçüncü taraf meselelerine yabancı bir ülke değil. Zira, ikinci bölümde detaylı incelenen Filipinler/Bangsamoro Barış Süreci'nin en önemli mimarlarından biri Türkiye.⁴² Üstelik Türkiye sadece devlet ve hükümet düzeyinde değil, sivil toplum örgütü düzeyinde de sürece dahil oldu. Son olarak, KCK üçüncü tarafın uluslararası aktörlerden oluşması ısrarından Çözüm Süreci'nde zaten vaz geçmişti ve yerel aktörlerden oluşan "İzleme Heyeti" konusunda ikna olmuştu. Tüm bu veriler, üçüncü taraf meselesinde de kritik eşiklerin olmadığını, yeni bir diyalog ve müzakere süreci içerisinde üçüncü taraf meselesinin çözülebileceğini gösteriyor.

Türkiye'nin Kürt çatışmasının seyrini belirleyecek dinamikler yukarıda özetlendi. Yukarıda çizilen tablo dikkate alındığında, Türkiye'nin Kürt meselesi ve sorundan kaynaklı çatışmaların nasıl bir seyir izleyebileceği konusunda neler söylenebilir? Bu soruya yanıt verebilmek için yukarıda üç grup halinde özetlenen dinamiklerin yanı sıra dikkate alınması gereken bir diğer mesele var: devlet krizi.

4. Devlet Krizi ve Kürt Çatışması

Türkiye'de darbe girişimi ile patlak veren bununla beraber çok öncesine dayanan bir devlet krizi yaşanıyor. Sınır-ötesi ve bölgesel bir hal alan Kürt meselesinin alacağı seyir bir yandan bu devlet krizinin alacağı seyre göre şekillenirken, öte yandan, devlet krizinin nasıl çözülebileceğini de belirleyecek.

Türkiye'deki devlet krizinin üç ana çatışmaya/krize dayanıyor. Bu çatışmalardan ilki, 2010 Anayasa Referandumunu ile birlikte AK Parti'nin temsil ettiği

42 Geyik, Kurbanı, "Türkiye Filipinler'de Barış Sürecinin Mimarı," *Anadolu Ajansı*, 17.11.2014, <http://aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-filipinlerde-baris-surecinin-mimari/100663> erişim tarihi: 17.2.2017.

ve belli ölçüde MHP'yi de içine alan "İslamcı-muhafazakâr milliyetçi sağ hegemonik blok" ile CHP'nin temsil ettiği "seküler-muhafazakâr milliyetçi sağ hegemonik blok" arasında yaşanıyor. 2010 Anayasa Referandumunu sonrasında İslamcı-muhafazakâr bloğun devlet yönetiminde kritik eşiği aşması ve Türkiye'de klişe tabirle devlet-hükümet ayrımını büyük oranda ortadan kaldırması sonrasında söz konusu iki blok arasındaki ilişkiler muhalefet ilişkisinden çıkarak derin bir kutuplaşmaya ve çatışmaya dönüştü.

İkinci çatışma İslamcı-muhafazakâr bloğun iki büyük kanadı arasında ortaya çıktı. İslamcı-muhafazakâr bloğun devlet yönetiminde kritik eşiği aşmasıyla birlikte, bu bloğun hegemonyasını mümkün kılan Türkiye'deki iki ana İslamcı hareketin koalisyonu çatırdamaya başladı. 1970'li yıllardan bu yana yana gelemeyen Milli Görüş Hareketi ile Gülen Hareketi/Örgütü 2002 yılında AK Parti'nin kuruluşu ile birlikte bir araya geldi ve bu birliktelik AK Parti'nin başarısını mümkün kıldı. Zira, ilki doğrudan siyasal alanda örgütlenirken, ikincisi daha çok ekonomik, sosyal, kültürel sahada örgütlenip sivil ve askeri bürokrasi içerisinde önemli bir güç haline gelmişti. Bununla beraber, 2012 yılından itibaren dersane kriziyle başlayan, MİT müsteşarı Hakan Fidan'ın KCK operasyonları kapsamında ifadeye çağrılmasıyla ve hükümete dönük 17-25 Aralık yolsuzluk operasyonlarıyla devam eden bu çatışma 15 Temmuz 2016 tarihinde darbe girişimine kadar uzandı.

Son olarak, Ankara'da bu iki çatışma devam ederken, her iki çatışmanın tüm aktörlerinin hem pozisyonlarını derinden etkileyen hem de bu aktörler tarafından belli ölçüde araçsallaştırılan üçüncü bir çatışma dinamiği ortaya çıktı: "Kürdistan krizi". Suriye'de iç savaşın patlak vermesiyle birlikte kuzey bölgesinde ortaya çıkan "Rojava" Türkiye'nin "sınır-içi Kürt meselesini" "sınır-ötesi Kürdistan meselesine" dönüştürdü. Özellikle 15 Haziran 2015 tarihinde Grê Sipî (Tel Abyad) bölgesinin YPG'nin kontrolüne geçmesiyle birlikte Kobani ve Cizîr kantonlarının coğrafik olarak birleşmesi ve bu iki kantonun Efrîn kantonu ile birleşme ihtimalinin belirmesi bu yeni krizin en önemli anlarından birini oluşturdu.⁴³ Zira, Türkiye İran sınırından Hatay'a, bir ihtimal Akdeniz'e kadar siyasi olarak olmasa bile coğrafik olarak bütünleşik bir "Kürdistan" ile karşı karşıya kalacaktı.

Türkiye'de 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi de 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu ile kabul edilen Başkanlık Sistemi de devlet krizini aşmaya dönük ara duraklar olarak okunabilir. Bugün tam olarak detaylarını bilemedi-

43 Bayramoğlu, Ali, *Çözüm Süreci: Siyasetten Silaha*, Democratic Progress Institute, 2015, s. 79-83.

ğimiz darbe girişimi, devlet içindeki bazı aktörlerin bu krizi bir askeri darbe ile çözmeyi tercih ettiğini gösteriyor. Öte yandan, AK Parti ve MHP iş birliğiyle hazırlanan ve referandumda kabul edilen Başkanlık Sistemi mevcut krizi devlet yapısında köklü değişiklikler getiren iktidarın temerküzü ile aşmayı öngörüyor.

Öte yandan, tüm bu girişimlere rağmen devlet krizinin bugün itibariyle devam ettiği en az üç nedenden ötürü ileri sürülebilir. Birincisi, İslamcı-muhafazakâr blok ile seküler-muhafazakâr blok arasındaki çatışmalar devam ediyor. Anayasa Referandumunda %49 gibi güçlü bir “Hayır” oyunun çıkması özellikle seküler-muhafazakâr blok açısından çatışmayı sürdürme imkanları yarattı. Zira, “Evet”in daha baskın bir oy oranıyla çıkması durumunda, karşı blok içerisindeki direnç büyük oranda kırılacaktı. Ancak güçlü “Hayır” seküler-muhafazakâr blok için yeni bir direnç noktası oluşturdu.

İkinci olarak, darbe girişimiyle birlikte İslamcı-muhafazakâr blok büyük bir darbe aldı. Zira bu bloğun iki kanadından biri diğerinin neredeyse 50 yıllık insanı ve kurumsal birikimini çok kısa bir zaman dilimi içerisinde büyük oranda dağıttı. Türkiye’deki İslamcı-muhafazakâr bloğun en az 1950’li yıllardan bu yana çok-aktörlü ve çok-yönlü bir inşa süreci sonrası ortaya çıktığı ve dikkate değer bir siyasi başarı elde ettiği göz önüne alındığında, bu bloğun iki kanadından birinin kurumsal ve insanı birikiminin dağılması son kertede İslamcı-muhafazakâr bloğun zayıflaması anlamına geliyor. Bu bloğun toparlanması ve dağılan insanı ve kurumsal birikimi yeniden sağlaması sanıldığığının aksine uzun yıllar alacaktır. Ötesi, mevcut durumda İslamcı-muhafazakâr blok kapsamlı bir yeniden yapılanma içerisinde ve bu süreç hem mikro hem de makro ölçeklerde göz ardı edilmeyecek derecede iktidar ilişkilerinin yeniden kurulunu ve iktidar kavgalarını içeriyor.

Son olarak, “Kürdistan krizi” derinleşerek devam ediyor. Yukarıda detaylı ele alındığı üzere, federe bir devlet olan IKB bağımsızlık sürecinde, mevcut durumda *de facto* otonom olan Rojava bölgesi ise “Kuzey Suriye Federasyonu” adı altında federe bir devlet arayışı içerisinde. Buna karşın, Ankara hem Suriye’de hem de Irak’ta etkisini büyük oranda yitiren, sahayı ABD, Rusya ve İran’a terk etmek zorunda kalan bir aktör konumunda.

Üç çatışma/kriz üzerinden devam eden devlet krizi ile Kürt çatışmasının geleceği arasında doğrudan bir ilişki var. Kürt meselesi bir yandan devlet krizini derinleştiren önemli bir sorun alanyken, öte yandan Ankara’daki hegemonik bloklar arası iktidar mücadelesinde belli ölçüde araçsallaştırılan bir sorun. Bu

anlamda, sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamikler, ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler ve aktör-bazlı dinamikler kadar, devlet krizinin alacağı seyir de Türkiye’de Kürt çatışmasının alacağı seyri belirleyecektir.

Sonuç

Sonuç olarak, Çözüm Süreci’nin başarısız olması sonrası kentlere taşan ve büyük yıkımlara neden olan çatışmalar, askeri darbe girişimi ve sonrasındaki OHAL uygulamaları Türkiye’nin demokratik birikimine onarılması çok zor bir darbe vurdu. Kürt çatışmasının diyalog ve müzakereye dayalı çözümü bugün Çözüm Süreci öncesine göre daha zor.

Uluslararası deneyimler çatışma çözümü ve toplumsal mutabakat inşası konusunda üç düzeydeki faktörlere bakmayı öneriyor: (1) Sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamikler, (2) ülke düzeyindeki yapısal dinamikler ve (3) Aktör-bazlı dinamikler.

Kürt çatışmasının geleceği birinci grup dinamikler bağlamında büyük oranda Suriye iç savaşına ve kısmen de İKB’nin bağımsızlık yolundaki arayışlarına bağlı. Başka bir ifadeyle Kürt meselesinin jeopolitik dinamiklerinde süregelen değişimler Türkiye’nin Kürt çatışmasının dönüşümünü belirleyen en önemli dinamiği oluşturuyor. Suriye iç savaşının çözümüne dönük arayışların yoğunlaştığı ve çözüm olanaklarının güçlendiği dikkate alındığında Kürt çatışmasının tekrar diyalog ve müzakere yoluna girmesinin uzak bir ihtimal olmadığı söylenebilir.

İkinci grup dinamikler bağlamında Kürt çatışmasını belirleyen ülke ölçeğindeki yapısal dinamiklerin taraflar açısından askeri çözümü oldukça zorlaştırdığı ve müzakereci çözümü en olası çözüm olarak öne çıkardığı görülüyor. Öte yandan, müzakereye dayalı çözümün gelişmesi için yapısal dinamikler konusunda tarafların ortak bir algıya ulaşması ve diyalog yönünde arzuya sahip olması gerekiyor. Bu durum da ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler kadar, aktör bazlı dinamikleri önemli kılıyor.

Kürt çatışmasında esas sorunu aktör bazlı dinamikler oluşturuyor. Aktörlerin hem sınır-ötesi ve uluslararası bağlam hem de ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler konusunda ortak bir algıya ulaşmaları Kürt çatışmasını sonlandıracak en önemli imtihan olarak öne çıkıyor. Çatışan taraflar içerisinde diyalog ve müzakere yanlılarının çalışmaları bu konuda ön açıcı olabilir. Bununla birlikte, çatışan tarafların kendi içindeki güç ilişkileri ve hâkim eğilimlerin Kürt çatışmasını diyalog ve müzakere yoluyla sonlandırma konusundaki mevcut

isteksizliği dikkate alındığında, üçüncü taraflar olarak gruplandırabileceğimiz aktörlerin yapacakları önem arz ediyor. Toplumsal mutabakat inşası konusunda rol oynayabilecek ikinci kademe liderler ve halk liderleri, sivil toplum örgütleri, özellikle de toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü alanında çalışan sivil örgütlenmeler bu noktada yol açıcı bir rol oynayabilir. Son olarak, devlet-temelli ya da devlet-dışı sivil aktörler taraflar arasında teması, diyalogu ve müzakereyi kolaylaştırabilir.

Bu üç grup dinamikler kadar devlet krizinin alacağı seyir de Kürt çatışmasının bundan sonraki formasyonu üzerinde belirleyici etkilerde bulunacaktır. Öte yandan, tek başına Kürt meselesine bağlı olmasa da devlet krizinin alacağı seyir de sorunun sınır-ötesi bağlamda alacağı seyre göre şekillenecektir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada dünya deneyimleri ışığında Türkiye’de kesintiye uğrayan çatışma çözümü ve uzlaşma süreçleri irdelendi. Bu kapsamda, Kürt çatışmasında müzakereye dönüş imkanları derinlemesine tartışıldı.

Araştırmanın ortaya koyduğu üzere, devlet-içi çatışmalar bir 20. yüzyıl fenomeni. Bu tür çatışmalar Türkiye’ye özgü değil. Uzunca bir dönemdir dünyanın her kıtasında onlarca ülkede benzer vakalar yaşanıyor. Öyle ki, küresel ölçekte bu tür vakaların temel parametrelerinin sayısal verilerini içeren veri bankaları/setleri var. Bu veri setlerini kullanarak yapılan sayısal analizler bugün çatışma çözümü ve uzlaşma süreçleri araştırmalarında önemli bir ekol haline gelmiş bulunuyor. Devlet-içi çatışmalar kadar çatışma çözümü ve uzlaşma arayışları konusunda da küresel ölçekte dikkate değer bir birikim oluşmuş durumda. Çatışma alanında veri setleri olduğu gibi barış antlaşmaları konusunda da veri setleri bulunuyor. Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra müzakereye dayalı çözüm seçeneklerinde dikkate değer bir artış var.

Devlet-içi çatışmaların formasyonunu belirleyen dinamikler bu çalışmada üç ana grupta sınıflandırıldı: (1) Sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamikler, (2) ülke ölçeğinde yapısal dinamikler ve (3) aktör-bazlı dinamikler. Birinci grup dinamikler, küresel güçlerin söz konusu çatışmaya ilişkin pozisyonları ile çatışmanın cereyan ettiği devletin komşularının durumuna gönderme yapıyor. Komşu ülkelerin demokrasi düzeyi, bu ülkelerde çatışma olup olmaması, yine aynı etnik/ulusal grubun komşu ülkelerde bulunması devlet-içi çatışmaların formasyonunu etkiliyor. Ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler esasında aktörlerin eylediği oyun alanına ve oyunun kurallarını belirleyen dinamiklere gönderme yapıyor. Aktörlerin müdahil olmadığı, kısa zaman içerisinde değiştiremediği ve/veya tarihsel süreç içerisinde oluşan yapısal koşullara gönderme yapan ikinci grup dinamikler sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi, demokrasi düzeyi, çatışmaların tipi (kimlik temelli mi, sosyo-ekonomik temelli mi), çatışmaların coğrafyası, nüfus ve diaspora gibi değişkenleri kapsıyor. Son olarak, üçüncü grup dinamikler çatışmaların maliyeti, çatışmaların süresi, devlet kapasitesi, politik öznellikler, üçüncü tarafların katılımı, güç/iktidar paylaşımı ve resmi antlaşmaların imzalanması gibi faktörleri içeriyor.

Filipinler/Bangsamoro ve Endonezya/Açe deneyimlerinin gösterdiği üzere, devlet-içi çatışmaların sonlanması ve uzlaşma inşasında uluslararası konjonktür, uluslararası aktörlerin üçüncü taraf olarak sürece katılmaları, söz konusu

ülkelerde devlet ve toplum inşası süreçlerinin devam etmesi, çatışma bölgesinden öteye ülke ölçeğinde demokratikleşme ve reform süreçlerinin yaşanması, siyasi liderlerin değişmesi, çatışmaların artan maliyeti gibi dinamiklerin etkili olduğu görülüyor. Her iki ülkede cereyan eden kimlik temelli teritoryal çatışmaların sonlanması ve uzlaşma inşası uzun yıllar süren görüşmeler sonucu güç/iktidar paylaşımı ile mümkün oldu.

Bu deneyimler ışığında Kürt çatışmasının incelendiği araştırmada elde edilen başlıca sonuçlar şunlar: Kürt çatışması sanıldığı aksine “bize özgü” bir sorun değil ve çoğu devlet-içi çatışmaya benzer nitelikler taşıyor. Çatışmaların formasyonunda uluslararası aktörlerin etkili olması, komşu ülkelerdeki durumun çatışmaları doğrudan etkilemesi sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamiklerin Kürt çatışmasında etkili olduğunu gösteriyor. Öte yandan, Türkiye’de kronikleşen bölgeler arası eşitsizlik ve sosyo-ekonomik adaletsizlik, demokratik standartların zayıflığı, çatışmaların kimlik temelli olması ve belli bir bölgede yoğunlaşması Kürt çatışmasının diğer vakalarla taşıdığı belli başlı ortak nitelikler. Yine çatışma süresinin uzunluğu, çatışma maliyetlerinin yüksekliği, devletin yüksek askeri ve siyasi kapasitesi, üçüncü tarafların katılımı konusunda yaşanan krizler, güç/iktidar paylaşımının çatışmalarda merkezi bir yer tutması, politik öznelliklerin belirleyici rolü çoğu devlet-içi kimlik temelli teritoryal çatışmada olduğu gibi Kürt çatışmasında da geçerli.

Kürt çatışmasında diyalog süreçleri 2000’li yıllarla birlikte başladı. 1999-2004 İmralı Süreci, 2008-2011 Oslo Süreci ve son olarak 2013-2015 Çözüm Süreci, Kürt çatışmasındaki belli başlı diyalog süreçleri olarak tanımlanabilir. Başarısız ilk iki girişim üzerine başlayan Çözüm Süreci en fazla toplumsallaşan diyalog süreci oldu. Zira, bu süreç öncekilerden farklı olarak göreceli de olsa kamunun bilgisi dahilinde yürütüldü. Ancak taraflar dört temel konuda uzlaşamadıkları için bu süreç de başarısızlıkla sonuçlandı. Tarafların uzlaşamadığı konular şunlardı: Müzakere mekanizmaları ve aktörleri, müzakere gündemi ve reformların kapsamı, silahsızlanma ve Rojava başta olmak üzere Kürt meselesinin sınır-ötesi boyutu.

Tarafların söz konusu konularda mutabakata varamaması bu çalışmada dokuz etken üzerinden analiz edildi: (1) Sınır-ötesi ve uluslararası dinamikler ve Kürt meselesinin yeni jeopolitik denklemi, (2) çatışma taraflarının güvenlik ikilemi ve var olma krizi, (3) sürecin sorunlu kurumsal mimarisi, (4) üçüncü tarafların rolü konusundaki uyuşmazlık, (5) tarafların politik gündemleri arasındaki derin uçurum, (6) Türk milliyetçisi muhalefetin olumsuz etkisi, (7) AK Parti’nin ve sunduğu *alla turca* çözüm sürecinin sınırları, (8) ana-akım Kürt

Hareketi'nin sınırları ve son olarak (9) ana-akım Kürt Hareketi'nden öteye Türkiye'deki Kürt siyasetinin dönüşüm sorunları.

Türkiye'nin Kürt meselesi ve Kürt çatışmasının temel parametreleri müzakereye dönüş imkanları konusunda karmaşık bir tablo ortaya koyuyor. Sınır-ötesi ve uluslararası bir sorun olan Kürt meselesinin seyri büyük oranda jeopolitik dinamiklere bağlı hale gelmiş bulunuyor. Suriye ve Irak'ta yaşanan iç savaş, İKB'nin bağımsızlık arayışları, Suriye'de *de facto* otonom Kürt bölgesinde PYD liderliğindeki federasyon arayışları Türkiye'nin Kürt meselesini doğrudan şekillendiriyor. Her iki ülkedeki Kürt meselesinin alacağı seyri dikkate almadan Türkiye'deki Kürt çatışmasının izleyeceği yolu analiz etmek mümkün değil. Bu konuda tarafların alacağı tutuma bağlı olarak Türkiye'nin Kürt meselesi ya Suriye ve Irak'taki gelişmelere "bağımlı" olarak şekillenecek ya da bu iki ülkedeki Kürt meselelerinin alacağı seyri doğrudan belirleyecek. Tarafların bir çözüm iradesi ortaya koyup uzlaşması durumunda ikinci senaryo gerçekleşecektir. Aksi durum, Türkiye'deki Kürt meselesinin çözümünü Suriye ve Irak'taki belirsizliğin ortadan kalkmasına bağımlı hale getirerek Kürt çatışmasında muhtemelen yeni bir evre açacaktır.

Sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamiklerin yanı sıra, ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler Kürt çatışmasında askeri zaferin neredeyse imkânsız olduğunu gösteriyor. Kürt çatışması gibi derin sosyo-ekonomik eşitsizlerin olduğu, demokratik standartların zayıf olduğu, devletin özellikle askeri kapasitesinin yüksek olduğu, kimlik temelli, belli bir coğrafyada yoğunlaşan, çatışma coğrafyasının dağlık ve sınır bölgelerini içerdiği, büyük bir nüfus ve diasporaya sahip vakalarda çatışmaların askeri zafer ile sonuçlanma ihtimali oldukça düşük. Bu tür vakalarda çatışmalar çoğunlukla müzakereye dayalı uzlaşılarla sonuçlanıyor.

Kürt çatışmasında esas sorun alanını aktör-temelli dinamikler oluşturuyor. Çatışmanın doğrudan tarafları Kürt meselesinin sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamikleri ile ülke ölçeğindeki yapısal dinamiklerinin müzakereye dayalı uzlaşma dışındaki seçenekleri imkânsız kıldığı ve mevcut çatışma halinin karşılıklı zarar verdiği yönünde ortak bir algıya sahip değiller. Ötesi, mevcut çatışmalar taraflarca belli ölçüde "sürdürülebilir" bulunuyor. Bu anlamda çatışmanın tarafları içerisinde uzlaşma yönünde rol oynayabilecek aktörlerin desteklenmesi müzakereye dönüş yönünde etkide bulunabilir. Bununla birlikte, esas olarak üçüncü taraflar olarak sınıflandırabileceğimiz aktörler "toplumsal barış inşası" yönünde çalışmalar yürütmediği sürece çatışmaların sonlanması ve uzlaşma ihtimali oldukça düşük görünüyor. Ayrıca, Kürt çatışmasında müza-

kereye dönüş, toplumsal barış inşasına dönük çalışmalar kadar taraflar arasında diyalog ve müzakereyi başlatacak kolaylaştırıcı çalışmalara ve aktörlere de ihtiyaç duyuyor. Devlet-temelli ya da devlet-dışı aktörlerin bu anlamda arabulucu rolleri önem arz ediyor.

Kürt çatışmasında müzakereye dönüş yukarıda üç grup altında sınıflandırılan dinamikler kadar önemli olan başka bir dinamiğe daha bağlı: devlet krizi. Türkiye’de 2010 yılından bu yana her geçen gün derinleşen bir devlet krizi yaşanıyor. Bu devlet krizinin üç ana çatışma eksenini buluyor. 2010 Anayasa Referandumunu ile derinleşen ilk çatışma CHP’de temsilini bulan “seküler-muhafazakâr milliyetçi sağ hegemonik blok” ile AK Parti’de temsilini bulan ve belli ölçüde MHP’yi de içeren “İslamcı-muhafazakâr milliyetçi sağ hegemonik blok” arasında yaşanıyor. İkinci çatışma, İslamcı-muhafazakâr milliyetçi sağ bloğun iki kanadı arasında gerçekleşti: AK Parti’de temsilini bulan Milli Görüş Geleneği ile Gülen Örgütü. Üçüncü çatışma alanını ise Suriye iç savaşı ile ortaya çıkan “Kürdistan krizi” oluşturuyor. Türkiye’de 15 Temmuz 2016 darbe girişimi de 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumunu ile kabul edilen Başkanlık Sistemi de esasında bu devlet krizinin yansımaları olarak okunabilir.

Devlet krizi aşılabilmiş değil. Her üç alandaki çatışmalar ve krizler bugün büyük oranda devam ediyor. Seküler-muhafazakâr ve İslamcı-muhafazakâr blok arasındaki çatışma 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşen Anayasa Referandumunu ile yeni bir evreye girdi. Öte yandan, Gülen Örgütü büyük oranda tasfiye edilse de 1950’li yıllardan bu yana inşa olan İslamcı-muhafazakâr bloğun bir kanadının elli yıllık insani ve kurumsal birikiminin çok kısa bir süre içerisinde bertaraf edilmesi son kertede bu bloğun zayıflaması anlamına geliyor. Dağılan insani ve kurumsal kaynakları ikame etmek uzun yıllar alacaktır. Ötesi, Gülen Örgütü sonrası İslami-muhafazakâr bloğun yeniden inşa süreci mikro ve makro ölçekte yeni iktidar paylaşımlarını ve iktidar kavgalarını içeriyor. Son olarak, Suriye ve Irak merkezli “Kürdistan krizi” derinleşerek devam ediyor.

Kürt çatışması sınır-ötesi/bölgesel ve uluslararası dinamikler, ülke ölçeğindeki yapısal dinamikler ve aktör-bazlı dinamikler kadar Türkiye’deki devlet krizine bağlı. Kürt çatışmasının alacağı seyir büyük oranda devlet krizinin nasıl çözüleceğine bağlı olarak belirlenecek. Öte yandan, Kürt meselesi devlet krizinin yansıdığı pasif bir alan değil. Aksine, bu krizin alacağı seyri belirleyen kurucu bir dinamik. Bu anlamda, devlet krizinin nasıl çözüleceği ve Türkiye’de inşa olan yeni siyasi sistemin ve toplumsal yapının rengi de büyük oranda sınır-ötesi bir soruna dönüşen Kürt meselesinin alacağı seyre göre şekillenecek.

REFERANSLAR

- Abinales, Patricio N. & Amoroso, Donna J., *State and Society in the Philippines*, New York & Oxford, Rowman and Littlefield Publishers, 2005.
- ACDP Indonesia, "Mother Tongue Based Multilingual Education," *Working Paper*, November 2014, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/176282/ino-mother-tongue-multilingual-education.pdf>, erişim tarihi: 18.06.2017.
- Acun, Can & Keskin, Bünyamin, *PKK'nin Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG*, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017.
- Aktan, İrfan, (2014) "Neler Olmuştu," *Heinrich Böll Stiftung Derneği*, 13.11.2014, <http://tr.boell.org/tr/2014/11/13/neler-olmustu>, erişim tarihi: 14.2.2015.
- Alpay, Necmiye & Tahmaz, Hakan (der.), *Barış Açısını Savunmak. Çözüm Sürecinde Neler Oldu?*, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.
- Amnesty International, "Indonesia: Truth, justice and reparation vital for victims and families of *Jambo Keupok*," *Amnesty International Public Statement*, 17.05.2016, <https://www.amnesty.org/.../ASA2140562016ENGLISH.pdf>, erişim tarihi: 24.06.2017.
- Amnesty International, "*Shock Therapy*" *Restoring Order in Aceh, 1989-1993*, Amnesty International, August 1993.
- Amnesty International, *Time to Face The Past: Justice for Past Abuse in Indonesia's Aceh Province – Executive Summary*, Amnesty International, 2013.
- Anadolu Kültür, *Sivil Toplumun Kürt Sorununun Çözümüne Etkin Katılımı İçin Kapasite Geliştirme: STK Görüşmeleri Raporu*, İstanbul, Anadolu Kültür, 05.12.2010, <http://yeni.hafiza-merkezi.org/kaynak/sivil-toplumun-kurt-sorununun-cozumune-etkin-katilimi-icin-kapasite-gelistirme-projesi-stk-gorusmeleri-raporu/>, erişim tarihi: 19.05.2017.
- Arreguin-Toft, Ivan, "How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict," *International Security*, 26:1(2001), 93-128.
- Aspinall, Edward & Crouch, Harold, *The Aceh Peace Process: Why it Failed?*, Policy Studies No. 1, Washington, D.C., East-West Center, 2003.
- Aspinall, Edward, *The Helsinki Agreement: A More Promising Basis for Peace in Aceh?*, Policy Studies No. 20, Washington, D.C., East-West Center, 2005.
- Aygün, Hüseyin, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan: Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*, 6. baskı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2011.
- Azam, J. Paul, "How to Pay for Peace," *Public Choice*, 83:1/2 (1995), 173-184.

- Başkaya, Fikret, *Paradigmanın İflosu – Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2004.
- Bates, Robert, H., "Ethnicity, Capital Formation, and Conflict," *CID Working Paper no 27*, Cambridge, Harvard University, 1999.
- Bayramoğlu, Ali, *Çözüm Süreci: Siyasetten Silaha*, Democratic Progress Institute, 2015.
- Bell, Ian, Feith, Herb & Hatley, Ron, "The West Papuan Challenge to Indonesian Authority in Irian Jaya," *Asian Survey*, 26:5 (1986), ss. 539-556.
- Bell, J. Bowyer, "Societal Patterns and Lessons: The Irish Case," içinde, Robin Higham (Ed.) *Civil Wars in the Twentieth Century*, Lexington, University Press of Kentucky, 1972.
- Benjamin, Roger W. & Kautsky, John H., "Communism and Economic Development," *The American Political Science Review*, 62:1 (1968), ss. 110-123.
- Beriker, Nimet, "Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümü ve Liberal Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dış Siyaset Araçlarına Bütüncül bir Yaklaşım," içinde, Nimet Beriker (Ed.), *Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, ss. 1-31.
- Beşikçi, İsmail, *Devletlerarası Sömürge Kürdistan*, İstanbul, Yurt Kitap-Yayın, 1992.
- Bozarslan, Hamit, *Conflit kurde: Le brasier oublié du Moyen-Orient*, Paris, Éditions La Découverte, 2009.
- _____, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left." *European Journal of Turkish Studies (Online)*, no. 14 (2012). <http://ejts.revues.org/4663>.
- Brandt, Patrick T., Mason, T. David, Gurses, Mehmet & Radin, Dagmar, "When and How the Fighting Stops: Explaining the Duration and Outcome of Civil Wars," *Defence and Peace Economics*, 19:6 (2008), 415-434.
- Brown, Graham K., "The Long and Winding Road: The Peace Process in Mindanao, Philippines," *IBIS Discussion Paper*, No. 6, Institute for British-Irish Studies, University College Dublin, 2011, http://www.ucd.ie/ibis/publications/discussionpapers/the-peaceprocessinmindanao/g_brown.pdf, erişim tarihi: 12.07.2017.
- Budiardjo, Carmel, vd., *The War against East Timor*, London, Zed, 1984.
- Bukhari, Daud, "Bahasa Indonesia: The Struggle for a National Language," *University of Melbourne Working Papers in Linguistics* 16, 1996, ss. 17-28.
- Burton, Lisa Ann, *Mother Tongue-Based Multilingual Education in the Philippines: Studying Top-Down Policy Implementation from the Bottom Up*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Minnesota, 2013.

- Çandar, Tevfik, "Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı," içinde, *Cumhuriyet Devletleri Başlarken Türkiye Ekonomisi*, Bursa, Bursa İktisadi Ticari İlimler Akademisi, 1973.
- Çarkoğlu, Ali & Toprak, Binnaz, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2006.
- Casier, Marlies & Grojean, Olivier, "Between Integration, Autonomization and Radicalization. Hamit Bozarslan on the Kurdish Movement and the Turkish Left", *European Journal of Turkish Studies (Online)* sayı 14 (2012). <http://ejts.revues.org/4663>
- CAVR - Commission for Reception, Truth, and Reconciliation Timor-Leste, *Chega! The Report of the Commission for Reception, Truth, and Reconciliation Timor-Leste: Executive Summary*, Timor-Leste, 2005, <https://www.etan.org/etanpdf/2006/CAVR/Chega!-Report-Executive-Summary.pdf>, erişim tarihi: 20.06.2017.
- Coşkun, Vahap, *Çözüm Süreci: Kazanımlar ve Tehditler*, Londra, Democratic Progress Institute, 2015.
- Çelik, A. Betül ve Mutluer, Nil, "Toplumsal Barış ve Barış Süreci'nin Toplumsallaşması," içinde, Necmiye Alpay & Hakan Tahmaz (Der.), *Barış Açısını Savunmak. Çözüm Sürecinde Neler Oldu?*, İstanbul, Metis Yayınları, 2015, 59-75.
- Çelik, A. Betül, "Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları," içinde, F. Nimet Beriker (Der.), *Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, 163-188.
- _____, "Kürt Meselesini Dönüştürmede Toplumsal Mutabakat İhtiyacı: Neden, Nasıl, Kimle?," içinde, Murat Akbaş (Der.), *Çatışma Çözümleri ve Barış*, İstanbul, İletişim, 2014, 131-152.
- _____, "Turkey: The Kurdish Question and the Coercive State," içinde, Thania Paffenholz (ed.), *Civil Society and Peacebuilding: Concepts, Cases, Lessons*, Boulder, Lynne Reiner, 2009, ss. 153-179
- Çem, Munzur, *Dërsim Merkezli Kürt Aleviliği: Etnisite, Dinî İnanç, Kültür ve Direniş*, 2. Baskı, İstanbul, Vate Yayınevi, 2011.
- Chauvel, Richard, *Constructing Papuan Nationalism: History, Ethnicity, and Adaptation*, Washington, East-West Center Washington, Policy Studies 14, 2005.
- Çiçek, Cuma & Coşkun Vahap, *Dolmabahçe'den Günümüze Çözüm Süreci: Başarısızlığı Anlamak ve Yeni Bir Yol Bulmak*, İstanbul: Barış Vakfı Yayınları, 2016.
- Çiçek, Cuma, "1 Kasım 2015 Seçimleri ve HDP: Kayıplar, Kazançlar ve Sonuçlar," *Birikim*, 02.11.2015, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/7301/1-kasim-2015-se-cimleri-ve-hdp-kayıplar-kazanclar-ve-sonuclar>, erişim tarihi: 25.04.2017.
- _____, "Çözüm Sürecinde Kırılmalar: Çatışmalar, Müzakereler ve Sınırlar," *Barış Açısını*

- Savunmak. Çözüm Sürecinde Neler Oldu?*, içinde, Necmiye Alpay & Hakan Tahmaz (der.), İstanbul, Metis Yayınları, 2015: 220-244.
- _____, "Demokratik Ulusçuluk ve Radikal Demokrasi," içinde, Evren Haspolat & Deniz Yıldırım (der.), *Türkiye'de Yeni Siyasi Akımlar (1980 Sonrası)*, Ankara, Siyasal Kitap, 2016, ss. 351-403.
- _____, *15 Temmuz Sonrası Kürt Meselesi ve Sivil Toplum: Diyalog ve Uzlaşım İmkanları*, Mart 2017, İstanbul Politikalar Merkezi, http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2017/04/CumaCicek_15TemmuzSonrasiSivilToplum.pdf, erişim tarihi: 05.07.2017.
- _____, *Ulus, Din, Sınıf: Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası*, İstanbul, İletişim, 2015.
- Collier, Paul, Hoeffler, Anke, & Soderbom, Mans, "On the Duration of Civil War," *Policy Research Working Paper 2681*, Washington, DC, World Bank, 2001.
- Commissioner For Human Rights, *Memorandum on Freedom of Expression and Media Freedom in Turkey*, Council of Europe, CommDH(2017)5, 15.2.2017, <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2961658&SecMode=1&DocId=2397056&Usage=2>, erişim tarihi: 16.2.2017.
- Cribb, Robert & Kahin, Audrey, *Historical Dictionary of Indonesia*, Lanham, Maryland, The Scarecrow Press, 2004.
- Daşlı Güneş, Alıcı, Nisan ve Flader, Ulrike, *Kadınların Barış Mücadelesinde Dünya Deneyimleri: Sırbistan, Kosova, Sri Lanka ve Suriye*, Ankara, DEMOS Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Merkezi Derneği Yayını, 2017.
- Defert, Gabriel, *Timor-Est, le genocide oublié, droit d'un peuple et raison d'Etats*, Paris, L'Harmattan, 1992.
- Democratic Progress Institute (DPI), *'Çatışma Çözümünde Filipinler Deneyimi' Konulu Karşılaştırmalı Çalışma Ziyareti Raporu*, London, Democratic Progress Institute, 2016.
- _____, *Briefing: International Contact Group for the Southern Philippines Peace Process*, Democratic Progress Institute, 2014.
- _____, *Filipinler Barış Sürecinin 2012-2015 Arası Dönemine İlişkin Güncelleme*, Democratic Progress Institute, London, 2015.
- Deniz, Dılşa, *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi – Antropolojik Bir Yaklaşım*, İstanbul, İletişimYayınları, 2012.
- DeRouen, Karl & Sobek, David, "The Dynamics of Civil War Duration and Outcome," *Journal of Peace Research*, 41:3 (2004), 303-320.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *1965 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965.

- Devlet Planlama Teşkilatı, *Türkiye’de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi*, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 1982.
- Dinçer, Bülent, Özasan Metin ve Satılmış, Erdoğan, *İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Sınıflandırması Araştırması - 1996*, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 1996.
- Dinçer, Bülent, Özasan, Metin ve Kavasoğlu, Taneroğlu, *İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Sınıflandırması Araştırması - 2003*, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 2004.
- Doyle, Michael W. & Sambanis, Nicholas, “International Peacebuilding: A Theoretical and Quantitative Analysis,” *The American Political Science Review*, 94:4 (2000), 779-801.
- Dubey, Amitabh, “Domestic Institutions and the Duration of Civil War Settlement,” Tebliğ, *Annual Meeting of the International Studies Association*, March 24-27, New Orleans.
- Duman, Yasin, *Rojava: Bir Demokratik Özerklik Deneyimi*, İstanbul, İletişim, 2016.
- Dündar, Fuat, İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918), İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- _____, *Modern Türkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- Duran, Ragıp, *Apoetli Medya*, İstanbul, Belge Yayınları, 2000.
- Durand, Frédéric, “Three centuries of violence and struggle in East Timor (1726-2008),” *Online Encyclopedia of Mass Violence*, 14 October, 2011, <http://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/three-centuries-violence-and-struggle-east-timor-1726-2008>, erişim tarihi: 20.06.2017.
- Durand, Frédéric, *Timor Lorosa’e, Pays au carrefour de l’Asie et du Pacifique, un atlas géo-historique*, Marne-la-Vallée/Bangkok, Presses universitaires de Marne-la-Vallée/IRASEC, 2002.
- Elbadawi, Ibrahim & Sambanis, Nicholas, “How Much War Will We See? Estimating the Incidence and Amount of Civil War in 191 Countries,” *Working Paper*, Washington, DC, World Bank DECRG”, 2000.
- Emniyet Genel Müdürlüğü, *T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü 2017 Yılı Performans Programı*, Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü, 2017, <https://www.egm.gov.tr/Documents/2017Performans.pdf>, erişim tarihi: 17.05.2017.
- Fearon, James, & Laitin, David, “Weak states, rough terrain, and large-scale ethnic violence since 1945,” *Annual Meetings of the American Political Sciences Association*, Atlanta, 2-5 Eylül 1999.
- Ferrer, Miriam Coronel, “Filipinli bir Müzakerecinin Gözünden Barış Süreci,” içinde, Ayşe Betül Çelik (Ed.), *Barış Süreçlerini Anlamak ve Canlandırmak*, İstanbul, Bilgi

- Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Findley, Michael G., "Bargaining and the Interdependent Stages of Civil War Resolution," *Journal of Conflict Resolution*, 57:5 (2012), 905-932.
- Firat, Gülsün, "Dersim'de Etnik Kimlik," içinde, Şükrü Aslan (Ed.) *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Fortna, Virginia A., "Does Peacekeeping Keep Peace? International Intervention and the Duration of Peace After Civil War," *International Studies Quarterly*, 48 (2004), 269-292.
- _____, *Peace Time: Cease-Fire Agreements and the Durability of Peace*, Princeton, Princeton University Press, 2004b.
- Fukuda, Chisako M., "Peace through Nonviolent Action: The East Timorese Resistance Movement's Strategy for Engagement," *Pacifica Review*, 12:1 (2000), ss. 17-31.
- Gellately, Robert & Kiernan, Ben, *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Geurrero, Amado, *Philippine Society and Revolution*, Revolutionary School of Mao Tse-tung Thought, 1970.
- Goldstone, Jack A. *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*, Berkeley, University of California Press, 1991.
- Goodvin, Jeff, *Not Other Way Out: States and Revolutionary Movements*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- Gündoğan, Azat Zana, "1960'larda Tunceli/Dersim Kent Mekânında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri," içinde, Şükrü Aslan (Ed.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, ss. 481-506.
- Gurr, T. Robert, *People versus states*, Washington, DC, USIP, 2000.
- Haass, Richard N., *Conflict unending: The United States and regional disputes*, New Have, Yale University Press, 1990.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2006.
- Harbom, Lotta, Höglbladh, Stina, & Wallensteen, Peter, "Armed Conflict and Peace Agreements," *Journal of Peace Research*, 43(5): 617-631.
- Harris, Albert W., "Coming to Terms with Separatist Insurgencies," *Negotiation Journal*, 26:3 (2010), 327-356.
- Hartzell, Caroline A. & Hoddie, Matthew, "Civil War Settlements and the Implementation of Military Power-Sharing Arrangements," *Journal of Peace Research*, 40:3 (2003), 303-320.

- _____, *Crafting Peace: Power-Sharing Institutions and the Negotiated Settlement of Civil Wars*, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 2007.
- Hartzell, Caroline A., "Explaining the Stability of Negotiated Settlements to Intrastate Wars," *Journal of Conflict Resolution*, 43:1 (1999), 3-22.
- _____, "Structuring the Peace: Negotiated Settlements and the Construction of Conflict Management Institutions," içinde, T. David Mason & James D. Meernik (Eds.). *Conflict Prevention and Peace-building in Post-War Societies: Sustaining the Peace*, London, Routledge, 2006.
- Hartzell, Caroline, Hoddie, Matthew, & Rothchild, Donald, "Stabilizing the Peace After Civil War: An Investigation of Some Key Variable," *International Organization*, 55:1 (2001), 183-208.
- Hassanpour, Amir, *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985*, New York, Mellen Research University Press, 1992.
- Hegre, Havard, Ellingsen, Tanja, Gleditsch, Nils Petter, & Gates, Scott, "Towards a democratic civil peace? Opportunity, grievance, and civil war, 1816-1992", *Dünya Bankası Çalıştay: Civil Conflicts, Crime, and Violence in Developing Countries*, Şubat 1999, Washington, DC.
- Henderson, Errol A. & Singer, J. David, "Civil War in the Post-Colonial World, 1946-92," *Journal of Peace Research*, 37:3 (2000), 275-299.
- Henri J. Barkey, "Turkey and Iraq: The Making of a Partnership," *Turkish Studies* 12, no. 4 (2011): 663-674.
- Hensel, Paul R. "One Thing Leads to Another: Recurrent Militarized Disputes in Latin America, 1816-1986," *Journal of Peace Research*, 31:3 (1994), 281-297.
- Herbst, Jeffrey, *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*, Princeton, Princeton University Press, 2000.
- Hernandez, Carolina, *Institutional Responses to Armed Conflict: The Armed Forces of the Philippines*, The Human Development Network Foundation, 2005, http://www.hdn.org.ph/wp-content/uploads/2005_PHDR/2005%20AFP_Assessment.pdf, erişim tarihi: 06.06.2017.
- Hirschleifer, Jack, "Conflict and Settlement," içinde, John Eatwell, Murry Milgate, & Peter Newman (Eds.) *New Palgrave, A Dictionary of Economics*, London, Macmillian, 1987.
- Hoddie, Matthew & Caroline Hartzell, "Managing Domestic Anarchy: Liberal Institutionalism and the Resolution of Civil Wars," Tebliğ, *Annual Meeting of the International Studies Association*, February 26 – March 1, Portland, Oregon.

- Huber, Konrad, *The HDC in Aceh: Promises and Pitfalls of NGO Mediation and Implementation*, Policy Studies No. 9, Washington, D.C., East-West Center, 2005.
- Human Right Watch, "Turkey: Crackdown on Kurdish Opposition," *Human Right Watch*, 20.03.2017, <https://www.hrw.org/news/2017/03/20/turkey-crackdown-kurdish-opposition>, erişim tarihi: 04.07.2017.
- Human Rights Watch, *Protest and Punishment: Political Prisoners in Papua*, Human Rights Watch, Volume 19, No. 4(C), February 2007, <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/papua0207webwcover.pdf>, erişim tarihi: 19.06.2017.
- Ikle, Fred C. *Every War Must End*, New York, Columbia University Press, 1971.
- Indrayana, Denny, *Indonesian Constitutional Reform 1999-2002: An Evaluation of Constitution-Making in Transition*, Jakarta, Kompas Book Publishing, 2008, ss. 333-356.
- İnsan Hakları Derneği, "Kobane Direnişi ile Dayanışma Kapsamında Yapılan Eylem ve Etkinliklere Müdahale Sonucu Meydana Gelen Hak İhlalleri Raporu (2-12 Ekim 2014)," İnsan Hakları Derneği, <http://ihd.org.tr/index.php/raporlar-mainmenu-86/el-raporlar-mainmenu-90/2888-kobane-direnisi-ile-dayanisma-kapsaminda-yapilan-eylem-ve-etkinliklere-mudahale-sonucu-meydana-gelen-hak-ihlalleri-raporu-2-12-ekim-2014.html>, erişim tarihi: 15.2.2015.
- İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, *Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlalleri İnceleme Raporu*, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Ankara, 13.02.2017.
- International Crisis Group, *The Communist Insurgency in the Philippines: Tactics and Talks*, Asia Report N°
- _____, *Flight of Icarus? The PYD's Precarious Rise in Syria*, Middle East Report N 151, 08.05.2014.
- _____, *Syria's Kurds: A Struggle Within a Struggle*, Middle East Report N 136, 22.01.2013.
- _____, *The PKK's Fatefull Choice in Northern Syria*, Middle East Report N 176, 04.05.2017.
- Iqbal, Mohagher, "Bir MILF Müzakerecinin Gözünden Barış Süreci," içinde, Ayşe Betül Çelik (Ed.), *Barış Süreçlerini Anlamak ve Canlandırmak*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Izady, Mehrdad R., *The Kurds: A Concise Handbook*, London & New York, Routledge, 2015, ss. 325-350.
- Kalkınma Bakanlığı, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011), Ankara, Kalkınma Bakanlığı, 2013.
- Kalkınma Bakanlığı, *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Göç Özel İhtisas Komisyonu Ra-*

- poru, Ankara, T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014., http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/15961/oik_goc.pdf, erişim tarihi: 10.05.2017.
- Kell, Tim, *The Roots of Acehnese Rebellion, 1989-1992*, Ithaca, Cornell University, 1995.
- Keyman, E. Fuat vd. *Kent-Bölge: Yerel Kalkınmada Yeni Dinamikler. Türkiye'nin Kentlerinden Kentlerin Türkiyesi'ne*, İstanbul, Türkonfed, 2017.
- Kiernan, Ban, "War, Genocide, and Resistance in East Timor, 1975-99: Comparative Reflections on Cambodia," içinde, Mark Selden & Alvin Y. So (Ed.), *War & State Terrorism: The United States, Japan, & the Asia-Pacific in the Long Twentieth Century*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2004, ss. 199-233.
- King, Peter, *West Papua and Indonesia since Suharto: Independence, Autonomy or Chaos?*, Sydney, University of New South Wales Press, 2004.
- Koç, İsmet, "Türkiye'de Türkçe ve Kürtçe Anadil Nüfuslarının Demografik Farklılaşma ve Bütünleşme Düzeyleri," *21. Yüzyıl Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart 2007, ss. 181-186., <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/35.pdf>, erişim tarihi: 08.05.2017.
- Koçak, Cemil, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, 2. baskı, İstanbul, İletişim, 2010.
- Konda, *Konda Biz Kimiz'10: Kürt Meselesi'nde Algı ve Beklentiler Araştırması*, Konda Araştırma, 2011, <http://konda.com.tr/tr/rapor/kurt-meselesinde-algi-ve-beklentiler/>, erişim tarihi: 03.05.2017.
- Krain, Matthew & Meyers, Marris Edson, "Democracy and Civil War: A Note on the Democratic Peace Proposition," *International Interactions*, 23:1 (1997), 109-118.
- Kutlay, Naci, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, İstanbul, Pêri Yayınları, 2002.
- _____, *Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci*, İstanbul, Belge Yayınları, 1997.
- Lake, David & Rothchild, Donald, "Containing fear: The origins and management of ethnic conflict," *International Security*, 21:2 (1996), 41-75.
- Licklider, Roy, "The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945-1993," *The American Political Sciences Review*, 95:3 (1995), 681-690.
- Lieberfeld, Daniel, "Conflict 'Ripeness' Revisited: The South African and Israeli/Palestinian Cases," *Negotiation Journal*, 15:1 (1999), 63-82.
- Lingga, Abhoud Syed M., "Negotiating Peace in Mindanao", *Institute of Bangsamoro Studies*, N° 4, 2007.
- _____, *Rethinking State Policies and Minority Rights: Getting the Mindanao Peace Process Moving*, Institute of Bangsamoror Studies, No. 2, 2008.
- Luttwak, Edward N. "Give War a Chance," *Foreign Affairs*, 78:4 (1999), 36-44.

- MacDonald, Graeme, *Güney Filipinler'de Barış İhtimali ve Karşılaşılan Engeller*, Democratic Progress Institute, 2013.
- Mack, Andrew, "Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict," *World Politics*, 27:2 (1975), 175-200.
- Mason, T. David, & Krane, Dale A., "The Political Economy of Death Squads: Towards a Theory of the Impact of State-Sanctioned Terror," *International Studies Quarterly*, 33:2 (1989), 175-198.
- Massicard, Elise, "Alevist Movements at Home and Abroad: Mobilization Spaces and Disjunction," *New Perspectives on Turkey* no. 28-29 (2003): 163-187.
- Maynes, Charles, W. "Containing Ethnic Conflict," *Foreign Policy*, 90 (1993), 3-21.
- McCulloch, Lesley, *Aceh: Then and Now*, London, Minority Rights Group International, 2005.
- Meclis Araştırma Komisyonu, *Doğu ve Güneydoğu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu (10/25)*, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1998, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yilo1/ss532.pdf>, erişim tarihi: 11.05.2017.
- Modelski George, "International Settlement of Internal Wars," içinde, James N. Rosenau (Ed.) *International Aspects of Civil Strive*, Princeton, Princeton University Press, 1964.
- O'Shea, Maria Theresa, *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan*, Florida, Routledge, 2004.
- Office of the Presidential Adviser on the Peace Process (OPAPP), *Timeline of the Philippine Peace Process: Peace Process with the Communist Party of the Philippines / New People's Army / National Democratic Front (CPP/NPA/NDF)*, Office of the President of the Philippines, <https://peace.gov.ph/timeline/peace-process-cpp-npa-ndf/>, erişim tarihi: 07.06.2017.
- _____, *Timeline of the Philippine Peace Process: Peace Process with the Moro National Liberation Front (MNLF)*, Office of the President of the Philippines, <https://peace.gov.ph/timeline/peace-process-mnlf/>, erişim tarihi: 07.06.2017.
- _____, *Timeline of the Philippine Peace Process: Peace Process with the Moro Islamic Liberation Front (MILF)*, Office of the President of the Philippines, <https://peace.gov.ph/timeline/peace-process-milf/>, erişim tarihi: 08.06.2017.
- _____, *Annex on Power Sharing*, Office of the President of the Philippines, <https://www.scribd.com/document/208285324/Annex-on-Power-Sharing>, erişim tarihi: 09.06.2017.

- _____, *Annex on Revenue Generation and Wealth Sharing*, Office of the President of the Philippines, <https://www.scribd.com/document/153840531/Annex-on-Revenue-Generation-and-Wealth-Sharing>, erişim tarihi: 09.06.2017.
- Ofstad, Olav, "Roconciliation and Conflict Resolution in East Timor," University of Oxford, Oxford Institute for Ethics, Law and Armed Conflict, *Working Paper*, April 2012, <http://www.elac.ox.ac.uk/downloads/reconciliation%20and%20conflict%20resoloution%20in%20east%20timor%20apr%202012.pdf>, erişim tarihi: 20.06.2017.
- Orman Genel Müdürlüğü, *Orman Atlası*, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü.
- Oruç, Hüseyin, "Moro Barış Süreci ve STK'ların Rolü: İHH'nın İnsani Diplomasi Tecrübesi," içinde, Ayşe Betül Çelik (Ed.), *Barış Süreçlerini Anlamak ve Canlandırmak*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Osborne, Robin, *Indonesia's Secret War – The Guerilla Struggle in Irian Jaya*, Allen & Unwin, Sydney, 1985.
- Ozdemir Kiran, Merve, "Construire Un Etat, Briser Des Tabous: Les Hommes D'affaires de Turquie Entre La Construction Étatique Du Gouvernement Régional Du Kurdistan (GRK) et La Politique Étranger de la Turquie," *Yayınlanmamış Doktor Tezi*, Institut d'Etudes Politiques de Paris (Sciences Po.), 2013.
- Ozkahraman, Cemal, "Failure of Peace Talks between Turkey and the PKK: Victim of Traditional Turkish Policy or of Geopolitical Shifts in the Middle East?," *Contemporary Review of the Middle East*, 4:1(2017), ss. 1-17.
- Öktem, Kerem, "Incorporating the Time and Space of the Ethnic 'Other': Nationalism and Space in Southeast Turkey in the Nineteenth and Twentieth Centuries," *Nations and Nationalism*, 10, no. 4 (2004): 559-578.
- Özoğlu, Hakan, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, New York, State University of New York Press, 2004.
- Paauw, Scott, "One land, one nation, one language: An analysis of Indonesia's national language policy, içinde, H. Lehnert-LeHouillier & A. B. Fine (Eds.), *University of Rochester Working Papers in the Language Sciences*, 5:1 (2009), ss. 2-16.
- Paffenholz, Thania & Spurk, Christoph, "Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding," *Social Development Papers: Conflict Prevention & Reconstruction*, Paper No. 36, World Bank, October 2006,
- Pearson, Frederic S. vd., "Rethinking Models of Civil War Settlement," *International Interactions*, 32 (2006), 109-128.
- Pekmezci, Necdet, *Memlekete Hoş Geldin Öcalan*, Ankara, Tanyeri Kitap, 2014.

- Pérouse, Jean- François, "Reposer la 'question kurde,'" içinde, Semih Vaner (Dir.), *La Turquie*, Paris, Fayard, 2005, 357-387.
- Pillar, Paul R. *Negotiation Peace: War Termination as a Bargaining Process*, Princeton, Princeton University Press, 1983.
- Rini, Julia Eka, "English in Indonesia: Its Position Among Other Languages in Indonesia," *Journal Beyond Words*, 2:2 (2014), ss. 19-40, Surabaya, Widya Mandala Catholic University.
- Robinson, Goeffrey, "Rawan is as Rawas Does: The Origins of Disorder in New Order Aceh," *Indonesia*, V. 66 (1998), ss. 127-157.
- Sambanis, Nicholas, "Do Ethnic and Nonethnic Civil Wars Have the Same Causes? A Theoretical and Empirical Inquiry," *Journal of Conflict Resolution*, 45:3 (2011), 259-282.
- Sarkees, Meredith & Whelon, Frank, *Resort to War: A Data Guide to Inter-State, Extra-State, Intra-state, and Non-State Wars, 1816-2007*, Washington, DC, CQ Press 2010.
- Sarkees, Meredith R., *Codebook for the Intra-State Wars v.4.o. Definition and Variables*, The Correlates of War Project, <http://cow.dss.ucdavis.edu/data-sets/COW-war/intra-state-war-data-codebook>. erişim tarihi: 27.01.2017.
- , *The COW Typology of War: Defining and Categorizing Wars (Version 4 of the Data)*, The Correlates of War Project, s. 5, <http://cow.dss.ucdavis.edu/data-sets/COW-war/the-cow-typology-of-war-defining-and-categorizing-wars/view>, erişim tarihi: 27.01.2017.
- Schulze, Kirsten E., *The Free Aceh Movement (GAM): Anatomy of a Separatist Organization*, Policy Studies No. 3, Washington, D.C., East-West Center, 2004
- Semerci, Pınar Uyan (Eds.) *Yerel Demokrasi Sorunsalı: B y kşehir Belediye Meclisleri Yapısı ve İşleyişi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.
- SETA, "Kurt Meselesi: Zaman izelgesi," *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, <http://setav.org/tr/kurt-meselesi/zaman-cizelgesi/5631>, erişim tarihi: 14.2.2015.
- Skocpol, Theda, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*, New York, Cambridge University Press, 1979.
- Slantchev, Branislav L., "The principle of convergence in wartime negotiations," *American Political Science Review*, 97:4 (2003), 621-632.
- Small, Melvin & Singer, J. David, *Resort to Arms: International and Civil War, 1816-1980*, Beverly Hills, CA, Sage, 1982.
- Söylemez, Hatice, *Moro: Uzakdoğu'da Bir Bağımsızlık Mücadelesi*, İstanbul, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2016.

- Stedman, Stephen J. *Peacemaking in Civil War: International Mediation in Zimbabwe, 1974-1980*, Boulder, Reinner, 1991.
- Stein, Aaron, "Reconciling U.S. – Turkish Interest in Northern Syria," *Discussion Paper*, Council on Foreign Relations, New York, Şubat 2017.
- Sukma, Rizal, *Security Operations in Aceh: Goals, Consequences and Lessons*, Policy Studies No. 3, Washington, D.C., East-West Center, 2004.
- Syrian Civil War Map, "Syrian Democratic Forces (SDF)," *Syrian Civil War Map*, <http://syriancivilwarmap.com/syrian-democratic-forces/>, erişim tarihi: 28.06.2017
- Tanrikulu, Sezgin & Yavuz, Serdar, "İnsan Hakları Açısından Olağanüstü Hal'in Bilançosu," *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, no. 6 (2005): 493-521.
- Tapol, "Justice, Truth and Reparations for Victims of the Aceh Conflict, Ten Years On," *Tapol*, 13.08.2015, <http://www.tapol.org/press-statements/justice-truth-and-reparations-victims-aceh-conflict-ten-years>, erişim tarihi: 24.06.2017.
- Taştekin, Fehim, *Rojava: Kürtlerin Zamanı*, İstanbul, İletişim, 2016.
- Taylor, John G., *Indonesia's Forgotten War. The Hidden History of East Timor*, London, Zek Books, 1991.
- Thania Paffenholz (ed.), *Civil Society and Peacebuilding: Concepts, Cases, Lessons*, Boulder, Lynne Reiner, 2009.
- The Mapping Militants Project, *Mapping Militant Organizations: Communist Party of the Philippines-New People's Army*, Stanford University The Mapping Militants Project, 24.08.2015, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/149>, erişim tarihi: 13.06.2017.
- _____, *The Mapping Militant Organizations: Moro National Liberation Front*, Stanford University the Mapping Militants Project, 14.08.2015b, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/379>, erişim tarihi: 13.06.2017.
- _____, *The Mapping Militant Organizations: Moro Islamic Liberation Front*, Stanford University the Mapping Militants Project, 24.08.2015c, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/309>, erişim tarihi: 13.06.2017.
- _____, *The Mapping Militant Organizations: Abu Sayyaf Group*, Stanford University the Mapping Militants Project, 20.07.2015d, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/152>, erişim tarihi: 13.06.2017.
- _____, *The Mapping Militant Organizations: Bangsamoro Islamic Freedom Fighters*, Stanford University the Mapping Militants Project, 27.08.2015d, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/601>, erişim tarihi: 13.06.2017e.
- The National Security Archive, "Indonesia's 1969 Takeover of West Papua Not by "Free

Choice”,” *The National Security Archive*, <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSA-EBB128/index.htm>, erişim tarihi: 19.06.2017.

The Politics of Papua Project, *Assessment Report on the Conflict in the West Papua Region of Indonesia*, The University of Warwick Department of Politics and International Studies, The Politics of Papua Project, Coventry, 2016, https://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/pais/research/researchcentres/ierg/westpapua/assessment_report_international_version_final_pdf.pdf, erişim tarihi: 19.06.2017.

Tilly, Charles, *From Mobilization to Revolution*, Reading, MA: Addison Wesley.

TMMOB, “TMMOB İnsan Hakları Komisyonu Zorunlu Göç Raporu” içinde, *TMMOB 2002-2004 Dönem Çalışma Raporu Ek 9*, Ankara, Türkiye Mimari ve Mühendisler Odalar Birliği, 2004.

Toft, Monica D., “Ending Civil Wars: A Case for Rebel Victory?,” *International Security*, 34:4 (2010), 7-36.

Trajano, Julius Cesar I., “Ethnic Nationalism and Separatism in West Papua, Indonesia,” *Journal of Peace, Conflict and Development*, Issue. 16, 2010, ss. 12-35.

Türkiye İstatistik Kurumu, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Bölgesel Sonuçları, 2014,” *Haber Bülteni*, Sayı: 21824, 02.10.2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21824>, erişim tarihi: 18.07.2017.

U.S. Department of State, *International Religious Freedom Report for 2015: Philippines*, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, <https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?year=2015&dld=256135>, erişim tarihi: 06.06.2017.

_____, *International Religious Freedom Report for 2015: Indonesia*, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, <https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?year=2015&dld=256135#wrapper>, erişim tarihi: 19.06.2017.

UNDP, *2012/2013 Philippine Human Development Report*, New York, United Nations Development Programme (UNDP), 2013, <http://www.hdn.org.ph/20122013-philippine-human-development-report/>, erişim tarihi: 12.07.2017.

_____, *Human Development Report 2016: Human Development for Everyone, United Nations Development Programme - UNDP*, New York, 2016, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf, erişim tarihi: 22.04.2017.

_____, *Human Development Reports 2016 - Human Development for Everyone: Briefing note for countries on the 2016 Human Development Report – Indonesia*, United Nations Development Programme (UNDP), New York, 2016b, http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/IDN.pdf, erişim tarihi: 16.06.2017.

_____, *Human Development Reports 2016 - Human Development for Everyone: Briefing note for countries on the 2016 Human Development Report – Philippines*, United Nations

- on Development Programme (UNDP), New York, 2016, http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/PHL.pdf, erişim tarihi: 05.06.2017.
- _____, *Human Development Reports 2016: Indonesia*, United Nation Development Programme (UNDP), New York, 2016a, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/IDN>, erişim tarihi: 16.06.2017.
- _____, *Human Development Reports 2016: Philippines*, United Nation Development Programme (UNDP), New York, 2016, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/PHL>, erişim tarihi: 05.06.2017.
- _____, *Indonesia: Province Infographic*, United Nations Development Programme (UNDP), New York, 2014.
- United Nations (UN), *Report of the Secretary-General Regarding the Act of Self-Determination in West Irian*, UN Document A/7723, General Assembly, 1969.
- _____, "Human Development Indicators: Turkey," *United Nation*, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/TUR>, erişim tarihi: 10.05.2017.
- _____, *Report on the human rights situation in South-East Turkey: July 2015-December 2016*, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, New York, February 2017, http://www.ohchr.org/Documents/Countries/TR/OHCHR_South-East_TurkeyReport_10March2017.pdf, erişim tarihi: 26.04.2017.
- _____, *World Population Prospects: The 2015 Revision: Key Findings and Advance Tables*, New York, United Nations, 2015., https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf, erişim tarihi: 10.05.2017.
- UNMIT, "United Nations Integrated Mission in Timor-Leste," United Nations, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmit/>, erişim tarihi: 20.06.2017.
- Uppsala Universitet, *The Uppsala Conflict Data Program*, Uppsala Universitet, <http://ucdp.uu.se>, erişim tarihi: 01.06.2017
- Vali, Abbas, "Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing," içinde, Abbas Vali (ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, Costa Mesa, Mazda Publishers, 2003: 58-105.
- van Bruinessen, Martin, *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*, Londra, Zed Books, 1992.
- _____, Martin, *Kürtlük, Türklük, Alevîlik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Wagner, R. Harrison. "The Causes of Peace," içinde, Roy Licklider (Ed.) *Stopping the Killing: How Civil Wars End*, New York, New York University Press, 1993, 235-268.
- Wallensteen, Peter & Sollenberg, Margareta, "Armed conflicts, conflict termination

- and peace agreements, 1989-1996," *Journal of Peace Research*, 34:3 (1997), 339-358.
- Webster, David, "‘Already Sovereign as a People’: A Foundational Moment in West Pauan Nationalism," *Pasific Affairs*, 74:4 (2001-2002), ss. 507-528.
- Werner, Suzanne, "The Precarious Nature of Peace: Resolving the Issues, Enforcing the Settlement and Renegotiating the Terms," *American Journal of Political Science*, 43:3 (1999), 912-934.
- World Bank, *The Search for Durable Solutions: Armed Conflict and Forced Displacement in Mindanao, Philippines*, Washington, DC, World Bank, 2011.
- Worldwatch Institute, "Conflict and Peacemaking in Aceh: A Chronology," *Worldwatch Institute*, <http://www.worldwatch.org/node/3929>, erişim tarihi: 16.06.2017.
- Yalçın, Hasan Basri & Duran, Burhanettin, "Giriş: Suriye’de İç Savaş, Vekalet ve Yıpratma," içinde, Hasan Basri Yalçın & Burhanettin Duran (Ed.) *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, İstanbul, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Kitapları, 2016, ss. 7-21.
- Yeğen, Mesut, *Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- _____, "The Kurdish Peace Process in Turkey: Genesis, Evolution and Prospects," *Global Turkey in Europe*, Working Paper 11, May 2015.
- Yokuş, Sevtap, *Filipinler’de Çatışma Çözümü ve Temel Yasa Tartışmaları*, Democratic Progress Institute, Londra, 2016.
- Zartman, I. William, "The negotiation process in the Middle East," içinde, S. Spiegel (Ed.) *The Arab-Israeli search for peace*, Boulder, Colo, Lynne Rienner, 1992.
- _____, "The Unfinished Agenda: Negotiating Internal Conflicts," içinde, Roy Licklider (Ed.) *Stopping the Killing*, New York, New York University Press, 1993.
- _____, *Elusive Peace: Negotiation an End to Civil Wars 1995-1996*, Washington, Brookings Institute, 1995.
- _____, *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Africa*, Oxford, Oxford University Press, 1985.
- _____, "The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments," *The Global Review of Ethnopolitics*, 1:1 (2001), 8-18.

DİSA, siyaseten bağımsız, çoğulcu bir araştırma enstitüsü olarak 8 Mart 2010 tarihinde Diyarbakır'da kurulmuştur. Enstitümüz çalışmalarını 3 araştırma programı ekseninde yürütmektedir. DİSA, araştırma programları kapsamındaki alanlarda araştırmacılar için bir merkez işlevi görmeyi, toplumun sosyal ve siyasal gelişiminin önünü açacak araştırmalar yaparak geleceğe yönelik politikaların oluşturulmasına birinci elden, nesnel ve saha çalışmasına dayalı bilgi temelinde katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

DİSA, farklılıkların barış içinde bir arada varolmalarını mümkün kılan eşitlikçi toplumsal duyarlılığın artması ve diyalogun gelişmesi amacıyla araştırmalar yayımlayarak ilgililerin dikkatine sunmakta; konferans, sempozyum, panel, çalıştay, atölye ve raporlar aracılığıyla bilgi paylaşımına katkı sağlamaktadır.

Anadili ve Pedagoji Araştırma Programı; eğitimde anadilinin kullanılmamasından kaynaklanan sorunlar ile dil ve eğitim politikalarını ele alan araştırmalar yaparak anadili temelli çokdilli eğitime dair model önerileri geliştirmektedir.

Enstitümüz anadilini sosyalleşme evresinde ve örgün eğitim süreçlerinde geliştiremeyen çocuklar nezdinde diller arası hiyerarşinin sonuçlarını ortaya koymakta ve çokdilli yaşamın pedagojik imkanlarını araştırmaktadır.

Anadilinin kuşaklar arası değişimi, linguistik sınırlamaların toplumsal algı ve dışlanma ile ilişkisi, sözlü çocuk edebiyatı ürünlerinin ve oyunların eğitim kaynaklarına dönüştürülmesi, çokdilli ve çokkültürlü eğitim modelleri, toplumsal travma yaşamış çocuklarda kültürel yaratıcılık potansiyelinin teşvik edilmesi ve eğitimci eğitimi konuları bu araştırma programının öğeleridir.

Adalet ve Barış İnşası Araştırma Programı; dünyada «çatışma çözümü» olarak tanımlanan çalışmaların bölge realitesi ışığında çözümlendiği bilgi ve veri üretimini içeriyor.

Adaletin bir hukuk düzenlemesi, barışın ise pazarlık sonucu ulaşılan bir asayiş durumuna indirgenmesinin uzun ve iniş-çıkışları olan bir barış inşasından farkını ortaya çıkaran araştırmaları, karşılaştırmalı analizleri ve tartışmaları yürütüyor.

Silah bırakma ve silahsızlanma, paramiliter ve paralel yapılar, sivil halkın korunması, çatışma sonrası ve topluluk temelli adalet, geçmişle yüzleşme

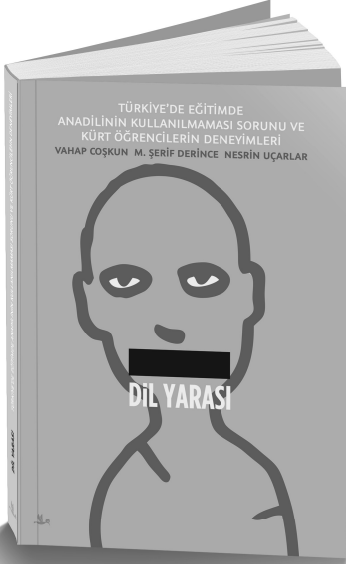
ve hakikatleri açığa çıkarma, farklı ülkelerdeki geçiş, müzakere ve barış inşası süreçleri, bölgesel çatışma dinamiklerinin yerel süreçlere etkileri, arabuluculuk ve izleme mekanizmaları, kesintiye uğrayan süreçlerin analizi gibi alt araştırma ve tartışma alanlarında yapılan çalışmaları kitaplaştırır.

Diyarbakır İçin Sürdürülebilir Yaşam ve Mekan Araştırma Programı; insan merkezli, ademi-merkeziyetçi ve dayanışmacı bir yerel ekonominin, doğal ve kültürel dokuya duyarlı mekan politikalarının imkanları üzerine odaklanan bir programdır.

Bölgede ekonomik gelişmeyi toplumsal sonuçlarından kopuk ele alan merkeziyetçi bürokratik güdümlü yatırım ve kentleşme politikalarının insani gelişme sorunlarını büyütmesi gerçeğinden yola çıkarak yapılan araştırmaları yürütmek ve sonuçlarını tartışmak hedefi ile tasarlanmıştır

Kent ve barınma politikalarında katılım, barış ekonomisi, özerklik ve merkezi kaynak dağılımı, katılımcı bölgesel ekonomi ve yeşil kentleşme örnekleri, kooperatif sosyal dayanışma ağı ekonomileri, yakın-yerellik tarımı, mekan-insan doğa ilişkisinin iktisadi, yoksullukla mücadele politikaları bu programın Diyarbakır ve çevresine özgü araştırma alt-başlıklarıdır.

DİSA Anadili ve Pedagoji Araştırmaları

Eğitimde anadilinin kullanılması, bir insan hakkıdır. Çağdaş hukukun çerçevesini çizen birçok metinde, insanların kendi dillerinde eğitim yapmaları bir hak olarak tanınmıştır. Bütün vatandaşlarına eşit hizmet etme yükümlülüğü bulunan devletlerin görevi, bu hakkın kullanılması için gerekli önlemleri almaktır.

Ancak Türkiye’de -herkese standart bir kimlik ve yaşam tarzı dayatan vatandaşlık anlayışı nedeniyle- Kürtler eğitimde anadillerini kullanma hakkından mahrum edilmektedir.

Bu mahrumiyet, hem giderek zayıflayan Kürt dilinin korunmasını ve geliştirilmesini imkânsız kılmakta, hem anadili Kürtçe olan çocukları eğitim süreçlerinde dezavantajlı konuma getirerek bu çocukların okul başarılarını olumsuz yönde etkilemekte ve hem de toplumsal barışı zedelemektedir.

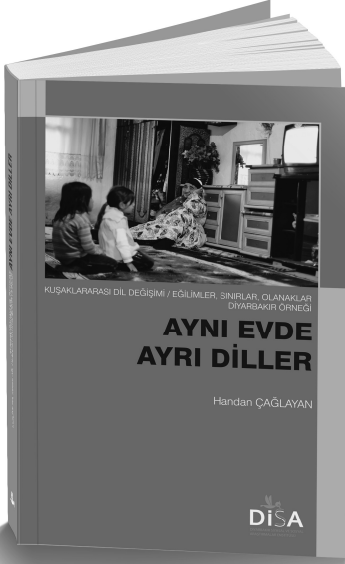
“Dil Yarası”, bu sorun alanlarını odağına alan bir çalışmadır.

Bu çalışmanın başlıca iki gayesi vardır: İlki, eğitimde Kürtçenin kullanılmamasının yarattığı siyasal, toplumsal, ekonomik, psikolojik, eğitsel ve dilsel tahribatları ortaya koymaktır.

İkincisi ise, bu tahribatları ortadan kaldırmaya yönelik tedbirlerin geliştirilmesine katkıda bulunmaktır. Bunun için “Dil Yarası”, hem Türkiye’nin sorunlu siyasal mirasına işaret etmiş, hem bu mirasın yaratmaya devam ettiği sorunları tespit etmiş ve hem de sahada elde ettiği bulguları kuramsal analizler ve farklı ülkelerin deneyimleriyle birlikte ele alıp kısa ve orta vadede hayata geçirilebilecek çözüm önerileri sunmuştur.

“Dil Yarası”, bugün devam etmekte olan anadilinde eğitim tartışmalarının derinleşmesine ve Türkiye’de – Kürtçenin eğitimde kullanılmasını da kapsayan- çokdilli bir eğitim anlayışının geliştirilmesine katkı sunabilmeyi ümit etmektedir.

DİSA Anadili ve Pedagoji Araştırmaları

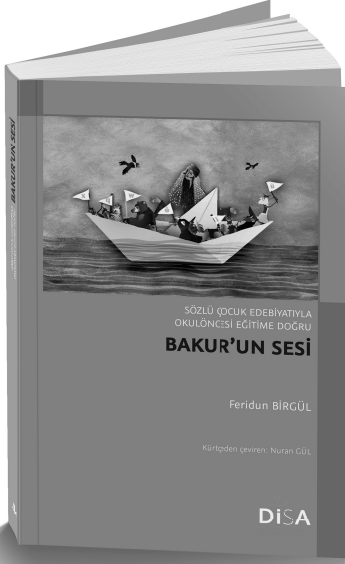

Handan ağlayan'ın Diyarbakir'den başlayıp farklı Kürt ailelerin gündelik hayatlarında dil kullanımının peşine düőerek yaptığı alan araştırmasına dayalı Aynı Evde Ayrı Diller alışması, bize Kürtçe'nin farklı kuşaklar arasında hangi durumlarda aktarılabilmif olduğunu, fakat daha çok da nasıl aktarılmamış olduğunu göstermektedir.

Çalışma, birçok bakımdan hem güncel siyasi tartışmalara hem de bu alandaki akademik literatüre önemli katkılar sunmaktadır. Aynı Evde Ayrı Diller alışması, Türkiye bağlamında ve Kürtçe özelinde genellikle eğitim ile ilgili tartışmalara konu olmuş anadili meselesini hem daha geniş bir çerçeveye oturtarak gündelik hayatın diğer alanlarında tartıştığı için hem de sadece anadilinin yaklanmasından kaynaklanan sonuçlara odaklanmakla kalmayıp aynı zamanda kuşaklar arasında dil aktarımının kisentiye uğramasını hangi sosyal, psikolojik ve siyasi etkiler sonucu gerekteştiğini de gösterdiği için literatüre oldukça önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Ayrıca Handan ağlayan, bu kitapta kürt hareketinin uzun süreli mücadelesinin dil alanına nasıl yansıdığını, bunun Kürtçe için ne gibi kazanımlar sağladığını kitap boyunca ele alarak anadili etrafında dönen tartışmaları siyasal ve tarihsel olarak da hakikatleri gören ve hakkaniyetli bir bağlama oturtmaktadır. Bununla beraber, çalışmanın saha araştırması devam ederken cereyan eden siyasi gelişmelerin ele alınması, anadili ile ilgili tartışmalarının nasıl bir ortamda cereyan ettiğini göstermesi bakımından oldukça önemli.

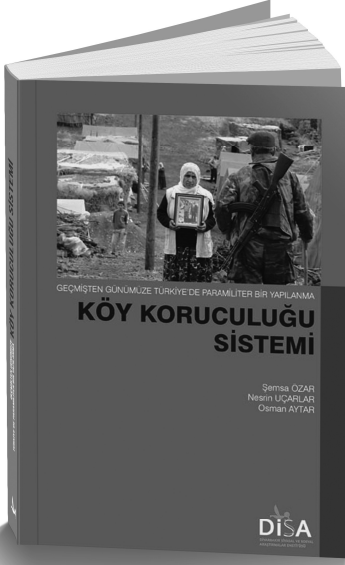
DİSA Anadili ve Pedagoji Araştırmaları

Bir toplum, kendi coğrafyasında tarihsel olarak sahip olduğu dili ve kültürü özgür bir şekilde ifade edip eğitim süreçlerinde temel kaynaklar olarak kullanabilirse, bilinçli ve kendisiyle barışık bireyler yetişecektir. Fakat aynı toplum, egemenlerin zor ve zulmünden dolayı ana materyal olarak kendi değerlerini değil de muktedirlerinin kullanırsa, kendi coğrafyasından, tarihinden, kültüründen ve dilinden uzaklaşacak ve yabancılaşmış, özgüveni eksik bireylere sahip olacaktır. Zengin bir dile, kültüre, tarihe ve coğrafyaya sahip olmakla beraber, muktedir ve sömürgeci devletlerin uygulamalarından dolayı Kürt ulusunun gelişimi sürekli engellenmiştir. Bu yüzden Kürt ulusunun dil ve kültür değerlerinden ancak cüzi bir kısmı yazılı olarak yeni kuşaklara yetiştirme olanağını elde edebilmiştir. Kürtler dengbêj (halk ozanı) çîrokbej (masal anlatıcı) ve stranbejler (şarkıcı) yoluyla değerlerini sözlü olarak koruyup bugüne taşımış ve böylece sözlü kültür açısından ciddi bir birikim oluşturabilmişlerdir.

Bu çalışmanın ilk ayağı olan saha araştırması, Kuzey Kürdistan'ın beş bölgesinde genel itibarıyla yetmiş sekiz günde; on dört il, otuz iki ilçe, iki kasaba ve yetmiş altı köyde; 854 kişiyle görüşülerek yapılmıştır. 2014 yılında, Haziran ayının sonundan Eylül ayının ortasına kadarki zaman aralığında yürütölen bu araştırma, Kürdistan'ın kuzeyindeki Kürtlerin folklorunun kaydedilmesini ve arşivlenmesini kapsamaktadır. Bu geniş kapsamlı çalışmanın amacı, sahada toplanan sözlü edebiyat ürünlerinin pedagojik değerlendirilmeyle okulöncesi eğitiminde kullanılmak üzere materyal olarak hazırlanmasıdır.

DİSA Adalet ve Barış İnşası Araştırmaları

Araştırmada, Türkiye’de devletin, sivil vatandaşları silahlandırarak, “devlet yanlısı” ve “devlet düşmanı” olarak kamplaştırma araçlarından biri olan köy koruculuğu sistemi, tarihsel ve sosyal bir bağlam içerisinde yerleştirilerek inceleniyor. Bu çalışma, Geç Osmanlı paramiliter yapılanması olan Hamidiye Alayları ile 1985’ten bugüne sürdürülen “çağdaş” köy koruculuğu arasındaki sürekliliğin arka planını aydınlatıyor.

Köy koruculuğunu, yaklaşık 30 yıl boyunca, hem izale edilmesi gereken iltihaplı bir yara, hem de vazgeçilemeyen silahlı bir güç olarak kabullenmek, farklı siyasal iktidar odaklarının ortak paydası oldu. Bu ikili tutumun ardındaki saiklerin izini, araştırmamızın Meclis tutanakları ve basın organlarına dayalı bölümünde sürüyoruz.

Bu araştırma, koruculuk sisteminin sadece bir iktidar aracı, Kürt Toplumunu kamplaştırma aygıtı ya da silahlı bir suç dünyası değil, aynı zamanda toplumsal bir sorun, bir insani yıkım deneyimi olduğunu gözler önüne seriyor. İlk kez bu denli geniş bir kapsamda yürütülen; korucular, eşleri ve çocukları ile kendi köylerinde yapılan görüşmelere dayanan bu saha çalışması, koruculuğa gönüllü olarak başlayanlarla, zor kullanılarak ya da farklı nedenlerle de olsa “mecburen” korucu olan köylüler arasındaki, koruculuk sistemi, devlet, PKK, Kürt kimliği ve bu sistem içindeki kendi rolleri gibi konularda, oldukça geniş bir yelpazede farklı bakış açılarının olduğunu ortaya koyuyor.

Araştırma, köy koruculuğu sistemini, ıslah edilebilecek bir kurum olarak değil, silahsız ve çatışmasız bir sürece geçerken, adalet arayışı ve sosyal güvence gibi mekanizmalarla sonlandırılması gereken bir aygıt olarak ele alıyor. Bu yüzden farklı ülkelerdeki paramiliter yapıların hangi hukuksal, siyasal ve toplumsal önlemlerle tasfiye edildiklerine ilişkin bir bölüm de içeriyor.

DİSA Adalet ve Barış İnşası Araştırmaları

“Artık giden gitti. Zaman artık gitti”.

Yirmi yıl önce, Türkiye'nin go'larında, kocası sokakta vurularak öldürülmüş bir Vanlı kadının sözleri bunlar. Acısını böyle tok sözlü karşılayan da var, hâlâ ağıt yakan da... 'go'lı yılların savaşla, ölümlerle, işkenceyle, kayıplarla dolu mirasıyla yüzleşmek, sadece doğrudan mağdurlarının değil, bütün toplumun, her insanın sorunu olmalı. Bu araştırma, böyle bir yüzleşmenin zorluklarına, imkânlarına, araçlarına dair kapsamlı bir zemin etüdüdür. Hem teorik ve kavramsal, hem de saha koşullarını tarayan pratik bir zemin etüdü. Çatışmalı dönemlerin sonrasında adalet nasıl sağlanır? Cezalandırıcı ve onarıcı adalet kavramları hangi kapıları açar? Hakikat hakkı neden bir “hak”tır?

Geçmişle yüzleşmede mağdurların, tanıkların, hayatta kalanların konumları nedir? Faillerin, sorumluların, seyirci kalanların, bilmeyenlerin- hele bilebilecekleri halde bilmeyenlerin- konumları nedir? Hafıza, yas tutma, bağışlama, hınç ve küskünlük, siyasal dostluk, nasıl işler bu yüzleşmede? Yüzleşme, bağışlama, helalleşme nasıl mümkün olur?

Bütün bu soruların cevabını, teorinin ve dünya tecrübesinin birikimlerinin sağlamasını Muş'ta, Bitlis'te, Van'da, Hakkari'de, Şırnak'ta, Mardin'de, Batman'da, Diyarbakır'da yapan bir çalışma.